

Joh. van Beverwiick Schat der gesontheydt

<https://hdl.handle.net/1874/202179>

JOH. VAN BEVERVIICK

SCH A T

D E R

ONGESONTHEYDT,

Ofte

GENEES-KONSTE

Van de

SIECKTEN.

HET TWEEDE DEEL.

B L A D T - W Y S E R

Van de bysondere dinghen.

A Dem-halen	39	Kievits-bloemen	106	Smaeck	24
Adem stinckende	22	Klappernye	29	gebreck	24
Aem-borstigheydt	39	Koude-pisse	120	Son-dauw	107
Afgaende Koortfen	46	Koortse	43	Speen	89
Algemeene Sieckten	96	Kroppen geswollen	98	Speen-kruyt	101
Amandelen	27	Lelleken	27	Spraeck	34
ontfeken	32	Lepel-kruyt	106	gebreck	34
Beke-boom	106	Los-lijvigheydt	84	Sprouw	28
Binne-koortse	44	Meer-vlecht	97	Sucht	110
Blauw-schuyt	96	Mont	25	Sucht	106
Blintheydt	5	Moestaert	106	Suyring	25
Bloet-gangh	86	Muer-peper	107	Tanden	29
Bloet-spouwen	41	Neus	20	Tant-pijn	30
Bocx-boonen	86	Nieren	112	swarte Tanden	31
Boorts	83	Nieren	112	losse Tanden	24
Braken	81	Nock	80	Tant-vleyfch	28. 109
Buyck-loop	85	Ongedaenheydt	110	gebreken	122
Coekocx-broodt	106	Ooghen	2	Telinge	24. 28
Colijck	91	roode	11	Tonge	13
Doofheydt	17	tranende	13	Tranen	97
Flerecijjn	129	Ooren	15	Varen loopende	49
Gehemelt	26	ruysfichende	16	Vierendaeghsche Koortse	81
Gefichte	1	Penning-kruyt	105	Walgen.	107
Gevoelen	25	Perfinge	88	Water-claveren	107
Gichte	129	Pest	54	Water-hanen-voet	106
Gouwe	106	geswel	78	Water-kerffe	105
Hardt-lijvigheydt	90	kole	79	Water-pongen	349
Heefheydt	36	Pocken	96	Water-sucht	116
Hoeft	37	Reuck	18	Water-ophouden	119
Huygh	33	gebreck	20	ontloopen	121
Keel	33	Roode-loop	86	Water bloedigh, en etterigh	193
Kerffe	106	Scheur-buyck	99	Wormen	52
		Sinnen	1	Wtdroegende Koortse	

TAFEL

TAFEL

Van de CAPITTELEN.

In het eerste BOECK.

Dat de Sinnen haer leggher-plaets ende werck-
tuigh in 't Hooft hebben. Dat onder de Wt-
terlijcke 't Gesicht het edelste is. Beschrijvinge der
Ooghen, van haer Zenuwen, Vet, Klierkens, ende
Spiëren, Vliesen, Vochtigheden. Hoe het Gesichte
gheschie. Fol. 1

Het 1. Capittel.

Ellendigheydt der Blintheydt, de Oorsaken van
deselve, als oock van Swack, en Verkeert Gesicht,
Ken-teyckenen, Voor-teyckenen, Genesinge, Ma-
niere van Leven. Fol. 5

Het 2. Capittel.

Roode, ofte Vyerighe Ooghen, hare Oorsa-
ken, &c. Fol. 11

Het 3. Capittel.

Verscheydenheydt der Tranen. Tranende, ofte
Loopende Oogen, waer door veroorsaect. Hare
Ken-teyckenen, &c. Fol. 13

Het 4. Capittel.

Das het Gehoor in waerdigheydt aen het Gesicht
volght. Beschrijvinge der Ooren, soo uytwendigh,
als inwendigh. Hoe het Gehoor geschiet. Fol. 14

Het 5. Capittel.

Ruyffchen, ende Tuyten der Ooren, uyt wat re-
den het met een holle handt ofte kinck-horen ver-
weckt wert. Beschrijvinge, ende plaets, oorsaken
van sieckelijck Ruyffchen, Ken-teyckenen, &c. Fol. 16

Het 6. Capittel.

Hardt-hoorentheydt, ende Doofheydt, Oorsa-
ken, &c. Fol. 17

Het 7. Capittel.

Waerde, ende Gebruyck van den Reuck. Waer-
digheydt, ende Geleghentheydt van den Neus, en
wat oordeel daer uyt te trecken is. Sijn Gebruyck,
beschrijvinge so uytwendigh, als inwendigh. Hoe
den Reuck gheschie. Fol. 18

Het 8. Capittel.

Oorsaken van Wech-ghenomen, Verminderden,
en Verkeerden Reuck, Ken-teyckenen, &c. Fol. 20

Het 9. Capittel.

Sinckenden Adem. Oorsaken, &c. Fol. 21

Het 10. Capittel.

Geleghentheydt van den Smaeck. Beschrijvinge
van de Tonge. Hoe de Smaeck geschiet. Fol. 23

Het 11. Capittel.

Oorsaken van Verminderden, Wech-ghenomen, en
Verkeerden Smaeck. Of 't geen den eenen soet, ofte
bitter schijnt, oock een ander so smaect. Ken-teyc-

Het 12. Capittel.

kenen van Verkeerden Smaeck. Voor-teycke-
nen, &c. Fol. 24

Het 13. Capittel.

Geleghentheydt, en Gebruyck van 't Gevoelen. Fol. 25

Het 14. Capittel.

Gebruyck van den Mont. Sijn Deelen. Tant-
vleysch gebruyck. Tandën, haer Wesen, Oorspronk,
Geleghentheydt, ende Getal. Gehemelt, Lelleken,
Keel, Amandelen, Tonge. Fol. 25

Het 15. Capittel.

Geswollen Tant-vleysch, sijne Oorsaken, en Ge-
nesinge. Op-gegeren, ende Vergaende, sijne Oorsa-
ken, ende Genesinge. Ontsteken Tant-vleysch, sijne
Oorsaken, Voor-teyckenen, en Genesinge. Fol. 28

Het 16. Capittel.

De Sprouw, Oorsaken, &c. Fol. 28

Het 17. Capittel.

Tant-pijn, Oorsaken, &c. Fol. 29

Het 18. Capittel.

Swarte, en vuyle Tandën, Oorsaken, &c. Fol. 30

Het 19. Capittel.

Lossen, en Wtvallende Tandën, Oorsaken. Fol. 31

Het 20. Capittel.

Huygh, ende Ontstekinghe van 't Lelleken, haer
Oorsaken, &c. Fol. 33

Het 21. Capittel.

Ontstekinghe van Keel, en Amandelen, haer Oor-
saken, &c. Fol. 33

Het 22. Capittel.

Waerdigheydt van de Spraeck, ende ondienst van
Klappernye. Spraecks Gebreken, ende beletsels in
de Tonge, Oorsaken, &c. Fol. 34

VAN 'T TWEEDE BOECK.

Het 1. Capittel.

Heefheydt, Oorsaken, &c. Fol. 36

Het 2. Capittel.

Hoest, sijn Eygenschap, Oorsaken, &c. Fol. 37

Het 3. Capittel.

Nootsakelijckheydt van het Adem halen, en hoe
't selve geschiet. Aem-borstigheydt, beschrijvinge,
ende leggher-plaets, Oorsaken, &c. Genesinge in de
Benautheydt, buyten deselvighe. Fol. 39

Het 4. Capittel.

Bloet-spouwen, Oorsaken, &c. Fol. 41

Het 5. Capittel.

Naem-reden van de Koorts, haren aert, ende na-
ture, Onderscheyt, ende Verdeelinghe, Oorsaken
in 't gemeen, &c. Fol. 43

T A F E L.

Het 6. Capittel.
Tweederley Gestadige, ofte Binne-koortsen, ende haer Oorsaken, Hoe, ende waer door het Bloedt bederft. Ken-teyckenen der Binne-koortsen, &c. Fol. 45

Het 7. Capittel.
Legher-plaetse ende Oorfaeck van de Afgaende Koortsen, waerom sy elcke reys op haer tijdt weder komen, Onderscheyt, ofte Verdeelinghe, hare Ken-teyckenen, &c. Fol. 46

Het 8. Capittel.
Ander-daeghsche Koortse, Verscheydenheydt, Oorsaken, &c. Fol. 47

Het 9. Capittel.
Vierdendaeghsche Koortse, Oorsaken, &c. Fol. 49

Het 10. Capittel.
Wtdroogende Koortse, haer Benamingen, Oorsaken, Vericheydenheydt, &c. Fol. 52

Het 11. Capittel.
De Pest, haer Naem-reden. Oorsaken, Ken-teyckenen, met bewijs van de Besmettinge; Of de Palen van 't Leven vast staen, ofte by ons verset konnen werden, Voor-teyckenen, Middelen om deselve te vermijden, Genesinge, ende Maniere van Leven. Fol. 54

VAN'T DERDE BOECK.

Het 1. Capittel.
Nock, Oorsaken, &c. Fol. 80

Het 2. Capittel.
Walgen, ende Braken, Oorsaken, &c. Fol. 81

Het 3. Capittel.
Boorts, Naem-reden, ende Beschrijvinge. Oorsaken, &c. Fol. 83

Het 4. Capittel.
Los-lijvigheydt, Oorsaken, &c. Fol. 84

Het 5. Capittel.
Buyck-loop, Oorsaken, &c. Fol. 85

Het 6. Capittel.
Roode-loop, ofte Bloet-gang; sijn Benaminghe, ende Beschrijvinge, Oorsaken, Trappen, ende Onderscheyt, Ken-teyckenen, &c. Fol. 85

Het 7. Capittel.
Perisinge, Oorsaken, &c. Fol. 88

Het 8. Capittel.
Speen, sijn Onderscheyt, Oorsaken, &c. Fol. 89

Het 9. Capittel.
Hardt-lijvigheydt; in sommige seer langduerigh. Oorsaken, &c. Fol. 90

Het 10. Capittel.
Collijk, of het een nieuwe, ende wat Sieckte hier is, ende waer het sijn plaets neemt. Oorsaken, &c. Fol. 91

Het 11. Capittel.
Wormen, Oorsaken, &c. Fol. 93

De Blauw-schuyt.

Het 12. Capittel.
Algemeene Sieckten, tweederley, Sommighe voort-loopende door verscheyde Landen, ende ten laetsten vergaende, als Pest, &c. Sommighe een Landt eygen zijnde, en daer altijd blijvende; als de Pocken in West-Indyen, loopende Varen in Dene-mercken, ende daer ontrent, Meer-vlecht in Polen, Krop-gheswel in de Sneeb-bergen, Blauw-schuyt in de Noortsche Landen. Beschrijvinge van de Blauw-schuyt. De maniere hoe sy groeyt, ende op wat plaetsen. De Voorgaende, ende Naeste oorfaeck; de verre, ende uytwendighe Oorsaken, bestaende in de Niematuuerlijke dinghen, Koortsen, Gestaltenisse van 't Inghewant, ende Besmettinghe. Algemeene Ken-teyckenen van de Blauwschuyt, Bysondere in 't Begin, Voortgang, ende Hoogste. Voor-teyckenen, Genesinge. Genesinge der Toevallen, als korten Adem, quaet Tant-vleysch, Vlacken, Pijn in den Buyck, ende Lidtmaten, Braken, Buyck-loop, Brant, ende Koortsen, Geswellen, Sweringen, Roos, Water, Wtteringe. Maniere van Leven. Fol. 96

Het 13. Capittel.
Sucht, ofte Ongedaenheydt, Water, ofte Watersucht; haer Benaminghen, Onderscheydt, Oorsaken, &c. Fol. 110

Het 14. Capittel.
Ophouden van 't Water; Grieksche, ende Latijnsche Benaminghe, Oorsaken, &c. Fol. 115

Het 15. Capittel.
Ontloopen van 't Water, Oorsaken, &c. Fol. 119

Het 16. Capittel.
Koude-pisse, Namen, ende Naem-reden, Oorsaken, &c. Fol. 120

Het 17. Capittel.
Bloedigh ende Etterigh Water, waer door veroorfaeckt, &c. Fol. 121

Het 20. Capittel.
Algemeene Telinghe, en Voortsetten, in alle Dinghen; ende Sucht daer toe drijvende, met meerder Vermaeck in de Vrouwen, als in de Mans. Belet door Onvruchtbaerheydt, &c. Fol. 122

IN HET VIERDE BOECK,

Van de Gichte, ofte Fleregijn.

Benaminghe in verscheyde Talen, Beschrijvinge, Onderscheyt, inwendighe Oorsaken, uytwendighe Oorsaken, Ken-teyckenen, Voor-teyckenen, Mid-delen om voor te komen, te genesen, Maniere van Leven. Fol. 129

Lof der Gichte. Fol. 142

H E T

HET
EERSTE BOECK,
VAN DE
SIECKTEN
DES
HOOFTS.

Het Eerste Capittel.

- 1 Dat de Sinnen haer legheer-plaets ende werck-
uygh in 't Hoofte hebben.
- 2 Dat onder de Witterlycke 't Gesichte, het edelste is,
- 3 Beschryvinge der Oogen,
- 4 Van Haer Zenuwen,
- 5 Vet, Klierkens, ende Spieren,
- 6 Vliesen,
- 7 Vochtigheden.
- 8 Hoe het Gesichte geschiet.

DE Menschelijke Ziele, het treffelijkste datter onder de Son is, en dewelcke (ghelyck de Griekische *Heliodus* spreekt) wat Goddelijcks heeft, ende uyt de Nature van boven, als blijkt uyt haer wercken, niet teghenstaende sy in haerfelven onveranderlijk is, evenwel in dit veranderlijke, ende verganckelijke Lichaem (het welck by sommighe haer ghevangenis, maer berer haer kleedt, ofte herbergh, ghenoeemt wert) besloten zijnde, en werckt niet, als door de Lichamelijke Deelen. Soo heeftse tot het Verstant, Inbeeldinghe, ende Heughenisse van doen de Herffenen, ende die beschadicht zijnde, wert oock dat werck verhindert, ghelyck te voren is aenghewesen. Daer en is niet (seydt de Wijsgerighe *Aristoteles*) in het Verstant, het welck te voren niet van doen gehadt en heeft den dienst van de Sinnen. Ende gelijk het Hoofte de leger-plaets is van 't Verstant, soo is het oock van de Sinnen, die niet anders en zijn als Bodende ende Dienst-knechten van de Ziele. Die de sekerheydt van de Sinnen in twijffel treckt (gelijk *Anaxagoras*, als *Aristoteles* verhaelt, niet en wilde toetaen, dat de Znee wit was) die moeten wachten,

(2. Deel)

seydt *Plato*, tot dat de dingen selver spreken, ende baren aert openbaren. Derhalven die niet alles op lossen Schrouwen wil stellen, moet het houden met het ghene de Poët *Lucretius* leert in sijn eerste ende vierde Boeck:

*Inuenies primis à sensibus esse creatam
Notitiam veri, nec sensus posse refelli,
Qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa sit omnis.*

Dese zijn vijf, volghens het getal der simpele Lichamen, den Hemel, ende de vier Elementen. Het Gesichte staet op den glans van den Hemel, den Reuck op het Vuur, het Gehoor op de Lucht, de Smaeck op het Water, het Gevoelen op de Aerde. Dese laetste, al is het door het geheele Lichaem verspreyt, soo krijght hy evenwel sijne kracht uyt het Hoofte, ende wert oock ghekrenckt, als het selve beschadicht is, ghelyck wy te voren in de Hoofte-siecken hebben aangewesen. De vier eersten hebben mede haer Werck-uygh in het Hoofte, het welck wy nu, beneffens hare Gebreken, ende Genesinghe, sullen beschrijven.

2 Onder de verhaelde Vijf uytterlijke Sinnen wert het Gesichte wel te recht voor het edelste gehouden. So schrijft de Joodsche *Philo*, in sijn Boeck van *Abraham*, datter uyt de vijf, drie beestigh ende dienstbaer zijn, Smaeck, Reuck, ende Gevoelen, waer door haer de Beesten, als alleen dagh en nacht voor den buyck, ende den aenhangh, sorghe dragende, onderhielen, ende dat de twee andere, te weten, Gesichte, en Gehoor, de gemelte regeerden, ende ons (het welck *Plato* te voren gheseydt hadde) tot de wijsheydt leyden, waer toe het Gesichte, als vaerdiger zijnde, de eerste plaets boven het Gehoor toequam. Dit wijst de Poët *Horatius* mede aen de *Arts Poët*,

*Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam qua sunt oculis subjecta fidelibus, Et que
Ipse sibi tradit spectator.*

Hierom seyde de Griekische History-schrijver *Polybius* seer wel, dat de Ooghen sekerder ghetuygen waren, als de Ooren, ende daerom houden wy oock meerder van een ghetuyge, die yet gesien heeft, als van thien die van hooren segghen spreken, ghelijck *Plautus* mede aenmerckt *Truculento* :

Pluris est oculatus testis unus, quam auris decem;

Qui audiunt, audita dicunt, qui vident, plane sciunt.

Hoe rasser sien wy oock het weer-licht, als wy den Donder hooren? Soo alffer yemandt in een Bosch hout hackt, sietmen den Bijl al op-geheven om den tweeden slag te geven, eermen den eersten gehooft heeft. Ja het Gesicht vlieghe in een oogeblick tot den Hemel toe.

Wy hebben de Sinnen (seydt *Arist. 1. Metaph. 1.*) oock sonder gebruyck om haerselven lief, en boven alle die door de Oogen geschiet: want niet alleen om wat te doen, maer oock als wy niet te doen en hebben, soo soecken wy boven alles te sien: Hierom is't, dat, als de Heylige, en andere schriften gewach maken van yet wel te bewaren, ofte seer lief te hebben, gelijckenisse nemen van de Oogen, ofte den Oogh-appel. Soo doet oock de Poët *Catullus* op verscheyde plaetsen, ende onder andere seer aerdigh *Epigr. 8?*

Quini si tibi vis oculos debere Catullum,

Aut aliud si quid charius est oculis:

Eripere ei noli multo quod charius illi

Est oculis, si quid charius est oculis.

De Ooghen hebben in onse Tale (ghelijck de Hebreusche *Ogin*) haren naem ghekregghen van de *Hooghte*, dewijlse als Wachters van ons Lichaem om hooge staen, om so veel te verder van haer te konnen sien: even-eens ghelijckmen de Wachters op hooge Torens stelt. *Serenus cap. de ocul.*

Summa boni est alacres homini contingere visus,

Quos quasi custodes, defensoresque pericli;

Prospectans summa natura locavit in arce.

Want indienty om leegh gestelt waren, so en soude het Gesichte niet verre hebben konnen dragen, dewijl het aerdtrijck vol hooghten, ende heuvelen is, ende de Zee selve, van wegen de ronte, haer bultig, ende verheven toont. En om datmen voor uyt gaet, soo zijns oock in 't voor-hoofst gestelt.

De Gedaente der Oogen is ront, om de ruymte, minder beschadicht te konnen werden, ende lichter te bewegen: als mede om bequamelijck de stralen, van wat zyde die mochten komen, op het punt van den Oogh-appel te ontfangen. Die langhwerpighe Oogen hebben, werden voor quaetaerdigh geoordeelt, gelijck *Plinius* schrijft *11. Nat. 52.*

De Verwe der Oogen is drierley, blauw, swart, ende tusschen beyde, die wy na de gelijckenis *Geyten-ooghen* noemen. Die de laetste oogen hebben, zijn van naturen scherp van ghesicht, ende vroom van manieren (gelijck die oock uyt de Oogen konnen

ghesien werden) als *Athenaeus* schrijft *8. Deign. 12.* uyt *Arist. 1. Hist. an. 10.* Blauwe, ofte grauwe Ooghen zijn gemeen onder de Nederlandische, Duytsche, Engelsche, om dat sy wel veel vochtigheidts hebben, maer die van de natuerlijcke warmte, de onsenlijcke gaetjens van 't Lichaem door de uytwendighe kouwe ghestopt zijnde, gantsch verdunt wert. In tegendeel hebben de Moren, ende Indianen door de banck swarte Oogen, om dat, dewijlse in heete Landen wonen, sy wel drooger zijn, maer de vochtigheidt heeft veel aerdrachtigheidt by haer, alsoo de natuerlijcke warmte veel uyt-waesselende, deselve soo niet en kan verdunnen, gelijck wel aenghewesen is by mijn weerde Meester, *Ger. Vossius 3. Physiol. Christ. 23.* De Keyser *Augustus* hadde seer klare, ende suyvere Oogen, in dewelcke hy wilde geloof hebben (schrijft *Suetonius*) datter wat van een Goddelijcke luyster in was; ende verbljide hem, als yemandt die hy scherp aensagh, most voor hem kijcken, als of het teghens de Sonne ware geweest.

De Grootte van de Ooghen is een yeghelijck niet even ghelijck. De Griekische Poëten prijsen de grootte ooghen, als wat schoons, in de Dochters; ende soo wert van den Prince onder deselve *Imo*, de Coninginne van den Hemel ghenoeemt *Sostris*, *Proserpina* *Her*, de eerweerdighe Koe-oogh. Ende selver de History-schrijvers roemen de grootte Ooghen van *Alexander de Grootte*, de Keyfers *Augustus*, *Theodosius*, ende andere. Dan het volck van het Rijck *Carbay* (ghelijck *Halho Armen*, beschrijft de *Tartar. c. 1.*) hebben kleynce oogen, ende zijn wonder gauw van verstant, soo dat sy, andere volckeren verachtende, wel derven seggen, dat sy alleen met twee oogen sien, de Latijnsche (soo noemen sy die van Europa) met een, ende dat al de andere blind zijn. Ende voorwaer de ervarentheydt leert ons, dat de ghene, die kleynce ende diepe oogen (gelijck de *Paus Paulus de IV.* als *Panvino* in sijn leven verhaelt) hebben, veel gauwer sien als welckers oogen groot, ende uyt-puyende zijn, daerom te arger, om dat sy oock veel met Sinckighen gequelt werden. De Italiaensche Genees-meester *Mercurialis*, heeft mede wel aenghemerckt, dat Puyloogen in sware sieckten swarigheidt bereycken: als toonende de zielijcke kracht der Hersenen soo vervallen te zijn, dat sy de Oogh-spielen niet meerder in haer eygen plaets kan vast houden.

Tot beter gesicht was van nooden, seydt *Aquapendens*, dat wy Twee ooghen hadden, alsoo een oogh weyniger, ende onvolmaeckter siet, gelijck een yeghelijck bevinden kan, wanneer hy het eene oogh toe-sluyt: als mede insonderheydt om de verte van het gene gesien wert, bequamelijck af te konnen meten, ghelijck *Keplerus* wel aenwijst. Beyde dese hebben haer behoorlijcke middel-plaets. Want

Want indien deselvighe grooter was, soo en souden de dichte dingen niet gesien kunnen werden; indien die kleynder was, soo soude het gesicht vermindert wesen, van de dingen, die ter zyde staen. In andere Dieren is die plaats breeder, om dat (gelijck *Aristot.* schrijft 10. *Probl.*) sy gheen handen hebbende, van ter zyden moeten sien.

3 Nu gelijk het Gesicht wonderbaerlijck is, so heeft her oock foodanigh werck-tuygh, ofte ghereedtschap, te weten, de *Oogen*, daeromme Godlijcke Leden van *Galenus* ghenoeft. Haer vernufte Samen-fertinge bestaet uyt ses Spieren, ses Vliesen, drie Vochtigheden, verscheide Aderen, ende Slag-aderen, als oock veel *Vet*.

4 De Oogh-Zenuwen zijn twee-parigh, het eene paer om de Oogen te bewegen, het ander om de Zielijcke Geesten te brengen aen het Nettevlies, op dat de Ziele in de Herffenen soude kunnen oordeelen van het gene het oogh gesien heeft.

5 De Oogen zijn begroeyt met veel *Vet*, so om deselve van d'uytwendighe Kouwe te beschermen, waerom sy, hoewel de alderswackste onder alle de Deelen (ghelijck *Aristoteles* schrijft 31. *Probl.* 22.) geen beven onderworpen zijn, hoedanige nochtans *Plinius* getuyght 11. 37. den Keyser *C. Caligula* gehadt te hebben; als oock, om datse te lichter souden bewegen, ende door het bewegen niet verdrooghen: waer toe mede helpen de sachte, ende spongiachte Klierkens, die in den grooten hoeck staen, ende de oogen gestadigh bevochtigen.

De Oogen werden om wel en recht te sien, snellijcken aen alle kanten ghedraeyt door ses Spieren, van dewelcke vier rechte zijn, en twee scheunfche. Van de rechte draeyt den eerften het Oogh om hoogh, den tweeden om leegh, den derden aen de sincker, den vierden aen de rechter zyde. De twee scheunfche draeyen het scheunfch om. Behalven dese hebben de Beesten den sevenften, die de Gesicht-zenuwe ronts-om beslaet, het Oogh vast houdende. Dese en was de Menschen niet van nooden, als recht over-endr gaende: maer wel de Beesten, die mer het Hoofd voor over na de aerde bocken.

6 Alsoo het Oogh door-luchtigh was, ende vol Vochtigheydt, soo moest her oock om niet wech te vloeyen, met een vast kleedt bevanghen, en omgort werden. Tot dien eynde zijn de *Vliesen*, die ses in getal oock tot het gesicht haer bysonder gebruyck hebben.

Het eerste, ofte buytenste, is het *Bint-vlies*, na sijn verwe, gemeenlijck het *Wit van 't Oogh* genoemt, en is een spruytsel van 't *Panne-vlies*, bindende en hechtuyt het Oogh vast aen den Oog-winkel, om niet te schieren, ende en gaet niet ronts-om, maer scheyt aen den Oog-appel. Het tweede is het *Hoornigh-vlies*, alsoo genoemt, om dat her met sijn hardig-

heyt, en klaerheyt den horen van een lanteerne gelijckent. Heeft sijnen oorspronck van 't dicke *Breynevlies*, den Gesicht-zenuwe omvattende, bekleedt en beschermt ronts-om de Vochtigheden, en teere Vliesen van het Oogh door sijn hardigheyt ende vastigheyt. Maer voor, daer her door-luchtigh is, ontfangt her de schijnfelen van de sienbare dingen, sonder het welcke het Gesicht niet en kan geschieden. Nu op dat foodanigh schijnfel, ofte gedaente der dingen niet qualijck, ofte verkeert en soude invloeyen, soo heeft de Nature dit Vlies uytwendigh streck, en gantsch ghest gemaect.

Het derde heeft mede den naem na sijne gelijckenisse, te weten, *Druyf-besje-vlies*. Spruyt van het dunne *Breyn-vlies*, den gemelten Gesicht-zenuwe bekleedende, van waer her sich ronts-om het Ooge verspreyt, behalven van voren, daer her wat ingetrocken, ende met een ront gaetjen als door-boort wert. Wy noemen her selve den *Oogh-appel*, ofte her *Swart van de Ooghen*, streckende om te kunnen sien. Want indien dit Vlies klaer en licht was, her en soude gheen schijnfels kunnen vatten: ghelijck den Hoogh-gheleerden *Plempius* wel aenwijst, in sijn scherpsinnige beschrijvinge der Oogen, met de gelijckenisse van de donckere Kamer (terstont uyt te leggen) alwaer her schijnfel, hoe sy donckerdēt is, beter ghesien wert, ende door her minste licht vermindert, ende vergaet.

Het vierde Vlies heeft den selfden oorspronck, en sijnen naem van wegen de groote sijnigheyt na een *Spinne-webbe*, bekleedt ronts-om de *Crytalline* vochtigheyt, waerom her klaer, glat, ende sijn is, op dat her de door-schijnende gedaente door sijn rouwigheyt, ofte grovigheyt niet en soude belctren.

Het vijfde is ghenoeft *Glaefachtigh-vlies*, als de *Glaefachtighe* vochtigheyt bekleedende, ende bewarende, dat sy niet onder de *Waterighe* en vloeyt. Belet mede, dat de *Glaefachtighe* vochtigheyt het *Nette-vlies* niet en vervochtigh, en alsoo verslapt. Hier in 't midden sietmen eenighe bruyne streenkens, de *Hayrkens der Wijnbrauwen* seer naeu ghelijckende. Welckers ghebruyck *Keplerus* stelt te zijn, om door haer bruyngheyt her ooghe van binnen donckerheyt te geven, en voornamelijck om het *Nettevlies* van ende na den *Oogh-appel* te brengen.

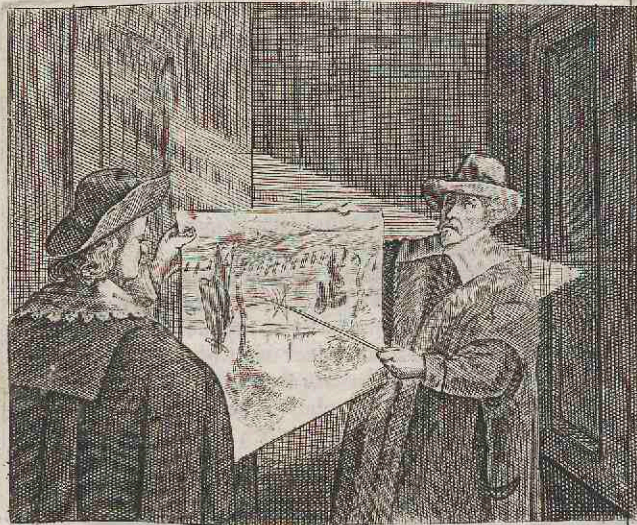
Het seste, en laetste Vlies wert oock na de gelijckenisse, die her heeft met geen uytgestreckt oft gatih, maer ingetrocken *Net*, den naem gegeven van *Nette-vlies*, ende en is anders niet als uytgestreckt *Morgh* van de Gesicht-zenuwen. Sijn ampt is, de gedaente ende verwen der uytwendige dingen met een glants door het gat van den *Appel* in de *Ooge* vallende, te ontfangen, en uytgedrukt te vertoonen.

7 Onder dese Vliesen verichijnen drie Vochtigheden, de *Waterachtighe*, *Crytalline*, en *Glaefachtighe*, alle na haer gelijckenisse alsoo genoemt.

Voor aen is de *Waterachtighe vochtigheydt*, in welke de breede stralen door de Lucht hier in valende, gebroken, ende als ingetrocken werden in de nauwte van den Oogh-appel. De *CrySTALLINE* vergadert allengskens de stralen, uyt de *Waterachtighe* schietende; waerom haer Lichaem oock vastter is, als d'andere. De *Glasachtighe* geeft den door-tocht voor de schijnsels na 't *Nette-vlies*.

Dit is in 't kort van de gelegentheyt der Oogen, en het konstigh gebouw om haer werck uyt te voeren, het welck niet beter en kan begrepen werden, als met een uytterlijck ende vasmakelijck exempel, dat na het Oogh selve versonnen is, en sijne werkinge so volkomentlijck aenwijst, Cat al de Schriften, die voor desen soo langh ende menichvuldigh daer over tegens malkander verwisselt zijn, nu niet eens in achtinghe en komen, als verre van den rechten wegh afdwalende.

8 Men sal dan een Kamer gantsch doncker maken, ende in een venster een ront gat boren, en daer voor setten een bril-glaesjen (het welck oock met de *CrySTALLINE* vochtigheydt gedaen kan werden) om het licht met het schijnsel van 't gene buyten is, door te doen komen; de muur die recht over 't gat komt, moet wit wesen, om d'ontfanghene verwen te verlichten; en d'ander swart, om de schaduwe te maken.

Nu de dinghen, die van buyten moeten doorschijnen, hoe die meerder geverwet zijn, ende den dagh klaerder en lichter, hoe bequamer: dan is best dat de Kijckers, haer te voren een wijl in 't doncker gehouden hebben. Dit aldus ghedaen zijnde, salmen, alles wat van buyten tot dat gat reycken kan, tegen de witte muur, op een wit papier, ofte linden, daer verre ofte nader, na dat het glas gheslepen is, tegen-

houden, seer volkomentlijck konnen sien. Ick hebbe 't selve op een Torentjen van mijn Huys, in het welke ick, ronts-om dicht gestoren zijnde, op papier, ofte teghens de muur, sie de Luyden langhs de Wal gaen wandelen, so volkomen, datmen sie kennen kan, als mede de Schepen komen zeylen, alles mer de verwen van de Vanen, en beweginge, het welck seer gheneuchlijck om sien is. Maer alles staet verkeer, ende de Menschen schijnen met haer voeten tegen den solder te loopen, ende de Schepen oock alsoo te varen. De reden is, om dat de stralen uyt het uytterste van 't ghene ghesien wert, vloeyende voor het gat malkander doorsnijden, en daer door getrocken zijnde, haer stantfel veranderen. Recht op deselfde wijze gaet het Gesicht in 't Ooge. Dat in een kamer het venster is, is in 't Ooge het *Druyve-besye-vlies*: het gat in 't venster, is in 't Ooghe den Appel; het glas dat daer voor 't gat gestelt wert, is hier de *CrySTALLINE* vochtigheydt, ofte al 't ghene in 't Oogh de *refractie* doet: dat aldaer is de swarte muur, is hier mede het *Druyf-besye-vlies*: ende dat daer de witte muur, oft 't papier is, is hier het *Nette-vlies*. Dan de Nature heeft alles so met *Vliesen*, als vochtigheden noch volkomender gemaect. Maer hier valt een vaste knoop, niet wel om te ondoen, te weren, Als het Gesicht op deselfde wijze geschiet, waerom wy dan niet mede alles verkeert en sien. De Wel-ghemelte Professor *Plempius*, snijt hem aldus door; Al is 't (seydt hy) dat het schijnsel hem mede verkeert aen het *Nette-vlies* vertoont, soo neemt sulcks nochtans de kennende kracht niet aen; de reden is, om dat die kracht, gelegen zijnde in de *Hersenen*, dat schijnsel niet voor haer en heeft. Want het hol van het *Nette-vlies* steeckt van binnen met een hooft uyt; ende achter dat hol sit die kracht. Waerom moet in-gebeelt werden, dat op deselfde manier de ghevoelende kracht in 't Ooge, de gedaente onderscheyt, als wy in een besloten kamer de schijnsels souden vernemen, staende achter het papier, ende daer van bovenen in neder-siende: want dan soude alles blijcken, ende hem verroonen in die gedaente ende gestalrenis, als het in der waarheydt van buyten is. Op deselfde wijze de *Sienlijcke* kracht van de *Ziele* niet van voren, maer als van bovenen op het gheschilderde *Nette-vlies* siende, vat al 't ghene sy siet, in den rechten stant, die het buyten heeft. Daer-beneffens vat het Gesicht een dinghen op die plaets, alwaer de gesicht-strael, indien sy ghemaect werde, soude uyt-schieten. Dewijl sy dan alletijdt gedreven wert, soo geschiet daer door het verschil van het aennemen der sinnen met het papier. Maer den scherp-sinnigen *des Cartes*, spreekt hier gantsch anders van, hier te lang te verhalen, te meerder, dewijl sulcks naghesien kan werden in sijn *Dioptrique, au discours cinquieme.*

Het II. Capittel.

- 1 Ellendigheydt der Blintheydt,
- 2 De Oorsaken van deselve, als oock van Swack, ende Verkeert ghesicht,
- 3 Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genesinge,
- 6 Maniere van leven.

WY seggen wel te recht, dat een Blint man, een arm man is. Want (gelijck den Oudt-vader *Basilus* schrijft, *Orat. 36.*) de schade van elck bysonder deel des Lichaems, valt het gemeen moeylijck: maer de Oogen te moeten missen, maect dat het leven geen leven en gelijckent. Iffereenigh mangel aen de Voeten, soo wert aen 't Lichaem het loopen benomen, de Oogen verlichten ondertusschen met haer toetsen de pijn. Ende indien de Ooren haer kracht verliezen, hier wert mede het gebreck door het Oogh met wencken getroot. Maer het Oogh uyt zijnde; dan vallen alle Sinnen ter neder, het Lichaem wert traegh, de Beenen weygheren te gaen, roepende om haren Leydt-man het Oogh, de Handen smijten de konsten wech, 't samen met de Oogen verblint zijnde, het Oor en kan niemant van het gelschap, als hy stil swijght, bekennen, de Tonghe staet gebonden, als niet wetende, tegen wien sy spreken sal. Voor soodanighe schijnt de Son te vergeefs met het gevolg van de Sterren, de Maen met haer stralen de nacht verlichtende, en kan aen alfulcke de duyfternisse niet benemen. Noch de liefelijcke, ende met haer baren ons als toelachende Zee, noch de Aerde groente, ende bloemen uytgevende, ende met gaven der Lenten ghekroont zijnde, en konnen haer gantsch gheen vermaeck aenbrengghen: maer het is als een verwesen leven, een leven van eenen nacht, een onzichtbare werelt, dewijl de schoonheydt van de wereltlijcke konstigheidt haer onbekent is. De Poët *Mamilius* heeft dit mede wel verstaen in sijn vierde Boeck:

*At niger obscura Cancer cum nube feratur,
Qua velut extinctis Phoebus ignibus ignis
Oscit, & multa fuscis caliginis sidus,
Lumine deficient ortos, geminamque creatis
Mortem fata dabunt, se quisque ut vivit, & effert.*

Dat is, gelijck het de Hoogh-geleerde *Scaliger* uytleydt, De ghene die onder het nevelighe Creestenteycken geboren wert, is Blint, ende alfulcke leeft, en begraeft sijn selven alle daegh; want hy is doot

levende. Daerom seydt de Poët, dat, die blint geboren werden, tweederhande doot hebben. Want het leven, dat sy leven, is een doot, als sonder licht, ende de andere alghemeene doot staet haer niertemin te verwachten. Om d'onbequaemheydt, die het gebreck der Oogen aenbrenght tot eenighe bedieninge, weygerde eertijds te Romen *T. Manlius Torquatus* het Borghemeesterschap, daer hy toe verkoren was, aen te nemen, gelijck *Livius* verhaelt in het 26. Boeck. *Boleslaus*, de derde Koningh van Bohemen, blint zijnde, werdevan andere, ende sijn selven gheoordeelt tot de Kroone onbequaem te zijn, ende most daerom het Rijk aen sijnen Soon overgeven. Het selfde verhaelt oock *Dubravius* van andere in sijn *Historye*. Ja de Rechten verbieden een blint *Advocaet*, oft Voorpraeck, voor den Rechter te spreken, om dat hy de teekenen van de *Magistraet* niet sien, ende, dienvolgende, niet wel eeren en kan; hoewel hy, volgens *Ulpianus*, wel magh vonnis wijzen, (gelijck wy oock by *Livius*, ende andere lesen, dat *Appius* blint zijnde, in den Raedt sat, ende hevigh tegen den Koning *Pyrrhus* aenging) *L. 6. D. de judic.* het welck *Bartolus* verstaet, indien de Blintheydt yemant overghekomen is, na dat hy alreede Rechter, ofte Raedts-heer was. In 't Eylandt *Ormus* is een Wer, datter niemant, die blint is, magh Koning werden, waerom de Koningen, tot haer voorsekeringh, so drasy de Kroon op 'thoofte krijgen, al haer Broeders, ende naeste Erfgenamen, de Oogen uyt doen steken, en laten se daerna rijckelijck onderhouden. Het welck wel wreedt, maer evenwel vry beter is, als het worghen, soo ghemeen by de Turcken.

Dewijl dan de Blintheydt so schadelijck, en hinderlijck is, so en hadde seker Knecht (van den welken *Galenus* vermaent op het 4. Cap. in sijn Boeck van te kennen, ende te genesen de Siekten des Gemoefts) gheen onghelijck, als hy zijnde door den Keyser *Adriaen*, een Oogh uytgesteken, en verlocht, om voor dat onghelijck een goede schenckagie te kieser, eerst daer op stil sweegh, ende daarna vorder gheport zijnde, om al te eyschen wat hy begeerde, voor antwoord gaf; niet anders te begeren, als sijn Oogh, dat hy verloren hadde; dewijl datter gheen gave en konde gevonden werden, om een verloren Oogh te vergoeden. Want het gene de Son (daerom oock het Oogh der werelt gheuoemt van den Grieckschen Poët *Orpheus*, ende den Latijnschen *Ovidius*) in den Hemel is, 'tselfde is het Oogh in den Aerdrichen mensche. Het Lichaem en soude maer een donckere kercker wesen (seydt den Oudt-vader *Ambrosius*) het en ware het selve door het Oogh verlicht werde; waerom onsen Salighmaker het selfde oock noemt de Kaertse, ofte den Lichter des Lichaems, verghelijckenende het Oordeel met de Oogen, het Gemoeft met het Lichaem, gelijck de

Hoogh-geleerden Heer *Hugo de Groot*, dat breeder uyt-leydt in sijn Aenmerckinge op den Euang. *Matthæus* in 't sefte Cap. Selve werden in de H. Schrif- ture oock de Sondaers, (als blind zijnde in 't goede) met den naem van Blinde beteyckent. Soo dat het wel een blind, ende onwijs werck was, het welck de fiende, en Wijsgerige *Democritus* beging, als hy sijn selven blind maeckten, om dat sijn bedenckingen over de natuerlijcke oorsaken, door het belet van de Oogen niet en souden verstoort, ende afgetrocken werden, (gelijck uyt de Grieksche Historien *Agellus* verhaelt 10. No. 17.) ofte (als den ouden Poët *Laberius* seyde) om dat hy niet sien en soude, dat het de quade Borgers soo wel ging.

O miseris hominum mentes, ô pectora cæca.

Ick geloove de antwoordt (beschreven by *Cicero* in het vijfde van sijn *Tusculaanse* vragen) die twee andere gaven, niet en was volgens haer meeninge: maer dat sy daer mede sochten het ongeluck in de beste vouwe te slaen. Den eenen, te weten, *Asclepiades*, ghevraecht zijnde, wat onghemack hem de Blintheydt aengebracht hadde, *Dat ick*, antwoorde hy, *met een linge te meerder ga.* Maer ick ben van gevoelen, dat hy eerder wenicht, om sulck gevolg te moghen missen. Den anderen, namelijk *Antipater van Cyenen*, als eenige goede Vroukens sijne Blintheydt beklagghden, *Wat is dat*, seyde hy, *dumcke* O oock datter des nachts geen vermaeck en is? 's nachts sijn wy allegader blind, ende daer over en doen wy evenwel gheen klachten. Dan die Blintheydt werdt haest door den glans van het groote Licht verdreven, ende de vermakelijcke wercken der duyffternis, al werden sy geoordeelt haer besciens niet waerdigh te wesen, en behoeven evenwel soo veel tijds niet, om daerom alijdt Blind te willen blijven.

2 Het Gesicht, gelijk alle andere Lichamelijcke werckingen, wert beschadigt op drierley wise, in verminderen, wech-nemen, verkeeren. Vermindert Gesicht hebben de gene, die noch van dichte, noch van verre wel en sien, die alleen van dichte, en niet van verre, en in tegendeel, die alleen van verre sien, en welckers gesicht wel goet is by daegh, maer niet by avont. Wech-genomen Gesicht is by de gene, die steken-blind zijn. Ende die twee en verschillen maer in de groote van oorsaken. Verkeert Gesicht is by de gene, die de dingen verkeert, ende anders sien, als sy in der daedr zijn.

De Oorsaeck hier van bestaet in de Deelen van het Oogh, die wy in 't laetst-voorgaende Capittel beschreven, en aangewesen hebben het Gesicht uyt te wercken, ofte in de Herffenen, uyt dewelcke desel- vige haer kracht, en oorspronck trecken. Het Gesicht wert uyt de Herffenen beschadigt, als desel- vige door eenige Ongematigheydt bevangen zijn, waer door weynighe, ofte onsfuyvere Geelsten voort- gebracht werden, oft als sy door groote Lofing, lange

en sware Sieckten verswackt, oft oock door Droef- heyt, en Swaermoedigheyt benaut, en besloten zijn, waer door aldan den vryen toegang van de Geelsten door de Gesicht-zenuwen belet wert. Daer is by- na niet, dat het Gesicht so verswackt, als het onma- tig Byflapen, daer nochtans oock de Gesneden door de banck swack van gesicht zijn. Waer in ('twelck in 't eerste vreemt schijnt) een en 't selfde werk uyt- gewrocht wert, door twee gantsch tegen-malkan- der-strijdende oorsaken. Maer staet te letten, dat in d'eerste het quaet voor-komt, door het vervliegen van al te veel Geelsten, waer door de Herffenen, en Oogen verswacken: dan in de ander, veroorsaect sulcks door overtollige vochtigheyt der Herffenen, die haer over alle de Deelen van 't Oogh verspreyt.

De Gesicht-zenuwen krijgen haer ongemack door uytwendige Kouw, Slaen, Stooten, Vallen, Struypen, Hoofst-pijn; maer meestendeel door slijmerighe Vochtigheden, het zy dat deselve de Gesicht-ze- nuwen van buyten te seer bevochtigende, toe-per- sen, het zy datse van binnen den doorgang verstop- pen. Dit gebreck noemen de Genees-meesters in Latijn *Gutta Serena*, in Duytsch *de sware Star*.

Wanneer de Oogh-spierey verdrocken, ofte ver- swackt werden, dan verdraeyen de Oogen, het welk wy *Scheligheyt* noemen. Soodanige, als sy yet wil- len sien, moeten om den Oog-appel over het selfde recht over te brenghen, haer Ooghen gheheel ver- draeyen, en een Scheel gesicht maken. Sulcks over- komt somtijds na eenige Sieckten, gelijk Kramp, Vallende-sieckte, Geraecktheydt, somtijds na de Geboorte, te weten, als de Moeder in haer draghen Schele Luyden te veel aenghesien heeft, ofte ver- schrickt is gheweest van yet dat dapper glijntert. Hier toe kan mede veel doen een quade Gewoonte in het ghestadigh verdrayen van d'Oogen, die dan daerna so blijven staen, gelijk veeltijds gebeurt in de jonge Kinderen, die in de Wiegh haer gesicht ge- stadigh na de Kaers, ofte ander Licht, verkeert trecken.

Als het Oogh door de Spieren onder, oft boven, ja oock ter zyden gedreven wert, dan schijnt alles datmen siet dubbel te wesen. Sulcks kanmen be- proeven met de vinger, het eene oogh oplichtende, ende het ander neder-druckende, ghelijck de Poët *Lucretius* mede aenwijst:

*Aur si forte oculo manus uni subdita subter
Pressit eum, quodam sensu fit, ut videantur
Omnia, quæ tuimur, fieri tum bina tuendo,
Bina lucernarum florentia lumina flammis,
Binaque per totas aedas geminata supellex,
Et duplices hominum facies, & corpora bina.*

Dit wert oock bevestigt by *Langius*, Genees-mee- ster van den Palts-graef, met een, die op een Mes vallende,

vallende, sijn Oogh van het onderfte scheel tot de Wijnbrauwen door-fnede, welcke Wonde genesen zijnde, alles dubbelt geleeck, om dat den appel, het oogh vast zijnde aen den onderften scheel, lagher stont als het ander: maer doen het Oogh, door gestadigh bewegen, wederom los werde, soo sagh hy wederom wel. Want als beyde de Ooghen eveneens gestelt zijn, dan sienfe een ding, maer als de Nette-vliesen van beyde Ooghen verscheydelyck ghelegen, ofte van binnen geschildert zijn, dan sien wy twee voor een. Verscheydelyck gheschildert werden gefeydt, als het eene Ner de schijnfels recht, het ander scheuns ontfanght, ofte oock alle beyde scheuns, maer beyde in verscheyde Deelen. Sulcks gheschiet, wanneer de assen van de Oogen niet gedraeyt en werden na het ghene men sien wil, ofte wanneer eenighe oorsaek de ghemeenschap der Oogen komt te scheid, soo datse niet eenparigh beweeght en werden. Dit ghebeurt in de rasende, ghelijck de Poët *Virgilius* in het vierde boeck *Aeneid.* den dullen *Pentheus* beschrijft:

*Eumenidum veluti demens vidit agmina Pentheus,
Et solcm geminum, & duplices se ostendere Thebus.*

Het selve geschiet in Kinderen, Dronckaerts, Schelwe, ende in andere, die met swacke Oog-spiere ghequelt zijn, soo datse haer gesicht niet en konnen vast setten: in dewelcke ghebeurt, dat het eene Oogh hier, het andere daer swierende, het sienlijck schijnfel verscheyde, en ongelijke Deelen van het Nette-vlies beschildert. Welcke verscheyde Schilderyen den Gemeenen sin in de Hersenen gewaer werdende, die als twee gantsch onderscheyde oordeelt. Nu dat de gene, die wel droncken zijn, alle dingen dubbelt sien, is, om dat haer Oogh-spiere door te vele dranck seer vervochticht zijnde, en het verstant dwalende, de Ooghen niet vast en konnen staen, om gelijck en eenparigh ergens op te sien.

Het *Hoornigh-vlies* bekommert het Gesicht, wanneer 't selve sijne gladdigheydt, doorluchtigheydt, ofte glans verliest, als oock wanneer het door een andere verwe besmet wert, ende alsdan schijnt alles van die selve verwe, ghelijck wanneer datmen door een geel glas siet. Het wert in sijn wesen verdickt door dicke vochtigheydt, al te koude heel-middelen; rouw, en droogh gemaectt in den ouderdom; bevleckt met een wit lit-reycken na een Quetsuyre, Sweringen, Puysten, ende Kinder-pocken. Op dese maniere meenen sommighe, dat den ouden *Tobias*, door de heete Mis (als een seer brandende, ende gheworden is, waer van breeder te sien is by den Spaenschen *Vallesus*, in sijn Boeck van de *H. Philosophie*, op het 42. Capittel. Soo lesen wy oock in de Historyen, als de *Turcksche* Keyfers, en andere

Vorsten van Oosten, yemandt niet met de doot, maer met blintheydt willen straffen, haer een gloeyent yser voor de Ooghen doen houden. Soo heeft de voor-gemelte *Democritus* sijn selven, gelijck als met een Brant-glas blint gemaectt, volgens het schrijven van den Poët *Laberius*, hier voor mede vermelt, met dese versien:

*Chlypeum constituit contra exortum Hyperionis,
Oculos effodere ut possit splendore arce,
Ita radius Solis aciem effodit luminis;
Malis bene esse ne videret civibus.*

In het *Druyf-besje-vlies* wert 't Gesicht belemmert, wanneer den Oogh-appel te ruym, ofte te nauw is.

Den Oogh-appel is te ruym, als het gat, 'twelck het *Druyf-besje-vlies* in het Oogh maectt, om de sienlijke schijnfels te ontfanghen, aen den reghenboogh, ofte het kroonken te seer uytgesteken wert, waer door niet alleen al datmen siet, kleynder schijnt, maer het geheele Gesicht verswackt: so dat alsulcke, oock dingen, die niet verre van hier en zijn, niet wel en konnen bekennen. De redenen daer van zijn: Eerstelijck, datter te veel van 't uytterlijcke Licht door het groote gat schiet, het welck het Gesicht beschadicht, de Geesten te seer verspreyde; ghelijckmen bevint, dat, als men yet scherp sien wil, de Ooghen nauw aentreckt, het welck de *Keyser Nero* gestadigh doen moest, gelijck *Plinius* verhaelt (in 't 11. Boeck van sijn *Natuerlijcke Historye* op het 37. Cap.) ende wy in verscheyden alle daegh konnen mercken. Ten anderen, dewijl de rechte strael stercker is, de scheunsche slapper, en in eenen ruymen Appel veel scheunsche vallen, so en is 't niet vreemt, dat de gene, die also gestelt zijn, een swack Gesicht hebben. Dit gebreck komt meest uyt de *Natuyr*, somtijds oock van toevallende oorsaken; gelijck wanneer yemandt in een duyftre gevangenis geseten heeft, waer door, hy na Licht bakende, sijnen Oogh-appel komt wijt te werden, ende met lengte van tijden in die gestalte verhardt. Het welck oock de oorsaek is, dat de gene, die also doncker gevangen hebben geseten, het Licht, dat te grof in haren wijden Oog-appel valt, niet en konnen verdragen. *Denijs*, *Tyran* van *Sicilyen*, hadde boven op de gevangnisse doen bouwen een licht, en luchtrigh Huys, ende de Kamers wel doen witten. Ende na dat hy dan de gevangens langh onder in duyftre hadde doen houden, liet deselve schierlijck boven komen, dewelcke na het gewenschte Licht haken-de, en door de ongewoonte het selfde niet konnende verdragen, steke blint wierden. Het selfde seydt *Seneca*, van *Hercules*, als hy even uyt de donckere Hel in de lichte Werelt quam,

— torpet acies luminum,
Heberesque visus vix diem insuetum ferunt.

Sulcks

Sulcks ghebeurde oock de Krijghs-knechten van *Xenophon*, als sy een geruymen tijdt door het Znee trocken, gelijk, behalven *Xenophon*, onsen *Galenus*, en *Suidas* verhalen. De Gewoonte heeft hier (ghelijck oock in vele andere Werckinghen) soo groote kracht, dat seker oudt Romeyn, wetende datmen op sijn lijf gingh, op sijn een Oogh, om niet bekent te wesen, een plaester droegh, maer deselve, als het ghevaer over was, af-doende, bevont het Gesicht verloren te hebben, ghelijck de Grieksche *Appianus* verhaelt in 't 4. Boeck van de borgerlijke Oorlogen der Romeynen.

Het *Spinne webbe*, en *Glaesachtigh-vlies* beschadigen mede het Gesicht, wanneerse door haer dichte, de schijnfels geen door-toght en geven, ofte geverwt zijnde, deselve veranderen.

Wy komen nu tot het *Nette-vlies*, het voornaemste gereedschap van 't Gesicht, het welck, dien volgende, qualijk gestelt zijnde, het selve veel kan bekommen, ende in sijn werckinge beletten. Als het te na by de *Cristalline* vochtigheydt staet, dan siemen alleen van verre, gelijk de oude Luyden, wanneer het daer verre van daen is, dan siemen maer so verre, als, gelijkmen seyd, de neus lang en is, het welck de *Strick-siende* ghebeurt, hoe jongh sy zijn. De reden hier van wert aerdigh uytgeleydt van den Hoogh-gelcerden Heere *Plempius* 4. *Ophth.* 39.

Noch wert het Gesicht beschadicht in de *Schemeringhe*, ghemeenlijck *Cataracta* ghenoemt, al of men seyde *Water-val*, en gebeurt, wanneer datter eenige Vochtigheydt binnen in het Oogh schiet, meest tusschen het Hoornig-vlies, ende de *CrySTALLINE* vochtigheydt, somtijdt oock tusschen deselve, ende de *Glaesachtige*, waer door belet wert, dat het schijnfel van de Sienlijke dinghen niet en kan schieten tegen het *Nette-vlies*.

Die groot van Ooghen zijn, behalven datse een swack Gesicht hebben, om dat in een ruyme plaets de kracht (die vereenicht zijnde, stercker is) te seer verspreyt wert, zijn dit gebreck oock meerder onderhavigh, soo om dat sy lichtelijcker de sinckende vochtigheydt kunnen ontfangen, als om datse raffer van uytwendige oorsaken kunnen beschadigt werden. Hier toe doen inwendigh seer veel Vochtighe *Hersenen*, die de *Aderen*, ende *Gesicht-zenuwen*, waer door de ghemelte Vochtigheydt in het Oogh leect, los, ende slap maken; ende uytterlijck een Slagh, Stoot, Vochtigh, ende regenachtigh Weder, ofte (ghelijck ick gesien hebbe) een natten Hoet op te setten, lang in de Son te staen, ende diergelijcke, die de Vochtigheydt kunnen vermeerderen, ofte driftrigh maken.

Dit gebreck geschiet meest alijt, gelijk geseydt is, in de *Waterachtighe* vochtigheydt, die oock in haerselven het Gesicht kan beschadigen, wanneerse het Hoornig-vlies door *Quetsuyre*, ofte *Sweringhe*,

doorboort zijnde, ten deele, ofte al t'samen uytloopt, ofte, die anders dun ende klaer is, grof, ende duyster wert; door toevloeyingh van eenige vochtigheydt, ofte opstijgen van grove Dampen, die verweckt kunnen werden uyt grove; ende winderighe Spijse, als *Boonen*, *Erweten*, en diergelijcke; insonderheydt door veel Dronckenschap. So verhaelt den Griekschen *Athenaeus*, van *Denijs* den jongen, Tyran van Sicilien, hoe hy door droncke drincken sijn Ooggen so bedorf, dat hy steke blind werde. Het welck niet vreemt en is, alsoo hy, gelijk *Aristoteles* schrijft, neghentigh daghen achter malkanderen droncken was. *Ovidius* 6. *Fast.* 5.

— *vinis oculique animique natabant.*

Hoe dat den Dronck op het Gesicht werckt, is genoegh van buyten, aen de Dronckaerts te sien, hoe dat sy Oogh-sprieten, en elck kan sulcks in sijn selven bevinden, als hy maer een Roomer te veel ghedroncken heeft. Het welck de Wijsgerige *Anacharsis* oock wel wist te segghen, als hem yemandt over Tafel daer sijn Vrouwe mede was, verweet, dat hy nergens na de schoonste getrouwt en hadde, daer op antwoorde, Dat dunckt my oock; maer flucks jonghen, gheeft my eenen grooten Roomer, om haer schoon te maken: willende te kennen gheven, dat droncke ooghen soo nauw niet en sien, ghelijck by nacht alle Katten graeu zijn.

Het Gesicht wert door de *CrySTALLINE* vochtigheydt beschadicht, als sijn blancke ofte heldere verwe grau, ofte bruyn wert, waer door sy de ontfangene schijnfels mede verandert, ende alles hem laet aensien, als ofter een roock ofte nevel voor was. Dit geschiet door verdrooging, gelijk in oude Luyden, ende in langdurige ofte heete Siekten. Ende daer dese Vochtigheydt voor wat ingebogen, en achter war bultigh is, indien deselfde gedaente verandert, ende ronder valt, soodanighe zijn *Strick-siendes*, ende werden geholpen met holle brillen. Indien sy oock al te breed is, dan en kunnen van dichtren niet sien; het welck geberert wert met bultige brillen, gelijk wy daerna in de *Genesinge* sullen aenwijfen.

Wert vorder het Gesicht bekommert, wanneer een deel van de *Glaesachtighe* vochtigheydt voor de *CrySTALLINE* schiet, ghelijck ghebeuren kan door een slagh ofte stoot op het oogh. So verhaelt *Amatus* 7. *Cent.* 44. dat seker Vrouw, door een kinneback-slagh, diefe van haer Man kreegh, dien selfden dagh in beyde haer Oogen blind werde.

3 Wat de *Ken-teekenen* belanght. Wanneer de Oorsaek in de *Hersenen* is, dan en gaen de ander Sinnen niet vry, en brenghen soodanige teyckenen voor den dagh, als in de *Hooft-siekten* beschreven zijn.

De *Scheligheydt*, oft het verdraeyen van den Oogappel, als oock datter op 't Hoornig-vlies groeyt, brengt haer teyken selver mede. Die aen het laetste valt

vast zijn, meenen dat het ghene sy sien, verder van haer leydr, als het in der daedt is, om dat het haer flauw, ende duyster voorkomt, eveneens gelijk in de gefonde, het gene verre van haer is.

Dat de *Geficht-zenuwen* van binnen gestopt, ofte van buyten toegedrongen zijn, schrijven de Geneesmeesters daer uyt te kennen, dat het Gesicht wech is, sonder datmen yet in de oogen kan sien, dat het eene Oogh toeghouden zijnde, den Appel van het ander niet en vergroot, om dat den wegh soude gestopt wesen, waer door de Geesten, die den Appel vergrooten, haren doortocht hebben. De meerder-gemelte Doct^r *Plempius*, na dat hy dit gemeen gevoelen wat ontledet, ende ondersocht hadde, beslyft ten laetsten, Datter verstoppinge kan wesen in de *Geficht-zenuwen*, die 't Gelicht wech-neemt, maer niet geheel al het gevoelen van het Druyfbesye, ende het *Nette-vlies*. Ende hy geeft dese reden, om dat tot het Gesicht vele Geesten noodich zijn; maer weynige, genoegh tot eenich Gevoelen. Wanneer dan de alder-grootste verstoppinge in de Zenuwen niet en gheschiet, daer op volgt wel flauw Licht, ofte donckerheydt, als mede wanneer het eene oogh gesloten is, ruymmer werden; ende nauwer, tegen grooter licht, van wegen het gevoelen datter noch in de gemelte *Vliesen* overgebleven is, hoewel het selfde alsdan geen voordeel en geeft. Maer sulcks en gebeurt niet, als de verstoppinge so groot is, datter gantsch geen Geesten door en konnen, om foodaunighe gevoelen de *Vliesen* aen te brengen.

De *Teycken*en van den ruymen, ende nauwen *Oog-appel*, wijsen haerselven van buyten, ende zijn oock hier voor in de beschrijvinghe ten deele verhaelt. Waer noch by komt, dat de gene, die den selfden al te nauw is, meerder Licht van doen hebben, ende konnen derhalven wel by daegh sien: want dan kander licht ghenoech oock door een nauw gat schieten; dan sien weynigh tegens den avont, als het doncker begint te werden. In tegen-deel, die den *Oog-appel* al te ruym hebben, sien beter by avont, als by daegh, om datse dan al te veel Licht krijgen, het welck haer Gesicht te seer doet schemeren. Dit kanmen gewaer werden aen de *Katten*, ende noch meerder aen de *Uylen*, die oock by nacht sien, ende tegen de klaerheydt van den dagh haren *Oog-appel* intrecken, om soo veel Licht niet te krijgen, ende 's nachts wijt uyt-spreyden, om 't gene, datter dan is, volkomenlijck te ontfangen.

Als de *Cataracta*, ofte *Schemeringe* eerst begint, dan schijnt het offer eenigh raegh, ofte muggen (veroorfaect door ongelijcke Dampen, die in de Waterige vochtigheyt drijven) voor de oogen swermen, dewelcke men gestadigh met de handt soeckt wech te doen. Hier op wert het Gesicht allengs-

(2. Deel)

kens verduyftert, tot dat het ten laetsten gantsch vergaet, ende dan kanmen van buyten sien, dat de Star van binnen geheel begroeyt is.

4 Om tot de *Voor-teycken*en te komen: De *Scheligheydt* is meest ongeneeslijck, insonderheydt die van de geboorte: dan in jonge kinderen, die het even in de *Wieg* gekregen hebben, kan het noch geholpen werden.

De vaste, en dicke *Schellen*, ofte *Vlacken*, die na de *Pocken*, ofte anders, op den oog-appel blijven, en zijn naulijcks af te doen.

Als de *Cataracta* de gantsche Star besloren heeft, ende het oogh niet mer allen en siet, dan is 't alleen met den *Naelt* te helpen: maer als die swart is, en is nergens mede te beteren.

Blintheyt, oft *Swack* gesicht door *Ouderdom*, is gantsch ongeneeslijck; gelijk mede als de *Geficht-zenuwen* geheel verstopt zijn, ofte de *Vliesen*, ende *Vochtigheden* dick en onsfuyver, als oock wanneer de *Vochtigheden* uyt haer plaets verschoten zijn.

5 In de *Geneefinge* moet wel acht genomen werden op 't gene al van *Plato*, en *Aristoteles*, vermaent is, te weten, datmen de *Oogen* niet en kan helpen, sonder eerst het *Hooft* te genesen, ende het *Hooft* niet sonder het geheele *Lichaem*. Daer-beneffens dient de *Geneefinge* verandert, na de verscheydenheydt der oorsaken.

Wanneer het *mangel* in de *Hersfenen* steeckt, dan moeten deselvige gesuyvert en gesterckt werden, gelijk in het eerste Deel, ende verscheyde *Hooft-steecten* hier voor is aangewesen.

Als de *Scheligheydt* van een *Kramp*, oft *Geraccktheydt* veroorlaeckt wert, daer voor salmen de *Genees-middelen* mede vinden in de beschrijvinghe van deselvede *Sieecten*, te weten, in 't 12 en 13. *Cap.* De *kleyne Kinderen* machmen twee *Noven-schelpen*, ofte diergelijcke, met elck een rondt gaetjen, recht in de midden voor de oogen binden, om haer soe allengskens te leeren, ende ghewennen den *Appel* daer recht na toe te draeyen.

Als het *Hoornigh-vlies* door eenige quade *Vochtigheyt*, gelijk in de *Gele-sucht*, qualijck geverwet is, deselve moet bereydt zijnde, afgheset werden, door de *Middelen*, beschreven op het 12. *Cap.* van het eerste Deel. Maer als het selve wat verdickt, ofte beveckt is, die *vlacken*, als sy niet langh geduert en hebben, gaen af met de *Gal van een Ael*, *Perdrijs*, ofte andere *Dieren*, onder *Venckel-water*, en een weynigh *Snycker-Candy* vermengt. Soo heeft oock den jonghen *Tobias*, de schel van sijn Vaders oogh ghedaen, met de *Gal* van een *Visch*, diemen meent *Callyonymus* te wesen, waer van te sien is, behalven *Vallesius*, hier voor vermeld, den *Italiaenschen Aldrouandus*, ende den *Duytschen Gesnerus*.

Wanneer de *Geficht-zenuwen* beginnen te verstoppen door *verkoutheydt*, ofte koude *vochtigheden*,

(B)

den, dan dienen de Herffenen verwarmt, verdroogt (gelijk *Cardanus* getuygh, dat hy met een Dranck van *Pock-hout* yemant ghenefen heeft, die in eenige Maenden niet, ofte weynigh ghesien en hadde) de Vochtigheden bereydt, ende ghesuyvert door Genees-middelen, verhaelt in het eerste Deel, op het 11, 12, 14, ende 15 Capittel. Vele raden hier te gebuyken *Nies-middelen*, dan ick vinde deselvighe te enemael ongeraden, ende sulcks van twee redenen. Ten eersten, om dat het strijdigh is tegens de wetten van de Konste, yet quaets te trecken ofte te drijven in, ofte ontrent de plaets, die alreede belast is, ghelijck hier zijn de Oogen, daer den Neus dicht by staet, ende dien volghende het gene men soude willen door den Neus uyt-trecken, lichtelijck in de Ooghen kan schieten. Ten anderen is het Niesfen hier ondienstigh, om dat de Herffenen daer door te seer schuddende, noch meerder vochtigheydt in de Gesicht-zenuwen ghejaecht wert, waer op dickwils een volkomen Blintheydt ghevolgt is. Hierom achte ick beter, het welck de Ondervindinge oock bevesticht, de *Quijl-middelen*, (beschreven in het 13. Cap. van 't ghemelte Deel) die de Herffenen in het minste niet en ontstellen, ende evenwel meeder vochtigheyt in den Mont (alwaer het beginfel van de Gesicht-zenuwen niet verre van daen en is) trecken, dewelcke dan sonder moeyte uyt-ghefpoghen werdt. Men heeft somtijds bevonden, (waer van *Alex. Benedictus 2. de morb. 29.* een exempel heeft in een Man van 80 jaer) dat de Wonden van 't voorhoofd de Blintheydt geholpen hebben, sonder twijfel om dat de Aderen, en Slagh-aderen, door te veel Bloedt gespannen zijnde, en daer door de Gesicht-zenuwen benauwende, met het Bloeden nedergingen, en also het Gesicht weder deden komen. Het welck ons aenwijst, seer goet te zijn in dese ghelegentheydt, de Ader van 't Voorhoofd te openen, ende soo langhe het Bloedt te laten loopen, tot dat het van selfs op-houdt.

De gene, die alleen van verre konnen sien, werden geholpen door bultige, en die van dicke, door holle Brillen. Door beyde wert het punt van de stralen in de Oogen schietende, na den ey sch verandert. Sulcx blijkt oock in de gemelte donckere Kamer. Want hoe het glaesjen, dat voor het gat van het venster staet, bultiger is, hoe het papier nader, om alles wel te vertoonen, dient by-gehouden, ende hoe minder bultigh, hoe het de schijnfels verder uyt-geeft. De reden is, om dat foodanig glas, dat niet seer bultigh en is, grooter *cirkel*, ofte begriip maeckt, en dat uyt een grooter om-greep de stralen haer wijder verspreyden, als uyt een kleynen, ende ronden. Indien oock voor een even glas, dat in 't gat van de venster staet, dan een ander bultigh, dan een hol ghestelt wert, men sal bevinden, dat het bultighe de stralen verspreyt, het holle in-treect. Alle het selfde doen

de Brillen in de Ooghen. Waer uyt blijkt, dat alle Brillen voor een yeghelijck niet dienstigh en zijn: maer na de ghelegentheydt van 't gebreck moeten verandert werden. Dan dit heeft alleen plaets, wanneer het Nette-vlies te na voor, oft al te achter staet: maer niet in de gene, die sticck-siende zijn, van wegen de verdickinge van hare Oog-vochtigheden, in dewelcke de Brillen veel eerder, door de dicke van 't glas, de stralen noch meerder souden verdooven.

Doctor *Forest* verhaelt 11. *Obs. 28.* van een Jongman, die in de Kaets-baen een Bal in sijn Oogh kreegh, waer hy by-na blind was, en ghenefen is, na dat het Lichaem wel gesuyvert was, met het volgende Oogh-water, *N. gedroogde Rosen*, 2 scrupels, *Saffraen*, *Spicanardi*, de schors van *Wierroock*, van elcks een half scrupel, *Pompholyx*, *Spodium*, *Acacia*, van elcks een scrupel, 't samen tot sijn poeyer gebracht, en dan in een sijn doeckskens gedaen, ende dat poppen gehangen in drie oncen *Rosen-water*, en uyt het selfde eenighe droppels in 't Oogh laten vallen.

Als de *Schemeringe* begint, dan moeten op deselfde wijze de aenghewesen Bereyde, Suyverende, Hooft-sterckende, en Op-droogende middelen na malkander in 't werck gestelt werden, waer onder dienen gemengt die eygentlijck op de Oogen sien, gelijck *Oogen-troost*, *Gouts-bloemen*, *Venckel*, *Braem-bladeren*, *Endekroost*, *Haviks-kruyt*, *Gele-violetten*, *Melkloten*, *Mey-bloemkens*, *Rogge-bloemen*, *Wijn-ruyt*. Dan insonderheydt dient lange tijd alle morgens, en 's avonts gebuyckt de *Conserf van Oogen-troost*, van dewelcke den besten troost voor de Ooghen te wachten is. Ondertusschen dient mede, het welck hier de bequaemste *Purgatio* is, ingenomen een vierendeel loot *Pillen Lucis majores*. Daerna is noodigh *Koppen* achter op het Hooft te stellen, *Bladeren* achter de Ooren te maken, ende door den Hals een *Draet* getrocken, en langh open gehouden. Het gene van buyten op de Ooghen mocht gedaen werden, en schijnt hier niet veel te konnen helpen: is evenwel seer goet bevonden de *Olye* uyt de Lever van een *Visken*, *Ael-puyt*, ofte *Puyt-ael* genoemt. Dese Lever wert in de *Son*, ofte voor het vuur ghehanghen, alwaer dan het uyt-druypt, waer mede alleen de Oogh-schelon gestreken zijnde, de duyfterheydt van 't Gesicht wonderbaerlijck verlicht wert. Maer als de *Cataracta*, ofte Vochtigheyt, den Oogh-appel van binnen gantfich beslaet, ende alreede dick en rijp ghenoegh is, dan moet deselve met een Naelt van 't Gesicht neder gedrukt werden: waer van wy, als zijnde een werck der handen, op sijn rechte plaets, dat is, in de Heelkonste wijtloopiger sullen handelen.

Dan ick vinde in de *Grieccksche Historien* twee vreemde Genefinghen, die ick hier sal by-voegen. De eerste is beschreven by *Diodorus Siculus 1. Bibl. 4.* van *Sesostrius*, Koningh van Egypten, die blind zijnde, van sijn Priesters geraden werde, een Vrouw aen te sien.

fen, die anders geen Man en kende, als haren eygenen, beginnende van sijn eygen Huysvrouw. Maer vele verlost hebbende, en vond' gheene suyper, als een arme tuyn-mans Vrouw, die hy, siende geworden zijnde, troude, ende d'andere liet verbranden. De andere genesinge wert verhaelt by *Pausanias* in *Messen*, van den Poët *Ophioneus*, dewelcke blint geboren zijnde, door groote Pijn in 't Hooft, sijn Gesicht weder-kreegh; doch naderhandt weder verloor. De oorlaeck sonder twijfel wat vertroocken zijnde, en daarna weder-komende. Niet minder en is te verwonderen, het gene *Marineus* verhaelt in sijn Historie van Spaengien, hoe *Ian de XVIII. Koning van Aragon*, door ouderdom somtijds blint, en dan wederom siende werde. Ende dat hem sulcks tweemaal gebeurde, eens uyt Blijdschap, als hy tijdinge kreegh, dat sijn Soon de overhandt ghehad hadde, teghens den Koningh van Portugael; en eens door Droefheydt, als hy verstont, dat den selven de nederlaghe gehadt hadde tegens *Lean d' Anjou*, die sijne afvallige Onderdanen tegen hem op-wierpen.

6 Om met de *Maniere van Leven* kortelijck te besluyten. Hier dient ghekosen een suyper, klare *Lucht*, doch en is te groven duysternis, noch te helderen *Licht* niet vorderlijck, gelijk veel voor 't *Vyer*, ofte in de *Son* te sitten. En so moet vorder gelchout werden, al 't ghene verhaelt is, het Gesicht te beschadigen: als mede insonderheydt het veel *Lesen*, ende *Schrijven*, dewijl met het Hooft voor over te bocken, te lichter eenighe vochtigheydt na de ooghen soude sacken.

Het III. Capittel.

- 1 *Roode, ofie Vyerige Oogen,*
- 2 *Hare Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

DE Ooghen werden root, ende vyerigh, als door onstekinge, de witte verwe van het Blint-vlies in roode verandert, ende sulcks geschiet met brant, ende pijn, die dan ghemeenlijck oock scherpe Tranen verwecken.

2 De naeste *Oorsak* van dese onstekinge is heet, scharp, ofte bedorven, ofte Galachtigh Bloedt, vloeyende uyt de Aderen van 't Hooft in de kleyne Aderkens van het Bint-vlies, deselve so spannende, dat die in ghesonde onsenbaer zijn, haer selven aldan merckelijck vercoonen. Dit gebeurt dickwils in de gene, die vol heet Bloet zijn, ofte veel scherpe Dampen van onderen in haer Hertsenen ontfangen. Waer toe mede uytterlijck helpt *Rook*, *Stof*, ofte ee-

nige andere scharpheydt in de oogen vallende, als oock veel in de *Son*, oft voor een heet *Vuur* te sitten; voornamelijck in de gene, welckers oogen al te voren swack zijn gheweest, ende derhalven het toevloeyen so lichtelijck niet en kunnen wederstaen.

3 De Roode oogen zijn haer eygen *Teycken*, en nu in de Beschrijvinge oock al verhaelt.

4 De onstekinge en is in haer begin niet swaer te genesen: maer langh geduyrt hebbende, eet dickwils in, ende bederft dan met eenen het Hoornigh-vlies, in het selfde een Sweringe druckende, waer op dan wel een Blintheydt volghet. Ende soo is dien vermaerden Veldt-oversten *Hannibal*, door een onstekinge, in sijn een oogh blint geworden, gelijk de Griekische History-schrijver *Polybius*, betuyght in sijn derde Boeck. Valt mede moeyelijck te helpen in Kinderen, om dat sy vochtich van Hertsenen zijn, de oogen niet wel en willen op-doen, en veeltijds op deselvighe leggen, waer door datter dan meerder na toe sackt. Wannec datter op de onstekinge een Loop van selfs komt, sulcks is een goet *Voor-teycken*: dewijl alsdan de vyerighe stoffe na beneden gedreven, ende geloofft wert.

5 Derhalven is dienstigh in 't *Genesen*, hier in de Nature, als de beste Leer-meesterse te volgen, en het Lichaem terstont te ontlaffen door Middelen, die de Galachtige vochtigheydt af-setten, beschreven in 't 12. Cap. van 't eerste Deel. Daarna, als sulcks niet genoegh en helpt, en 't gebreck al wat gheduyrt heeft, machmen komen tot *Laten* in den Arm, ende *Koppen* achter op 't Hooft, ofte ter zyden in den Hals, altydt hier in houdende de zyde van het onsteken ooghe. Het welck mede plaets heeft in het gene hier dienstelijck achter het oor geleydt wert, als *Zout* met *Zeepe*, oft *Suyr-deegh* met *Spaensche vliegen*, *Water-Hanen-voet*, *Maer-peper*, ofte *Son-dauw*. Sommige raden hier mede tot het Nieffen, 't welck ick gantsch ongeraden vinde om redenen in 't voorgaende Capittel by-ghebracht, om dewelcke hier oock beter zijn de *Quijl-middelen*.

Door de verhaelde Middelen alleen wert dickwils de onstekinge gantsch genesen, sonder datmen yet van buyten behoeft op de ooghen te leggen. Dan de noodt evenwel sulcks vereyschende, soo dienter forghvuldigh ingegaen, also het ooghe, een teer Lidt zijnde, niet veel opleggens en kan verdragen, so dat 't selve alleen door d'uytwendige vochtigheydt noch meerder komt op te swellen; het welck somtijds wel tot een Blintheydt kan doen vervallen. Hier op siet het Spreeck-woordt:

*Hebt ghy een quaet, of vyerigh Oogh,
Gentest het met den Elleboogh.*

Sommige en ontfien haer niet de doexkens, ofie veerkens, waer mede sy d'ooghe berré, elke reys wederom in 't geheele Waterken te doopen, waer mede sy

fy het allegader vyerigh en vuyl maken. Derhalven moetmen gestadigh een vers doecksken, ofte veerken nemen, ofte maer soo veel in een lepel gieten, als men sevens van doen heeft. Hier toe is gebruyckelijck, gereedt, ende bequaem om het toevloeyen wat tegen te houden, den brant, ende de pijn te versachten, *Kruym van Witte-broodt in Vloedt-water* gheweeckt, ende tusschen een schoonen doeck op het onsteken oogh gheleydt: dan moet alle vier ofte vijfsuren verandert werden. Het welck onse Vrouwen niet doende, ende 't selve een gheheelen dagh, ofte nacht door op-latende, en vernemen de rechte hulpe niet; alsoo de Pap, door dat lang op-leggen, selfs verhit zijnde, de hitte van 't oogh eerder vermeerdert, als vermindert. De Vrouwen begaen hier in noch een andere mislagh, te weten, dat sy sonder onderscheydt daer onder mengen *Saffraen*, die seer heet is, ende derhalven in 't beginsel schadelijck: maer niet in 't afgaen, om 't gene, dan noch overigh is, te doen verdwijnen. Ick en hebbe in het beginsel noyt yet beter bevonden, als een Waterken, bestaende uyt bereyde *Turia*, een loot, *Spaensche groen* heel swart gebrant, een half loot, *Rijnsche-wijn*, vier oncen, *Rose-water*, *Weegh-bre-water*, van elcks twee oncen, met malkanderen op-ghekoockt. Hier van eenige druppelen uyt een schaft in 't Oogh gedropen zijnde, vergaet de Ontstekinghe in weynigh tijds.

Wanneer de Pijn te seer steeckt, so en moetmen niet licht komen tot Middelen, die verdooven, gelijk die van *Opium* ghemaect werden, alsoo sy de Geesten verdicken, ende het Gesicht verswakken: maer liever daer in laten druypen warm *Vrouwen-sogh*, het welck seer versachtende is. Doch het selve en dienter oock niet te langh in te blijven, dewijl het lichtelijck door de hitte van 't Oogh bederft, en eenige scherpigheydt deelachtigh wert. Waerom noodigh is, het selve by-na alle uren te ververschen.

6 In dese gelegentheydr, moet geschout werden een onsfuyeren en heete *Lucht*, *Wint*, en *Stof*. De Kamer en dient niet licht, te wesen, ofte beschenen van de Son, also die glans, als vuur in hebbende, gelijk de Poët *Lucretius* in sijn vierde Boek spreekt, meerder pijn soude verwecken.

— *splendor, quicumque est acer, adurit*

Sape oculos, ideo quod semina possidet ignis

Multa, dolorem oculis quæ gignunt insinuando.

Derhalven moeten foodanghe doncker gehouden werden, ofte mer een lapen voor de Oogen, doch niet dat wit ofte root is. Seer wel schrijft *Plutarchus* in sijn Boeck van de Ballinghschap, datter Verwen zijn, die 't Gesicht door groote en stercke kracht doen schemeren, en verslappen, en dar de schaduwe sulcks helpt, ofte datmen de Oogen draeyt na het gene groen is, oft eenige andere aengename verwe

heeft. By-na het selfde hadde voor hem gheseydt *Seneca*, in 't derde van de Gramschap op her 9. Cap. De Witte verwe, schrijft *Plato*, in sijn Boeck van de Nature der Werelt, doet het Gesicht verspreyden, (daer van heeft *Galenus* veel exempelen in 't 10. van 't gebruyck der Deelen op 't 8. Cap.) het welck de Swarte by-een houdt. Dan het en moet niet te lange duyren. Want om dat de Swarte verwe het Gesicht seer by-een dringht, soo kan het door lanckheydt van tijdt het selve oock verswakken, ghelijck bevonden is aen de gene, die langh in een duyftere Kercker ghevangen sitende, daer door soo duyfteren ghesicht gekregen hadden, dat sy, vry gelaten zijnde, naulijcks en konden sien. Wt de gemengde verwen onsteekt de Roode, de Oogen, also sy het Bloedt van binnen na buyten treckt, waerom sy in dit ghebrek soo schadelijck is, als vorderlijck in de Kinder-pocken, ende Mafelen; waerom wy oock de ghene, die daer aen leggen, niet alleen root laten sien, maer oock roode teekens gheven, om deselvige te beter uyt te doen komen. Dan de Blauwe, ende Groene verwe (*Aristoteles* soeckt hier van de reden 31. *Probl. 20.*) is voor het Gesicht aenghenaem, ende derhalven dient het ghemelte Lapjen, datmen voor de Oogen hanght, van die verwe te wesen. Alsdan en moet niet alleen het onsteken, maer oock het ghesont Ooge bedeckt werden, dewijl het een hem roerende, oock het ander geroert wert. Dan dit en dient mede niet al te langh in 't werck ghestelt, om niet te vervallen in 't ongeluck, daer de Grieksche History-schrijver *Appianus* ghewach van maect in her vierde Boeck van de Borgerlijcke oorlogen der Romeynen, te weten, hoe seker oudt Man, op wiens lijf gelt gestelt was, op sijn Oogh, om niet bekent te zijn, een plaester droegh, en daerna, als de Vrede getroffen was, de plaester af-dede, maer dat sijn Oogh door lange stilte blind was geworden. De *Spijse* moet hier weynigh zijn, ende verkoelende, hier voor meermaels verhaelt; ghelijck oock ghewacht moet werden van 't gene scherp, dampigh, zout, en galachtigh is, als *Looch*, *Ajuyn*, *Melck*, *Suycker*, *Honigh*, en *Kruyt*. Den besten *Dranck* is *kleyn Bier*, ofte *Gersten-water*: ende dient gantsch gheschouwt swaer, ofte hoofdigh *Bier*, *Mede*, en in tondereydt de *Wijn*; het welck de Poët *Martialis* oock wel aengemerckt heeft 6. *Epigr. 78.*

Fop hadde maer een oogh, en dat oock niet te goet, Vermids hy even-staegh te groote droncken doet. Sijn Doctor riep gestaegh, wilt ghy niet sober wesen, Geen sap, geen machtrigh gom, geen kunst sal u genesen. Doch Fop bleef als hy was, sijn Mont genoor den Wijn. Maer 't was voor sijn ghesicht een doodelijck senijn.

Den Slaep valt hier seer bequaem, om dat in den selfden de Oogen niet en bewegen, noch geen licht en ontfanghen, ende de pijn geilt wert, waer door geen

geen meerder toevloeyingh en geschiet. Dan hier dient wel gewacht, datmen niet, gelijk van de kinderen geseyd is, op de Oogen en leydt, noch oock op de zyde, daer het quade Oogh is, maer op d'ander, ofte den Rugh, ende altijd hoogh met het Hooft: Het *Lichaem* dient weynigh beweeghe, maer stil ghehouden, selver oock niet veel gesproken, om de Vochtigheden ontrent de Oogen niet driftigh te maken. Het selve is te verstaen van de *Bewegingen des Gemoedts*, insonderheydt de Gramschap, ende Droefheydt, die tranen verweckt. Hier dient oock altijd een *open Lichaem* gehouden.

Ende tot besluyt sullen wy hier by-voeghen, dat de gene die swacke Oogen heeft, hem wel wachten magh, een anders roode Ooghen veel aen te sien, also sulcks besmettelijck is, ende lichtelijck medegedeelt wert, gelijk een onseker Poët in het eerste Boeck van den Griekschcn Bloem-hof mede aenwijst:

*Een Oogh dat vyerigh is, dat kan een ander letten,
Een Sieckte kan haer gif een ander over-setten.
Veel qualen van den Mensch die zijn van desen aert,
Dat door een overgang een ander wert beswaert.*

Het IV. Capittel.

- 1 *Verscheydenheydt der Tranen.*
- 2 *Tranende, ofte Loopende Oogen, waer door veroorsaecht.*
- 3 *Haere Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Geneesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

DAER en is niet (seydt *Plinius*, in sijn Voor-reden van 't 7. Boeck) dat den Mensch kan, sonder gheleert te hebben: dan het schreyen doet hy van selfs uyt de nature. Ja dit is het eerste, daer wy in de werelt komen, ons leven mede aenvangen. Dan van dat schreyen, noch van de Tranen, die verweckt werden door Blijdschap, Droefheydt, Vreesse, als natuerlijck zijnde, en willen wy hier niet spreken, noch oock van de ghene die sommige van selfs weten te maken, waer van de Jongelingh ghewach maect in den *Spiegel*:

*Wel aen, voor my, ick heb geleert,
Terwijl ick by haer heb verkeert
Dat juist wanneer een boere schreyt,
Sy dan haer slimste lagen leydt.*

Maer men magh andere dinghen veynsen soomen wil, die sijn gelt, ende goedt verliest, en sal geen valsche Tranen laten.

Floratur lacrimis amissa pecunia veris.

En ghelijck de Menschen alleen onder alle de Dieren het Lacchen gegeven is, soo kan hy oock alleen Schreyen. De reden is, om dat hy onder alle, na mate van sijn Lichaem, het grootste Hooft heeft, waer toe dan veel voedtsel van doen is, en daer van (als niet alles konnende in de koude Herffenen verteren) schiet veel vochtigheydt over, waer uyt het waterachtigste na de Oogh-klieren ghedreven wert, de stoffe zijnde der Tranen, die sy door uyt-trecken, ende toe-trecken uyt-laten. Dit doen onder andere de *Beweginghen des Gemoedts*, gelijk Droefheydt, Vreesse, Bekommeringh, om dat de Warmte na binnen ghetrocken zijnde, de buytenste Deelen verkouwen, de wegen toe-getrocken werden, ende alsoo de Klierkens, ghelijck als een natte Spongye uyt-perffen. In tegendeel gaet het in de Blijdschap; want dan berffen de Tranen uyt, om dat de Warmte, haer van binnen beghevende, alle wegen opent, ende los maect, als oock de vochtigheydt driftigh doet werden. *Terent.*

Homina illico Lacryma cadunt, quasi puero, pra gaudio.

2 Dan van dese *Oorsaken*, als natuerlijck zijnde, en hebben wy hier niet voor te handelen: maer alleen van de gene, die onnatuerlijck de Oogen doen loopen. De naecte is overtolligheydt van veel dunne, ende weyachtighe Vochtigheydt uyt de Herffenen na de Oogh-winckels vloeyende, dewelcke somtijds maer kout, ende waterigh en is, somtijds scherp, zout ende bijtende, met pijn, waer door het Oogh smart, ende root wert, ende de Oogh-schellen ghemeenlijck sveren. Hier toe helpt veel de Swackigheydt der Ooghen, het zy deselve aenge-erst is, ofte daerna aengekomen: als oock Koude, ende Vochtige Herffenen, waerom de Vrouwen, en Kinderen, lichter schreyen als de Mans. Ghelijck mede insonderheydt, als de Klierkens uytgesneden, ofte verfworen zijn. De uytterlijcke Oorsaken zijn *Slaen, Rook, Stof, Loock, Ajuy, Orangie-schellen*, ende alles wat door sijn scherpigheydt de Oogh-klierkens, zijnde, gelijk alle andere Klieren, swack, kan prickelen, om haer vochtigheydt uyt te perffen.

3 De *Ken-teyckenen* wijfen haerselven, ende zijn in de Oorsaken al aangewesen.

4 Wat de *Voor-teyckenen* belanght: het Tranen van uytwendige Oorsaken, wert lichtelijck genesen, ten zy de schade diep in het Oogh geprent is. In Kinderen stelp het metter tijdt, alleen met te houden een goede Maniere van leven, om de overtollighe vochtigheydt van haer Herffenen op te drooghen. Maer als het veroudert is, ofte oude Luyden overkomt, verandert gemeenlijck in een *fistel*, ofte loopent gat. Wanneer het veroorsaecht, door het

afwefen van de Klierkens, fulcks is mede, als het fchutfel van de Tranen wech-genomen zijnde, ongeneeflijk; insonderheydt, als fulcks door fnyden is ghefchiet. Wanneer in Koortfen de Tranen van felts uyt-loopen, dat is een Teycken van swacke Herffenen: maer veel argher, als fulcks in gantsch hevige Sieckten ghefchiet.

5 De ghene, die door Droefheydt, Rouw, Benauwtheydt, Spijt, ofte anders de Tranen, ghelijckmen feydt op den Dijck ftaen, en moeten defelvige niet in-kroppen, alfo fulcks veel fware ende ghevaerlijke Sieckten kan veroorfaken, gelijk *Iydorus* wel fchrijft. En *Cardanus* verhaelt van fijn Moeye, dat, als fy haren Man, ende vier Kinderen aen de Pelt verloren hadde, ende niet en dorft fchreyen noch misbaer maken, uyt ontfach van fijn Vader, fchierlijck, van binnen borftende, doodt viel. Hy fchrijft ook andere gekent te hebben, die daer door een quade Koortfe kregghen, ende daer van ftorven. Ende als het al ten beften gaet, feydt hy, ende de doodt daer niet op en volght, foo is het fekerfte loon van verhouwen druck, de Grijsheydt. Derhalven en kanmen niet beter doen, als datmen de Benauwtheydt te degen uyt-fchreyt. Ja, gelijk alle Natuerlijke Ontlaftinghen het Lichaem eenigh vermaeck aenbrengen, foo doen oock felts de Tranen, wanneer de Oogh-klieren door haer menichte gefpannen zijn. *Ovid. 4. Trift. 3.*

*Eloque meos casus: est quaedam flere voluptas,
Expletur lacrymis, egeriturque dolor.*

Maer als de Tranen onnatuerlijck, en sonder reden af-loopen, dan moet de oorfaeck van de Sinking wech-genomen werden, en na dat de Vochtrigheden in de Herffenen fulcks doen, foo dienen defelvige ghesuyvert, ende afgheset, door Middelen, op het 12. Capittel van 't eerfte Deel befchreven, ende defelve oock van de oogen afgeleydt, en afgetrocken, gelijk in 't laetst-voorgaende Capittel verhaelt is: ondertuffchen mede van binnen ghebruyckt, die de Vochtrigheden op-droogen, ende de Herffenen verftercken, aengewefen in het 16. Cap. van 't eerfte Deel. Van buyten is dienftigh van het Waterken (in 't voorgaende Capittel befchreven) in de oogen te laten druypen, ofte daer op te leggen een Papjen van *Smack*, *roode Rofen*, *rooden Bolus*, tot poeyer ghebracht, ende met *wit van Ey* ghemenght. Wat tot de *Fiftel* te doen ftaet, fal in de Heel-konfte verhandelt werden, by de ander Wtwendige gebreken der Oogen, ende Oogh-fchellen.

6 Hier dient een verdroogende, ende wat verkoelende *Maniere van Leven* ghehouden te werden: foodanighe hier voren in de Sinckinghen is aengewefen.

Het V. Capittel.

- 1 *Dat het Gehoor in waerdigheydt aen 't Geficht volght.*
- 2 *Befchryvinge der Ooren, foo nytwendigh, als inwendigh.*
- 3 *Hoe het Gehoor ghefchiet.*

I

Den History-fchrijver *Thurinus* (seydt de Keyfer *Iulianus* in fijnen 22. Brief, verftaende den Griecckchen *Herodotus*) oordeelde, dat de Ooren fo feker niet en gioghen, (gelijk wy oock hier voor in het eerfte Cap. hebben gefelt) als de Oogen. Dan de wijfe *Socrates* fchijnt daer wat teghen te hebben. Want fiende een fraey jongeling, maer die wat langhe ftil sweegh, *Spreecks*, feyde hy, op dat *ick u fie*. Want hy en konde met de Ooghen niet meerder fien, als het wesen: maer met de Ooren uyt fijn reden hooren, wat in hem ftack.

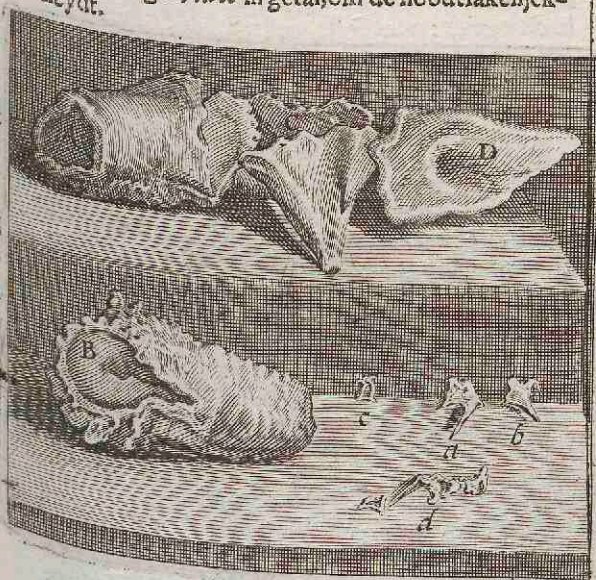
De oude Romeynen hebben de Ooren foo veel toegeschreven, dat by haer de maniere was, allimen yemandr, die te voren voor Recht ghedagh-vaert was, daerna in perfoon wilde doen komen, ende hy dat weygerden: datmen in fulcken gevalle, yemant tot ghetuyghe daer over nam (het welck fy *anreftari* noemden) ende, tot teycken, fijn oor aenrocht, gelijk uyt *Horat. 1. Sat. 9.* en verscheyde plaetsen van *Plautus* blijck. Het is mede al een oudt gevoelen, als te merken is uyt den Griecckchen *Lucianus*, dat yemandts ooren tuyten, als van hem gefproken wert, en men houdt het noch gemeenlijck daer voor, dat, als ons rechter oor tuyt, yemant wat goets, ende als het flincker, wat quaets van ons feydt. Hoe het zy, fo komt altijd het Gehoor in waerdigheydt, en volmaecktheydt, onder d'uytwendige Sinnen, waest het Geficht. Sy strecken wel beyde om verftant, en wijfheydt te verkrijgen, als *Aristoteles* fchrijft: maer, gelijk het Geficht tot nuttigheydt des levens gantsch noodigh is, en den fekerften leydtfman tot het vinden van alderhande konften: foo doet oock 't Gehoor veel tot het mede-deelen der konften, door het mede-deelen van gefelligheydt. Want de Mensch is een gefellig Dier; en die gefelligheydt heeft hy, als hy een ander wat hoort vertellen, ofte opseggen, ghelijck *Scaliger* fchrijft, *Exan. 218.* Want hier door leeren wy van andere alderhande konften, ende wentschappen. Waer van oock miſchien komt het woort *Oordeelen*, want *Deel*, en *Deelen*, beteyckent in d'oude Tael fo veel als nu oordeel, en oordeelen: het oor daer by gevoegt, als daer toe bequaemt zijde.

2 En gelijk wy aengewefen hebben, hoe wonderbaerlijck dat de Oogen gemaect zijn, fo fal nu oock uyt de volgende befchryvinge blijcken, dat de famen-fettinghe van de Deelen der Ooren, gheen minder verwonderingh en verdient.

Her

Het Oor heeftijnen naem sonder twijfel na 't Latijns *Auris* (gelijck de verandering van *Au* en *O*, eer ghemeen is) soo genoemt van *auris*, om dat de stem door het selfde gevat, en ontfangen wert, gelijck de Poët *Vergilius* oock spreeckt 4. *Æn. vocemque his auribus hausit.*

De Ooren staen mede om *hoogh*, op dat wy te beter den klanck, die altijd op-treect, souden ontfangen. Staen ghestadigh *open*, op dat wy oock in den slaep souden konnen gheweckt werden. Zijn mede, gelijck de Oogen, *twee* in getal, om de noodtsakelijckheydt.

De Ooren werden by de Ontleders verdeelt in *Wtwendige* (die wy alleen gemeenlijck den naem van Ooren geven) ende *inwendige*.

De *Wtwendige Ooren* zijn van wesen kraeck-beenigh, te weten, tusschen vleesch en been, ende sulcks om groote reden. Want indiense hardt en beenigh waren geweest, so souden sy lichtelijck konnen gebroken hebben, ende oock in de weegh zijn, als men op een oor lagh en sliep: indien sy oock sacht, ende vleysich waren, so souden sy het stijve maecksel van een schelp, om op te staen, niet hebben konnen staende houden, ende also den slagh van de lucht niet konnen ontfangen; dewijl het vleesch lichtelijck mede-geeft, ende toe-valt. So dat het kraeck-been, om de beweeghde lucht wel te ontfangen, alderbequaemst was, ende de ghene, die alreede half voor-by is, met den achtersten tant te steuten. Hierom plachten eertijds de Roomsche Keyser *Adrianus*, ende de Borgemeester *Arianus*, (het welck vele noch alsoo bevinden) om scherper te hooren, een holle handt neven haer ooren te houden. Ende de ghene, die het oor af is, hooren het geluydt, ge-

lijck of het als water voor-by haer ooren dreef, of ghelijck als het singen van Muggen. Den Ezel, als hebbende groote ooren, hoort sonder twijfel wel scherp: maer, gelijck vele van sijn navolgers, alleen lertende op sijnen buyck, luystert weynigh na eenigh soet geluyt. De ooren gaen in 't midden met een holte na binnen, in dewelcke eenighe gele vuylichheydt steect, by sommighe *Oor-smeyer* genaemt, dewelcke *Cicero* (gelijck het minste in ons niet en is, sonder sijn ghebruyck) schrijft in 't weede Boeck van de Nature der Goden, aldaer gestelt te zijn, op dat de kleyne beesjes, die in 't oor mochten kruypen, aldaer als in lijm, souden blijven stecken.

De *Inwendige Oor*, in 't welcke het Gehoor voor-namelijck bestaet, vertoont in het *Steen-been* voor eerst een *Holligheydt*, dewelcke gedraeyt ende krom is, om dat de beweeghde Lucht niet te sterck soude in-schieten, ende alsoo het Trommel-vliesjen beschadigen, als oock op dat de klank door die kromte soude breken, ende de beweeghde Lucht daer by-een vergadert werden. Ende om te meerder konnen by-een houden, is sy rondt, maer nauw, op datter gheen vuylichheydt lichtelijck soude invallen, ofte eenighe beeftjens in-kruypen, die aldaer anders plegen onlijdelijke pijn te verooraken. Dese Holte wert gelloten met een gespannen vliesjen, na de gelijckenisse *Trommel-vliesjen* genoemt. Dit is dun, om so veel te lichter, het geluyt te ontfangen: vast, om niet licht te breken, als her gheluydt te sterck is: droogh, om te beter te klincken. Achter dit Vliesjen volght een *tweede Holligheydt*, in-houdende de *ingeboren Lucht*, met drie kleyne beenkens, die den naem hebben van 't gene sy gelijckenen, te weten, *Hamerken*, *Aembeeldeken*, *Stegel-roepken*, en werden met een seer dun snaerken, gelijck de Pees onder den Trommel, aen het Trommel-vliesjen ghehecht. Hier op volghen twee *kleyne Veynsterkens*, daer op dan twee *Holligheden*, en ten laetsten de *Gehoor-zenuwe*, spruytende uyt her vijfde paer. Hier-en-boven is aenmerckkens waerdigh, een *kraeck-beenigh pijpien*, dat van d'Inwendige lucht in 't gehemelte komt, streckende om de Ooren door den Mont te suyveren, als oock, op dat de ghene, die door gebreck in 't Trommel-vliesjen niet en hooren, het geluyt door dit pijpien souden ontfangen in de innerlijcke lucht: her welck evenwel niet en helpt als de Holligheden achter de gemelte Lucht, ofte de Gehoor-zenuwe verstoppt is. Want het geluyt gaet door twee wegen na d'innerlijcke Lucht: maer van daer is maer eene wegh na den Alghemeen sin in de Herffenen. Vorder, gelijck om 't uytwendige geluyt door het Trommel-vliesjen te vernemen, nootsakelijck is, dat d'inwendighe stil is: soo oock, op dat het geluyt door dit pijpien gaende, van de binnen-lucht ontfangen werde, so en moeter geen geluyt in den mont zijn van het eren. De Hoog-gelcerde Mr. *Gerard Vossius*, schrijft

schrijft (3. *Physiol. Christ.* 27.) dit in zijn selven onder-
vonden te hebben. Want door het verstopte Trom-
mel-vliesjen doof geworden zijnde, en konde in het
minste niet hooren, soo lange hy de Spijse knaude :
dan moeste noodzakelijck, so lange yemant sprack,
den Mont stil houden.

3 Het *Gehoor* geschiet op dese manier: De Wt-
wendige Lucht van Harde Lichamen gestooten, en
klinckbaer gemaect zijnde, beweegt de naeste,
ende die wederom andere, tot dat het vervolgh ten
laetsten tot het oor toe komt, even-eens gelijk-
men siet, dat een steenken in 't water gheworpen
zijnde, draeyingen, ende als ronde ringen maect,
waer van den eenen den anderen verweckt. Dese
beweinge en geschiet in de Lucht niet op een oog-
genblik, maer na malkander; ende daerom is 't, dat
na een slagh het geluydt van verre niet terstont ge-
hoort en wert. De klinckende Lucht slaet door de
altijdt-opstaende holligheyt tegens het Trommel-
vliesjen, waer door de drie kleyne Beenkens be-
weeght werden, ende also de klanck drucken in de
innerlijcke lucht, die hem door de kleyne veynster-
kens, ende de twee grouven mede-deelende, voert
tot in de oor-zenuwe, door dewelcke hy gebracht
wert in de Herffenen, alwaer ontfangen zijnde, door
den Algemeenen sin onderscheyden wert.

Het VI. Capittel.

- 1 *Ruysschen, ende Tuyten der Ooren,*
- 2 *Wt wat reden, het met een holle handt ofse
kinchoren verweckt wert.*
- 3 *Beschrijvinge, ende Plaetse,*
- 4 *Oorsaken van sieckelijck Ruysschen,*
- 5 *Ken-teyckenen,*
- 6 *Voor-teyckenen,*
- 7 *Genesinge,*
- 8 *Maniere van Leven.*

I

HEt Gehoor, gelijk oock van 't Gesicht geseydt
is, wert op drierley manieren bekommert;
want het verkeert, vermindert, ofte vergaet.

2 Het Gehoor verkeert, wanneer de Ooren
sonder bewegen van eenige uytwendige lucht in
haerselven ruysschen en tuyten, eveneens gelijk de
kinderen na spelen, met een kinchoren, ofte yct an-
ders dat hol is, aen haer oor te houden. Waer van
wy oock, eer wy voort-gaen, de reden fullen na-
vorsschen. Sommighe meenen deselve te wesen,
om dat de ingeboren lucht altijdt beweegt, ende
dat die beweinge niet gevoelt en wert, dan als het
oor bedeckt is. Maer andere stellen die lucht on-
beweeglijk, ende seggen dat sulck geruys geschiet

door de holle Handt, ofte den Horen, diemen ten-
gen het oor houdt, om dat de lucht die in de krom-
me hollen der ooren gehouden wert, van naturen
altijdt soeckt uyt te bersten, ende haer te versprey-
den; derhalven, als sy door eenigh beletsel tegen-
gehouden wert, datle dan komt te stooten, waer-
door dat geluydt soude veroorsaken. Ten is voor-
waer so vreemt niet, dewijl dat de ooren, so krom-
me holligheden hebben, dat de Lucht, die daer in
is, door warmte beweegt zijnde, uyt soeckt te ber-
sten, ende als sy belet werdt, een tuytende weer-
klanck geeft: te meerder, nademael de Natuerlijcke
warmte der ooren luchtigh is, ende van soodanigen
geest gedreven wert. Sulcken belet kan oock ge-
schieden door onnatuerlijcke saken, waer van wy
hier eygentlijk handelen.

3 Om eerst dit gebreck te *beschrijven*, soo stellen
wy de Ruyffinge, ofte Tuytinge der ooren te zijn
een gevoelen van onaengenaem geluyt binnen in de
ooren, al is alles buyten gantich stil: bestaende
voornamelijck in de binnenste holte, daer de Ge-
hoor-zenuwe uytgespannen, ontfangen wert.

4 Dese Tuytinge kan van wegen den tijt, twee-
derhande gestelt werden. Sommige komt schier-
lijck, ende en houdt niet lang aen. Dese wert *in-
wendigh veroorsaect* van een *Wint*, ofte *Damp*, de in-
wendighe Lucht van de ooren beroerende, ende
spruyt uyt eenighe *Slijmerigheyt der Herffenen*, ofte
wert van anderen uyt de *Maegh*, ofte het ander *In-
ghewant* op-ghewaessent. Andere duyr *Weken*,
Maenden, ja somtijds jaren aen malkander, ende
komt uyt een *Verstoppinge van 't Oor*, waer door het
spelen van de inwendighe Geesten belet wert, ende
sy haer stootende, soodanigh Geruys maken, gelijk
wy terstont van het uytwendich belet geseydt heb-
ben. Dit blijkt klaerlijck daer uyt, dat een lang-
durigh Tuyten gestadigh met Hardt-hoorenthey
gemenght is, ende dickwils tot Doovigheyt slaet.

De *Wtwendige Oorsaken* zijn, al te koude, ofte te heete
Lucht, als mede te veel *Eten*, waer door veel rauwig-
heydt in 't Lichaem vergadert wert, het welck dan
oock veel Dampen op-geeft, gelijk mede doet het
langhe Vasten, door dien dat de ledighe *Maegh*, dan
veel quade Vochtigheden na haer treckt, die dan in
't Hooft uyt-waessenen: waer toe insonderheydt
de *Dronckenschap* helpt, als oock een *sware slagh op de
Ooren*, ende het dapper gedruys van *Donder, Geschut,*
ofte diergelijke.

5 De *Ken-teyckenen* der oorsaken, konnen uyt
deselve, na 't gene voorgegaen is, genoegh afgeno-
men werden:

6 Wat de *Voor-teyckenen* belangt: Het Ruyssen
van uytwendighe oorsaken, en dat schierlijck geko-
men is, als oock dat op het laetste uyt een *Sieckte*
spruyt, heeft gheen swarigheyt: maer wanneer
het verjaert is, ofte by heete *Koortsen*, ofte andere
sware

sware siekten valt, dan is het seer sorgelijk.

7 De *Genefinge* is, na de Oorsaken, verscheyden. Indien deselfde in 't Hooft is, zo moet die gefuyvert, en de Herffenen gesterckt werden, ende indiese van onderen op-komt, zo dienen dezelve deelen, 't zy Maegh, Lever, Milt, Lijfmoeder van haer vuyligheynt ontlast, alles door sodanige Middelen, als in 't Eerste Deel, en in de Siekten van het verhaelde Ingewant zijn aangewesen.

Vele laten in 't Oor druypen, ofte steken daer met boom-wol, of schaeps-wol in *Olye van Bitter-Ammandelen*, of diergelijcke; dan ick en kan geen vettigheynt hier toe goet vinden, also 't Oor daer door van binnen besmeurt wert, niet beter en vinde ick (hoewel sy hier toe zo gemeen is) den *Axijn*, dewijl alle koude en scherpe dingen de Vliesen, ende Zenuachtige deelen regen zijn; noch minder staet my aen het *Opium*, (dat men hier mede toe gebruyckt) als door sijne verdoovende kracht, niet vermogende, als het quaet arger te maken. Maer ick en heb niet beter bevonden als in 't oor gesteken, of eenige druppelen heet laten druypen van *Theriakel-water*, of *Voor-loop van Brandewijn*, daer te voren *Bever-swijn* in geweeckt heeft, met zoo veel *Ajyn-sap* vermengt. Hier dient oock wel waergenomen, dat sulcx maer 's morgens, ofte alijt voor den eten geschiede. Want tegens datmen te bedde gaet, om dat het Hooft dan met dampen vervult is, zoude dat indruypen meerder intrecken, als verdrijven.

8. De *Maniere van Leven* alhier te houden is wel te verstaen nyt de uytelijke oorsaken, die gheschout moeten werden; als oock al 't gene, dat in de voorgemelte gebreken, die het Tuyten verwecken, verboden is. De statige Genees-meesters houden geraetsaem, sijn selven in gemoedt gerust te houden, en des nachts liever op een oor te rusten, als op den neus te leggen; voorwendende, dat sulcx Tuytelen alleen de Tuytelingh der Ooren soude kunnen verwecken. Dan dit is voorwaer al wat verre gesocht, insonderheynt voor jonge luyden: maer in Oude evenwel, en kan sulcx niet, als het quaet verargerren.

Her VII. Capittel.

- 1 *Hart-hoorendheyt, en Doofheyt,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genefinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I.

VAN Verkeert Ghehoor hebben wy gehandelt: volghet nu Vermindert en Vergaen Ghehoor, die maer in groore verschillen, waerom wy deselve in een Capittel sullen begrijpen. Wanneer yemandt wel groot, maer geen kleyn geluyt en hoort, die seggen

(2. Deel.)

wy *Hart-hoorende* te wesen: maer alser noch groot, noch kleyn gehoort en werdt, dat gebreck noemen wy *Doofheyt*, een seer droevige quelling, als belertende den Mensche om yet van andere te kunnen verstaen, en selfs als daer Stomheyt by is, andere te kunnen doen verstaen. So schrijft *Fernelius* van seker Raetsheer, die by een gesonde vrouwe niet als doove ende stomme kinderen kreegh. Gelijck al de gene die doof geboren werden, alijt met eenen stom zijn, waer van verscheyde redenen by verscheyde Schrijvers gegeven werden. De Grieksche *Alexander Aphrodis*, meent sulcx te gheschieden, om dat de Doove geen tael en kunnen leeren. Het spreken, seydt hy 1. *Probl. 133.* geschiet door het leeren, het leeren door het gehoor: derhalven het gehoor gebrekende, so en isser geen raet tot leeren, en dien volgende wert de spraeck belet. Hy voeghter noch een tweede reden by, dat volgens het oordeel van sommige Genees-meesters, het zelfde paer zenuwen de kracht so wel aen de Tong brengt, als aen de Ooren. Dese laetste reden, al isse van eenige Genees-meesters, en werdt niet voor waer opgenomen van den Italiaenschen genees-meester *Mercurialis* 1. *Prax. 4.* maer wel de eerste. Dan ick ben van gantsch ander ghevoelen, te weten, dat de laetste de beste is. Want indien de Dooven daerom alieen stom zijn, om datse niet en kunnen leeren, hoe komt het, datse naulijcx en kunnen suchten, of stenen, 't welck natuerlijke bewegeningen zijn? Souden sy mede niet, even gelijck de eerste vindes, eenige woorden hebben kunnen verqieren, met dewelcke sy haer meeninge mochten uytdrukken? Al is een Mensche doof, zoo heeft hem de Nature evenwel versien met reden, van yerwes te vinden. Om nu het recht bescheyt te geven, zoo stellen wy twee oorsaken van het voorgeslagene, waer van de een e hanght aen de Ghehoorzenuwe, de andere aen 't gemelte pijppen, dat nyt de twee holte van het oor in den mont ende ghemelte komt. De Zenuwe van het vijfste paer heeft verscheyde tacken, waer van de grooter sich in 't oor, en het Vliesgen verspreyt, die kleynder in de Tongh, ende 't Stroten-hooft. Om dese ghemeenschap geschiet het, dat het gebreck van de ooren de Tong medegedeelt zijnde, de gene, die Doof geboren werden, met eenen oock Stom zijn.

2. De *Oorsaeck* van quaet Ghehoor is, of in de Herffenen, of binnen in 't oor. Als de Herffenen met eenige ongematigheyt, of overtollige vochtigheyt beladen zijn, so en kunnen sy geen goede geesten voortbrengen. 't Binnenste van 't Oor verstopt zijnde, doot *Exter*, verharde *Vuyligheyt*, *Geswel*, *Galachtige*, doch meest *Stijmerige vochtigheden*, maekt, dat het geluyt niet en kan doorschieten. Sodanige vochtigheyt sackt somtijds nyt de Herffenen, en schiet somtijts van onderen met damp op, waer door men fiet dat veeltijts deluyden, in 't siecheyden van de siekten Harthoorigh werden. Hier toe doet mede *mistige lucht*, en alderhande grove

(C)

Waelaem.

Waesdom. Soo schrijft d'Heer Drossart Hooft, in 't 9. boek van sijn Nederlantsche histoye, dat een braef Hopman *Jacob de Rijck*, in een onder-aerts hool gevangen sittende, dagh en nacht kaerffen brande, die hem met haren damp 't eene Oor ongeneeslijk doof maecten. Sulcx geschiet mede door den damp van heet *Wittebroec*, als het al te veel en te dickwils ghegeten wert. Wanneer oock het *Trommel-vliesgen* door gewelt gescheurt, of van geboorte, of door den ouderdom, te dick is, dat maectt Doofheyt: en, als het met al te vele vochtigheyt doordrongen is, Hart-hoorigheyt. Als mede na dat de drie Beenderkens, die aen dit Vliesgen gehecht zijn, veel of luttel verschuyven, het zy sulcks geschiet door toevloeyen van Vochtigheyt, groote Slagh, of dapper Geluyt. Soo geruygen *Cicero* in den droom van *Scipio*, en *Philostratus* in 't 6 boeck des levens van *Apollonius*, dat ontrent *Catadupa* in Morelant, soo hooge valleën zijn, dat het water met schrickelijck geruys van de doorsneden klippen nederstortende, de gene, die daer ontrent wonen, doof maectt.

3. Wat de *Ken-teyckenen* belangt: Als de Oorzaeck in de Herffenen is, dan zijnder ghemeenlijck andere Herffen-sieckten voorghegaen, ofte andere Sinnen met eenen beschadicht: gelijk die vry zijn, wanneer het mangel alleen in 'r Oor leyt. Dan daer is evenwel voorgaen eenige Hoofdpijn, waer door de overtollige vochtigheyt na de Ooren toegesackt is. Als het Hart-hooren voortkomt door mededeelen van de Maegh, dan beswaert het selfe na den eten; gelijk mede, als het uyt andere deelen veroorzaeckt werdt, en is zo gestadig niet, maer komt met vlagen. Dat de verstoppinge door Heete vochtigheyt geschiet, wert betyckent van de koorts, groote Hirte, en Pijn in 't Oor: door Koude, van wat Spanning zonder hitte, of Koorts. De uytwendige Oorsaken, als Mist, Slag, Stoot, Gedruys, Damp, toonen haerselven.

4. Om te komen tot de *Voor-teyckenen*: Langdurige Harthoorende verandert gemeenlijk in Doovigheyt. Als de oorfaeck van anderen opkomt, en het gebreck niet gestadigh en is, dat vergaet beter, als 't gene, door vaste oorfaeck in de Herffenen, ofte ooren, gestadigh by blijft. De Harthooretheyt komende op 't scheyden van eenige sieckten, vergaet gemeenlijk van selfs: gelijk mede, alffer een loop op volghr. Wanneer het *Trommel-vlies* te dick, ofte verzeert is, ende dat de Doofheyt van de geboorte, ofte langen tijdt geduert heeft, dat is ongeneeslijk.

5. De *Geneefinge* valt verscheyden na de verscheydenheyt der oorfsaken. Wanneer deselve inde Herffenen hangen, zo moeten die gesuyvert werden, gelijk hier voor in de Hoof-sieckten verhaelt is, als oock, wanneer sy uyt de Maegh, of andere Deelen opkomen. Sommige gebruycken hier Nies-middelen: dan, alsoo door die selve beweginge, oock de Vochtigheyt na de ooren soude kunnen gedreven werden, so is beter sulx

latende, na dat het lichaem door affettende gesuyvert is, te gebruycken *Quyl-middelen*, beschreven in 't 13 capittel van 't 1 Deel. Daer na kanmen komen tot *Middelen* om in 't oor te steken, waer toe seer bequaem is de *Gal* van een *Perdrijs*, als oock 't gene in 't naest voorgaende Capittel beschreven is.

6. *Maniere van Leven* aengaende, alsoo het Hart-hooren meest voor-komt uyt koude, ende slijmerige vochtigheyt, so dient hier deselve waergenomen, die wy in koude Sieckten der Herffenen hebben aenge-wesen.

Het VIII. Capittel.

1. *Waerde, ende Gebruyck van den Reuck,*
2. *Waerdigheyt, en Gelegentheyt van den Neus, en wat voordeel daer uyt te trecken is.*
3. *Sijn Gebruyck,*
4. *Beschryvinge soo uytwendigh, als inwendigh.*
5. *Hoe den Reuck geschiet.*

NA 't Gehoor handelt *Aristoteles* van den Reuck, als in de edelheyt 't Gesicht, en 't Gehoor volgende, welckers bericht, hy seyt, swaerder te zijn, als van andere sinnen: om dat de Mensch een swacken reuck heeft, en veel swacker als vele andere Dieren. Want hy en wert niet als groote reucken gewaer, die den Reuck-sin geheel tegen, ofte aengenaem zijn. De reden is, dewijl de Herffenen der Menschen kouwer, ende vochtiger zijn, so en kunnen sy niet veranderen, als alleen van dapper heet en droogh, ende derhalven geen reuk gewaer werden, als die dapper sterck is. Dit is ook de oorfaeck, datmen des winters den reuk minder voelt als des somers, om dat hy 's winters toegedrongen wert, en derhalven niet wel op en kan schietten, en des somers, de dampen verdunt zijnde, lichtelijck in de Herffenen trecken. Maer dese onvolmaecktheyt in 't ruken, bestaet alleen in 't ontfangen, niet in onderscheyden van goeden of quaden reuck, in 't welke de mensche alle d'ander Dieren overtreft, gelijk *Socraliger* schrijft *exere. 247*. Evenwel wert den Reuck by sommige onder d'andere Sinnen de leegste plaets gegeven, als datter geen minder noodigh en is. *Ja Thomas Aquinas* seyt, dat den Reuck geheel schijnt te strecken tot nootzakelijckheyt van 't voedsel, en weynigh tot de wijsheyt: en dat derhalven in al de gene, die voorkomen wijsheyt hebben, den reuk minst is. Het voorname gebruyck van den Reuck schijnt te wesen, om te oordeelen van den smaek. Want daer zijn veel dingen, die anders, niet sonder gevaer van de gesontheit, en het leven, zouden voor spijse gebruyckt werden. Het welck men nu door den Reuck voorkomt. Soo tiet men dat de Honden, en andere Dieren, 't gene sy eten willen, eerst met haer neus besnuffelen. Behalven dit gebruyck, isser noch een ander. Want alsoo het gene, dat Reuck geeft, maer is een roockachtigen damp, of waessem,

waessem, getrocken uyt wel gematighde dingen, zo heeft hy kracht om de Lucht te suyveren, ende in de Herfenen ontfangen zijnde, (gelijk blijkt uyt het exempel van *Democritus*, die sijn doot, met den reuck van honigh, ofte heet broot, drie dagen tegenhiel, gelijk in den *Schat der Gesontheit* verhaelt is) om de Geesten te verquicken, en een tijdt te bewaren. En dit is wel lichtelijck de oorfaeck, dat *Moses* den reuck in de Kercken heeft gebracht, en daerom oock van de Heydenen gevolght is; gelijk sy in veel andere dingen gedaen hebben.

2. Het gereetschap van den Reuck is de Neus mede gestelt in't opperste van 't Lichaem. Want, gelijk de wachters om hoogh staende verder van haer sien, en de stem boven beter gehoort wert: so kan oock den reuck den opgaenden waessem, die de nature van vyer heeft, bequamer ontfangen, als den neder-gaenden. Derhalven, gelijk het gereetschap van 't Gesicht, en 't Gehoor: so is oock dat van den Reuck in 't Hoofd, als in 't hooghste van 't Lichaem gestelt. Dit noemen wy den Neus, na het Latijns *Nasus*, den welcken de Mensche onder alle Dieren, alleen hooger uytstaende heeft, om de fraeyghet. Daer van seymen gemeenlijck, dat een fraeye gevel een huys verciert. En voorwaer al is sulcx, dat elck deel in 't Aengesicht het sijne bybrengt, om door een soete over-een-stemminge, het selde schoon te maken: so heeft evenwel de Neus hier wat bysonders, ende wel gemacckt zijnde, geeft hy een groot cieraet aen 't geheele aengesicht, en een groote tegenheyt als hy wanlichapē is. Hierom wey-gert *Chitipho* by *Terent. Heaut.* een dochter, die sijn Moeder hem aenprees, te trouwen, also sy eenen platten neus had. Sulcx wijft oock de Poët *Horatius* wel aen de *art. Poët.* stellende weynigh onderscheyt in een quaet meester te wesen, ende eenen quaden neus te hebben.

*Infelix operis summa, quia ponere totum
Nescit: hunc ego me, si quid componere curem,
Non magis esse velim, quam pravo vivere naso.*

So en wilde oock de Heere geen Priefter, die een ingevallen neus had, 2 i. *Levit.* 18. Hierom heeft de *Abdiffe Ebba* (gelijk wy lezen inde Engelsehe historien, als de *Denen* in Engelandt vielen) haerselven, en al de bagijnen den neus doen korten, om van de Vyanden in haer maeghdelijcke eere niet verkort te werden. Want voorwaer, daer en is niet dat meerder tegenstaet, als een Aengesicht sonder neus, waer de Poët *Virgilius* oock zeyt 6. *Aeneid.*

--- truncas inhonesto vulnere naves.

Ia die zo gestelt zijn, werden onbequaem geacht tot de regeringe, gelijk geschiet is aen den Koningh der Ioden *Hircanus*, die, door sijn broeder, neus, en ooren afgesneden zijnde, het Rijk most verlaten, als *Iosephus* verhaelt in't 24 boeck van de ourtheyt der Ioden. Het

selde is gebeurt aen de Keyfers *Iustinianus*, *Leonius*, en *Heracleon*, sone van den Keyser *Heraclius*. So dreyt oock Godt by den Propheet *Ezechiel* op 't 23 cap. die van *Samarita* ende *Ierusalem* (onder den naem van de hoererende *Obola*, en *Oboliba*) om dat sy van den waren Godts-dienst waten afgeweken, mer neus en ooren af te laten snijden. Ende by ons is dit mede de grootste straf naest de galge: wanneer men de dieveggen, de neus opsplift. Want dan werden sy voor al de werelt ten roon gestelt. De *Physiognomi*, of de gene, die uyt het uyerlijck wesen, willen oordeelen van den inwendigen aert, genegentheyt, en manieren der Menschen, schrijven den neus vry al veel toe. Ia de Oude (gelijk *Plato*, en *Plutarchus* verhalen) plachten de gene, die eenen znee-witten neus hadden, te eeren voor kinderen der Goden: die den selfden bruynachtigh was, voor dapper, en manhaftigh te houden. Wt een krommen neus nemen sy eenen quaden aert, uyt een langen, en spitsen, boosheydt (so seggen wy die lang geneuft, en dun gelipt is, een boos wijf te zijn) uyt een ingevallen, onbeschaemtheit en hoererye; en sodanigen hadde *Socrates*, die daerom oock so gekeurt werde: dan hy bekende, sulcke genegentheyt van nature te hebben, maer datse by hem door de oeffeninge der Wijshet overwonnen was. Een Arents-neus, of *Havicks-neus*, hielen de *Persianen* voor Koninglijck, om dat haren grooten Koning *Cyrus* alzulcken een gehadt had; ghelijck oock de groote Koningen van *Vranckrijck* *Francoys de 1.* en *Hermick de 4.* en de groote *Cosmus* van *Florence*. De *Egyptenaers*, die alle dingen mer beelden, sonder woorden, te kennen gaven, plachten met den neus de gauwigheyt uyt te beelden, en so neemt *Festus*, het woort *Nasutus*, of geneuft, voor een gauw man: het welck by ons den naem geeft van neus-wijs aen yemant, die al te wijs, of te vijs is. By andere, gelijk *Lamprius* aangemerkt heeft, wert een wel Geneufde genomen voor een die wel gestelt is, waer van het spreckwoort komt, *De nasavorum peculio*, en het versken, *Ex forma nasi, &c.* Maer dat sulcks niet altijdt vast en gaer, toonde onlangs zeker vrouw, die haren man verweet hier door bedrogen te wesen. Het *Spaensche* Heydinetjen wijft mede wat, van welke in den *Trouw-ring* aldus gheschreven wert:

*Oock uyt den Neus alleen zo kansse gronden trecken,
Waer in dat yemant lust, of guylle sinnen strecken;
Want isse plomp, of sekerp, of hoogh, of bijster plat,
Sy heeft van sonden aen sijn aert daer uyt gevat.*

3. Het gebruyck van den neus is, voor eerst om den Reuck daer door te brengen tot de Herfenen. Ten tweeden, om daer door de Lucht in te trecken tot maken der Geesten, en de Stem. Ten derden, om de Snotterige vochtigheyt daer door te suyveren. En die de neus hier van verstoppt is, ronken in haer slapen. Daer van zeyt *Plautus* *Milite*:

----- *An dormit Scelerdrus intus?*

Non naso quidem nam eo magnum clamat.

Dese, ende de gene, die de Neus veel loopt, en zijn gemeenlijk van de vernuftste niet: daer van noemen de Latijnen yemant *obese*, of *emuncta navis*, van verdikte of gesnoten neus-gaten, willende door 't eerste bortigheyt, door het ander verstant te kennen geven.

4 De Neus sullen wy mede verdeelen, in uytwendigh, en inwendigh. Wtwendigh, gelijk hy gesien wert, is met vleesch, en vel bekleet: dan van binnen half van been, half van kraeck-been. Hy endiende niet geheel van vleesch, want dan zoude hy lichtelijck toegevallen hebben: niet geheel van been, om zo licht niet door een slag, of stoot te breken, maer het bovenste most van been zijn, om een holligheyt te maken: het onderste van kraeck-been, om te beter te kunnen snuyten, te beter te kunnen uytgespreyt werden, tot halen van den adem (gelijkmen fiet in Aembortigheyt de Neus-gaten trecken) en te beter toegeloten voor stanck. Het binnenste van de Neus bestaet uyt twee deelen, het *Seef-been* (alzo genoemt, om dat het als een Seef met kleynen gaertjens doorboort is) en de *Tepelachtige uyt-steekfels der Herffenen*, dewelcke voor het voornaemste gereetschap van den Reuck gehouden werden.

5 Om te besnyten met de wijse van Ruycken, die gaer aldus toe. Met het inhalen van de Lucht, volgen de roockachtige dampen, die ruyckende dingen uytgeven, en werden door de neus-gaten, en zo voort door de gaertjens van 't Seef been gebracht tot de Wtpuylende tepelkens, en dan door de Algemeene sin in de Herffenen onderscheyden.

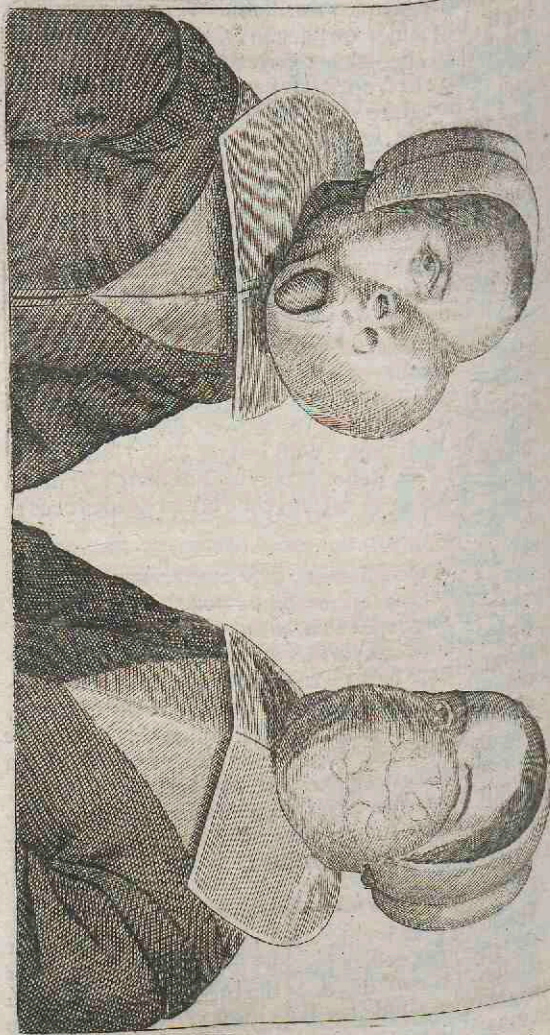
Het IX. Capittel.

- 1 Oorsaken Wech-genomen, Verminderden, en Verkeerden Reuck.
- 2 Ken-teyckenen.
- 3 Voor-teyckenen.
- 4 Genesinge.

DEN Reuck wert mede, ghelijck wy van andere Werckingen verhaelt hebben, op drierley wijse beschadicht.

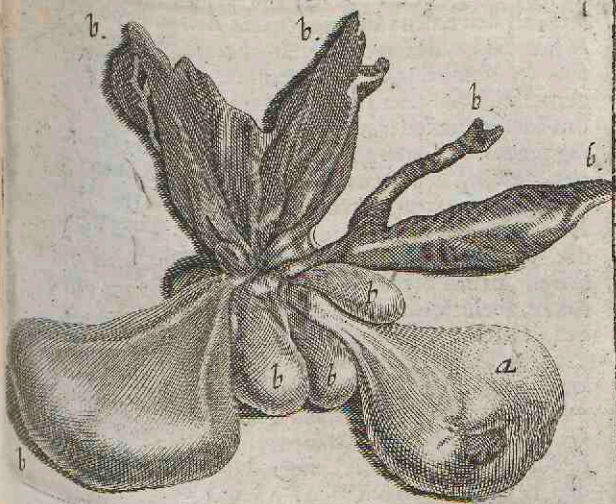
1 Dat den Reuck wech-genomen wert, onstaer somtijts uyt een wanschapheneyt van den Neus. Hier van hebben wy een seer vreemt exempel in een Dochter noch levende, die al over twintig jaren de Neus en Mont in een zijn beginnen te wassen, gelijk hier van beyde zijden is afgebeeld. Dit mismaect, en schrickelijck gebreck, neemt van tijde tot tijde toe, so dat de ellendige noch ruycken, noch, dat vry moeylijker is, eten en kan: maer is genootsaekt eenige vochtigheyt met een pijpen te suygen. In 't beginsel wilde seker Heelmeester, hier de hant, en 't mes aen slaen, dan bevont 'et kraeck-beenig. So dat het sonder twijffel een

uyt-was is van 't Kraeck-been van den Neus. Maer het Ruycken wert meesten tijdt verhindert door Ongematigheyt, voornamelijck Koude, en vochtige (blijckende in de Verkoutheyt) der voorste Herffenen, of der Tepelachtige uytsteekfels: als mede uyt een nauwte, 't zy der Herffenen, gelijk in de Popelsy, 't zy der ghemelte Wtsteekfels, 't zy des Seef-beens, ofte den Neus selve. Sulcx geschiet door verstoppinge van Slijmerige vochtigheyt, Verhartheyt, Sweringe, ofte een Geswel van binnen in de Neus groeyende, en niet alleen de Reuk wechnemende, maer ook de Adem (die met groote moeyte door de mont gehaelt moet werden) en de Spraek dapper bekommerende. Dit gebrek wert in 't Griecx *Polypus*, na een visch met veel voeten, gelijk de Kancker, genoemt, en is taey en hart, en ge-

lijck

lijk een kraekbeenigh vleesch, (boven vast aen eenige dunne wortels) 't welcke veeltijts aen den neus onder uythanght; en zomtijts oock boven aen den grooten oog-winckel uytwaft, als wy terstont zullen aenwisen, ja zelfs oock in den mont, en hem mer sijn voeten, of Tacken (b) door 't gehemelt en de keel verspreyt, gelijk het alhier mer sijnen (a) Wortel is uytgebeelt.

Wanneer de gemelte oorsaken so swaer niet en zijn, dan is het Ruyken niet geheel wech, maer alleen vermindert. Verkeerden of quaden Reuck wert veroorzaect door eenigen Stinkenden damp, voortkomende uyt den Neus selve, ofte uyt de Herffenen, Mont, Maegh, of andere Deelen aldaer gebracht, waer door geschiet, dat al 't gene sodanige voor-komt, al ruyckt het noch so wel, nochtans schijnt te stikken: eveneens gelijk yemant, die de Mont Galachtigh is, al besicht hy wat leckers, alles schijnt bitter te smaken. Dit zijn de Blauw-schuytge seer onderhavigh.

2. De Ken-teyckenen, als de oorsaek in de Herffenen is, zijn nu al dickmaels aangewesen, te weten, datter dan meerder sinnen beschadicht zijn, en alhier insonderheit de Smaeck. Sulcx siernen, dat in de verkoutheit, ofte Snofferinge oock den etens-lust overgaet, door dien, van 't selfde derde paer der zenuwen eenige dunne spranckens 't vlies van de Neusgaten, andere wat grover dat van de Tonge maken. Wanneer 't alleen hapert aen de gemelte Wtpuylingen, dan en valter geen letsel in de Herffenen, ofte d' andere Sinnen: de Strem en is oock niet heefsch, noch den adem korr, gelijk geschiet, wanneer datter verstoptheit is in het Seef-been, of in den Neus selver. Nu welck het geen is, dat de Verstoppinge veroorzaect, is gemeenlijck te sien, mer de Neus-gaten tegens het licht te houden. De ongematigheydt, kan uyt ghevoelen van hitte, ofte koude waergenomen werden.

'T gheue den quaden reuck veroorzaect, staet uyt de ghegentheydt van de ghemelte Deelen na te vorffchen.

3. Den beschadighden Reuck, spruytende uyt Sincingen, ofte alleen Verstoppinge, en is so swaer niet, en houdt gemeenlijck met de sinckinge op; 't en zy de Verstoppinge te groot is, uyt de overvloedige Vochtigheden, en al te langh geduert heeft; want dat valt gemeenlijck uyt op Slaep-sucht, Popelsy, en diergelijcke Hoofst-sieckten. De Sweringen in den neus, en oock het Polypus, zijn door de banck quaetaerdigh, als derhalven swaer om te heelen. Wanneer den Reuck van gheboorte wech geweest is, insonderheydt door Wanschapheneyt van de Neusgaten, als mede Stank uyt Verrottinge voorgekomen, is ongeneeslijck.

4. De Geneefinge verandert na de vericheydenheydt der oorsaken. Indien den Reuck vergaen is, door ongematigheydt, deselfde moet wechgenomen werden, door Tegen-middelen nu meermaels verhaelt. Indien door verstoppinge van Slijmerige vochtigheden, die moeten, eerst bereyt zijnde, door Middelen, beschreven in 't 11 cap. van 't 1 Deel, gezuuyvert werden met Afdrijvende middelen, verhaelt in 't selfde Deel op het 82 cap. n.4. Daerna moet men komen tot de bysondere ontlafinghe. Sommige hebben hier toe voorgeschreven Nies-kruyt, het welck met voorsichtigheydt dient gebruyckt; dewijl het so licht in als uyt de neus kan trecken, ende de Herffenen te seer beroert. Ick acht ghevoeghlijcker van de beschadighde plaets de vochtigheydt te trecken in den mont, door Quijlmiddelen, aangewesen op 't 13 cap. n.3. van 't 1 Deel. Is seer dienstigh veel te ruycken aen een popjen van Narduszaet en Beverswijn, in Theriakel-water een weynigh ge-weeckt. Wanneer dit gebreck veroorzaect wert door Sweringen, ofte Geswellen in de neus-gaten, die hebben haer bysondere Geneefinge, gelijk wy die stellen in de Heel-konste. Ick zal alleen hier waerschouwen van het Polypus, dat men het selve door de banck wech soeckt te nemen door d' alderscherpste middelen, selfs die eenige vergiftigheydt by haer hebben, waer door 't quaet, selfs eenen quaden en vergiftigen aert hebbende, noch meerder geterght zijnde, veel arger wert. So heb ick gesien, dat in de gene, diemen met Sublimaer, ofte Rottkruyt, het selfde socht wech te nemen, het Polypus in de gedaente van een versche Vijgh, of Peer (ghelijck hier afgeteykent is) in den grooten hoeck van 't oog den neus uytwie, het oogh gantsch verdruckende, en den Siecken eilendigh wechruckende. Nu onlangs was een Ioffrouw het selfde gedaen, die al een kleyn swelling aen den ooghhoek hadde, en niet en konde verdragen, dat men in 't minste daer op raecte, die van het aenstaende gevaer verloft is, met een gloeyende goude priem gesteken, door een Silver pijpen op het Polypus. Dit heb ick bevonden te wezen den alderbesten middel. Want daer het een vergif het ander vermeerdert, zo verteert het Vyer alles, en

is het Gout het gematigste, en suyverste onder alle metalen. Dit dient vijf ses mael aldus achter een gebrant, en verscheyde pijpkens in een kommeken waters (also sy door het doorsteken van den gloeyenden priem terstont seer heet werden) gereedt gehouden, en dan met een nat doeccken omwonden, en tegens het Polypus geset, en daer dan met de gloeyende priem ghebrandt. Ende dit dient aldus twee, ofte driemaal daegs gedaen. Want als men in 't eerst maer eens sulcx over en slaet, so isser gemeenlijk des anderen daeghs soo veel aengegroeyt, alsfer daeghs te voren was uytgebrant. Dan als het Hoofst, ofte de Neus sulcx soo dickwils niet welen konnen verdragen, dan machmen wat langer tijdt nemen, om met minder moeyelijckheyt, maer oock langamer te genesen. Van den aert, en ghenefinge van 't Polypus is breeder te lesen onder andere by *Paré*, *Pigré*, in 't Hant-boeck der Chirurgye van *Dr. Carel Battus*, eertijds ordinaris geneesmeester van onse Sradt Dordrecht: maer insonderheyt by *Dr. Aquapendens* i. *Observ. Chirurg.* 26. die, als oock de voorgaende in onse tale gedruckt zijn.

Quaden Reuck sal verdreven werden door sodanige Middelen, die strecken om de Oorsaek wech te nemen in sodanige Deelen, die den selven voortbrengen, alle op hare bysondere plaetsen aengewesen.

Het X. Capittel.

1. Stinckenden Adem.
2. Oorsaken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genefinge, en Maniere van Leven.

I.
DEn Stinckenden Adem is een seer tegenstaende gebreck, zo dat by sulcke naulijcx te wezen is, waerom oock haer gefelschap geschont dient, als mede zeer schadelijk voor de gesontheyt der gener, die met alsulcke veel omgaen. Ende derhalven hadt de vader van den Keyser *Galba* (gelijck *Suetonius* beruyght) en de wijs-gerige *Crates* (als *Apuleius* verhaelt) groot gelijck, als den eenen van *Livia Ocellia*, den anderen van *Hipparchia*, beyde twee rijke, en schoone Ioffrouwen, sels ten houwelijck verfocht zijnde, haren bult (die gemeenlijk den adem doet ruyken) eerst vertoonden, om haer gebreken niet te verlijgen, 't welk als strijdig tegens de wetten gehouden wert van *Plato*, *Cicero*, en andere. Want sy en zijn niet alle, als de Romeynsche *Bilia*, huysvrou van *Duellius*, of de huysvrou van *Hiero*, of *Gelo*, Koning van *Syracusen*, die voorgaven, dat sy de stanck van haer Mans niet en hadden gemerckt, als niet beter werende, dan dat al de Mans zoken, ghelijck van den eersten de gemelte *Cicero*, van den anderen *Lucianus*, en *Plutarchus* gewach maken.

2. Dit Gebreck wert veroorzaeckt door den stinckenden Damp, of Waessem uyt den Neus, ofte Mont, met den Adem voortkomende. Dit heeft wederom sijn verder Oorsaken, ende die verscheyden, te weten, bedorven, of vervuylde Tanden, vuyle Sweringen in den neus, aen 't Seef-been, Amandelen, Lelleken, ofte Ghebmelte, gelijck in de Pocken, ofte dat het Tantvleych bedorvenis, gelijck in de Blauw-schuyt. Komt oock noch van verder, ende voor eerst uyt de Maegh, als yemant ruyckende kost gegeten heeft, als *Loock*, *Ajuyn*, en diergelijcke. Soo bevinmen oock dat de Dronckaerts na *Bier*, *Wijn*, ofte *Brand-wijn*, andere na *Taback* ruycken. Komt mede uyt de Maegh, niet alleen door de Spijze, die in sijn zelve tuykt, maer aldaer verdervende, eenen stinckenden damp uytwaesemt. Dan dezen damp en komt niet altijt eerst uyt de Maegh, maer wert daer door somtijts gezonden uyt de Dermen van Wormen, of Sweringen aldaer zijnde; ja van den Kamergangh zelve, te weten, als den Deurwachter, of den ondersten mont van de Maegh, niet welen na behooren gesloten is. Want alsdan trecken de stinckende dampen van de vuyligheydt in de Maegh, en van daer door den Slockderm in de Mont, alwaer sy den Adem zo besmetten, dat hy na kamergangh stinckt. Sulcx gebeurt veeltijts in Dronckaerts, door dien sy, niet gestadigh drincken, den gemelten Deurwachter te swack, en te los maken. Dit geschiet oock door bedorven vochtigheden, die in de Suyghaderen, Lever, Milt, of Lijf-moeder steken. Soo heb ick oock dickwils bevonden, dat de Vrouwen, die een doot kind by haer hadden, onnatuerlijk stoncken: als mede die aen de Teringe gaen quijnen. Gelijck oock verweckende wonden, sweringen, en de besloten etter van de Borst, *Empyema* genoept. De Gebulte hebben mede gemeenlijk een stinckenden adem, om dat de besloten

besloten Lucht door gheen rechten wegh uyt kan gaen, maer door de krommigheydt van de Borst te lang inghouden zijnde, den adem met een stincken- den damp bestmet.

3. Dit gebreck geeft sijn zelve te kennen. Nu van wat oorzaak en plaats 't zelve voortkomt, moet onderscheyden werden. Een swering in den neus, Amandelen, en Lelleken kanmen sien: die van 't Seef-been wert men gewaer, met de mont vol waters toe te houden. Wanneer 't uyt de Maeg veroorzaect wert, dan is de stanck nuchteren grooter, en minder na den eten: om dat de Kost, de dampen van den mont vereenigt, maer de lucht in een nuchteren maeg niet bewegende verbit, (ghelijck den dorst uytwijst, na de leere van *Aristoteles*) ende brengt also de geeften, en vochtigheden, daer in zijnde, tot bedervinge; daer de beweginge zulcx tegenstaet. In een nuchteren Maeg staet den Deurwachter open, die door de Spijze toegeloten wert, zo dat de vuyle dampen zo gestadigh niet en kunnen uyt de Dermten optijgen. Wanneer uyt dezelve, 't zy door sweringe, wormen, of yet anders, uyt de Lijf-moeder, of andere Deelen de Stanck verweckt wert, dat heeft sijn byzondere ken-teycken- nen, die in de Gebreken van de byzondere Deelen zijn aangewezen.

4. Na de waerdigheydt der Deelen, en de groote van 't gebreck, vallen de *Voor-teycken*, ende 't gevaer grooter ofte kleinder. Die van uytwendige Oorzaken, gaet van zelfs over. Die van het Ingewant verwekt wert, vergaet mede, als die verbeterd zijn, indien het quaer niet te lang geduert en heeft, en alreede vast geplaeft is. Wanneer den Adem stinckt in de gene, die de Tering hebben, zulcx valt gemeenlijck doodelijck; hoewel ick getuygen kan zommige noch te leven in voorspoedige gelontheyt, die so uyt de mont stonken, dat niemant ontrent haer bedt, ofte fluymen konde dueren. Den stank van de Pocken, en Inwendige sweringen is mede seer gevaerlijck, en swaer te beteren.

5. Om den Stanck des Adems te helpen, kunnen tweederley wegen ingegaen werden; den eenen, om den regenwoordigen zo verre wech te nemen, dat sy niet geroken en wert; den anderen, om de oorzaak (het welck de rechte *Genevinge* is) uyt te roeyen. Belangende her eerste, wert den stank verdooft met het knauwen van *Nagelen*, *Caneel*, *Zedoar*, *Noren-muscaet*, den wortel van *Angelica*, welruyckent *Lisb*, ofte diergelijcke: maer oock beter met gemengde, waer mede de mont gespoelt werdt, ofte diemen kan in de mont houden, en door laten gaen. Een welruyckent Spoelwater kan gemaect werden van de voorsyde Droogen in wijn gekookt, en daer by gemengt eenige asen van *Muskelaet*, of *Amber*: het welck oock wel door mach gaen. Dan langer blijven in den mont de *Throcisci*, ofte *Kauw-pillen*, en zijn oversulcx bequaemer om met haren goeden reuck den quaden te verdooven. Dese kunnen mede uyt het poeyer van de-

zelfde Droogen, daer by doende wat *Muskelaet*, ofte *Amber*, ghemaect werden, met het slijm *gumme Dragant* door Rose-water uytgetrocken, en dan tot kleyn kocksjens (gelijck de *Hoefft-kocksjens*) ghebracht, en gedrooght zijnde, in den mont laten smelten. Hier toe zijn mede bequaem de *Muskelaet-kocksjens*, in Italyen *Mostacioni* ghenaeemt, en werden aldus bereydt: Neemt *Canary-suycker*, *Terwen-bloem*, van elcx een vierendeel pont, *Kaneel*, een half loot, *Gember*, *Nagelen* van elcx een vierendeel loot, *Muskelaet*, *Amber*, van elcx vijf asen. Deze twee laetste in een vijfel met *Rosen-water* gesmolten, een doeyer van een Ey, daer onder geroert, en dan allencxkens het gemelte Poeyer, tot dat het te samen tot een deegh gebracht is. Hier van maectmen dan *Kocksjens*, gelijck van witte-broot, ende laetse backen onder een *Marcepeyn-pan*. Als men ergens wil gaen, daer den quaden Adem soude mogen vervelen, zo machmen een *Kocksjen* eten, ofte van de verhaelde *Pillekens* in den Mont te houden, ofte den zelve met het voorschreven Water spoelen.

Maer door de verhaelde middelen wert de stanck alleen als gebreydelt, en den quaden reuck door eenen anderen, die liefelijck is, verdooft; evenwel niet wechgenomen, ofte genezen: het welck bestaer in 't wechnemen van de Oorzaeck. Deze alzo sy verscheyden is, zo is oock de *Genevinge*. Wanneer het komt uyt quade Tanden, ofte Sweringen in de Neus, ofte Mont, zulcx zal genezen werden gelijck in de *Heel-konste* aangewezen is. Als door bedorven *Tantvleysch*, gelijck in de *Blauw schuyt*, die Stank veroorzaect, daer toe zullen wy onder de *Milt-siecken* de *Genees-middelen* hier na bybrengen. Wanneer datter quade *Vochtigheden* in de Maegh zijn, zo dienen die gelooft, en de Maegh versterckt, gelijck in 1 Deel beschreven is, waer toe inzonderheyt *Affenwijn*, en pillen van *Albi Rosara* dienstigh zijn. En om dat de Spijze niet lichtelijck in de Maegh enzoude bederven, zo machmen 't *Vleysch* stoven met *Resmarijn*, *Saba*, *Foehye*, daer by doende wat *Wijn*, *Azijn*, *Verjuys*, of *Citroensap*; in't welke men 't gebradē oock mach doopen. Hier valt oock bequaem in 't Broot te backen, *Anijs*, *Venkel*, ofte *Carvi-zaet*; als mede her *Anijs-biskuyt*, dat van Aken komt, en ghemeenlijck *Spa-biskuyt* ghenoeemt wert. Na den eten dient de Maegh gestoren met *Queckruyt*, en vorder een *Maniere van leven* gehouden, als in het 2 Capittel van 't gemelte 1 Deel is aangewezen. De *Genevinghe* van de andere Ghebreken, die den Adem doen stincken, werdt op haer eyghen plaetse verhaelt.

Het XI. Capittel.

1. Gelegentheydt van den Smaeck,
2. Beschrijvinge van de Tonge,
3. Hoe de Smaeck geschiet.

I.

AL is het Smakelijcke, gelijk *Aristoteles* seyt, wat gevoelijck, en datmen niet en kan proeven, sonder raken, so en moeten evenwel de Smaeck, en 't gevoelen, als sommighe doen, niet voor eenen Sin gehouden werden. Want alle de Deelen onses Lichaems hebben gevoelen: maer de Smaeck is alleen in de Tonge, ofte oock 't Gehemelte. Ia zelfs de Tonge, als men wat onsmakelijcks voortbrenght, en sal niet smaken, al raectt sy. Waer uyt blijktt dat Smaeck, en Gevoelen, verscheyden insicht hebben, en derhalven oock verscheyde Sinnen zijn.

2. De Menschhe heeft onder alle de Dieren de volmaeckste Tonge om haer uyt te spreiden, ende in te trecken, alsoo sy moest strecken tot tweederley ghebruyck, te weten, om te Spreken, 'twelck hem eygen is, en om te Proeven, 't welck hy met d'andere Dieren gemeen heeft. Sy bestaet uyt een sacht, en spongyachtigh Vleesch, her welck bekleet wert met een dun Vliesjen, gemeen met her Gehemelt, dat daerom mede smaectt. Hier in werden eenige kleynce zenukens verspreyt, die 't gevoelen aenbrengen.

3. De Smaeck gaet aldus toe: Al wat vochtigh is, geeft terstont smaeck van hem, en druckt den selven in de Tonge. Is 't eenigh dick sap, bry, of diergelijcke, soo smelt het door de wermte van den mont, en wert vermenght met de vochtigheydt, die aldaer is. Maer 't gene droogh is, wert eerst met de voortanden doorheden, met de back-tanden, als het te hart is, gemorselt, daer na op de molen-tanden gemalen, en dan met de vochtigheydt des monts vermengt zijnde, daer door gebracht tot het spongyachtig vleesch van de Tonge, ende de gemelte Zenuwkens, die den smaeck-geest in haer hebben. So dat de vochtigheydt hier so noodigh is, dat een drooge tonge geen drooge koft en kan smaken. Het eynde ende wit van den Smaeck is, het Voedsel te onderscheyden.

HET XII. Capittel.

1. Oorsaken van verminderden, wechgenomen, en verkeerden Smaeck.
2. Of 't geen den eenen soet, ofte bitter schijnt, oock een ander so smaectt.
3. Ken-teyckenen van verkeerden Smaeck.
4. Voor-teyckenen.
5. Genesinge.

DE Smaeck wert mede, gelijk nu dick wils van andere Weckingen geseydt is, op drierley wijse beschadight, als hy vermindert, wechgenomen, ende verkeert wert.

1. De Oorsaken van dat de Smaeck geheel wech is, of vermindert (dat is, als men niet als wat stercks en proeft) verschillen maer in grootte, en bestaen in een

gestaltenis van dat deel der Herffenen, daer de gemelte Smaeck-zenuwkens der Tonge haren oorspronck uyt trecken, ofte dat deselve Zenuwkens te veel verkout, vervochticht, ofte verstopt zijn, of dat sy, door wanfchapenheyt, aen de Tonge niet en komen. So danigh exempel verhaelt den Italiaenschen ontleder *Columbus* ghevonden te hebben in seker glas-erer, die, doen hy leefde, in geenderhande kost, of drank smaek en hadde gehadt: maer alles sonder onderscheyt infloegh, wat hem voor quam. Op sekeren tijdt hadde hy geweddet met een Apoteker van Padua, dat hy een iack met kolen soude op-eten: her welck gedaen hebbende, voldede hem den Apoteker, met bespreck, dat hy niet weder soude komen, uyt vreesse, of hy hem met winckel met al mochte opslocken.

De Smaeck wert verkeert, of bedorven, als de Tonge, ofte haer vliessen door yer uytwendighs, als eten, ofte drincken, ofte inwendigh, door eenige quade vochtigheydt besmet is, 't zy dat deselve uyt het hooft op de Tonge factt, ofte uyt de Maegh, Lever, Lijfmoeder, of 't ander Ingewant met dampen opvliegt. Soo bevinmen in Koortsen, Gele-sucht, ende andere Siekten, dat zelfs soete dingen bitter sinaken, om dat de Gal haer onder het speecksel vermengt.

2. Hier en sal niet onaengenaem vallen (gelijck het niet geweest en is mijn weerde Meester *Mr. Gerard de Vos* in sijn 3 boeck *Physiol. Christ.* op 't 29 cap.) kortelijcken te ondersoecken, of her gene den eenen schijnt zoet, ofte bitter te wesen, een ander mede even zoo smaectt. Dit en staet de Poët *Lucretius* niet toe in sijn 4 boeck. Dan de reden, die hy daer van geeft, wert wel wederleydt by den wel-gemelten Heere *Vossius*, stellende dat het gene inder daet bitter is, oock een yghelijck bitter smaectt, maer het onderscheyt te wesen in de verscheydenheyt der gematighden, waer door het gene zoet is, aen sommige onaengenaem valt, aengenaem in tegendeel, dat bitter is; niet om dat sy niet en proeven dat het bitter is, maer dat sy bitter geerne gebruycken, gelijkmen siet, dat sommige wel Alfen-wijn over tafel souden drincken, ende liever hebben, als soete wijn.

3. Wat de Ken-teyckenen belangt: Wanneer de tonge schoon en wel gedaen is, en de smaeck vermindert of verloren, dan steect de oorsaeck in 't Hooft, ofte de Zenuwen, die de smaeck veroorsaken. Dan als het gebreck door eenige vochtigheydt komt, deselve wijft hare verwe, en smaeck van selfs aen. So beteyckent bitterheydt en geele Gal, zoutigheydt en wittigheydt bedorven Slijm, suerigheydt ende bruygigheydt Swart bloet. Quade smaeck toont darter quade, en bedorve vochtigheydt steect in de verhaelde deelen, insonderheyt in den krop van de Maegh.

4. Tot Voor-teycken dient, dat het Verliezen van Smaeck, wanneer het lange duert, seer gevaerlijck is, als de natuerlijke werckinge verhinderende, door dien niet alleen het voedsel daer door niet onderscheyden, maer

maer oock met geen lust aengenomen en kan werden. Valt oock iwaerder te genesen 't gene door een koude, ende drooghe ongematigheydt voortkomt, als van een warme en vochtige. Alffer quade gestaltenis van de geboorte op komt, sulcks is ongeneeslijck.

5 De *Genefinge* valt verscheyden na de verscheydenheydt der oorsaken. Wanneer deselve uyt het Hooft sacken, dan dient dat gesuyvert, gelijk nu meermaels geseyd is, waer toe de *Pillen Cochia* wel best zijn, tot een vierendeel loots ingenomen. Indienze van onderen op komen, soo moeten sulcke Deelen, het zy Maegh, Milt, ofte yet anders ontlafft werden, gelijk in 't eerste Deel is aangewesen.

Wanneer de Smaek belet wert door een Heete, ofte Galachtige vochtigheydt, deselve salmen wechnemen door Suyverende, en Gal af-jagende middelen, beschreven in 't eerste Deel op 't 12. cap. n. 2. daerna lang door den Mont laten spelen *Azijn*, ofte sap van suyre *Granaet-appelen*, van *Queen*, *Suyring*, *Porgeleyn*, ofte her morggh van *Citroenen*.

Wanneer een Koude ofte slijmerige vochtigheydt dir quaet veroorsaect, die moet bereydt ende gesuyvert werden, gelijk in 't gemelte eerste Deel is aenghewesen. Daerna salmen een Gorgel-waer maken van *Winter-geste*, *Hyssoop*, *Marioleyne*, ende *Lavender*, in half water ende wijn gekooct, ende daer by gedaen *Syroop* van ingeleyde *Ockernoten*.

Het XIII. Capittel.

Gelegentheydt, ende Gebruyck van 't gevoelen.

DE vijfde, en laetste onder de vijf Uytterlijcke Sinnen is het Gevoelen; waer door wy ondersoecken wat ons nut, ofte schadelijck is, oock alle wetenschappen leeren. Want alderhande Konsten werden daer door uytghevoert. Waerom oock in scherp voelende Meniche, gelijk *Aristoteles* gevoelt, alle andere Dieren overtreft, als hebbende de voelende Deelen alderghematigst. De kracht van het gevoelen komt door de Zenuwen uyt de Herffenen van binnen aen de Vliesen, ende van buyten aen de Huyt. Ende al is 't dat de Zenuwen om haer hardigheydt, het af-scheyden ofte quetsen scherper voelen: soo verneemt evenwel de Huyt, van wegen haer beter gematigheydt, lichter kouw ende hitte, vochtigheydt ende drooghte.

Het Gevoelen werdt beschadicht, ofte wechghenomen in sommige Hooft-sieckten, ghelijck *Popelsy*, *Vallende-sieckte*, *Slaep-sucht*, als oock in bysondere leden door het versceeren, ofte af-snijden van zenuwen; van 't eerste is hier voor gehandelt, ende van het ander sullen wy spreken in de *Heelkonst*.

(2. Deel)

Het XIV. Capittel.

- 1 *Gebruyck van den Mont.*
- 2 *Sijn Deelen.*
- 3 *Tant-vleysch gebruyck.*
- 4 *Tanden, haer wesen, oorspronck, gelegentheydt, ende getal.*
- 5 *Gehemelt.*
- 6 *Lelleken.*
- 7 *Keel.*
- 8 *Amandelen.*
- 9 *Tonge.*

I

HET Gebruyck van den Mont streckt insonderheydt om te eten, ende de Spijse tot het koken van de Maegh te bereyden, ende om de Lucht na de Longe te brengen, so tot dienste van de Spraeck, als tot voeden, matighen, ende suyveren van den Levendigen Geest. Waer soude mogen by-gevoegt werden den dienst die hy doet, in 't losen van de fluymen ende vochtigheydt door spouwen uyt het Hooft, als oock door braken uyt de Maegh.

2 De Deelen van den Mont vertoonen haer in het gapen, en zijn Tant-vleysch, Tanden, Gehemelt, Lelleken, Keel, Amandelen, Tonge.

3 Het *Tant-vleysch* en is niet gelijk het vleysch der Spieren, beweeghlijck, streckende om de Tanden vast in haer huyskens ende onbeweeghlijck te houden.

4 De Tanden zijn de alderlaetste beenderen, van binnen hol, met aderen, slagh-aderen, en zenuwen versien, in de huyskens van de kaken, als spijkers, ingevoeght, met vliessen, en vleysch, als met banden, valt gemaect. Dat het beenen zijn, bewijst genoeg haer wesen: dat het d'alderhardtste zijn, blijkt onder andere daer uyt, dat sy alleen, gelijk *Plinius* getuyghet, met het doode Lichaem (als by de Romeynen de manier was) niet en verbranden; ende daer in den steen (daerom *Sarcophagos* in het Grieks genoemd) het geheele Lichaem in veerthien dagen vergingh, de Tanden alleen in haer gheheel bleven. Dese hardigheydt was haer wel noodtwendigh, op datse door het veel knauwen, ende bijten op harde dingen, niet te seer en souden verslijten. Sy hebben tot de seven jaren van binnen by de wortels een merckelijcke holligheydt, met een dunne vliessachtige schobbe, gelijk de Wasse huyskens, omgingelt (daer alle de andere beenen haer vliessen van buyten hebben) ende die veroorsaect het ghevoelen, als oock de *Zenuwken* van het derde paer, die hier mede binnen schieten. Dit wijst de pijn der Tanden, ende oock dat suyre, ende wrange dingen haer eggerigh maken. Dese werden vergeselschap door Aderen, ende

(D)

ende Slagh-aderen. Door de *Aderkens* krijghen de Tanden haer voedsel, soo datse so veel aennemen, als aflijten. Nu dat sy ghestadigh af, en toenemen, blijkt daer uyt, dat, als een Tant uytvalt, ofte uytgetrocken is, de gene, die daer recht over staet, veel langer wert, dan de neven staende, om dat hy geen Tant recht over hem heeft, daer hy tegen werckt, ende die andere en groeyen niet verder, dan sy door het bijten afgesleten zijn, daer desen al aen, en niet af en neemt. De *Slagh-aderkens* bewaren hier de natuerlijke warmte, ende sijn oorfaeck, wanneer den Tant doorboort, ofte ghebroken wert, datter dickwils veel bloedts uyt springt; ende in onstekinghe een kloppinghe ghevoelt wert.

De Tanden en zijn niet even ghegroeyt, als sy uytkomen; ghelijckmen veel meent, maer werden als met de andere beenderen afgheteuykent, dan allengskens voltrocken, soo datse eenighe tijdt onvolmaect in de Kaken blijven stecken, ende niet sevens uyt en schieten. De voorste komen rasser voort, soo om datse veel scherper zijn, als om dat het Tant-vleysch, daer sy onder-schuylen, in het suyghen, tegens den Tepel gestadigh wrijft, verhit, verdunt, ende derhalven lichtelijker doorboort wert. Wy lesen by *Plinius*, van de Romeynen *M. Curius*, (die daerom *Dentatus*, ofte Getant, gheheeten was) ende *Cn. Papirius Carbo*, als mede van *Valeria*, datse met Tanden geboren zijn. Het selve getuygt *Lycophanes* gheschiet te wesen in Enghelandt, ende *Polydorus Virg.* in Italien. Dan sulcks ghebeurt seer selden: maer komen gemeenlijk eerst uyt, op, ende ontrent de sevende Maent, ofte wat later, indien het Kint kucht, hoeft, ofte swack is; ende dan krijght het veeltijds Struypen, ende Loop, insonderheydt van de Honts-tanden. Nu, waerom dat in den Mensche de Tanden langhsamer uytkomen, als in de Beesten, gelijk den Olifant, diese soo dra heeft, als hy gheboren is, volghens de ghetuygenisse van *Aristoteles*, daer van gheeft hy seive dese reden, om dat de aertachtighe overtollichheydt, de stoffe daer de Tanden van groeyen, by den Mensche, onder alle Dieren, alderminst is. De Nature, ofte liever Godt Almachtigh, heeft daer in wel voorzien, ende de Kinderen sonder Tanden laten ter werelt komen, op datse in 't suyghen den Tepel niet quetsen, ofte doorbijten souden, ghelijckmen dickwils siet, als de Kinderen met Tanden suyghen, dat het bloed langhs de Borsten loopt, het welck de Moeders, maer de Minnen insonderheydt, soo groote geneghentheydt niet hebbende om pijn uyt te staen, wel lichtelijck afkeerigh soude maken, om met smerte te soghen. Daerom is voorsichtelijck ingestelt, dat de Tanden eerst souden te voorschijn komen, als de Kinderen beginnen te eten; ende derhalven meent *Aristoteles*, dat de Voor-tanden eerst uytkomen, als de Back-tanden, om dat de Spijse eerst

doorsneden, als kleyn gemalen wert. Dan dit dient wel op malkanderen te volghen.

Het ghetal der Tanden is in alle Menschen niet eveneens, maer altijd is het meerder beter, als het minder. Want die vele Tanden hebben, leven gemeenlijk langh, seydt *Hippocrates*, waer mede *Aristoteles* oock overeen komt, als hy schrijft, dat de gene, die weynigh, en ydele Tanden hebben, kort van leven zijn. Maer gelijk alle regulen niet in alles even vast en gaen, soo is het hier mede. Want van den Keyser *Augustus* getuyght den History-schrijver *Suetonius*, dat hy ydele, kleyne, ende rouwe Tanden gehad heeft, ende evenwel ses-en-seventigh jaren oudt geworden is. Welck exempel *Cardanus* tegens den ghemelten *Aristoteles* inbrengt. Dan *Scaliger* seydt wel, ghenoech te wesen, dat soodanige Leeringhen meestendeel waerachtigh zijn, gelijk sulcks selfs in de kortbondighe Spreucken van *Hippocrates* mede plaets heeft; en dat hy beter gedaen hadde, de reden van den Prince van alle de Wijsgerighe te onderfoecken, als met een eenigh exempel te willen verminderen de aensienlijckheydt van soo grooten Man. De Reden, die voor *Aristoteles* soude strijden, is dese: Weynighe Tanden beteyckenen weynigh stoffe, ofte weynigh kracht, om voort te brengen, beyde niet alleen teyckenen van kort leven, maer oock oorfaeck. Want daer de kracht soo kleyn is, dat sy, 'tghene noodigh is, niet en kan uyt drijven, daer valt sy oock tot andere noodighe werckingen te slap. Die oock weynigh Tanden hebben, en kunnen de Spijse niet wel kauwen, waer door dezelfde onbereydt in de Maegh komende, aldaer niet wel en verteert, ende de Lever daerna (alsoo de tweede verteringe de eerste niet en verbetert) geen goet bloed en maect, wanneer sy rauwe, ende qualijck-verteerde gijl uyt de Maegh ontfangt. Nu dat het leven aen goet bloedt hangt, is een yegelijck ghenoech bekend. Ende hierom heeft *Aristoteles* misfchien gheoordeelt, dat de ghene, wiens Tanden ydel stonden, van kort leven waren. Maer het soude kunnen gebeuren, dat het noch aen kracht, noch aen stoffe onbrekende, de Kaecx-beenderen soo hardt waren, dat sy van de Tanden niet wel en konden doorboort werden, in sulcken gevalle en soude het geen teycken van kort leven wesen. Ende dit heeft misfchien plaets ghehad in den Keyser *Augustus*. Vorder, al is 't dat wy lesen by *Plutarchus*, van *Pyrrhus*, Koningh van *Epirus*, by *Plin. Valer. Max.* en *Solinus*, van *Prusias*, den Soon des Konings van den selfden naem, by *Pollux* van *Eurypolemus*, den Koningh van *Cypers*, by *Melanchebon* van een Dochter uyt *Saxen*, dat al haer Tanden aen malkander vast, ende alleenlijck als met een linye onderscheyden waren, so dat sy maer eenen Tant schenen, die de geheele Kaecx bestoegh, ende dat oock *Valer. Maximus* verhaelt, hoe *Dripetis*, de Dochter van den grooten Koning *Mithrida-*

Mithridates, en *Timarchus* van Cypers, een dubbelde rye Tand en ghebaert hebben, ende, als *Plinius* gheuyghet, *Heroules* drie ryen, ghelijck oock *Columbus* verhaelt van sijn Soon *Phobus*: soo zijn dit allegader dinghen, die niet na den gemeenen loop der Naturen en vallen, ende derhalven in veel duysenden niet eens en gebeuren: maer bestaen door de banck de Tand en onder, en boven in een rijde, ende beyde in 't getal van setthien, ende werden verdeelt in vier Voor-tanden, twee Honts-tanden, ende thien Kie-sen, ofte Back-tanden, die haer bysonder maecksel, ende gebruyck hebben. De Voor-tanden zijn scherpe, komen eerst, ende vallen oock eerst uyt, om datse maer op eenen wortel en staen. Haer gebruyck is, de Spijse, als sy eerst in den Mont komt, ghelijck een Mes te scheyden, ende door te snijden, waerom sy *Doorsnijders* in 't Griecx genoemt werden; by dewelcke sy oock den naem hebben van *Lach-tanden*, om dat sy in 't lacchen meest ghesien werden, daer van seydt *Plautus*, in sijn Bly-eynde-Spelen, *Rideo albis dentibus*. Dese hebben aen elke zyde maer eenen *Honts-tant*, ofte (ghelijck hem de Grieken noemen) *Honts-tant*, om dat de Mensch (ghelijck *Galenus* seydt II. van 't Ghebruyck der Deelen 9.) een tam, ende borgelijck Dier is, wiens kracht meerder in wijsheydt bestaet, als in sterckte, waerom hy soo veel Honts-tanden niet en behoefde, als de Honden, ofte de Wilde beesten: maer hadde genoeg in elck *Kaecks-been* aen twee, om eenighe harde dinghen, die de Voor-tanden niet gemorselt hadden, aenstucken te breken. Dese werden mede *Oogh-tanden* genoemt, te weten, die in de opperste *Kaeck* staen, om datter een deel van de Zenuwen in komt, die de Oogen bewegen, ende daerom met deselve groote ghemeenschap hebben. Derhalven, seydt *Celsus*, ghevaerlijck te zijn, deselve uyt te trekken. Ende *Doctor Pauw* schrijft, dat hy in Pijn van dese Tand en beving van Wijnbrauw vernomen heeft. Hier volgen aen elke zyde vijf *Kiesen*, by de Grieken, ende Latinen *Mole-tanden* ghenoemt, om datse de alree-gebroken Spijse in de Mont, gelijk *Molens*, noch kleynder malen. Sy staen dieper in den Mont, ofte Kinnebacken, ende hebben daerom by ons den naem van Back-tanden. Want alsoo de scherpe *Lach-tanden*, ende gehorende *Honts-tanden* voor aen mosten staen, om de Spijse eerst te ontfangen, dan door te snijden, ende daarna te breken, so zijn de platte *Back-tanden*, die deselve kleyn mosten malen, midden in den Mont, die ghedeckt is, wel te recht gestelt, op dat, alse de Spijse malen, en mer de Tonge gims, ende weder stooten, deselve niet en soude uyt den Mont vallen. De twee laetste Back-tanden werden *Wijsheyds-tanden* genoemt, om datse ghemeenlijck uyt schieten, als het koten uyt is, ende de wijsheydt begint aen te komen. Dese tijdt, ghelijck blijcken kan uyt de verscheydenheydt der

groote Autheuren, en kan niet even bepaelt werden. Want de Hoogh-gheleerde Romeyn *Varro*, stelt haren oorspronck op het sevende jaer, de Grieksche Wijsgerige *Aristoteles* op het thiende, de Prins der Gences-meefters, *Hippocrates* op het achtthiende, de Arabische Prins *Avicenna*, op het dertighste, ende andere noch later; ja tot op het tachtentighste jaer. Ick hebbe sommige oude Luyden ghekent, die na groote pijn in de Mont, daer sy vele raedt toe-gedaen hadden, dese Tand en ten laetsten voort-quamen. Dit is 't getal van alle de Tand en, die alle met hare *Wortelen* in 't *Kaecx-been* genaelt zijn, de Voorste, ende Honts-tanden met eenen, de Back-tanden met twee, drie, somtijts oock, doch seiden, niet vier.

5 *T Gehemelt* is als den hemel van den Mont, met vleysch tegens het been betrocken, ende helpt de Tonge den Kost, ende dranck proeven. Hier in werden aen het uytterste twee Gat en ghesien, waer door de groote ghemeenschap komt van de Neus, ende Mont.

6 Aen 't Gehemelte achter in de Keel hanght een *Lelleken* van Spongyachtigh vleysch, dienende om de koude Lucht wat te steuten, datse niet schierlijck op de Longe en valt, ende om de stemme op de maet te houden; waerom de gene, die dit *Lelleken* quijt zijn, hebben hinder aen haer Stemme, en krijgen de Teringe. Evenwel schrijven *Bauhinus*, en *Hildanus*, eenige gekent te hebben, die dit *Lelleken* af-gegeten was, ende nochtans wel spraken.

7 De Keel noemen wy de openingh, diemen in het gapen achter in den Mont siet. Bestaet uyt acht Spieren, aen elke zyde vier, dienende tot het doorswelghen. Soo zijnder veerthien daer ontrent, om het *Stroeten-boofs* uyt te setten, in te trekken, te openen, ende sluyten, alles noodigh om de Stem te maken.

8 Aen elke zyde van de Keel staet een *Klier*, na haer ghelijckenis *Amandelen* genoemt, dewelcke Keel, Tongh, ende Mont ghestadigh vochtig houden. Want de *Smaeck* en kan niet wesen sonder vochtigheydt, ghelijck wel ghewaer werden de ghene, die in Sieckten met een drooghe Mont legghen.

9 Is nu alleen overigh de Tonge, bestaende uyt sacht, en Spongyachtigh vleysch, het welck bekleedt is met een dun vleysjen, ghemeen met den Mont, ende ghemelt, waer in eenighe taccxkens van Zenuwen uyt het derde, ende vierde paer schieren. Dit onderscheydt al de Smaken, ende door eenighe quade vochtigheydt besmet zijnde, proeft verkeert. De Tonghe heeft thien Spieren, in dewelcke mede eenighe Zenuwken schieten, dienende tot Beweginghe ende de Spraeck.

Het XV. Capittel.

- 1 *Geswollen Tant-vleysch, sijne Oorsaken, en Genesinge.*
- 2 *Opgegeten, ende Vergaende, sijne Oorsaken, ende Genesinge.*
- 3 *Ontsteken Tant-vleysch, sijne Oorsaken, Voorteyckenen, ende Genesinge.*

Het Tant-vleysch is vele Gebreken onderworpen, somtijds wast het weligh, somtijds vergaet het, ofte wert ontsteken: somtijds sweert het, slaet tot Fistelen, Kancker, ende Kout vuur. De laeste raken de Heel-konste: sullen derhalven hier alleen de eerste verhandelen.

1 Alsoo het Tant-vleysch sacht, en spongyachtigh is, soo komt het lichtelijck te swellen, als daer eenighe waterighe, ofte bedorvene vochtigheydt (ghelijck in de Blauw-schuyt) insijpt; ja soo verre, dat het selfs de Tandē, insonderheydt de Kiesen, bedeckt, ende ghevreven zijnde, terstont bloeyt.

Wanneer dit swellen niet groot en is, ende sonder bedervinge, dan kan het lichtelijck geholpen werden door het Tant-vleysch te wasschen met *Aluyn-water*, het welck bindt, ende opdrooght, als oock met het af-sietel van *Granaet-schellen*, *Gal-noten*, *Roode-rosen*, ofte andere t'samen-treckende Genees-middelen, onder dewelcke seer goet is het *Tant-water*, te beschrijven in het volghende Capittel. Het poeyer van de verhaelde Drooghen kanmen oock mengen met *Syroop van Mispelen*, daer by doende een weynich *Aluyn*, om daer mede, ghelijck mer een Salfken, het Tant-vleysch te strijcken. Maer alser eenighe bedervinge by is, so maghen hier onder vermengen *Olye van Swavel*, ofte van *Koper-root*, ende soo veel droppels, als den nootd sal vereyschen; doch niet te veel, dewijl dat sacht vleysch niet vele scherpigheydt en kan verdragen.

2 Ende ghelijck het Tant-vleysch somtijds te weligh is, soo wast het somtijds soo schrael, dat de Tandē naeckt staen, ende daer over los werden; het welck gheschiet by ghebreck van Voedtsel, doch meestendeel door eenighe toevloeyingh van quade, scherpe, ende in-erende Vochtigheydt.

Hier toe salmen het *Tant-vleysch* strijcken met het volgende. *N. Wierook*, *Mastick*, *Draken-bloedt*, van elcks een half loot; *Lisib wortel*, *Boonkens-hoolwortel*, van elcks een vierendeel loot, ghemenght met *Oxymel*, dat is, *Syroop van Azijn*, ende *Honigh*.

3 De Ontstekinge van het Tant-vleysch (het welck veroorsaect wert door heete Vochtighe-

den, uyt het Hoofst aldaer vallende, oft van anderen op-stijghende) is noch wel soo quaet, alsoo het mer Pijn vermenght is, ende dickwils, wanneer het niet ten eersten gesteur en wert, door-breeckt, ende tot een Fistel, Kancker, ofte Kout vuur verval.

Om tot Genesinge te komen, salmen eerst Bloedt laten in den Arm, daerna onder de Tonge, dan het Tant-vleysch wasschen met het *Tant-water*, in het volgende 19. Capittel te beschrijven.

Dan voor alles dient in dese drie ghebreken de Vochtigheydt bereydt, ende afgheset, door sulcke Middelen, als in 't eerste Deel verhaelt zijn.

Het XVI. Capittel.

- 1 *De Sprouw,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

Niet alleen het Tant-vleysch, maer oock de Tonge, Lelleken, Keel, Gehemelt, ja den geheelen Mont, alle teer van vleysch, en met een dun vliesjen bekleedt, zijn onderworpen kleyne Sweertkens, (die wy den naem van *Sprouw* geven) niet seer diep gaende, ende die na haer stoffe verscheyden van aert, ende verwe zijn.

2 De *Sprouw* heeft seer selden haer *Oorsaek* in den Mont alleen, maer groeyt gemeenlijck uyt het gene aldaer van buyten wert toegesonden. Het zy sulcks geschiet door Sinckingen van *scherpe Vochtigbeden* uyt het Hoofst: ofte door *Op-wellen* van soodanighe Dampen uyt de Maegh, ofte het ander Ingewant, wanneer aldaer eenighe Vochtigheydt, gelijkmen meestendeel in de Koortsen verneemt, onsteken, ende bedorven is. De jonge kinderen zijn dit gebreck seer onderhavigh, het welck meest komt van wegen het *Sogh*, als het selve te scherp, ende te weyachtigh zijnde, haer teer Mont-vleysch ontsteekt.

3 De *Ken-teyckenen* van de *Sprouw* wijlen haerselven, alsoo sy van binnen gevoelt, ende van buyten gesien werden. Sy zijn meestendeel wirachtigh, als uyt soodanigh Slijm bestaende. Somtijts treckenfe wat na den gele; het welck een teycken is, datse van de Gal deelachtigh zijn. Somtijds vallenfe wat bruynachtigh, een teycken van Swarte gal: gelijk de Stanck beduyt verrottinge.

4 Wat de *Voor-teyckenen* belangt. Wirte *Sprouw*, die lichtelijck afgaet, ende weynigh is, ende heeft gheen swarigheydt: maer wel die langh by blijft, ofte

ofte verdwijnende, gestadigh wederkomt, door den geheelen Mont voortgaer, insonderheyt die stinckt, en bruyn is. Ick hebbe gesien, dat na de genesinge van hevigh Koortsen, als de Luyden al bequaem waren om uyt te gaen, de Sprouw noch voorkomen: dan die en hadde (hoewel het den onervarenen verschrickte) gantsch gheen noodt: dewijl het alleen beteyckent, datter uyt de Sieckte noch eenige vuyligheyt overgeschoten is, die de Nature, nu ontlast zijnde, uytwerpt.

4 De *Genesinge* verandert na de Oorsaken. Als die uyt het Hooft dalen, ofte het Ingewant opgesonden werden, soo dient daer in voorsien, ghelijck na elck Deel t' sijner plaetse is aenghewesen. Het Lichaem na gelegentheydt gesuyvert zijnde, salmen een Gorgel-water besighen, van een handt vol *Winter-gerste*, in een Kan waters op de helfte ghekoockt, oft *Endivie*, ende *Weegh-bre-water*, van elcks een half pint, met een once *Rode Suycker-Candy* vermengt. Het gebruyckelijck licken met Syropen en vinde ick hier niet dienstigh, het en zy mischien in het beginfel met *Syrop van onrype Moer-besien*. *Beter* is het een Pilleken te nemen van *versche ongherzoute Boter*, (het welck de Kinderen oock mogen nemen, die het Gorgel-water niet en konnen gebruycken) vermengt met de gemelte *Candy*, doch geheel weynigh, alsoo de soetighydt van *Suycker*, als mede *Honigh*, scherp, ende bijtende is. Het welck selfs de *Syrop van Vyolen* uytwijlt; waer over ick de gene, die de Sprouw hadden, dickwils hebbe hooren klaghen, dat sy deselve lickende, haer als *Peper* in de keel brande. Ick sal hier by voegen het ghene *Doctor Forest* beschrijft verstaen te hebben, hoe een oude Vrouwe te Antwerpen, als aldaer vele Kinderen van de Sprouw storven, een levend' jong *Kinck-vorschen* aen haer Mont settede, ende, als het selve met de vyerigheydt sijn doot gesogen hadde, wederom een ander, ende soo al voort, waer door veel Kinderen opquamen. Het eygen is my oock van andere verhaelt, maer en hebbe daer van selve geen ervarenis. Dan het en kan niet schaden, alsoo de *Kinck-vossen* vochtigh, koel, ende niet quaetaerdigh zijn. Ja ick kenne sommige, die des anderen-daeghs, als sy te veel gedroncken hebben, eenige jonge *Vorschen* sonder eenige schade doorlickten. In *Italien* is t' een ghemeene *Spijse*, ende oock sinakelijck, gelijk ick aldaer selfs bevonden hebbe.

6 De *Maniere van Leven* dient hier ghehouden, na de maniere ende gelegentheydt der Sieckte, uyt dewelcke deselve ontstaet, insonderheydt na de *Koortse* (daer de Sprouw meest op volght) gelijk in dit teghenwoordige *Boeck* sal aengewelen werden. Doch uyt wat Oorsaek deselve voort-komt, hier en is niet dienstiger als een *Papjen* van moruw gekoockte, ende door-gelagen *Gerste* (als verkoe-

lende, vochtigh makende, ende suyverende) met *Weren-nat*, *versche Karen-melck*, ofte diergelijcke, en een weynigh *Candy* vermengt. Wanneer de Sprouw in de Kinderen uyt quaer Sogh komt, dan dient de *Min* ten eersten verandert, ofte deselve so lange by een andere gesooght, tot dat het verbetert is.

Het XVII. Capittel.

- 1 *Tant-pijn,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

DE Tanden zijn verscheyden Gebreken onderhavigh, ghelijck *Loffigheydt*, *Bruynigheydt*, *Bedervinge*, *Wtvalen*, ende diergelijcke: maer niet dat gemeender, ende moeyelijcker valt, als de *Pijn*.

1 De *Tant-pijn* komt meestendeel in de *Kiesien*, selden ofte nimmermeer in de *Voorste*. Dese *Pijn* werdt verweckt in de *Zenuwkens*, ende het van binnen-bekleedende *Vliesjen*, die het gevoelen maken; anders zijn de Tanden selve (dewijlse oock sonder pijn ghevijlt, ende gebrant werden) ongevoeligh.

2 De *Oorsaken* van *Tant-pijn* zijn *koude*, *heete*, oft *scherpe* en *zultige Vochtigheden*, aldaer uyt het Hooft op de *Zenuwkens* vallende, ofte van onderen opwellende, die dan op die plaetse dickwils bedervende, ende somtijds kleyne *Wormkens* voortbrengen. Hier toe helpt van buyten *koude*, ende voornamelijck *winderigh* *Weder*, geheel *heete* *Spijse* te gebruycken, ofte oock foodanigen *Dranck*, als mede die gantsch kilt, te drincken, gelijk de *Trogodyen* gebeurt is, als *Scaliger* schrijft *Exerc. 271*. Want de *grootte Hitze* verspreydt de natuerlijcke warmte, ende maect de t'samen-voeginge der Tanden los. De *Kouw* keert het voedsel van de Tanden, en bluft haer warmte uyt. De *Pijn* wert mede verweckt, door te veel in de Tanden, insonderheydt, met een *Spel* te peutenen. Dan de gemeenste, ende swaerste *Pijn* komt door *Bedervinge* van den *Tant*.

3 De *Ken-teyckenen* zijn verscheyden van wegen de plaets, ende de oorsaek. Wanneer de *Oorsaek* op het *Zenuwken* is, dan is de *Pijn* seer groot, ende diep, ende streckt haer tot in het *Oor* wech: in tegendeel wanneer alleen het *Vliesjen* beschadicht is. De *Vochtigheden* hebben haer bysondere teyckenen. So verwecken *Gal*, ende swarte *Gal* swaerder pijn, als *Slijmerige* vochtighydt. De *Uyterlijcke Oorsaken* wijsen haer selfs aen; ende de *Verdorventheydt* kan gesien werden.

4 De *Tant-pijn* is wel een verachte, maer evenwel een dulle pijn, ja die sommighe, gelijk *Galenus* verhaelt, soo rasende ghemaect heeft, dat sy door onghedult, haerselven het leven benamen. De *Wijfgerige Seneca* schrijft in sijnen 78. Brief, dat pijn in de *Tanden*, *Oogen*, *Ooren*, de *alderfcherpste* is, om datse in een nauwte van 't *Lichaem* groeyt, niet anders als in 't *Hooft* selve. Wanneer op de *Pijn*, de *Koon*, ofte *Kaken* swellen, dan vergaet sy ghemeenlijck; alsoo de *Tanden* haer dan van de *Vochtigheydt* ontlafte. Maer wanneer by *Tant-pijn* een onghewoonlijcke *Knerffinghe*, ende *Brandende Koorts* is, als komende door getrocke *Slaep-spieren*, dat valt ghemeenlijck uyt op een *alghemeene Trecking*, *Vallende-sieckte*, ofte *Rafernyc*.

5 De *Genesinge* verandert na de verandering der *Oorsaken*. Dese lide moeten na haren aert, ende plaetsen, daer sy van daen komen, geweert werden door foodanige *Middelen*, als in 't eerste *Deel*, ende daerna op eyghene plaetsen verhaelt zijn. Na dat het *Lichaem* door *alghemeene* *Middelen* wel ghesuyvert is, soo salmen, als de pijn-makende stoffe heet is, den *Mont* ende *Tanden* spoelen met *Azijn*, daer *Fenygriek-zaet*, ofte de *Wortel* van *Patich* ingefoden is: indien kout, met half *Azijn* ende *Wijn*, daer in geweect, ende licht opgewelt zijn de wortel van *Pyrethrum*, het *Zaet* van *Nardus*, *Luys-kruydt*, ende *Mofsaert*; ende aen den *Tant* met wat *Boomwol* houden. *Olye van Orego*, ofte *Nagelen*. Ende dit niet helpende, machmen aen den *Tant* leggen, ofte, soo hy hol is, insteken drie vier *Asen Laudanum opiatum*: het welck oock in over-groote pijn, ende daer groote *swarigheydt* van te verwachten ware, ingegeven kan werden, dan met *voorsichtigheydt*. Waer toe mede seer dienstigh is den *Taback*, het zy ghedroncken, ofte, voor de ghene, die hem niet gewent zijn, den roock van den selfden, soo langh sy kunnen, ontrent den pijnigen *Tant* gehouden, ofte een *bladeken* *Taback* (dan dit en helpt so veel niet) daer tegen geleydt. De *bedorvene* *Tanden* salmen suyveren met *Brandewijn*, waer in wat *Myrbe* gheweeckt, ofte *stinkende Gouwe* in-ghekoockt is; het welck oock bequaem valt, wanneer datter alreede *Wormen* ghegroeyt zijn. Doch als het soo verre ghekomen is, dat den *Tant* meest op-ghegeten is, ofte dat hy een *Sweringhe* in 't *Kaecks-been* opgeworpen heeft, dan is het tijdt, datmen hem uyt-treect. Dan hier in moet wel *voorsichtelijck* ghegaen werden, ende sulcks niet begonnen, voor dat hy los is. Want het ghebeurt somtijds, dat sy vast aen 't *Kaecks-been* groeyen, soo datter een *stuck* van 't selve met het uyt-trecken aen den *Tant* vast blijft. De *Francoische* *Genees-meester Hollerius* heeft hier over een aenmerckens waerdig exempel, van een *Heel-meester*, die in sijnen tijdt te *Parijs* een *Tant* uyt-treckende, met eenen uyt-ruckte een

stuck van het *Kaecks-been*, ende de naburige *Tanden*, waer op een ghevaerlijcke *bloedt-vloeyingh* volghde. De *Tant-trecker* voor *Recht* gheroepen zijnde, werde vry ende onschuldigh ghewesen, vermits bevonden werde, dat de *Tanden* niet na de *ghewoonte*, ende nature in haer hollen, ofte *huyskens* geplant, maer gantschelijck vast met de *Kaeck* vereenicht waren. Dit vonnis komt over-een met het ghene de *Wijfgerige Plato* stelt in sijn 9. Boeck der *Wetten*, als hy een *Genees-meester* onschuldigh kent, wanneer hy onnoosel, ende niet willens een *Siecke* beschadicht. Want 't ghene verhaelt is, soude *Esculapius* selve (die voor een *Godt* in de *Geneeskonste* ghehouden werde) wel konnen ghebeurt hebben; dewelcke, ghelijck *Cicero* ghetuyght, het *Tant-trecken* ghevonden heeft.

6 De ghene, die met *Sinckinghen* gequelt zijn, dienen haer te schicken na de *Maniere van Leven*, in het 14. *Capittel* verhaelt. Maer insonderheydt moet ghelet werden, om de *Tanden* voor *bedervingh* te bewaren; waer toe alle morgen den *Mont* gespoelt, oock na den eten; ende gheen *Spijse* tuschen de *Tanden* te laten steken. *Pekel*, ofte (alsmen 't hebben kan) *Zee-water* is bequaem, om na de *maeltijt*, de *Tanden* te wrijven. De gene, verhaelt *Plutarckus*, die seyde, teghens de *gebreken* der *Tanden* niet te schrijven voor de gene, die aen *Zee* wonen, gaf het ghebruyck van het *Zee-water* te kennen. In de plaetsen van het *Zee-water* ghebruycken sommighe haer eyghen *Water*. Het welck niet teghenstaende sulcks in sekeren *Egnatius* bespot wert by den *Poët Martialis*, ende in de *Spaengiaerts*, by den *Griekischen* *History-schrijver Diodorus*, als mede onsen *Erasmus*, so werthet wel, ende te recht gepresen van *Lucius Marinus*, in 't eerste *Boek* van sijn *Spaensche* *Historye*. Hier moet gheschouwt werden het ghebruyck van veel *Melck*, ende al wat te soet, te suyt, ofte te scherp is.

Het XVIII. Capittel.

- 1 *Swarte, en vuyle* *Tanden*,
- 2 *Oorsaken*,
- 3 *Hare Ken-teyckenen*,
- 4 *Voor-teyckenen*,
- 5 *Genesinge*,
- 6 *Maniere van Leven*.

I
DE *Tanden*, die uyt den aert wit ende helder zijn, werden somtijds van verwe verandert, ende ghelijck als met *Peck*, ofte *Roet* besmeert, het welck daerna tot *vervuylinghe*, ende *bedervinghe* streckt.

2 Dit geschiet door uytwendige, ende inwendige Oorsaken. Witterlijck werden de Tandē swart door het eten van swarte Krieccken, ofte Granaet-appelen, door het kraken van versche, ende niet wel-gebolsterde Noten, door blancketsel, daer Quick-silver in is, ghelijckmen oock siet in de gene die Precipitacet inghenomen, ofte de Strykade ghehadt hebben. Het veel Suycker, ofte andere soetigheydt te ghebruycken, maect mede swarte Tandē, ghelijckmen dickwils bevint in de Apotekers, door het veel proeven van haer Syropen, insonderheydt in de Kinders, die te veel Suycker-werck eten. Sulcks ghebeurt mede uyt Stanck, ghelijck te sien is aen Leer-touwers, Schoen-makers, ende Lappers, die eenigh smertende vet gebruycken. Inwendelijck wert de geligheydt, ende swartigheydt der Tandē veroorsaect, door eenighe quade ende bedorvene Vochtiggheden, die haer ontrent de Tandē houden, ofte van bovenen, ofte van onderē aldaer ghebracht zijnde, aen deselvigē vast hangen.

3 De Teyckenen vallen van selfs in 't Oogh: ghelijck oock licht te weten is, wanneer de Swarigheydt door Witterlijcke oorsaect voort-ghekomē is. Nu, van waer de quade Vochtiggheden haren oorpronck hebben, staet te weten aen de Teyckenen van elck Deel, nu meermaels aenghewesen.

4 Als dit Gebreck uyt Inwendighe oorsaken spruyt, ende langh by-blijft, dan komen de Tandē te bederven, te breken, ende uyt te vallen: ende dient derhalven wel ten eersten wech-ghenomen: dan dat door eten van eenighe Vruchten komt, gaet van, selfs, ofte met weynigh spoelen wech.

5 De Genesinghe wert uyt-ghemaect door het reynigen der Tandē, ende het wech-nemen van de oorsaect.

Het eerste werdt bestelt, datmen de Tandē wascht met *Wijn*, ende *Citroen-sap*, ende deselve wrijft met *Afch van Taback*, ofte gebraden *Zout* onder *Honigh van Rosen* ghemenght. Ende, also dese Tandē dickwils een quaden reuck van haer geven, soo maghmen een Poerken maken van *Bereyde Wijnsteen*, een half loot, *Afch van Taback*, een vierendeel loot, *Naghelen*, Wortels van *Welriekend-Lieb*, van elcks een half vierendeel loot, *Ambergrijs*, drie asen. Sommighe mengen hier *Caneel* by, dan ick oordeele deselve, de Tandē gantsch ondienstigh te zijn, als bevonden hebbende, dat eenige Vrouwen, swanger, en lustigh na *Caneel* zijnde, door te veel den selfden te eten, meest alle haer Tandē met stucken verlorē.

Wanneer de Oorsaect van binnen in 't Lichaem is, dan moeten de quade Vochtiggheden ghesuyvert, ende afgeset werden, door de Middelen meermaels verhaelt; als oock het groeyen belet door een goede *Maniere van Leven*.

6 Hier toe streckt, datmen de Tandē dickwils afwrijft, ende spoelt, insonderheydt na den eten; hem wacht van vette Spijse, Melck, ende al 't gene wy onder de Wtwendige oorsaken gestelt hebben. Wanneer de quade Vochtigheydt elders van daen komt, dan dient gheleest, als in de Gebreken van foodanighe Deelen is aenghewesen.

Het XIX. Capittel.

- 1 Lofse, ende Wtvalende Tandē,
- 2 Oorsaken,
- 3 Haer Ken-teyckenen,
- 4 Voor-teyckenen,
- 5 Genesinge,
- 6 Maniere van Leven.

Dewijl de Huyskens van de Tandē met de andere Leden groeyen, ende dat de eerste Tandē, sacht zijnde, allengskens harder, ende dienvolghende onbequaem voedsel krijghen, soo staense ghelijck als uyt en teren, ende daer op los werdēde, komen uyt te vallen. Dit geschiet gemeenlijck ontrent de seven jaren, ghelijck *Plinius*, volgens de ervarentheydt, verhaect in sijn 7. Boeck, als oock de Poët *Plantus* in sijn Bly-eynde-spel, ghenaeht *Menechmi*:

*Quot eras annos natus?
Septennis. nam mihi dentes tum cadebant primulum.*

Na dese uytghevallene komen andere, die harder ende vaster zijn, in de plaets, het welck wy verwiselen noemen. Sommige hebben gemeent, om dat de eerste aen 't eynde onvolmaect, sacht, ende als uyt-gheholt zijn, dat het maer by-hangfels en waren van wortels, die in het Kaecx-been bleven, ende dat die afgevallen zijnde, wederom andere Tandē uyt dienyghen Wortel sproten. Maer de Ontledinghe leert ons, dat tusschen de ghene, die uytvallen, ende die in de plaets komen, gheen t'samenvoegingh en valt; ja sy en konnen malkanderen niet raken, van wegghen het middelschot, dat tusschen beyde staet, het welck den nieuwen Tant door-boort, als hy uyt-komt. Dit los werden, ende uytvallen der Tandē is natuerlijck: maer het geschiet oock daerna somtijds ghebreckelijck, waer van ons alleen te handelen staet.

2 De Tandē werden los, ende vallen uyt, insonderheydt de Voorste, vermidts sy maer aen eene Wortel vast zijn, door Wtwendige, ende Inwendige Oorsaken.

Sulcks

Sulcks gheschiet Wtwendigh, ofte van buyten, door *Slaen, Vallen, ofte Stooten*, waer door den Tant in sijn huysken gewickelt wert.

Inwendigh, door gebreck van Voedtsel, (gelijckmen siet in Oude Luyden, ende somtijds oock in de gene, die even uyt een Sieckte opstaen) het welck de Tandens schraelder, ende dien volgende de huyskens, daer sy in staen, ruymmer maect: als oock de groote Vochtigheydt, aldaer uyt het Hooft, ofte gheheele Lichaem ghesonden zijnde, dewelcke de Zenuwen, ende Banden, die de Tandens aen het Kaecx-been vast hechten, los maken, insonderheytt wanneer daer een quaeraerdigheydt by-komt, gelijck in de Blauw-schuyt, in dewelcke ick gesien hebbe, meest alle de Tandens in een, en twee dagen uytvallen, ghelijck oock in de Pocken, door het gebruyck, ende het strijcken met *Quick-silver*. Het gebeurt mede, datter een scherpe Vochtigheydt op de Wortels van de Tandens sackt, die deselve dan doet leuteren, ende haer wortels door-etende, doet uytvallen: ofte datse het Tant-vleysch verteert, waer door het stufsel der selviger dan wech-genomen werdt. Daer wast mede uyt eenighe *Sulighe vochtigheydt*, insonderheytt *oude Kaes*, als hy aen de Tandens blijft hangen, sekere Steenachtigheydt aen de Tandens, waer door sy dickwils los, ende uytgelicht werden.

3 Het Los werden, ofte Wrvallen toont sijn selven. Wat de *Ken-teycken* der Oorfaken belangt; Die van uytwendige brengen oock haerselven mede. Dat het gebreck van Voedtsel in gebreken is, kanmen afnemen, als het oude, ofte sieckelijcke Luyden overkomt: van vele, ofte quade Vochtigheydt, uyt de Maniere van leven, voorgaende Sieckten, Sinckinghen, Tant-pijn, veel Speecksel, gefwolle Tant-vleysch. De Blauw-schuyt, ende de Pocken hebben mede haer bysondere Teycken, hier na te beschrijven.

4 Aen de Tandens is soo vele ghelegen, dat de overste der Genees-meesters, *Hippocrates*, ende de Wijsgerige *Aristoteles*, in haer getal (als hier voor in het 26. Cap. is aengewesen) de oorfaeck van kort, ofte lang leven gestelt hebben. Want sy dienen om de Spijse te knauwen, ende alsoo voor de Maegh te bereyden. Sulcks niet wel doende, soo en kan de Maegh deselve niet wel verteren; waer uyt dan daerna in de Lever ende Aderen geen goet Bloedt (waer in ons leven beftaet) en kan gemaect werden. Die in de Kinderen Wrvallen, groeyen wederom: maer selden in volwassene. De vermaerde Ontleeder *Fallopins*, geruyght, dat selfs de uytgetrocke Kieften (hoewel sulcks van den gemelten *Aristoteles* gehoochent wert) somtijds wederom wassen, voornamelijck tusschen de seven, ende veerthien jaer. De Loffigheydt, ofte uytvallen in oude Luyden, door gebreck van voedtsel, en is gantsch niet te helpen.

5 Wt wat oorfaeck de Tandens los zijn, so moeten deselve vast gestelt werden door t'Samen-treckende middelen. Hier toe heb ick veel jaren in het gebruyck gehadt het volgende *Tant-water*. Neemt *Salye, Broe-netels, Rosmarijn*, van elcks drie handt vol; *Malwoe, Weechbree*, van elcks twee handt vol. Wortels van *Vijf-vinger-kruydt, Lever-kruydt, Ocker-boomen* (het Pit uyt-genomen) van elcx twee oncen. *Bereyde Coryander, Croen-schel*, van elcks een half loor, *Cypressnoten*, n. 10. *Groens-pruymen* n. 5. *Fijnen Bolus, Mastick*, van elcks een half loor. Alles gestooten in roode ende treckende Wijn, drie dagen warm geweyckt, ende dan door een glasen helm overghehaelt, ende in dat water soo veel *Aluyn* gemengt, als men na gelgentheydt sal bevinden te behooren. Die het niet te pas en komt, dus alsoo te maken, kan deselfse Simpelen in Roodewijn doen koken, ende met het door-gekleynsde nat de Tandens spoelen.

Wanneer door overtollighe Vochtigheydt de Tandens Los zijn, dan moet deselve afgeset werden, door Middelen meermael verhaelt, altydt acht nemende op de plaats, diese toefent. Voor de *Loffigheydt*, die door Blauw-schuyt, ofte de Pocken veroorfaect wert, sullen hier na de Genees-middelen aengewesen werden: ghelijck hier voor in het 27. Capittel verhaelt is, allie komt door los Tant-vleysch.

Wanneer Steenachtigheytt aen de Tandens begint te groeyen; soo moetenmen het selve afdoen met een goude, ofte silvere priem, ende daerna om de groey te belerten, de Tandens suyver houden met spoelen, en anders, ghelijck in t'laetst-voorgaende Capittel beschreven is. Ondertusschen oock sorge dragende, datter geen Spijse tusschen de Tandens blijft steken: Daer toe en dient gheen Mes, ghelijck gemeenlijck gheschiet, ghebruyckt te werden, alsoo het Yfer de Tandens teghen is: maer wel de lange beenderkens die in de beenen van Hoenderen, ofte Kalkoenen zijn, sommighe visch-graten, een silvere Priemken: dan alderbest van een goude Tant-stoker.

Ende alsoo de Tandens, die uytgevallen zijn, t'zy door gebreck van voedtsel, t'zy door bedervinge, niet en zijn te herstellen, soo konnen evenwel, om dat een Taneloose Mont seer leelijck staet, ende oock de spraeck seer ontciert, andere van Yvoor in haer plaetse met een gouden draet, vast ghestelt werden. Dan sulcks en geschiet niet sonder geweldige pijn, waer op dickwils een groote ontfekeninge volght; insonderheydt wanneermen het Tant-vleysch, ofte de Zenukens te seer druckt, waer op derhalven wel dient gelet.

6 De ghene die Loffe Tandens hebben, ende doende zijn om deselve vast te maken, dienen haer te wachten, om koude Lucht, ende Wint, op deselvighe te ontfanghen: de Tandens niet met de Vingher, selfs oock, soo veel moghelijck is, met de Tonge,

Tonge, niet aen te roeren; geen harde spijs, ofte die veel knauwen van doen heeft, te gebruycken, maer alleen *Weren-nat*, *Kalfs-nat*, ende broot daer in gheweeckt, dat wy *Sop* noemen, *sachte Eieren*, en diergelijcke. Tot vastigheyt van de Tandē konnen doen *Queen*, met *Rode-wijn*, ofte by vleysch gestoof. Men mach oock gehackt vleysch, ofte *Middel-rift* eten, dewijl daer zo veel niet aen te knauwen en valt. Killenden *Dranck* is hier schadelijck; best *Rooden-wijn*, die wat veel deelachtigh is van samen-treckinge.

Het X X. Capittel.

- 1 *Huygh, en Ontstekinge van 't Lelleken,*
- 2 *Haer Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genefsinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I.

ALs het Lelleken, dat in de Keel staet, te lang ofte te dick hangt, dat noemen wy *Huyg*, en geschiet mer ofte sonder ontstekinge,

2. Dit Lelleken wert aldus verlenght, of vergroot, door *Sinckingen*, ende veel waterige *Vochtigheyt*, die uyt het *Hooft* daer op stort: en als by deselve eenige hitte, ofte *scherpigheyt* is, dan verweckt het ontstekinge.

3. Dit gebreck is mer de *Oogen* te sien, wanneer men met een spatel de *Tonge* neder-houdt. Dan uyt wat oorsaeck het gekomen is, staet hier in te onderscheyden, dat als het Lelleken door koude *vochtigheyt*, gelijk meest geschiet, uytgespreyt is, dan is het sacht, klaer, ende bleeyck, ofte weynigh verschillende van de verwe des *Keels*, sonder pijn ofte hitte, alleen mer eenige moeyelijckheyt in 't slickē. Maer als daer uyt heere ende scherpe *Vochtigheden* een *Ontstekinge* by is, dan werdt vernomen *stijfgheswel*, *brant*, pijn, *benautheyt* in 't swelgen, en adem halen, waer op veeltijts een *Koortse* volghet, maer dick wils voorgaer.

4. Den *Huygh* uyt koude *Sinckingen* heeft geen groote noot: maer die mer ontstekinge vermengt is, valt moeyelijcker te helpen.

5. Wanneer de koude *Sinckingen* gestadigh aenhouden, ende den *Huygh* vermeerdt, so dienen die voor eerst geweest, ende belet, gelijk hier voor in 't 14 Capittel is aangewesen. Daer na salmen komen tot *Middelen* die 't samen-trecken, of doen opkrimpen, waer toe dient het *gorgelen* mer het *Tant-water* (in 't naeft voorgaende Capittel beschreven) *ghemenght*, soo het al te sterck valt, mer een weynigh *Weeghbree-water*, en *Syrop van Queen, roode Rosen*, ofte *Mispelen*. Men mach oock den *Huygh* lichten mer

(2. Deel.)

wat gestooten *Peper*, en gebraden *Zout*, in een spatel-lepelken aen 't Lelleken gehouden; als mede mer het poeyer van *Granaetschellen*, *Galnoten*, *rooden Bolus*, ende diergelijcke.

Wanneer hier brant, en ontstekinge by vermengt is, dan salmen, het *Lichaem* sacht ontlafst zijnde, eerst in den arm, in de *Vrouwen* oock op de voet, en daer na onder de tonge *aderlaten*, als mede *Koppen* setten in den Hals, ter zijdeden *Neck*. Daer na machmen her verhaelde *Gorgel-water* gebruycken, en den *Huyg* lichten mer het laerste *Poeyer*.

6. De *Maniere van Leven* moet hier strecken tot opdroogen. Derhalven dient geschout een *vochtige*, en *mistige Lucht*, *slijmerige Kost*, veel *dranck*, *stercke oefeninge*, ende al wat in 't 14 cap. gesejdt is *Sinckingen* te verwecken. Wanneer daer brandt by is, dan moetmen hem draghen, als in andere *ontstekingen*.

Het X X I. Capittel.

- 1 *Ontstekinge van Keel, en Amandelen,*
- 2 *Haer Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genefsinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I.

DE Keel, en *Amandelen*, alsoo sy, tot het doorswelgen van doen hebben *ghestadigh* *vervochtigt* te werden: soo krijgen sy somtijds al te veel, waer door sy komen te *swellen*. Hier valt meestendeelen *Ontstekinge* by. Deselve *swerende*, en *doorbrekende* laet somtijts een *vuyle Sweringe*.

2. Wy hebben hier deselve *Oorsaken*, die terstont van den *Huygh* verhaelt zijn.

3. De *geswollen*, of *ontsteken Keel*, en *Amandelen*, konnen in den mont gesien werden. *Sonder ontstekinge* hebben sy haer *gewoonlijcke* *verwe*, ende doen niet seer, noch en verwecken geenen *dorst*, dan beletten wat in 't swelgen. Maer *ongelijck* meerder, als daer ontstekinge by is, en daer op volghet dan *Brant*, *Roodigheyt*, *Dorst*, korten *Adem*, en *gemeenlijck*, voor ofte naer, *Koortse*.

4. Als de *Amandelen* de *Keel* gantsch toefswellen, dan valter gevaer van *sticken*. Die haer tot *verdwijnen*, ofte *versweren* strecken, en hebben geen noot: maer wel de *gene*, die *verharden*, dewijlse *nimmermeer*, of seer selden *genesen* werden.

5. De *Keel*, ofte *Amandelen*, die eerst even *beginnen* te *swellen*, werden *lichtelijck* *gholpen* mer een *Gorgel-water*, dat maer een weynigh te samen treckt, gelijk van *Weeghbree-water*, 1 pint, *Syrop van gedroogde Rosen*, 2 oncen: of 1 pint *kleyen Bier*, daer een half loot

(E)

sijnen

hijnen *Bolus* onder geroert is, 't welke ik hier toe een wonderbaer genees-middel bevonden hebbe. Maer alffer brandt en ontfeking by is, zoo dientmen het Lichaem te ontlasten, en ader te laten, gelijk van den Huygh in 't laeft voorgaende cap. geleyt is. Als het Geswel hier mede niet verdwijnen en wil, maer sijn zelven tot sweren stelt, (het welck te weten is aen 't meerder swellen, ontfeken, en verheffen van pijn) zo zalmen gorgelen met soete Melck, daer Vijgen in ghekoockt zijn, en buyten om de Keel een Papken leggen van *Kruym van Witte-broot*, geweeckt in soete Melck, en daer dan onder gemengt ongezoete Boter, en een weynigh *Saffraen*: of een Placster van *Meliloten*, of *Mucilagibus*. Na dat het verfworen is (gelijk uyt het verminderen van de gemelte toevallen te weten staet) zo moet getet werden om het geswel te doen doorbreken met stercker, en scherper Gorgel-water van *Bertram-wortels*, *Hyssop*, *Thijm*, *Marioleyne*, *wit Mostaert-zaet*, in *Mede* gesoden: en zo de huyl, door sijn dichte, of dat de etter te diep leyt, hier mede niet door en breeckt, zo machmen met 't lancet een openinge maken, en dan gorgelen met *Mede*, om te suyveren; daerna met *Weech-brewewater*, of *Bolus*, gelijk hier in 't beginsel verhaelt is, tot dat de Sluytingh volghet.

Wanneer de Amandelen door versuym van Middelen, ofte anders, verhart zijn, zoo zalmen deselve soecken te versachten met Gorgel-water van *Heemst-wortels*, van *witte Leyen*, *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Vjolen*, *Lijn-zaet*, *Vijgen*, *Camillen*.

6 Wat de *Maniere van Leven* belanght. Hier dient gewacht voor alle hitte, zoo van vuur, als de Son; voor-al wat scherp is; gelijk oock voor heere ende scherpe spijsle, en drack, voor groote beweginge des Lichaems, en Gemoeds, en, om in 't kort te seggen, voor al't gene de Vochtigheden driftig kan maken, en op de keel doen sincken, in 't gemelte 14. cap. te lesen.

Het XXII. Capittel.

- 1 *Waerdigheydt van de Spraeck, ende ondienst van Klappernye,*
- 2 *Spraecks Gebreken, en beletsels in de Tonge,*
- 3 *Oorsaken,*
- 4 *Haer Ken-teycken,*
- 5 *Voor-teyckenen,*
- 6 *Genezinge,*
- 7 *Maniere van Leven.*

I.

Godt Almachtig en heest niet alleen de Mensch met de Reden, maer oock met de Spraeck, boven de stomme Beesten verheven. Het welck voorwaer geen kleyne weldaet en is. Want hoe ellendigh

en ongeneuchlijk zoude des Menschen gelegenthey wesen, indien den eenen den anderen sijn meyninge niet en konde te kennen geven? Sulcks en blyckt niet alleen wanneer wy zijn by stomme, en doove, maer oock by luyden, wiens Spraeck wy niet en verstaen. Hier van spreeckt den H. Outvader *Augustinus* in 't 19. Boeck van de Stadt Godts op 't 7. cap. aldus: *Wanneer de Menschen, 't gene sy gevoelen, malkander niet en konnen mede-deelen, alleen om de verscheydenhey der Talen, dan en helpt die groote gemeenschap der nature niet om de Menschen te versamelen; so dat een Mensch liever is by sijnen hont, als by een vrent mensche.* Derhalven heeft Godt gewilt, dat oock daer de krachten onbreken, de Spraeck niet en zoude vergaen, gelijk men sijn kan niet alleen in vele Krancken, die zelfs met de door op de lippen noch spreken: maer oock in Oude luyden, die gemeenlijk veel praets hebben; waerom by de Poëten versiert is, dat *Tibonus*, om sijnen hoogen ouderdom, ten laetsten verandert zoude wesen in een Krekkel, een swack, maer luyt-ruffigh dier. Hoe dat door het praten van Oude luyden in een Earbiere-winkel, de Stadt Athenen van *Sylla*, Overfte der Romeynen, is ingenomen, wert verhaelt by *Plutarchus* in sijn boeck van de Klappernye, daer hy oock seydt, niet wonder te wesen, dat de Barbiers klapachtigh zijn, dewyl al de klappers en snappers op haren winkel komen, en daer blijven suten, zo dat sy daer door een gewoonte van klappen krijgen. Derhalven gaf den Koningh *Archelaus*, als hy de scheerdoeck al om hadt, den Barbier, die vraegde hoe hy gheschoren wilde wesen, een aerdige antwoordt, *Stil-swijgende*. Ia het Spreken en kan niet alleen genaenheydt, ende onaenaenheydt verwecken: maer oock goet, en quaet doen. Met de Tonge wert Godt geloof; ende onsen even-naesten ghelaster. Hierom liet *Bias*, als hem van *Amasis*, Koningh van Egypten een gellacht dier gefonden was, om daer van te hebben het beste, en quaerfte vleysch, aen den Koningh de Tonge brengen: welke sake, seyde de gemelte *Plutarchus*, hem tot groote eere, en verwonderingh gestreckt heeft.

2 Om wel te kunnen spreken, en de letteren volkomenlijck uyt te brengen, is, gelijk *Aristoteles* wel schrijft, bequaem een sachte, breede, en volkomene Tonge: als dewelcke haer kan uytrecken, intrecken, en na alle bewegingen voegen. Wanneer dezelfde daer in eenigh gebreck komt te lijden, dan werdt de Spraeck verhindert, veragert, ofte gantsch wechgenomen. Dit heeten wy *Stommigheydt*, her andere *Stameren*, *Lippen*, en *Keckeren*. Welck geschier, wanneer eenige letteren, of syllaben in 't spreken als opgeslorpt werden, of dat de eene letter voor d'andere, insonderheydt de R en L, qualijck wert ingevoeght.

3 De *Oorsaken* zijn in de Tonge zelve, ofte in de Hersenen, waer uyt sy haer kracht, ende bewegende krijght, door de Zenuwen van het seyvende paer, ende als

als dese door eenige toevloeyinge van Vochtrigheden benauwt ofte verstoppt zijn, dan werden de zielijcke geesten belet, om na de Tonge te vloeyen; gelijk oock geschiet, wanneer de groeven der Herffenen verstoppt, en gesloten zijn, als in *Popelsy*, *Slaep-sieckte*, en diergelijcke, waer door de Spraeck gantsch opgehouden wert. Doch komt de Stommigheyt meest door aengeboren *Wanschapenheyt*, gelijk oock her Stameren, en Lispen, het zy dat de Tonge te langh, te kort, te dick, ofte de Spieren qualijck ghestelt zijn.

De uytwendige Oorsaken zijn *Gramschap*, *Sobrick*, onverwachte *Blijdschap*, ende diergelijcke *Ontroeringe*, waer door de gemelte Geesten van haer plaets getrocken werden, *Dronkenschap*, waer door de Spieren te seer vervochticht zijnde, de Tonge niet recht tegen de Tanden en konnen stieren. En zulcks en geschiet niet alleen door oertollige *Vochtrigheyt*, maer oock door al te groote *Drooghte*, waer door het bewegen van de Tonge tegen wert gehouden.

4 Het beletsel van de Spraeck toont sijn selven, gelijk mede doen de Uytelijcke oorsaken. Wanneer het uyt de Herffenen komt, dan en hapert het aen de Spraeck alleen niet; en als de Zenuwen verstoppt zijn, dan volghet een Geraecktheyt uyt, somtijts in de geheele, somtijts maer in de halve Tonge, het welck zoo in de Spraeck, als in 't uytsteken ghemerck kan werden.

5 Wanneer de geheele Tonge geraeck, ofte beeroert is, dan isser gevaer van toekomende *Popelsy*, gelijk *Galenus* aengemerck heeft, doch en volghet alrijt niet, als bevonden is by *Fernelius*, *Forestus*, en *Sennertus*, dan zoodanige blijven gantsch Stom; gelijk mede doen, die also geworden zijn na een *Popelsy*, *Slaepende-sieckte*, ofte diergelijcke.

6 De *Genevinge* moet gestelt werden na de Oorsaken. Wanneer deselve in de Herffenen haer onthouden, zo dienen die onlast, de Vochtrigheden bereyt, en afgeset, gelijk nu meermal aengewesen is. Men

moet oock de Aderen onder de Tonge Laten, ende Koppen serten ter zijden den hals, en op de schouderen, en doen gorgelen; indien het door Koude veroorsaect is, met *Orego*, *Thijm*, *Hyssoop*, *Bertram*, en diergelijcke in *Wijn* gekoockt, ofte deselve in *Brande-wijn* weecken, en aen de Tonge houden. Waer toe mede strecken *Aqua Vita Matthioli*, en *Theriakel-water*. Is oock dienstig, als te voren het Lichamen, en 't Hooft wel gefuyvert is, eenige kleyne Koeckens op de Tonge te houden, bestaende uyt poeyer van *Peper*, *Bertram*, *Luis-kruyt*, wit *Mastact-zact*, en een weynigh *Beverswijn*, met *Conserve van Salve*, en *Syroop van Storchas* vermengt. Indien de Spraeck door *Drooghte*, gelijk in *Koortfen*, belet wert, die zalmen wechnemen, als hier na in de *Koortfen* beschreven is. Ick zal hier alleen verhalen twee exempelen van de gene, die van Stameren, en Stommigheyt vreemt verloft zijn. De eerste is geweest de grootste voorspraeck onder de Grieccken *Demosthenes*, dewelke (gelijk *Cicero de Oratore*, en *Plutarchus*, in sijn leven verhalen) in sijn jonckheyt zo stamerde, dat hy de eerste letter van de *Konste*, die hy leeren wilde, niet en konde uytbrengen, evenwel met eenige steenkens in de mont te steken, en een langen adem te spreken, zo verre quam, dat hy de wel-sprekenste onder alle de Grieccken gheacht werde. Het ander is van de sone van *Cresus*. Dese zijnde Koningh over *Lydien*, en van *Cyrus* Koningh der *Perfen* overwonnen, als hem seker *Krijgsmā*, die hy onbekent was, meende om te brengen; de *Soon*, die altijt stom geweest had, zulcks siende, berstede uyt schrick sijn Tonge los, en riep, *Man*, en slaet u handen niet aen *Cresus*. En na deze eerste woorden, bleef hy daerna altijt spreken, gelijk *Herodotus* getuyght in 't 1. Boeck van sijn *Grieksche historye*, hy, die meerder als vijf jaten stom gheweest was, gelijk *Seneca* schrijft 3. *Contr.* 5.

7 De *Maniere van Leven* moet volgen de Oorsaken, en is op haer plaetse in zoodanige *Sieckten* aengewesen.

de ongematigheydt, te weten, geen dorst, bleyck wesen, baet by wermt. De Drooghte wert beteyckent door droogen hoeft, en zodanige voorgaende oorsaken. De vochtigheydt is nauelijc sonder stoffe, te weten, Sinckingen, en als die oock by de gemelte ongematigheden zijn, daer van staen de Ken-teyckenen aengewesen hier voor in 't 14. capittel; gelijk oock op haer plaetse, de gene, die door andere siekten, 't zy binnen, ofte buyten de Borst, Hoest verwecken. De uyerlijcke oorsaken toonen haerselven.

4. War de *Voor-teyckenen* belanght, Den Hoest, die van Sinckingen verweckt wert, als van enckele ongematigheydt, en wanneer die lange duert, brengt van wege sterck ontroeren der Borst, waer door eenige aderen komen te bersten, als mede, dat de fluymen in de Longe bederven, ende scherp werdende, haer teer vleysch door-eten, eerst Bloet spouwen, waer op daer na de Teringhe volght. Valt oock swaerder den Kinck-hoest in jonge Kinderen, en die van Sinckingen in oude luyden, als andere, die in 't best van haer leven zijn. In de kinderen, om dat hy haer den adem, en 't slapen belet, en dickwils doet scheuren. In oude luyden, om dat de fluymen in haer niet en rijpen, en hy derhalven gemeenlijck byblijft. Den Hoest, die voor-komt uyt yet dat van buyten inschiet, gaer over als 't selve wech is, gelijk *Sennertus* verhaelt van yemant, die een Kerssteen door de averechtse keel ingeslikt hebbende, daer van drie weken lang by vlagen hoeftede, tot hy ten laetsten, na dat hy op een nacht een gantsche uur sterck gehoest had, de Kerssteen uyt-smeert. Quader is de gene, die door Pleuris, of Bloet-spouwen komt, dewijl sodanige siekten in haerselven beswaerlijck zijn; als mede die door 't water veroorzaect wert, als niet alleen door gewichte, en menighe het Middelschot benauwende, maer oock beteyckenende, het zelve zoo toegenomen te hebben, dat het niet konnende in den buyck alleen geberght werden, opstijgt tot in de borst. Den Hoest, die door ghefswollen Lever, Maegh, ofte Milt, veroorzaect, schickt hem na de genesinge van deselvede Deelen.

5. De rechte *Genesinge* bestaet hier mede in 't wech-nemen vande oorsake; dan den hoeft valt wel somtijts soo swaer, darrer ghevaer is van borsten der aderen, scheursel, misdracht, of diergelijcke, en in sulcken gevalle moet voor eerst den selven verzacht werden door *Gomme Dragant*, en van *Arabyen*, zaet van *Maluw*, en van *Boomwolle*, *Suyckerkoeckkens* van *Heemstwortel*, *Socemelck* daer *Heemstwortel* in gezoden is, met *Candy*, of *Drofsuycker* gesoet, *Doorgeslagen Gerste*, *Olye van soete Amandelen*, versich sonder vyer gheperst, *Slijm van Queekernen* met water van *Hoef-bladeren* uytgetrocken, *Soethout*, ofte *Drop*, *ongezoute Boter* met wat *Candy*, ofte *Drofsuycker*, of een licing van *Syroop van Iujuben*, van dewelcke, als oock van alle de Hoestmiddelen breeder te sien is in 't 18. cap. van 't 1. Deel.

Maer als den Hoest na de verzachtende niet en luy-

stert, zo raden sommige te komen tot de gene, die de scherpigheydt van 't gevoelen verdooven, gelijk *Syroop van Bollen*, versich *Theriakel*, ofte *Mithridaet*, *Philonium Romanum*, *Pillen van Honts-tonge*, *Laudanum*. Dan in dese middelen, dient seer voorsichtig gegaen: want zouden den Hoest wel wat over doen gaen, maer de oorsaeck so veel te vaster zetten. Derhalven dienen sy weynigh gebruyckt, en niet als in de uyerste noot; en dan noch gemeengt onder de gemelte versachten-de, gelijk *Syroop van Bollen*, onder die van *Iujuben*, van elcx even veel, of van de eerste wat minder. Van de *Hontstong-pillen* zijn 3 a 5 asen genoegh, en 2 a 3 van *Laudanum* (siet het 14. cap. van 't 1. Deel) van *Theriakel* ofte *Mithridaet* een vierendeel loot, van *Philonium* (te weten, sonder *Euphorbium*) een scrupel, de drie laetste alleen in koude oorzaken, als die heet en scherp zijn: de eerste in alle.

Wy komen nu tot het wechnemen van de oorsaken. Den Hoest uyt heete ongematigheydt, wert geholpen van binnen met *Syroop van Vyolen* te licken, en van buyten de Borst met den *Olye van Vyolen* te sineren: uyt Koude, van binnen met *Honigh*, *Syroop van Hyssop*, van *Venus-hout*, *Soethout*, *Taback*, *Mahrove*: met *Vygen* ende *Saffraen* te beghen: van buyten met *Olye van Camillen*, van *Wynruyte*, *bitter Amandelen*, *Foelye*. De Vochtigheydt wert verbeterd door de laetst verhaelde, en datter van buyten een heet saccken van *Zout*, met *Gerst* in de Pan gerooft op de Borst geleyt wert. De Drooge Longen, en Keel werden verwochticht door geknaut *Zoet-hout*, *Rozijnen*, *Iujuben*, met *Verkoelende Zaden*, *doorgeslagen Gerste*, *Amandel-melck*, van buyten met *versche Boter*, of *Olye van Zoete Amandelen*. Dan het komt hier meest aen op een bequame Maniere van Leven, die wy terstont zullen aenwijzen.

Wanneer den Hoest door Sinckingen voortkomt, dan moeten de Sinckingen belet werden, gelijk op 't 14. cap. van 't 1. boeck is aengewesen, daer onder vermengende na gelegentheydt eenige van de nu verhaelde Hoest-middelen, althijt lertende dat de Fluymen niet te dun, of te dik en zijn. Want als sy al te dun zijn, en konnen niet wel met hoesten opgebracht werden, door diense van de Geesten met kracht opgeheven zijnde, van malkander scheidende, en zo wederom in de Longen vallen. Maer veel swaerder vallen se om op te brengē, die dik en taey zijn, als die door de Geesten niet licht beweegt en konnen werden. Derhalven dienen se in eē marige gestalte gebracht, door sulke Middelen, als in 't 18. cap. van het 1. Deel zijn beschreven.

6. Wat nu de *Maniere van Leven* betreft: Die van wegen *Hitte* hoeft, dient een *koele Lucht* te soecken, of indien se allefins van selfs te heet is, te verkoelen, gelijk in 't 2. Deel van den *Schat der Gesontheydt* is aengewesen. De *Spijse* moet mede verkoelende wesen, of gestoof met *Endwyje*, *Lacrouw*, en diergelijcke: den *Dranck Gerste-water*, of *kleyne Bier*, maer gantsch geen *Wijn*, *Sodanige* moet hem oock wachren van veel spreken,

sprecken, roepen, stoornis, en in de Son te gaen wandelen. Wiens Hoest door koude ongematigheydt verweckt wert, moet een *werme Lucht* hebben, *werme spijs* gebruycken, gelijk *vleysch*, doch niet daer *Peper*, of eenige Scherpigheyt by is, drincken *Spaense wijn*, *Bastaert*, *Malvasay*, of *Mede*, en tot leste gerecht *Pingels*, ende *Pistacyen*, het lichaem *matelijck Oeffenen*. In *vochtige Longen* dient *Drooge Lucht*, gelijk die van Bergen aen de *Zee*, en den *Heykant*: *drooge spijs*, gelijk *gebrade vleysch*, insonderheyt van *vogelen*, als *Patrijsen*, *Snippen*, en dergelijke: *Wijn*, daer *Hyssoop* en *Alantwortel* op gestaan hebben. Hier valt noodigh meerder *Beweginge des Lichaems*, alsoock der *Longen* met *veel spreken*. De *Drooge ongematigheydt* vereycht *vochtige Lucht*, oock sodanige *Spijs*, *Soet-melck*, *Slorp-eyeren*, *Calf-vleysch*, *Cuyckens*, *Rivier-wissh*, *Bosse-krabben*, *Garnaet*, doch zonder *Azijn* en *Peper*. Den *Dranck* van *Gesste-water* met wat *Rozijnen*, en *Soethout*, en behoeft niet spaersaem te wesen. Hier is de *Slaep*; daer *silte gantsch dienstigh*.

De *Maniere van leven in sinckingen*, is in 't gemelte 14. cap. verhaelt.

Het III. Capittel.

- 1 *Nootsakelijckheyt van het Adem halen, en boe 't selve geschiet.*
- 2 *Aemborstigheydt, beschrijvinge, en leger-plaets.*
- 3 *Oorsaken,*
- 4 *Ken-teyckenen,*
- 5 *Voor-teyckenen,*
- 6 *Geneesinge in de Benautheydt, buyten deselvijs,*
- 7
- 8 *Maniere van Leven.*

Gelijck de *Vlamme*, in *Koppen*, ofte een nauwe plaetse besloten, en geen *lucht* krijgende, *verdwijnt*: even-eens gaet het met onse *natuerlijcke Wermte*, in dewelcke het *leven* bestaet, en als dezelve niet *gestadigh* *koele lucht* en *schept*, *versticket*, of *wert gheheel* *uytgebluft*. Hier van en wat *lucht* daer toe *best is*, taet *breeder* te lezen op 't 1. cap. van 't 2. boeck in 't 1. Deel, als mede op 't 2. cap. in 't 2. Deel van den *Schat der Gesontheyt*.

Deze *verversinge* *geschiet* door 't *adem-halen*, een *werck* ten deele *Zielijck*, dat wy een *wijle* op *konnen* *houden*, ten deele *Natuerlijck*, dat *nootsakelijck* moet *voortgaen*, waer by de *lucht* door den *Mont* in de *Longen*, met het *ophalen* ende *uytsetten* van de *Borst*, *ingehaelt* *werdt*, en de *roockachtige dampen* met het *inhalen* van de *Borst* *uytgedreven* *werden*, tot *behoudenis* van de *natuerlijcke Wermte*, en het *maken* van *levendige Geesten*.

Tot dit *Gebruyck* van *adem-halen*, *wercken* twee

Oorzaken, re *weten*, de *Kracht* die de *Borst* *beweegt*, dewelcke zijn de *Zielijcke geesten*, *uyt* de *Herffenen* door de *Zenuwen* in de *Borst-spiere*, en *Middelrif* *schievende*, als oock de *Longen*, die de *lucht* *ontfangen*, en de *Stroot-ader* die de *wegh* is, waer sy door *gaet*, daer toe het *eerste ontfangen* *geschiet* in *Neus*, *Mont* en *Keel*.

2. Hier *uyt* kan *blijcken* dat door *verscheyde* *oorsaken* den *adem* *verhindert* kan *werden*, selfs oock die *buyten* de *borst* zijn, gelijk in *verscheyde* *hoofstiecken* *verhaelt* is: dan wy *sullen* hier *alleen* *handelen* van het *swaerste*, by de *Grieccken* *Asthma*, en by ons *ghemeenlijck* *Aemborstigheyt*, of *Engborstigheyt* *genaemt*, waer door *yemandt* niet *zonder hygen*, ende *teutelen*, *sijnen adem* kan *halen*, ja *veeltijts* niet als met *gereckten* en *uytgestreckten halse*, 't welck de *Grieccken* *Orthopnea* *noemen*, als of men *zeyde* *Recht-aeffemen*, en *zodanigen* en *konnen* *geenen adem* *krijgen*, of sy *moeten* *recht over* ende *sitten*, en *hygen* na den *selven*, gelijk de *gene* die *zeer vermoeyt* zijn.

Alle de *Geneesmeesters* *stellen* de *legerplaets* van de *aemborstigheyt* in de *Longen*: maer de *President de Thou* *verhaelt* in 't 22. boeck van *sijn Historie* een *exempel* van 't *herte*, het *welck* *misschien* so *seltsaem* niet en *zoude wesen* *indien* men *meerder* *wercks* *maeckte* om alle *aemborstige* na *haer doot* te *openen*. *Scombergen*, *schrijft* hy, is in *sijn koets* *gestickt*. Deze was al *langen tijt* met *aemborstigheyt* *gequeit* *gheweest*, waer by met *poosen* *somtijds* *quam* een *scherpe pijn* voor 't *herte*, ende die *krijgende*, *gutfde* hem 't *sweet* 't *geheele lichaem* *uyt*, zo *seer* *verfwaakende*, dat hy *scheen* van *sijn selven* te *gaen*. Maer *gelijck* hy was van een *matige* en *duldige nature*, als hy *evenwel* niet *naer* en *liet* *dagelijcx* op 't *hofte* *verschijnen*, zo *maeckten* hy de *sieckte* by *sijn selven* *gewoon*, en by de *sijne* niet *verdacht*. Het *lichaem*, dat hy in 't *leven* *vaft*, en *sterck* *gehadt* hadde, *geopent* zijnde, waren de *Geneesmeesters*, ende *Heelmeesters* *verwondert*, dat het *vlesch*, en al het *vleesigh* *deel*, het *welck* de *slinker zijde* van het *Herte* *bedeckt*, en tot *gestadige* *verluchting* op, en *nedergaet*, door *onmatige hitte*, en *milde maniere* van *leven* (hy was een van de *grooten* in *Vranckrijck*, maer *uyt* *Saxen* *gesproten*) *gantsch* *beenigh* *bevonden* is, zo dat het *belet* te *den Adem* *wel* te *halen*, het *welck* *wel* *geloof* *werde*, ten *laetsten* *oorlaeck* *gheweest* te *zijn*, om hem *soo* *schierlijck* te *doen* *sticken*. Want hy was *anders* van *seer* *gesonde* *gemaetigheyt*, gelijk hy oock was in alle *sijn deelen*, en hem en *had* niet *geschort*, als *alleen* dat hy *dickwils* van *aemborstigheyt* *meende* te *sticken*.

3. De *naeste Oorzaek* van dese *aemborstigheyt* is een *nante* van de *pijpiens* der *Longen*, *verweckt* van *buyten* door *eenig* *rauw* *Geswel* aen de *slagaderen* van de *Longen* *gehecht*, of door *wanschapenheyt* en *nante* van de *Borst*, als mede van de *overgroote* *vertigheyt*, waer door de *aderen* *zoo* *rauw* *zijn*, dat de *weynigh* *Geesten*

de ongematigheydt, te weten, geen dorst, bleyck wesen, baet by werinte. De Drooghte wert beteyckent door droogen hoeft, en zodanige voorgaende oorsaken. De vochtigheydt is nauelijcx sonder stoffe, te weten, Sinckingen, en als die oock by de gemelte ongematigheden zijn, daer van staen de Ken-teycken aengewesen hier voor in 't 14. capittel; gelijk oock op haer plaetse, de gene, die door andere siekten, 't zy binnen, ofte buyten de Borst, Hoest verwecken. De uyerlijcke oorsaken toonen haerfelven.

4. War de *Voor-teycken* belanght, Den Hoest, die van Sinckingen verweckt wert, als van enckele ongematigheydt, en wanneer die lange duert, brenght van wegen sterck onttoeren der Borst, waer door eenige aderen komen te bersten, als mede, dat de fluymen in de Longe bederven, ende scherp werdende, haer teer vleysch door-eten, eerst Bloet spouwen, waer op daer na de Teringhe volght. Valt oock swaerder den Kinck-hoest in jonge Kinderen, en die van Sinckingen in oude luyden, als andere, die in 't best van haer leven zijn. In de kinderen, om dat hy haer den adem, en 't slapen belet, en dickwils doet scheuren. In oude luyden, om dat de fluymen in haer niet en rijpen, en hy derhalven gemeenlijck byblijft. Den Hoest, die voor-komt uyt yer dat van buyten inschiet, gaet over als 't selve wech is, gelijk *Seunertus* verhaelt van yemant, die een Kerssteen door de averechtse keel ingeslikt hebbende, daer van drie weken lang by vlagen hoestede, tot hy ten laetsten, na dat hy op een nacht een gantsche uur sterk gehoest had, de Kerssteen uyt-smeert. Quader is de gene, die door Pleuris, of Bloet-spouwen komt, dewijl sodanige siekten in haerfelven beswaerlijck zijn; als mede die door 't water veroorzaeckt wert, als niet alleen door gewichte, en menighe het Middelschot benauwende, maer oock beteyckenende, het zelve zoo toegenomen te hebben, dat het niet konnende in den buyck alleen geberght werden, opstijgt tot in de borst. Den Hoest, die door gheswoollen Lever, Maegh, ofte Milt, veroorzaeckt, schickt hem na de genesinge van deseifde Deelen.

5. De rechte *Genesinge* bestaet hier mede in 't wechnemen vande oorsakē; dan den hoeft valt wel somtijts soo swaer, datter ghevaer is van borsten der aderen, scheursel, misdriacht, of diergelijcke, en in sulcken gevalle moet voor eerst den selven verzacht werden door *Gomme Dragant*, en van *Arabyen*, zaet van *Maluw*, en van *Boomwolle*, *Suyckerkoecxkens* van *Heemstwortel*, *Soetemelck* daer *Heemstwortel* in gezoden is, met *Candy*, of *Drofsuycker* gesoet, *Doorgeslagen Gerste*, *Olye van soete Amandelen*, versch sonder vier gheperst, *Slijm van Queckernen* met water van *Hoef-bladeren* uytgetrocken, *Soethout*, ofte *Drop*, *ongezoute Boter* met wat *Candy*, ofte *Drofsuycker*, of een licing van *Syroop van Iujuben*, van dewelcke, als oock van alle de Hoestmiddelen breeder te sien is in 't 18. cap. van 't 1. Deel.

Maer als den Hoest na de verzachtende niet en luy-

stert, zo raden sommige te komen tot de gene, die de scherpigheydt van 't gevoelen verdooven, gelijk *Syroop van Bollen*, verschen *Theriakel*, ofte *Mithridaet*, *Philonium Romanum*, *Pillen van Honts-tonge*, *Laudanum*. Dan in dese middelen, dient seer voorlichtig gegaen: want zouden den Hoest wel wat over doen gaen, maer de oorsack so veel te vaster zetten. Derhalven dienen sy weynigh gebruyckt, en niet als in de uyerste noot; en dan noch gemengt onder de gemelte versachten-de, gelijk *Syroop van Bollen*, onder die van *Iujuben*, van *elcx* even veel, of van de eerste wat minder. Van de *Hontstong-pillen* zijn 3 a 5 asen genoegh, en 2 a 3 van *Laudanum* (siet het 14. cap. van 't 1. Deel) van *Theriakel* ofte *Mithridaet* een vierendeel loot, van *Philonium* (te weten, sonder *Euphorbium*) een scrupel, de drie laetste alleen in koude oorzaken, als die heet en scherp zijn: de eerste in alle.

Wy komen nu tot het wechriemen van de oorsaken. Den Hoest uyt heete ongematigheydt, wert geholpen van binnen met *Syroop van Vyolen* te licken, en van buyten de Borst met den *Olye van Vyolen* te smeren: uyt Koude, van binnen met *Honigh*, *Syroop van Hyssop*, van *Venus-hout*, *Soethout*, *Taback*, *Mahroe*: met *Vygen* ende *Saffraen* te besigen: van buyten met *Olye van Camillen*, van *Wymuyte*, *bitter Amandelen*, *Foelye*. De *Vochtigheydt* wert verbeterd door de laetst verhaelde, en datter van buyten een heet saccken van *Zout*, met *Gerste* in de Pan gerooft op de Borst geleyt wert. De *Drooge Longen*, en *Keel* werden vervochticht door geknaut *Zoet-hout*, *Rozijnen*, *Iujuben*, met *Verkoelende Zaden*, *doorgeslagen Gerste*, *Amandel-melck*, van buyten met *verse Boter*, of *Olye van Zoete Amandelen*. Dan het komt hier meest aen op een bequame Maniere van Leven, die wy terstont zullen aenwijzen.

Wanneer den Hoest door Sinckingen voortkomt, dan moeten de Sinckingen belet werden, gelijk op 't 14. cap. van 't 1. boeck is aengewesen, daer onder vermengende na gelegentheydt eenige van de nu verhaelde Hoest-middelen, altyt lertende dat de Fluymen niet te dun, of te dik en zijn. Want als sy al te dun zijn, en konnen niet wel met hoesten opgebracht werden, door diense van de Geesten met kracht opgeheven zijnde, van malkander scheyden, en zo wederom in de Longen vallen. Maer veel swaerder vallen se om op te brengē, die dik en taey zijn, als die door de Geesten niet licht beweegt en konnen werden. Derhalven dienen se in eē matige gestalte gebracht, door sulke Middelen, als in 't 18. cap. van het 1. Deel zijn beschreven.

6. Wat nu de *Maniere van Leven* berrest: Die van wegen *Hitte* hoeft, dient een *kele Lucht* te soecken, of indien se allesins van selfs te heet is, te verkoelen, gelijk in 't 2. Deel van den *Schat der Gesontheyt* is aengewesen. De *Spijse* moet mede verkoelende wesen, of gestooft met *Endiweye*, *Lattouw*, en diergelijcke: den *Dranck Gerste-water*, of *kleyn Bier*, maer gantsch geen *Wijn*. Sodanige moet hem oock wachren van veel spreken,

spreeken, toepen, stoornis, en in de Son te gaen wandelen. Wiens Hoest door koude ongematigheydt verweckt wert, moet een *werme Lucht* hebben, *werme spijsse* gebruycken, gelijk *vleyfch*, doch niet daer Peper, of eenige Scherpigheyt by is, drincken *Spaensche wijn*, *Bastaert*, *Malvasey*, of *Mede*, en tot leste gerecht *Pin-gels*, ende *Pistagyen*, het lichaem *matelijck Oeffenen*. In *vochtige Longen* dient *Drooge Lucht*, gelijk die van Bergen aen de Zee, en den Heykant: *drooge spijsse*, gelijk *gebrade vleyfch*, insonderheyt van *vogelen*, als *Patrijfen*, *Snippen*, en diergelijcke: *Wijn*, daer *Hyfsoop* en *Alant-wortel* op gestaen hebben. Hier valt noodigh meerder *Beweginge des Lichaems*, alsoock der Longen met *veel spreken*. De *Drooge ongematigheydt* vereylicht *vochtige Lucht*, oock sodanige *Spijsse*, *Soete-melck*, *Storp-eyeren*, *Calf-vleyfch*, *Cuyckens*, *Rivier-vifch*, *Bosse-krabben*, *Garnaet*, doch zonder *Azijn* en *Peper*. Den *Dranck* van *Gerste-water* met wat *Rozijnen*, en *Soerbout*, en behoeft niet spaerlaem te wesen. Hier is de *Slaep*; daer *stilte gantsch dienstigh*.

De *Maniere van leven in sinckingen*, is in 't gemelte 14. cap. verhaelt.

Het 111. Capittel.

- 1 *Nootsakelijckheydt van het Adem halen, en hoe 't selve geschiet.*
- 2 *Aemborstigheydt, beschrijvinge, en leger-plaets.*
- 3 *Oorsaken,*
- 4 *Ken-teyckenen,*
- 5 *Voor-teyckenen,*
- 6 *Geneefinge in de Benautheydt, byuten deselve,*
- 7
- 8 *Maniere van Leven.*

Gelijck de *Vlamme*, in *Koppen*, ofte een nauwe plaats *besloten*, en geen *lucht* krijgende, *verdwijnt*: even-eens gaet her met onse *natuerlijcke Wermte*, in dewelcke het *leven* bestaet, en als dezelve niet *gestadigh* *koele lucht* en *schept*, *verftickt*, of wert *gheheel* *uytgebluft*. Hier van en wat *lucht* daer toe *best is*, staet *breeder* te lezen op 't 1. cap. van 't 2. boeck in 't 1. Deel, als mede op 't 2. cap. in 't 2. Deel van den *Schat der Gesontheyt*.

Deze *vervringe* *geschiet* door 't *adem-halen*, een *werck* ten deele *Zielijck*, dat wy een *wijle* op *konnen houden*, ten deele *natuerlijck*, dat *nootsakelijck* moet *voortgaen*, waer by de *lucht* door den *Mont* in de *Longen*, met her *ophalen* ende *uytserren* van de *Borst*, *ingehaelt* *werdt*, en de *roockachtige dampen* met her *inhalen* van de *Borst* *uytgedreven* *werden*, tot *behoudenis* van de *natuerlijcke Wermte*, en het *maken* van *levendige Geesten*.

Tot dit *Gebruyck* van *adem-halen*, *wercken* twee

Oorzaken, te weten, de *Kracht* die de *Borst* beweegt, dewelcke zijn de *Zielijcke geesten*, *uyt* de *Herffenen* door de *Zenuwen* in de *Borst-spiere*, en *Middelkrift* *schietende*, als oock de *Longen*, die de *lucht* *ontfangen*, en de *Stroor-ader* die de *wegh* is, waer sy door *gaet*, daer toe het *eerste* *ontfangen* *geschiet* in *Neus*, *Mont* en *Keel*.

2. Hier *uyt* kan *blijcken* dat door *verscheyde* *oorsaken* den *adem* *verhindert* kan *werden*, *selfs* oock die *buyten* de *borst* zijn, *gelijck* in *verscheyde* *hoofstieckten* *verhaelt* is: dan wy *fullen* hier *alleen* *handelen* van het *swaerste*, by de *Grieccken* *Asthma*, en by ons *ghemeenlijck* *Aemborstigheyt*, of *Engborstigheyt* *genaemt*, waer door *yemandt* niet *zonder* *hygen*, ende *teutelen*, *sijn* *adem* kan *halen*, ja *veeltijts* niet als met *gereckten* en *uytgestreckten* *halfe*, 't welck de *Grieccken* *Orthopnea* *noemen*, als of men *zeyde* *Recht-aessmen*, en *zodanigen* en *konnen* *geenen* *adem* *krijgen*, of sy *moeten* *recht* *over* ende *sitten*, en *hygen* na den *selven*, *gelijck* de *gene* die *zeer* *vermoeyt* zijn.

Alle de *Geneefmeesters* *stellen* de *legerplaets* van de *aemborstigheydt* in de *Longen*: maer de *President de Thou* *verhaelt* in 't 22. boeck van *sijn Historie* een *exempel* van 't *herte*, het welck *misschien* so *seltsaem* niet en *zoude* *wesen* *indien* men *meerder* *wercks* *maeckte* om alle *aemborstige* na haer *doot* te *openen*. *Scombergen*, *schrijft* hy, is in *sijn* *koets* *gestickt*. Deze was al *langen* *tijt* met *aemborstigheyt* *gequelt* *gheweest*, waer by met *poofen* *somtjids* *quam* een *scherpe* *pijn* voor 't *herte*, ende die *krijgende*, *gufde* hem 't *tweet* 't *geheel* *lichaem* *uyt*, zo *leer* *verwackende*, dat hy *scheen* van *sijn* *selven* te *gaen*. Maer *gelijck* hy was van een *matige* en *duldige* *nature*, als hy *evenwel* niet *naer* en *liet* *dagelijcx* op 't *hof* te *verschijnen*, zo *maeckten* hy de *sieckte* by *sijn* *selven* *gewoon*, en by de *sijne* niet *verdacht*. Het *lichaem*, dat hy in 't *leven* *vast*, en *sterck* *gehad* hadde *geopent* zijnde, waren de *Geneefmeesters*, ende *Heelmeeesters* *verwondert*, dat het *vleysch*, en al het *vleysigh* *deel*, het welck de *slincker* *zijde* van het *herte* *bedeckt*, en tot *gestadige* *verluchting* op, en *nedergaet*, door *onmanige* *hirte*, en *milde* *maniere* van *leven* (hy was een van de *grooten* in *Vranckrijck*, maer *uyt* *Saxen* *gesproten*) *gantsch* *beenigh* *bevonden* is, zo dat het *belette* den *Adem* *wel* te *halen*, het welck *wel* *geloofft* *werde*, ten *laersten* *oorfacck* *gheweest* te *zijn*, om hem *soo* *schierlijck* te *doen* *sticken*. Want hy was *anders* van *seer* *gesonde* *gematigheyt*, *gelijck* hy oock was in *alle* *sijn* *deelen*, en hem en *had* niet *geschorr*, als *alleen* dat hy *dickwils* van *aemborstigheyt* *meende* te *sticken*.

3. De *naeste* *Oorzaeck* van dese *aemborstigheyt* is een *nante* van de *pijpen* der *Longen*, *verweckt* van *buyten* door *eenig* *rauw* *Gefwel* aen de *slagaderen* van de *Longen* *gehecht*, of door *wanschapenheyt* en *nante* van de *Borst*, als mede van de *overgrootte* *vettrigheyt*, waer door de *aderen* *zoo* *rauw* *zijn*, dat de *weynigh* *Geesten*

Geesten daer in zijnde, lichtelijck gestickt werden. Waerom *Hippocrates* wel geseyt heeft, als van de ondervindinge bevestigt werdende, dat de gene, die van naturen geheel swaerlijvigh zijn, niet zo langh en leven, als de magere. Van binnen veroorzaken deze nauwte, taeye en slijmerige vochtigheden, die de gemelte pijpiens verstoppen, waer van Oude luyden veelrijts onderhavigh zijn. Dese Vochtigheden ofte hebben haren oorspronck in de Longen zelfs, seydt *Galenus 3. Aph. 3. 1.* te weten, als sy van eenige ongematigheyt haer voedzel niet wel en kunnen verdouwen, ofte groeyen in 't geheele Lichaem, en werden alzoo door de Aderen de Longed toegezonden; maer saken meestendeel uyt het Hooft, gelijkmen bevinde, dat de ghene, die de Sinckingen onderworpen zijn, veelrijts mer Aemborstigheyt gequett werden.

Hier toe helpen uyterlijcke Koude, ende Vochtighe Lucht, insonderheyt mistige, ende daer een quaetardigheyt by is. Te Babylyonyen (schrijft de Grieccksche Historie-schrijver *Diodorus Siculus*, in sijn 2 boeck) is een ader van een lijmghe fonteyn, niet groot, maer wonder krachtigh. Want sy geeft uyt eenen swaren, en swavelachtrigen damp, waer door alle de dieren, die daer ontrent komen, onvoorfiens ende schierlijck sticken, het lichaem ontfekende, en opswellende, insonderheyt ontrent de Longen. So is mede den vermaerden schrijver der Natuerlijcke dingen, *Plinius* by den bergh *Vesuvius*, of *di Soma*, ontrent de stad Naples, gestickt door de grove, en swavelachtige dampen, die de aerde aldaer opgeeft, gelijk wy breeder beschreven hebben in 't 1 Deel op 't 17 cap. Siet diergelijke in 't 1 Deel van den *Schat der Gesontheit* op 't 1 cap. van 't 2 boeck.

Als dit wat aenhoudt, zoo verhart de taeye vochtigheyt tot ballekens, als hagel, die dan uytgehoest werden, gelijk eerst van *Galenus* aengemerckt is, en den Italiaenschen genees-meester *Saxonia* getuyght twee reyzen sulcx gesien te hebben: en by ons oock meermalen is bevonden. Dit hagel langer ingehouden zijnde, werdt ten laetsten tot Steenkens ghebacken, waer van behalven den ouden *Aretaeus*, gewach maken uyt de jonge Genees-meesters, den Italiaenschen *Trincavellius*, en *Dr. Sebastiaen Egbertsz.* Borgemeester van Amstredam, behalven noch verscheide andere zo oude, als nieuwe, te sien by *Schenck* in de 49 Aenmerckinge van sijn 2 boeck. De gemelte *Saxonia*, als oock de Francoysche *Riolan* schrijven, dat de mensch, als de Longe verdrooght, allencxkens uytteert, ende *Saxonia* steit die drooghte mede onder de oorzaken van Aemborstigheyt, gelijk oock doen de Francoysche *Hollerius*, en de Leytsche Professor *Heurnius*, en sulcx te recht, hoewel het tegen-gesproken wert van den Spaenschen *Pereda*.

4. De ken-teyckenen van de Aemborstigheyt zijn niet alleen uyt de beschrijvinge te mercken, maer seifs oock uyt hooren ende sien, insonderheyt wanneer den

Adem nier alleen kort en gaet, maer oock, ghelijck veelrijts gebeurt, teutelt. Dan tot genefinge komt het aen op het onderscheyden van de oorzaken. Wanneer dezelve zijn dicke en taeye vochtigheden, en die allencxkens hare vergaderinge in de Longe ghemacckt hebben, dan begint den Adem allencxkens korter te werden, en die kortigheyt houdt gestadigh aen; daer hy af en aengaet wanneer de stofte uyt het hooft, ofte elders van daen komt. En als de Herffenen daer toe oorzaeck geven, alsdan openbaren haer de Teyckenen van sinckingen, beschreven hier voor in 't 14 capittel. En die niet zijnde, zo is genoegh af te nemen, dat de oorzaeck door de aderen in de Longen vloeyt, en wanneer sulcx uyt de Lever, ofte Milt lijnen oorspronck treckt, dat betoonen ghezwoollen beenen, en holligheyt in 't Aengesicht, en over 't geheele lichaem.

Als de Aemborstigheyt veroorzaeckt door een rauw Gheswel, dan valt den Adem van tijd tot tijd swaerder, zonder yet uyt te spouwen, daer wert oock een zwaerheyt ontrent de slagh-aderen van de Longe gevoelt (gelijck zulcx den Genees-meester *Antipater* gebeurt is) zonder geluyt, of teutelen.

Wanneer de Drooghte in ghebreke is, dan zijnder verdroogende oorzaken voorgegaen, waer op ghevolgt is magerheyt over 't gantche lichaem, en daer op werden gantsch geen fluymen geloof.

5. De Aemborstigheyt is zo gevaerlijck, dat sy zommige gaende en staende onvoorfiens wechleept, gelijk *Dr. Forest* verhaelt mede gebeurt te zijn den Raetsheer, *Mr. Adriaen Wentzen*, van Dordrecht, die hier van op straet schierlijck nederstorte, ende alsoo door bleef. In oude ende swacke luyden, blijftse gemeenlijck by, tot de doot toe, gelijk oock in jonge Kinderen. Dewijl ick dit schrijve, zo heeft de Aemborstigheyt een kindt van acht jaren in twee dagen gestickt, de Longen geopen zijnde, wert in de pijpiens onder aen den Stroot-pijp bevonden menichte van taey slijm, het wit stijsel niet ongelijck, waer van zommige al hartachtigh was, het welck de gemelte pijpiens gantsch gestopt hadde. Niet veel beter gaer het, als sy aenge-erft is; oft dat sy voor de 14 jaer een bult gemacckt heeft, om de nauwte van de Borst. Loopt mede groot gevaer, wanneer daer Koortse by is, alsoo dezelve de Vochtigheden harder en droogert maect, en meerder adem van doen heeft.

6. Wat de Genefinge betreft: Dewijl de aemborstigheyt niet altijd even quaet en is, maer haer tijden heeft, darsse lijdelijck, ofte gantsch beswaert is, en de Siecken mer sticken dreyght; so dienen de Geneesmiddelen na de gelegentheyt verandert, en andere gemiddelen, als die groote benaetheyt op den hals valt, bruyckt, als die groote benaetheyt op den hals valt, andere, wanneer deselvighe over is. Dit beswaren komt uyt drierley oorsaken, door het bewegen van de Stoffe die in de pijpiens van de Longen te voren stui was, of door nieuwe Toevloeyng, waer toe ten derden oock helpen

helpen eenighe *Winden*, ofte *Dampen*, van elders daer na toeschierende. Die *Beweginghe* werdt verweckt door *heete Lucht*, langh in de *Son*, ofte by de *Vuur* te zijn, als mede uyt *Gramschap*, (waer door sommighe in het toornigh uytvaren onvoorfiens komen te sticken, gelijk blijkt by eenige exempelen, in den *Schat der Gesontheidt* te lesen) ende vorder alle hevigh *Beweginghe* van het *Gemoedt*, ende *Lichaem*. Wert noch de *Stoffe* vermeerdt door *Brassen*, ende *Suypen*, *Nat*, ende *Mistigh-weder*, *Zuyde-winden*, *grove*, en *windtachrige Spijse*, ende *onklaren Dranck*. Dit aldus zijnde, soo moet wel gelet werden, uyt welke van dese oorsaken de *Aemborstigheyt* haren oorspronk neemt. Want by aldien die te voren geweest zijnde, door ygt van buyten, als nu verhaelt is, beweegt, ende getoert wert, soo en kanmen niet beter doen, als den *Siecken* stil houden, ende alleen doen besighen, het ghene de beweeghde *Vochtigheyt* kan doen verdwijnen, ghelijck terstont sal beschreven werden. Maer alffer andere plaetsen daer yet na roefenden, dan maghmen, om na beneden te trecken, de *Beenen* sterck wrijven, ende binden, oock een stercke *Pil*, ofte *Clysteer* setten. Men sal oock het *Lichaem* met den hals recht op tegens *Kussens* stellen, om den *Adem* te rechter te laten gaen, niet te veel deeksel op de *Borst* leggen, den *Siecken* een *Kamer* gheven, daer de *Lucht* gematigh, ofte een weynigh na de koelte treckt, hem niet veel doen spreken, noch vele *Vanders* by hem laten komen. Indien het *Lichaem* gheheel *bloedt-rijck* was, soo soudemen moghen komen tot *Ader-laten*; maer anders niet, also her selfde seer weynigh, ofte niet en kan wech-nemen van 't gene, in de *Longen* steeckt. Daer toe dienen versachtende *Middelen*, ende die een suyverende, ende af-veghende kracht hebben, wijtloopigh beschreven in 't 17. *Cap.* van 't eerste *Deel*.

7 Wanneer de grootste benautheydt over is, dan moetmen leeten om de *Oorsaek* wech te nemen. Derhalven dienen voor eerst de taeye *Fluymen*, bereydt, los, ende driftigh ghemaect, door alsulcke *Middelen*, die in 't gemelte 17. *Capittel* zijn aengewesen, daerna gelooft en af-geset, door 't gene in het eerste *Deel* op 't 12. *Cap.* n. 4. beschreven is. Ende dit alles en moet niet sterck, ofte sevens, maer sachtjens, ende allengskens in 't werck gestelt werden, op dat door het sterck af-setten, het dickste niet en mocht over-blijven, noch door het bereyden met al te heete *Droogen*, de *Vochtigheyt* niet en kome te verharden.

Het rauw *Geswel*, dat de *Aemborstigheyt* soude mogen verwecken, is best in stilte te laten, alsoo het niet wel gebracht kan werden tot verdwijnen, ende rijp gemaect, door-brekende, meest ongeneeslijck valt.

De *Drooghte* wert verbeterd door de *Middelen* (2. *Deel*)

in het laetst-voorgaende *Capittel* verhaelt.

8 De *Maniere van Leven*, also de *Aemborstigheyt* meest veroorsaect wert, uyt kout, ende taey slijm, moet strecken tot verwarmen, ende dun maken. Derhalven zijn hier dienstigh een *heldere*, ende *warme Lucht*, ende oock *Spijse*, ende *Dranck* van den selfden aert, ende dewelckemet eenen vervochtighen kan, om de *Fluymen* te beter op te doen komen. Hier is insonderheydt bequaem het *Sap van een ouden Haen*, met wat *Hyssoop* gestooft; insonderheydt met *Saffraen*, het welck hier voor ghefeydt is, de *Ziele der Longen* te wesen. Is mede dienstigh een *Hutspot* met *Ajuyn*: ende *Soete-melck* met *Loock* opgekooct, oft daer in gestooten, gelijk *Plinius* schrijft 20. *Nat.* 6. Voor *Dranck* kan strecken *Bier*, daer *Hyssoop*, ofte andere *Borst-kruyden* ingeweect zijn, als oock *Mede*: ofte alffer *Koortse* by is, *Gerste-water*, met *gepelde Rozijnen*, ende een weynigh *Soet-hout* opgekooct. Men behoeft hier geen dorst te lijdén, alsoo de *Fluymen* daer door te seer verdrooghen, maer vry veel drincken, om deselve soo veel te lichter op te brenghen, ende liever tusschen tijde, als over maeltijd, op dat de *Maegh* te seer gespannen zijnde, tegen het *Middel-rift* niet en kome te drucken. De *Slaep* moet matigh wesen, met het *Hooft*, wat hoogh. De *Oeffeninghe* mede matigh; en voor den eten. *Stercke Beweginghe van Lichaem*, ende *Gemoedt*, midtsgaders al 't ghene wy onder de uytterlijke *Oorsaken* ghestelt hebben, moet geschouwt werden.

Het IIII. *Capittel*.

- 1 *Bloedt-spouwen,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Haer Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I

Alle lofing van *Bloedt*, behalven in de *Stonden*, is teghens de *Nature*, gelijk *Galenus* wel seydt. Maer al is dat het *Bloet-spouwen* uyt vele plaetsen, gelijk *Hooft*, *Keel*, *Maegh*, *Lever*, *Milt*, kan voortkomen: soo en sullen wy evenwel alhier van geen ander handelen, als dat uyt de *Borst*, ende met hoesten wert op-ghebracht.

2 Soodanigh *Bloedt-spouwen* gheschiet door eenige *Aderen* in de *Borst*, ofte *Longen*, die ontsloten zijn. Van dit ontsluyten, ofte bersten der *Aderen*, zijn *Oorsaken* uytwendigh, *Slaen*, *Stooten*, *Vallen*, (ghelijck ghebeurt is den *Keyser Adrianus*, doen hy ter jacht rijdende, hals ende ribben brack, volgens 't ghene *Spartianus* verhaelt) als mede *Roepen*, ende

(F)

Schreuen

Schreeuwen. So heeft de vermaerde Veldt-Overfte der Romeynen *L. Sylla*, met hevighydt geweldig roepende, ende daer over de borst verfeerende, fijnen geeft met bloet, ende dreygementen vermengt, overghegheven, ghelijck *Valerius Maximus* van hem fchrijft. Hetfelve getuygen de Griekfche Schrijvers, *Polybius*, ende *Plutarchus*, van den Koning *Antigonus*, gelijk oock *Suidas* van den Keyfer *Valentinianus*. Werden mede de Aderkens gheopent door groote *Hitte*, *Bad-ftoven*, door veel ende heete *Spijfe*, ofte *Dranck*, als oock dat de gheftopte *Stonden* na de Borft op-flaen, die dan uytgheoft werden. Inwendigh openen fomtijds de teere Aderkens, door-gedogen zijnde, van *fcherpe Vochtigbeden*.

3 Het *Ken-teycken* dat het Bloedt uyt de Borft komt, is den Hoest; maer als het daer by feer fchuy-migh is, dat wert uyt de Longen opgebracht. Dan hier dient wel gelct, of het Bloet recht uyt de Borft komt, ofte dat het van andere plaetsen daer na toe wert gefonden. Indien de Neus korts te voren gebloet heeft, ofte yemandt dat onderhavigh is, met voorgaende Hooft-pijn, oft te voren Bloet uyt den Mont quijt-gheworden is sonder hoesten, ende het hoesten daerna volght, alfdan machmen wel rekeningh maken, dat het Bloedt uyt het Hooft op de borft gefackt is. Dat oock eenige pijn ofte fpanning ontrent de verhaelde Deelen te voren ghevoelt is, ofte de *Stonden* opgeflogen zijn, ende dat het Bloet niet alleen opghehoeft, maer oock uytghebraeck wert, in fulcken gevalle staet wel te gelooven, dat het Bloedt van anderen opkomt, als niet alleen de Borft, maer oock de Maegh mede-gedeelt zijnde. Maer wanneer die *Teycken*en niet ghespeurt en werden, ende dat de gemelte uytwendige Oorfaken voorghegaen zijn, dan veroorfaeckt het bloedigh ophoesten uyt de Borft felve.

4 Alle Bloet-fpouwen is gevaerlijck, en kan een *Mensche* om het leven brenghen, doch aldermeest wanneer het uyt de Longen, als het teerste vleyfch hebbende; ende als het niet met den eerften ghefteut wert, fo valt het ongeneeslijck, ende verandert in *Erter-fpouwen*, waer op dan *Teringhe*, ende ten laetften de *Doodt* volght. Dit heeft de Poët *Ovidius* wel geweten, als hy *l. de Ponto 4.* aldus fchrijft:

*Cernitur è molli sanguis pulmone remissus,
Ad Stygias certo limite ducit aquas.*

5 De *Genefinghe* moet veranderen na de verscheydenheydt der Oorfaken. Als door Slaen, Stooten, Roepen, ofte dierghelijcke, eenige Ader in de Borft geopent is, soo dient het Bloet alleen opgehouden, ende de Ader ten eerften ghesloten, ende by aldien het Lichaem bloet-rijck is, een Ader geopent in den Arm, ende als het van onderen opkomt, in de Voet. Indien het bloedt onder andere *Sinckingen* uyt het

Hooft valt, dan salmen de *Genefinghe* teghens de *Sinckingen* in 't werck stellen, gelijk in 't 14. Cap. verhaelt is, ende soo moet oock op d'andere Deelen, die daer toe de eerste oorfaeck gheven, ghelet werden. *Onderruffchen* dient het Bloedt verdickt, fijn fcherpigheyt benomen, ende de geopende Ader ghesloten. Dit doen *Wael-wortel*, *Wortel van Tormonzilla*, *Weech-bree-bladeren*, *Silver-kruyt*, *Beurskens-kruyt*, *Porceleyn*, *Smaek*, *Granaet-schellen*, *Eycke-bladeren*, *roode Rosen*, ende dierghelijcke, in water tot een *Dranck* gekookt, ende met de volgende *Syropen* verfoert: Soo kanmen een *Conferfken* maken van *Conferf van Rosen*, twee oncen, *Bolus*, wit *Stijffel*, *Gomme van Arabien*, van elcks een vierendeel-loot, met *Syrop van Wael-wortel* gemenght, ende dickwils op 'e punt van een *Mes* gebruycken. Ende indien den Hoest, door de fcherpie der *Vochtigheden* te feer prickelt, daer onder vermenghen soo vele *Syrop van Bollou*, ende eenighe avonden na malkander door-slicken een vierendeel loot (in 't eerste, versche van drie vier Maenden, daerna vry ouder) *Theriakel*, ofte *Miskri-daet*. Daerna alffer veel geronnen bloet (het welckmen uyt de beswacktheydt kan gewaer werden) in de borst ghebleven is, het selve sal ghescheyden werden door *Wortels van Mee-krappe*, ende *Nardiazet*, in *loopen-bier* ghesoden, ofte oock door het *Poeyer* van beyde met wat *loopen-bier*, daer by doende een weynigh *Oxymel*, ofte *Syrop van Azijn*. Onse *Vrouwen* ghebruycken hier toe, met goede baet, *Mumia*, ende *Spermaceti*, met wat *Rode-wijn*, oft *loopen-bier*, warm gemaeckt. Hier is mede dienstigh *Veneetsche Ternenbijn*, met een weynigh *Hanigh*, ofte *Suycker*, ghemenght zijnde, voor een *Bolus* door-geslickt, ofte met wat *Doeyer van een Ey*, gebroken, en een *Roomerken Rode-wijn* in-gedroncken. Dese raet is al ghegheven by den ouden Poët *Plautus*, in fijn *Bly-eynde-spel*, ghenaeamt *Koop-man*,

— jam dudum sputo sanguinem.
C. H. Resinam ex melle Aegyptiam vorato, salvia fecerit.

6 Een goede *Maniere van Leven* vermach hier veel. Derhalven staet te verkiefen een gematighde *Luchte*, ofte die wat na de koelte, ende drooghre treckt. De *Spijfe* dient wat kleefachtigh, ende geneesfaem te wesen, ghelijck *Soete-melck* met *Wittebroodt*, *Rijften-bry*, *Bloeme-pap*, *Speck*, *longe-kaes*, maer gheen *Boter*, noch yet daer veel *Zout*, *Kruyt*, ofte *Azijn* by is. Onder het *Vleyfch*, is dat van *Kalveren* het beste, ende liever gebraden, als gesoden, daerna van *Schapen*, *Conijnen*, *Kapoenen*, &c. Onder de *Vifch* maghmen in dese gheleghenheydt wel *Paling*, en *Ael* verkiefen. Den *Dranck* magh wesen bestelt *Bier*, ofte *Amandel-melck*, gheen *Wijn*. Hier is *Siltes* des *Lichaems*, ende *Gemoedts* noodigh meerder *Slapen*, als *Waken*.

Her

Het V. Capittel.

- 1 Naem-reden van de Koortse,
- 2 Haren aert, ende nature,
- 3 Oorsaken in 't gemeen,
- 4 Haer Ken-teykenen,
- 5 Voor-teykenen,
- 6 Geneefinge,
- 7 Maniere van Leven.
- 8 Onderscheydt, ende Verdeelinghe.

I

De wijde Koortse een sieckte van 't Herte is (gelijck de Italiaensche Genees-meester *Argencorius* beweert) altydt (volghens 't gemeen gevoelen) in 't Herte haer meeste, ende voornaemste legerplaets heeft, ende 't en zy 't selfde ontfeken zijnde, den brandt door het gheheele Lichaem sent, gheen Koortse en kan wesen, so sullen wy mede onder de Borst-sieckten de Koortse beschrijven.

De Sieckte heeft haer benaminge in de Hebreensche (*Deuteron. 28. 22.*) en andere Oosterfche Talen, na den Brant. So wert sy oock in 't Griecx *Puretos*, ja van *Hippocrates* selfs *Pur*, dat is Vuur (het welck van 't Griecx komt) geheeren. Sy is in 't Latijn mede genaemt *Febris*, van het woort *Fervor* (*Isidoro ende Conciliatori. diff. 87.*) dat is Hitte, ofte het oude *Februus* (volgens *Scaliger* op *Varro*) het selve beteykende. Welcken naem gevolght wert by de Italianen, ende Spaengiaerts *Febre*, ofte *Calentura*, Françoischen *la Fievre*, Engelschen, *a Fever*, ende Hooghduytschen, *das Feber*. Maer de laetste noemens oock recht in tegen-deel na de kouw ende het beven (hoewel dan de Koortse noch niet en is, gelijk *Fernelius* meent, dan daer *Akimarus*, ende *Rod. à Vesga*, wat op te segghen hebben) *das Kaltwee* / ende der *Frerer*. By ons heeft sy certijds den naem ghehad van de *Zage*, welck woordt in oudt Duytsch vrees beteykent, ghelijck (als *Festus* seydt) de Latijnen certijds *Querquera*, by-brengende dit veers van den ouden Poët *Lucilius*,

Querquera consequitur febris, capitisque dolores.

Waerom mischien, (doch qualijck) den Duytschen *Scheuneman* meent, dat alsoo na vrees den naem *Febris* komt, voor-stellende een onghehoort Griecx woordt *Berphoos*. Maer men soude moghen twijfelen ofte die naem van *Zage*, niet en quam van *Zagen*, dat is, den Adem met gheweldt op en neder-halen, gelijk de *Zagers* in 't hout *Zagen* met haer *Zage*, ende die in de Koortse legghen met haren Adem. Dan wy noemens ghemeenlijck de Koortse / mischien van *Koren*, dat is Walgen, Braken, ofte Overgheven, ghelijck meestendeel by de Koortse is.

Deze Sieckte is soo alghemeen, dat vele oude Genees-meesters gemeent hebben, niemant te sterven, sonder Koortse; waerom sy oock den naem van *Febris* (ghelijck *Horatius* voor het Griecx *Nousoi* van *Hesiodes* stelt, *noxa febrium Terris incubuit cosoris*) ghebruyckt hebben voor alle Sieckten, ende deselfde Romeynen hebben de Koortse een Kercke, en Autaer oppgerecht, en offerhande gedaen, gelijk onder andere *Eliauis*, ende *Clem. Alexandrinus* betuyghen.

2 De Koortse is een onnatuerlijke hitte, ontfeken in het Herte, ende van daer by hulpe der Geesten ende Bloedt, door de Slagh-aderen over 't gheele Lichaem verspreyt, de Natuerlijke werckinge beschadende. Het welck niet alleen de beschrijvinge en is van den Arabischen *Avicenna*, maer oock van den Grieckschen *Empedocles*, en *Zeno*, (gelijck *Alex. Aphrodisi* ghetuyght) die oock van meest alle de Genees-meesters ghevolght wert.

3 De naeste Oorsaek van de Koortse is Onnatuerlijke hitte in 't Herte ontfeken. Want also het Herte, wel ende natuerlijck ghestelt zijnde, is de Fonteyne van de natuerlijke warmte, die het oock onderhoudt, en 't gantsche Lichaem mede-deelt: so mede, wanneer het in een onnatuerlijke hitte vervalt, werdt het de Sprinck-ader van sulcken hitte door het gheheele Lichaem, welckers gematighydt daer door terstont verandert. Ende al is 't dat *Avicenna* berispt wert van den Meer-ghemelten *Fernelius*, als oft niet altydt vast en gingh, dat de Hitte van de Koortse altyt in 't Herte ontfeken wert: so gaet altyt vast (gelijck *Avicenna* oock behoort veritaen te werden) datter gheen Koortse en is, ofte het Herte moet eerst verhit zijn. Want al ghebeurt het dickwils, dat oock in Ontfekinghe, ofte Bedervinghe van Vochtigheden in andere Deelen, een Koortse ontfiaer: so en geschiet sulcx niet, voor al-eer die Hitte het Herte mede-gedeelt, en van daer over het gheele Lichaem by hulpe van de Geesten en Bloedt ('t welck oock de Leyds-luyden van de natuerlijke warmte zijn) door haer eyghen Loop-graven, te weten, de Slagh-ader, gedreven, en verspreyt wert.

De ghemelte Ontfekinghe wert verweckt door stercke Beweginge, so des Lichaems, als des Gemoeds, insonderheynt Gramschap, door Bedervinghe van 't Bloede, oft eenige Siveringhen, door uytterlijcke Hitte, als van langh in de Son, ofte Stoven te wesen, van veel heete *Kost*, ofte *Dranck* te gebruycken, als oock door dien het Lichaem te seer gesloten is, waerom de heete Dampen door de Huyt niet en kunnen uytwaesselen, ofte de Nature haer van anderen ontlasten. Welcke Oorsaken haer meeste kracht toonen in soodanige Lichamen, die alreede, van wegen haer gestalte, tot de Koortse genegen zijn, gelijk Heete, en Galachtiges waerom Jongelingen meerder de Koortse onderworpen zijn, als oude Luyden, ofte Kinderen, die van de verhaelde oorsake so dra niet beschadigt en werde.

4 Wat de *Ken-teykenen* belanght; Dewijl de Koortse van het Herte komt, den oorspronck der Slagh-aderen, so en kan het niet anders wesen, ofte sy moeten door de Hitte van 't Herte, harder kloppen, het welck de *Pols* raffer doet gaen. De ontfiken Vochtigheden maken oock dat het *Water* hoog geverwet is. Den *Adem* gaet kort, het gantsche *Lichaem brant*, met een algemeene *Slappigheydt*, *Onlust*, *Walginge*, ende *Dorstigheydt*: gelijck breeder in elcke soorte der Koortsen sal aangewesen werden.

5 De Genees-meesters (seydt *Plutarchus* in sijn Houwelijcksche Leeringhen) houden de Koortsen voor gevaerlijcker, dewelcke uyt *onbekende*, ende *alengskens-vergaderde Oorsaken* ontsaen, als uyt openbare, ende inerkelijcke. Deselide schrijft oock in sijn Boeck van de Gramschap, een quaet teycken in de Koortse te wesen, wanneer de *Tonghe* niet natuurlijck ghestelt en is. Soo is't oock, als het *Water* bleyck is, ende de *Pols* onghelijck.

6 Dewijl alle Koortsen bestaen uyt *Hitte*, soo bestaet de algemeene *Geneefinge* in die te keeren, gelijck de Poët *Virgilius* oock wel verstaen heeft in het derde Boeck van de Landt-bouwinge:

*Cum furit, atque artus depascitur arida Febris,
Profuit accensos aestus avertere.*

Sulcks geschiet door Verkoelende, en Vochtighmakende Genees-middelen, die stercker, ende slapper moeten wesen, na de sterckte van de Koortse, ende hoe vele den brandt boven de *Natuurlijke warmte* gesteygert is. Dan alsoo de Koortsen verscheyden zijn, so en kanmen niet wel een algemeene *Geneefinge* voorstellen: maer elcke moet in 't bysonder beschreven werden.

7 De *Maniere van Leven* moet mede strecken tot verkoelen, en vervochtigen, en dient derhalven gekosen soodanige *Lucht*, *Spijse*, en *Dranck*. Derhalven is hier dienstigh *Panade*, *Vleysch*, ghestoof met *Gepelde Gerste*, *Laitrouw*, ofte *Endrwy*, *Room van Gerste*, dat is, die door-gheslaghen is met *Weren-nat*, ofte *Kaerne-melck* vermengr. Wt het *Vleysch* maghen verkiefen *Capoenen*, *Kiekens*, *Hoenderen*, *Lampreyen*, *Perdrijsen*, *Phasanen*, *Kalfs-vleysch*, *Weren-vleysch*, daer by doende *Sap* van *Citroenen*, *Limoenen*, ofte *suyre Granaet-appelen*. Een *versch Ey* uyt de schael gheslorpt, ofte sacht met wat ghescheride *Suyring*, en *Peterselye* geoert, is mede bequaem. Sommige mis-prijfen de *Eyeren* in de Koortsen, als of sy te heet waren, dan te vergheefs. Ende al is't dat de *Paduaensche Genees-meester Saxonia* schrijft, datmen te *Venetien* de Koortse niet en soude derven *Eyeren* laten eren, so hebbe ick nochtans te *Padua* selfs anders ghesien. En so geruyght oock *Doctor Iob. Heurnius* bevonden te hebben, dat de geleerste Genees-meesters in *Italien*, deselve altijd voorschreven midden in de *Somer*, in *Heere Lichamen*, so van *Gematigheydt*, als

van de Koortse, en dat sy niet qualijk en bequaemen. Sels oock de groote *Galenus* staet de *Eyeren* toe in *Anderdaeghsche Koortsen*, die nochtans uyt *Gal*, de heeste vochtigheydt, ontsaen, en stelt deselve elders onder gematighe *Spijse*. De *Doyeren* geven goet, en versterckende voedsel, en dat licht te verteren is. Dan hier van is breeder verhael ghemaeckt in den *Schat der Gesontheydt*, in het tweede Deel, ende Boeck, op het 15. Capittel. Sommige misprijfen oock *alderhande Visc* in de Koortse, als lichtelijck in de *Maegh* bedervende: dan *Rvier-visch*, die vrongelijck is, gelijck *Pest*, *Baers*, *Snouck*, en diergelijcke (in de *Schat der Gesontheydt* te sien) moghen wel sonder schroom gegeten werden. Onder de *Vruchten*, al is't dat *Meloenen*, en *Concommers*, een verkoelende kracht hebben, dewijse nochtans haest bederven, insonderheydt in een Koortse *Maegh*, daer sy dan de *quade Vochtigheden* souden vermeerderten, so zijse hier gantsch onbequaem: gelijck niet en zijn ghebrade *Peren*, ofte *Appelen*, voornamelijck die *suyr* zijn, dewelcke oock door-ghesneden, met wat *Wijns* ruffchen twee *Schotelen* konnen ghestoof werden. Dan wat *Spijse* het zy, en dient niet te veel gegeten, alsoe de *Maegh* sulcks niet konnen de verteren, de *quade Vochtigheden* vermeerdert; behalven dat noch de *Nature* daer door afghetrocken wert van 't verteren der Koortse *stoffe*. *Hephestion*, een van de best-gheachtste *Oversten* by *Alexander de Groote*, niet konnende, als *jong*, ende een *Krijghsman* zijnde (seydt *Plutarchus*) hem wel schicken tot *soberheydt*, at, in 't afwesen van den *Genees-meester Glaucus*, hertelijck van een ghebraden *Capoen*, en dronck daer op een groot glas gekoelde *Wijn*: dan het bequam hem soo qualijk, dat hy kortst daerna sterf. Zijn mede seer dienstigh *Bogaertkerffen*, *Morellen*, *Aert-besjen*, *Ael-besjen*, *Krake-besjen*, *Berberis*, *Granaet-appelen*, *Citroenen*, *Orangie-appelen*, dewijl sy met haer *rinsch Sap* niet alleen en verkoelen, maer oock de *verrottinghe* der *Vochtigheden* weder-staen. Den *Dranck* magh hier wesen *kleyne Bier*, *Gerste-water*, *Wey*, ofte dierghelijcke. Men magh oock nemen *Aert-besjen*, ende deselve in een *Kommeken* met een *Lepel* omstucken wrijven, en dan met *Rosen-water*, met een weynigh *Wijn* ende *Suycker* door een *Doeck* persen. *Doctor Forest* ende schrijft het volghende, dat hy seydt van de groote seergepresen te zijn, *N. Klaer-wazer*, een *pinot*, *Kaneel*, een *loor*, *Fijne Suycker*, drie oncen, te samen kout door een *Hippocras-sack* gheleckt. Siet verder van soodanige *Verkoelende Middelen* in 't eerste Deel op het 9. Cap. n. 2. Vele *Beweginge* des *Lichaems* ende *Gemoedts*, insonderheydt, *Gramschap* is hier gheheel schadelijck. Het *Slapen*, als vochtighmakende, ende verterende, magh wel wat meerder wesen, als het *Waken*. Ende dient insonderheydt ghelet, dat het *Lichaem* niet gestoten en blijft. 8 Wy

8 Wy sullen hier niet aenroeren de Gewoonlijke *Verdeelingen*, die de Genees-meesters stellen: maer alleene by-brengen de gene, die onder den gemeenen man gebruyckelijckst is, anders geen kennende als *Afgaende*, en *Binne-koortsen*. So kanmen dan de *Koortsen* verdeelen in *Gestadighe*, die noyt af en gaen, maer gestadigh by-blijven, *Binne-koortsen* genoemd, waer onder wy stellen de *Wt-terende*, ofte *Verdroogende*, *Heftice* geheeten, ende in *Afgaende*, die gemeenlijk met Koude, ende Beven beginnen, en met Sweeten overgaen.

Het VI. Capittel.

- 1 *Tweederley Gestadighe, ofte Binne-koortsen, ende haer Oorsaken.*
- 2 *Hoe, ende waer door, het Bloedt bederft.*
- 3 *Ken-teyckenen der Binne-koortsen.*
- 4 *Voor-teyckenen.*
- 5 *Geneesinge.*

DE *Binne-koortsen*, die niet af en gaen, en so lang gestadigh by-blijven, tot darse gantsch verdreven werden, zijn tweederley. Sommighe hebben haren oorspronck uyt ontteken, ofte bedorven Bloedt in alle de *Aderen*, ofte altydt in de grootste, ende die ontrent het Herte staen. Want dewijl in dese *Koortsen* gheen ophouden en valt, so is noodwendigh dat de heere, ofte bedorvene *Dampen* met gheweldt, ende ghestadigh het Herte bedwelmen: het welck niet en kan geschieden, ten zy het Bloet, ofte d'andere *Vochtigheiden*, die in 't Bloedt zijn, in alle de *Aderen*, ofte de grootste, ende die naest aen 't Herte staen, onsteken, ofte bederven. Andere *Binne-koortsen* komen by roeval, en ghevolgh van andere *Sieckten*, ghelijck van *Rasernye*, *Squinancye*, *Pleuris*, onsteken ofte bedorven *Lever*, *Milt*, ende diergelijke: waer op in foodanige *Siekten* te lerten staet. Wy sullen hier alleen de *Eygene Koortsen* beschrijven.

2 De *Hitte* alleen kan mede *Koortse* maken, ghelijck in de gene, die een gesont, en sterck Lichaem hebben, dan te veel heeten *Dranck*, ende te sterke *Oeffeninge* gebruycken: maer dat en kan niet langh staen sonder *Bedervinghe*, 't ghene *Putrefactio*, ofte *Verrottinge* genoemd werr. Want als de onnatuerlijke *Hitte* de overhandt krijght over de *Natuerlijke*, die in 't Bloedt is, soo treckte deselve uyt, die anders het Bloedt bewaert, ende onderhoudt. Hier op volghet terstont een *Onghematigheyt*, ende scheydinge van de vier *Vochtigheiden*, die te voren in 't Bloet wel gemengt waren, ende daer op, dewijl haer kracht van onderhoudt, door verminderingh van de *natuerlijke Warmte*, verlygen is, dan volghet een *Bedervinge*, ende *Verrottinge*, en daer van wer-

den dan oock foodanighe *Dampen* na het Herte gefonden, een *Bedorvene Koortse* veroorsakende.

Dese *Bedervinghe*, ofte *Verrottinghe* geschiet in het Bloet, ofte eenige van de *Vochtigheiden* in het selve, ofte door haren eyghen aert en gestaltenisse, ofte door uytwendige *Oorsaken*.

De *Vochtigheiden* bederven lichtelijck, wanneer se alreede van binnen qualijck ghestelt zijn, soo darse allengskens van naturen, en door den minsten roeval in een *Verrottinghe* vervallen, ghelijck gebeurt, wanneer datter een *swackigheyt* in de *Maegh*, ofte het ander *Inghewant* is, waer door oock de beste *Spijs* niet wel en verteert, ende tot quaet, ende onsuiver Bloedt gedijt. Sulcks doet uytwendigh onghesonde *Spijs*, die van quaden *Gijl* is, ghelijck *Ael*, *Paling*, &c. ofte die haest bederft, ghelijck *Concomers*, *Meloenen* (daer menigh Mensch de *Koortse* op den hals mede eet) ofte datmen oock goede *Spijs* te veel neemt, ofte qualijck roemaeckt, ofte te lang gehouden heeft. In 't korte, al 't gene quaet Bloedt kan maken, waer toe oock behooren de ander *Natuerlijke* dingen, als *ophouden van Kamer-ganck*, te veel *Oeffeninghe*, *Granschap*; ghelijck dit alles wijlooppigh beschreven is in den *Schat der Gesontheyt*.

Onder de *Witelijcke Oorsaken* die de *Vochtigheiden*, dewelcke alreede tot *bedervinghe* uyt eyghen aert gheneghen zijn, daer toe haest, ende de goede, metter tijdt brengen, is wel de voornaemste, dat het Bloedt geen lucht genoegh en heeft, ende daer door als komt te versticken, het zy sulcks gheschiet, om dat de onsenbare *Gaertjens* in de *Huyt* ghesloten, het zy, om dat de *Aderen* van binnen verstopt zijn. De *Huyt* werdt ghesloten, soo datter noch *Lucht* in, noch *Damp* uyt en kan, uytwendigh door *selle Kouw*, ofte *Drooghte*, ghelijck de heete *Son*, ende *Vuur* kan veroorsaken, ofte inwendigh door *Verstoptheyt* van vele en taeye *Vochtigheiden*; waer door mede van binnen de *Aderen* ghesloten werden; ende daer toe helpt veel, datmen het Lichaem terstont na den eten te sterck oeffent. Hier toe doen mede datmen van buyten eenige *bedervinge* ontfangt, ghelijck van besloten ofte *Miltighe Lucht*, stinckende *Grachten*, ofte dierghelijcke.

3 Her voornaemste *Teycken* van *Binne-koortsen* is, dat sy nimmermeer gheheel af en gaet, hoewel sommighe d'een tijdt wel wat verheffen, d'andere verminderen, ghelijckmen merckelijck bevinet aan de *Gestadighe Anderdaeghsche*, op den derden dagh, ende de *Vierdaeghsche* op den vierden. Maer in een gantsch *Gestadige*, alleen met *Hitte*, sonder *bedervinghe*, en vintmen die *veranderinghe* niet, het *Aenghesicht* is blofende, het ghebeele Lichaem van selfs moede, door dien alle de *Aderen* ghespannen zijn, den *Adem* kort, de *Huyt* niet droogh, maer *vochtachtigh*, *Hooft-pijn*, *Slaperigheyt*, de *Pols* ras, ghelijck, en wel op-slaende, het *Water* een weynigh dicker.

4 Wat de *Ken-teycken*en belanght; Dewijl de Koortse van het Herte komt, den oorspronck der Slagh-aderen, so en kan het niet anders wesen, ofte sy moeten door de Hitte van 't Herte, harder kloppen, het welck de *Pols* rasser doet gaen. De onsteken Vochtigheden maken oock dat het *Water* hoog geverwet is. Den *Adem* gaet kort, het gantsche *Lichaem brant*, met een alghemeene *Slappigheydt*, *Onlust*, *Walginge*, ende *Dorstigheydt*: gelijk breeder in elcke soorte der Koortien sal aengewesen werden.

5 De Genees-meesters (seydt *Plutarchus* in sijn Houwelijcksche Leeringhen) houden de Koortien voor gevaerlijcker, dewelcke uyt *onbekende*, ende *alengskens-vergaderde Oorsaken* ontsaen, als uyt openbare, ende merckelijcke. Defelsde schrijft oock in sijn Boeck van de Gramschap, een quaet teycken in de Koortse te wesen, wanneer de *Tonghe* niet nauerlijck ghestelt en is. Soo is 't oock, als het *Water* bleyck is, ende de *Pols* onghelijck.

6 Dewijl alle Koortien bestaen uyt *Hitte*, soo bestaet de alghemeene Geneefinge in die te keeren, gelijk de Poët *Virgilius* oock wel verstaen heeft in her derde Boeck van de Landt-bouwinge:

*Cum furie, atque arsus depascitur arida Febris,
Profuit accensus astus avertere.*

Sulcks geschiet door Verkoelende, en Vochtighmakende Genees-middelen, die stercker, ende slapper moeten wesen, na de sterckte van de Koortse, ende hoe vele den brandt boven de *Natuerlijcke warmte* gesteygert is. Dan alsoo de Koortien verscheyden zijn, so en kanmen niet wel een algemeene Geneefinge voorstellen: maer elcke moet in 't bysonder beschreven werden.

7 De *Maniere van Leven* moet mede strecken tot verkoelen, en vervochtigen, en dient derhalven gekoken foodanige *Lucht*, *Spijse*, en *Dranck*. Derhalven is hier dienstigh *Panade*, *Vleysch*, ghestoofst met *Gepelde Gerste*, *Lattouw*, ofte *Endivye*, *Room van Gerste*, dat is, die door-gheslaghen is met *Weren-nat*, ofte *Kaerne-melck* vermengt. Wt het *Vleysch* maghen verkiesen *Capoenen*, *Kiekens*, *Hoenderen*, *Lampreyen*, *Perdrijfen*, *Phasanen*, *Kalfs-vleysch*, *Weren-vleysch*, daer by doende *Sap* van *Citroenen*, *Limoenen*, ofte *suyre Granaes-appelen*. Een *versch Ey* uyt de *schael* gheslorpt, ofte sacht met wat ghescherfde *Suyring*, en *Petershe* ge-roert, is mede bequaem. Sommige mis-prijfen de *Eyeren* in de Koortien, als of sy te heet waren, dan te vergheefs. Ende al is 't dat de *Paduaensche* Genees-meester *Saxonia* schrijft, datmen te *Venerien* de Koortse niet en soude derven *Eyeren* laten eten, so hebbe ick nochtans te *Padua* selfs anders ghesien. En so geruyght oock *Doctor Job. Heurnius* bevonden te hebben, dat de geleerfte Genees-meesters in *Italien*, deselve altijd voorschreven midden in de *Somer*, in *Heete* *Lichamen*, so van *Gematigheydt*, als

van de Koortse, en dat sy niet qualijk en bequaemen. Sels oock de groote *Galenus* staet de *Eyeren* toe in *Anderdaeghliche* Koortien, die nochtans uyt *Galde* heestte vochtigheydt, ontsaen, en stelt deselve elders onder gematighe *Spijse*. De *Doyeren* geven goet, en versterckende voedsel, en dat licht te verteren is. Dan hier van is breeder verhael ghemacckt in den *Schat der Gesontbeyt*, in het tweede Deel, ende *Boeck*, op het 15. Capittel. Sommige mis-prijfen oock *anderhande Vysch* in de Koortse, als lichtelijck in de *Maegh* bedervende: dan *Rivier-vysch*, die vrongeligh is, gelijk *Past*, *Baers*, *Snouck*, en diergelijcke (in de *Schat der Gesontbeyt* te sien) moghen wel sonder schroom gegeten werden. Onder de *Vruchten*, al is 't dat *Meloenen*, en *Concommers*, een verkoelende kracht hebben, dewijlse nochtans haest bederven, insonderheydt in een Koortse *Maegh*, daer sy dan de *quade Vochtigheden* soude vermeerdere, so zijse hier gantsch onbequaem: gelijk niet en zijn ghebrade *Peren*, ofte *Appelen*, voornamelijck die *suyr* zijn, dewelcke oock door-ghesneden, met wat *Wijns* tusschen twee *Schotelen* konnen ghestoofst werden. Dan wat *Spijse* het zy, en dient niet te veel gegeten, also de *Maegh* sulcks niet konnende verteren, de *quade Vochtigheden* vermeerdert; behalven dat noch de *Nature* daer door afghetrocken wert van 't verteren der Koortse *stoffe*. *Hephestion*, een van de best-gheachtste *Oversten* by *Alexander de Groote*, niet konnende, als *jongende* een *Krijghsman* zijnde (seydt *Plutarchus*) hem wel *schicken* tot *soberheydt*, at, in 't afwelen van den Genees-meester *Glaucus*, hertelijck van een ghebraden *Capoen*, en dronck daer op een groot glas gekoelde *Wijn*: dan het bequaem hem soo qualijk, dat sy kortst daarna sterf. Zijo mede seer dienstig *Bogaertkerffen*, *Morellen*, *Aeri-besjen*, *Ael-besjen*, *Krake-besjen*, *Berberis*, *Granaes-appelen*, *Citroenen*, *Oranje-appelen*, dewijl sy met haer *rinsch Sap* niet alleen en verkoelen, maer oock de *verrottinghe* der *Vochtigheden* weder-staen. Den *Dranck* magh hier wesen *kleyne Bier*, *Gerste-water*, *Wey*, ofte dierghelijcke. Men magh oock nemen *Aeri-besjen*, ende deselve in een *Kommeken* met een *Lepel* omstucken wrijven, en dan met *Rosen-water*, met een weynigh *Wijn* ende *Suycker* door een *Doeck* persen. *Doctor Forest* beschrijft het volghende, dat hy seydt van de groote seergepresen te zijn, *N. Klaer-wazer*, een pint, *Kaneel*, een loor, *Fijne Suycker*, drie oncen, te samen kout door een *Hippocras-sack* gheleckt. Siet verder van foodanige *Verkoelende Middelen* in 't eerste Deel op het 9. Cap. n. 2. Vele *Beweginge* des *Lichaems* ende *Gemoedts*, insonderheydt, *Gramschap* is hier gheheel schadelijck. Het *Slapen*, als *vochtigmakende*, ende *verterende*, magh wel wat meerder wesen, als het *Waken*. Ende dient insonderheydt gheket, dat het *Lichaem* niet gesloten en blijft.

8 Wy sullen hier niet aenroeren de Gewoonlijke *Verdeelingen*, die de Genees-meefters stellen: maer alleene by-brengen de gene, die onder den gemeenen man gebruyckelijck is, anders geen kennende als *Afgaende*, en *Binne-koortfen*. So kanmen dan de Koortfen verdeelen in *Gestadighe*, die noyt af en gaen, maer gestadigh by-blijven, *Binne-koortfen* genoemd, waer onder wy stellen de *Wt-trende*, ofte *Verdroogende*, *Heticæ* geheeten, ende in *Afgaende*, die gemeenlijck met Koude, ende Beven beginnen, en met Sweeten overgaen.

Het VI. Capittel.

- 1 *Tweederley Gestadighe, ofte Binne-koortfen, ende haer Oorsaken.*
- 2 *Hoe, ende waer door, het Bloedt bederft.*
- 3 *Ken-teycken der Binne-koortfen.*
- 4 *Voor-teycken.*
- 5 *Genefsinge.*

DE *Binne-koortfen*, die niet af en gaen, en so lang gettadig by-blijven, tot datse gantsch verdreven werden, zijn tweederley. Sommighe hebben haren oorspronck uyt ontfeken, ofte bedorven Bloedt in alle de Aderen, ofte altijd in de grootste, ende die ontrunt het Herte staen. Want dewijl in dese Koortfen gheen ophouden en valt, so is noodwendigh dat de heete, ofte bedorvene Dampen met gheweldt, ende ghestadigh het Herte bedwelen: het welck niet en kan geschieden, 't en zy het Bloet, ofte d'andere Vochtigheden, die in 't Bloedt zijn, in alle de Aderen, ofte de grootste, ende die naest aen 't Herte staen, ontfeken, ofte bedorven. Andere *Binne-koortfen* komen by toeval, en ghevolgh van andere Siekten, ghelijck van *Rasernye*, *Squinanye*, *Pleuris*, ontfeken ofte bedorven *Lever*, *Milt*, ende diergelijcke: waer op in foodanige Siekten te lerten staet. Wy sullen hier alleen de *Eygene Koortfen* beschrijven.

2 De *Hitte* alleen kan mede Koortse maken, ghelijck in de ghene, die een gesont, en sterck Lichaem hebben, dan te veel heeten *Dranck*, ende te stercke *Oeffeninge* gebruycken: maer dat en kan niet langh staen sonder *Bedervinghe*, 't ghene *Purresadio*, ofte *Verrottinge* genoemd wert. Want als de onnatuerlijke *Hitte* de overhandt krijght over de *Natuerlijke*, die in 't Bloedt is, soo trecktsesefelve uyt, die anders het Bloedt bewaert, ende onderhoudt. Hier op volghet terstont een *Onghematigheydt*, ende scheidinge van de vier Vochtigheden, die te voren in 't Bloet wel gemengt waren, ende daer op, dewijl haer kracht van onderhoudt, door verminderingh van de natuerlijke *Warmte*, vervlogen is, dan volghet een *Bedervinge*, ende *Verrottinge*, en daer van wer-

den dan oock foodanighe Dampen na het Herte gesonden, een *Bedorvene Koortse* veroorsakende.

Dese *Bedervinghe*, ofte *Verrottinghe* geschiet in het Bloet, ofte eenige van de Vochtigheden in het selve, ofte door haren eyghen aert en gestaltenisse, ofte door uytwendige Oorsaken.

De *Vochtigheden bedorven* lichtelijck, wanneerse alreede van binnen qualijck ghestelt zijn, soo datse allengskens van naturen, en door den minsten toeval in een *Verrottinghe* vervallen, ghelijck gebeurt, wanneer datter een *syackigheydt* in de *Maegh*, ofte het ander *Inghewant* is, waer door oock de beste *Spijse* niet wel en verteert, ende tot quaet, ende onsuiver Bloedt gedijt. Sulcks doet uytwendigh onghesonde *Spijse*, die van quaden *Gijl* is, ghelijck *Ael*, *Paling*, &c. ofte die haest bederft, ghelijck *Concomers*, *Meloenen* (daer menigh *Mensch* de *Koortse* op den hals mede eet) ofte datmen oock goede *Spijse* te veel neemt, ofte qualijck toemaect, ofte te lang gehouden heeft. In 't korte, al 't gene quaet Bloedt kan maken, waer toe ook behooren de ander *Natuerlijke* dingen, als *ophouden van Kamer-ganck*, te veel *Oeffeninghe*, *Gramschap*, ghelijck dit alles wijtlooppigh beschreven is in den *Schat der Gesontheyt*.

Onder de *Witerlijke Oorsaken* die de *Vochtigheden*, dewelcke alreede tot *bedervinghe* uyt eyghen aert gheneghen zijn, daer toe haest, ende de goede, metter tijdt brengen, is wel de voornaemste, dat het *Bloeds* geen lucht genoegh heeft, ende daer door als komt te versticken, het zy sulcks gheschiet, om dat de onsenbare *Gaetjens* in de *Huyt* ghesloten, het zy, om dat de Aderen van binnen verstoppt zijn. De *Huyt* werdt ghesloten, soo datter noch *Lucht* in, noch *Damp* uyt en kan, uytwendigh door *sella Koude*, ofte *Drooghe*, ghelijck de heete *Son*, ende *Vuur* kan veroorsaken, ofte inwendigh door *Verstoppeyde* van vele en taeye *Vochtigheden*; waer door mede van binnen de Aderen ghesloten werden; ende daer toe helpt veel, datmen het *Lichaem* terstont na den eten te sterck oeffent. Hier toe doen mede datmen van buyten eenige *bedervinge* ontfangt, ghelijck van besloten ofte *Miltighe Lucht*, *stinckende Grachten*, ofte dierghelijcke.

3 Het voornaemste *Teycken* van *Binne-koortfen* is, dat sy nimmermeer gheheel af en gaet, hoewel sommighe d'een tijdt wel wat verheffen, d'andere verminderen, ghelijckmen merckelijck bevint aen de *Gestadighe Anderdaeghsche*, op den derden dagh, ende de *Vierdaeghsche* op den vierden. Maer in een gantsch *Gestadighe*, alleen met *Hitte*, sonder *bedervinghe*, en vintmen die *veranderinghe* niet, het *Aenghesicht* is blofende, het gheheele *Lichaem* van selfs moede, door dien alle de Aderen ghespannen zijn, den *Adem* kort, de *Huyt* niet droogh, maer *vochtachtigh*, *Hoof-pijn*, *Slaperigheydt*, de *Pols* ras, ghelijck, en wel op-slaende, het *Water* een weynigh

gadert zijnde, en niet langer konnende door de natuurlijcke warmte behouden werden, bederft aldaer, en verweckt dese Koortse. Het is aenmerckens waardigh, 'rgene de Hoogh-geleerde *Fernelius* hier vermaent, en door de dagelijksche bevindinge wert bevestight. De overtollige Gal, schrijft hy, het zy deselve uyt haer eyghen Blaesjen, het zy uyt de Lever met geweldt in de Aderen uyt-berst, gelijk in de Gele-sucht, Anderdaeghsche Koortse, somtijds oock Gestadige, en veel andere Sieckten, en vermengt haer niet met het Bloet, maer in der daedt met de Wey, ofte Waterachtigheydt, ende en wert gheen deel van 't Bloedt, gelijk oock niet de Wey. Het welck daer uyt blijktt, dat het Bloedt, 'twelck in soodanige Sieckten gelaten wert, bestaende uyt vier Vochtigheden, hem suyver (het en zy het van yet anders eenige onsuiverheydt getrocken heeft) vertoont, sonder met een galachrige geelte geverwet te wesen. En soo en wert die overtollige Gal nergens gesien met het Bloet te ruymen, dewijlse haer gantsch by de Wey voeght ('t en zy een weynigh daer van in schuym verandert zijnde, boven op het Bloet dreef) en daerom valt het Water in dese Koortsen door vele vermenginge, geheel grof, ende geel. De verder Oorsaken van dese Koortsen zijn al 't ghene, 't welck soodanighe Gal kan voortbrengen, te weten, een *Heete en Drooge ongematigheydt* des Lichaems (waerom misschien oock de Leeuwen de Anderdaeghsche Koortse onderworpen zijn, gelijk *Cardanus* gheruyght 7. de *Rer. var.* 27. dan ick ben noyt so verre geweest, om daer van kennisse te kunnen nemen) soodanige *Lucht, heete Somer, Waken en Braken, Bekommeringh, Gramschap, stercke Oeffeninge, Vasten, veel heete Spijse, ofte Dranck* te gebruycken, als insonderheydt een *heete Lever*. En door 't ghene nu verhaelt is, wert de *Suyvere Anderdaegsche Koortse* verweckt, waer by komende de Oorsaken, die haer onder Slijm, ofte Swarre-gal vermengen, dan is sy, diemen *Bastaert* noemt, te weten, als de ghemelte Galmakende Oorsaken vallen in een vol Lichaem, het welck overvloet van grove, en slijmerige Vochtigheden in de Maegh heeft, en daer van verstoppinghe in het ander Inghewant. Als de Gal op twee verscheyde plaetsen ontsteect, dan maectse een *dubbelde driedaeghsche Koortse*, die elck bysonder over den anderen dagh op malkander sluyten, het welck een *Alledaeghsche Koortse* in der daedt is.

4 De Anderdaeghsche Koortse valt de Siecken schierlijck op den hals (om dat de Gal dun en heet zijnde, lichtelijck ontfeken wert) met groot *Schudden, Beven*, waer door 't geheele Lichaem schijnt te daveren. Het welck geschiet, om dat de Gal, door haer scherpigheydt, ende hitte, de ghevoelijcke Deelen prickelt, ende sy die moeyelijckheydt willen van haer schudden. Als dit Beven by-na over is, dan wert ghemeenlijck de *Gal uytgebraecke*, om dat

deselve als noch in de eerste weggen leydt, daer naerna haer begeeft in den omloop van 't Lichaem, alwaer sy uyt-ghesweet wert. Hier op volghet terstont een *scherpe, stekende Hitte*, die zelfs de voelende handt prickelt, maer ten eersten versacht, alsoo de Gal heet, ende dun zijnde, lichtelijck, ende ras vervlieght. Hierom ontsteect sy oock haestelijck, ende eenparigh, als zijnde door alle sijn Deelen even bequaem, om den brandt t'ontfangen, het welck niet en gebeurt in ontstekinge van slijm, welckers brandt somtijds smoort, somtijds blaect, gelijk *Galenus* aenwijst. Dese Brant verweckt eenen onlijdelijcken Dorst, die insonderheydt in de kouw overkomt, om dat de Gal haer dan noch ontrent de Maegh onderhoudt, daer in de Binne-koortsen den meesten Dorst is, als den brandt vermeerderd. Dese Brant maect dat de Siecken niet een ooghenblick stil en leydt, maer gheftadigh woelt, ende na sijnen adem hijghet, en met eenige Gallige Dampen in 't Hooft opstijgende, verweckt aldaer *Pijn, en Lichtigheydt*, en belet het *Slapen*. De *Pols* is in 't eerste kleyn, ende ingetrocken, daerna rasser, als in andere Koortsen, om dat hier meerder verkoelingh vereyscht wert. Het *Water* is brandigh, en hoogh-roor, middelmatic van wesen, oock swaer ruyckende, gelijk de Griecische *Aëtius*, den Arabischen *Rhazes*, en haer, volgende de Françoische *Fernelius*, voor-given. Maer den Italiaenschen *Mercurialis* schrijft, dat noch de ervarentheydt, noch de reden sulcks gemygen. Want, seydt hy, dewijl de Gal geheel droogh is, en niet langh in 't Lichaem en blijft, so en kan het nauelijck geschieden, datse groote stanck soude aantrecken. Ick heb evenwel het Water in dese Koortsen veeltijds seer sterck ruyckende bevonden, ende de reden isser oock by, dewijl al dat bedorven, ofte verrot is, ghemeenlijck een quaden reuck van hem gheeft. Dese Koortse scheydt mer *Sweeten*, ende den langhten overval duyr twaelf uren, somtijds oock maer seven, ofte vier, ja oock drie, ghelijck *Nicolus* schrijft gesien te hebben; te weten, na dat de Gal veel ofte weynigh, dun ofte dick, de kracht sterck ofte slap, de gestalte van 't Lichaem open, ofte gesloten is.

En dit heeft alles plaets in een *Suyvere Anderdaeghsche Koortse*, die hier te Lande soo ghemeen niet en is, als de gene, die den naem van *Bastaert* gegeven is, also wy wonen in een koude, en vochtige Lucht, die in de Lichamen veel slijmerige, ende grove Vochtigheden doet groeyen, dewelcke, benevens de Gal, bederven, soodanighen Koortsen doet groeyen, die daerom oock met minder Schudden aen-komt, maer 't welck langer by-blijft, de Hitte en is oock soo scharp niet, ende wert wel gheleken by den brandt van Nat hout, alsoo hier de scherpigheydt van de Gal ghedempt wert door de koude Slijmerigheydt, waerom sy oock ghemeenlijck noch na de twaelf uren by-blijft, ende met weynigh

nigh Sweeten op-houdt. De Pols en is hier zoo ras niet, noch het water oock zo vyerigh.

Ben dubbeld *Anderdaeghsche*, of, om beter te seggen, twee *Anderdaeghsche*, zijn daer aen te kennen, datze met dezelve Teycken en alle daeg, doch als twee verscheyden zynde, op verscheyden tijden aenkomen, en elcke met de sijne in hevighet over den anderen dagh over-een komt.

5 De *Anderdaeghsche Koortsen*, ghelijck sy de gemeenste zijn, zo loopen sy oock gemeenlijck het minste gevaer ('t en zy datze qualijk gehandelt werden) en komen ten hoogsten, gelijck *Hippocrates* seyt, maer seven-mael. Dan de *Bastaerde* houden langer stede, ende scheidten selden op den sevenden, ja dubbelt seven den omme-gangh. Als sy mede sommige maenden geduurt hebben, zo vervallen sy tot eenige Sieckten van *Lever*, of *re Milt*, die haer dan oock noch langer aenhouden.

6 De *Maniere van Genesen* is in 't lactif voorgaende capittel aengeroert. Staet hier alleen te letten, dat in de *Suyvere Koortse de Gal*, in de *Bastaerde*, dezelve beneffens de gemengde *Vochtheden*, behoortlijck bereyt zynde, gesuyvert, ende op den goeden dagh afgezet werden, door zodanige *Middelen*, als in 't 1. Deel op 't 12. cap. N. 2. beschreven zijn. Is onder tusschen mede dieuſtig, dat, om de quade dampen van 't *Hert* te trecken, op den *Pols* van beyde armen, twee drie uren voor het aenkomen van de *Koortse* gheleyt werdt *Suurdeegh* i loot, poeyer van *Wierook* een half loot, met *Azijn* gemenght, het welck ick wonderbaerlijck goet gevonden heb. Sommige nemen *Roet*, met *Saly* gestooten, en door *wit van Ey* by een gehouden. Sommige mengen onder *Roet* met *wit van Ey* en *Azijn*, gestampte *Loock*, of *Ajwyn*. *Andere* binden op den hart-vinger een gestampt schijfsken *Loock*. Eenige komen verder, en leggen op den *Pols*, de *schors van Vlier-hout*, dan treckt te seer; gelijck noch meerder doet de wortel, ofte het kruyt van *Haven-voet*, groote bladeren verwekkende, die derhalven beter dienen nagelaten.

7 Men mach hier houden dezelve *Maniere van Leven*, die in 't 7. en 5. capit. verhaelt is. Zoude alleen mogen gherwijffelt werden, of men in de rechte *Anderdaeghsche*, dewijl dit de heerste *Koortse* is, als uyt loutere, of ongemengde *Gal* haren oorspronck hebbende, wel op den goede dagh vermochte *Wijn* te drincken? Tot antwoord dient, dat de gene, die *Wijn* gewoon zijn, wel mogen in 't afgaen, of afwezen van de *Koortse*, voornamelijck op eenigh eten (want dan en gaet de *Wijn* zo drac niet na de *Aderen*) een roo-mer *Wijn* drincken, insonderheyt *Moefel-wijn*, of andere, die niet sterck en is. So schrijft *Dr. Forest*, dat hy den *President Suis*, die gewoon was meerder *Wijn*, als *Bier* te drincke, zelve in een *Suyvere Anderdaeghsche Wijn* toegelaten heeft, die hem te voren by een ander *Wijn* verboden was, ende dat hy daer door eerder van de

(2. Deel.)

Koortse ontslagen, en stercker geworden is. Dient oock insonderheyt acht genomen dat in de *Kouw*, op 't aenvangen van de *Koortse* niet te veel deckfel opgeleyt en wert, alzo *Fernelius* zeydt, dat jonge, en stercke *Luyden* binnen den tijd van drie uren daer door versmacht zijn.

Het IX. Capittel.

- 1 *Vierendaeghsche Koortse.*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teycken en,*
- 4 *Voor-teycken en,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I

DE *Vierendaeghsche Koortse* is, dewelke op den vierden dagh komt, en twee dagen tusschen beyde overflaet: dan is somtijts dubbelt, en dan isser tegen twee dagen, maer eenen goeden tusschen beyde, en de eene hout oock op, dat d'ander noch lang by blijft. Daer van schrijft *Cicero* aen sijnen vriend *Atticus* in sijn 7. boeck: *Alteram Quartanam Pamphilus suus mihi dixit decessisse, & alteram levioerem accedens.* De *Grieksche Aëtius* verhaelt, dat alle *Menschen* nootzakelijck, insonderheyt als sy op haer jaren komen, in een *Vierendaeghsche Koortse* moeten vervallen, en dezelve geen tweemaal en krijgen: maer beyde wert door de ondervindinge wederleyt, gelijck men oock siet, het welck nochtans gaet tegens 't gemeen gevoelen, dat een yegelijck geen *Kinder-pocken*, of *Mafelen* en krijght, en ick zelve nu in 't 50 gaende, geen gehad en hebbe, en veel ouder, zonder van dezelve oyt bevangen te zijn geweest, heb sien overliden. Oock heb ick bevonden (zuick even wel zelden gebeurt) dat een *Mensch* twee drie mael de *Kinder-pocken*, en *Mafelen* kreegh: het welk in de *Vierendaeghsche Koortse* oock plaets heeft.

2 De naeste *Oorsaeck* van de *Vierendaeghsche Koortse* is *Swarte gal* in de eerste wegen, by de *Milt*, en daer onrent verrottende. Deze wert lichtelijck aldaer vergadert in de gene, die droogh van gematigheyt, en op haer jaren zijn, insonderheyt in den herft, en als het ongestadig weder is, die vol becommening, forge, en swaermoedigh zijn, die veel rouwe kost, als gezoet, en geroockt vleysch, ofte visch eten, onklaet bier, ofte *wijn* drincken, en daer door, ofte van naturen met een geswollen, ofte verstopte *Milt* gequelt zijn. Waer toe mede helpt het opstoppen van de *Stonden*, en insonderheyt *Speen*, waer door het *Swarte bloet* voornamelijck sijn losinge heeft.

3 Deze *Koortse* (gelijck *Fernelius* oock schrijft) begint met een stercke *Kouw*, dewelke allencxkens zo verre toeneemt, datze een dappere schudding maekt. Dit wert berispt van *Mercurialis*, seggende 5. de febr. 9.

(G)

verwon-

verwondert te zijn, hoe *Fernelius* tegens de meeninge van *Galenus* in't beginsel van deze Koortfen stellende is een groote kouw. Dan *Mercurialis* schijnt sijn selven hier in vergeten te hebben, also hy te voren het zelve geleydt heeft, schrijvende, de Koortse *Zarzera* (hy meynt *Querquera*, hier voor in't 5. cap. vermeld) die hy hout voor de Vierendaegsche, zo genoemt te zijn van de kouw, en't beven, daer dezelve mede begint. Deze *Kouw* is even-eens, gelijk men midden in de winter voelt, niet scherp, of stekende, als in de Anderdaegsche, maer bewarende, en als de beenderen brekende, gelijk de Grieken dat noemen. Want dewijl de Stoffe grof, en dick is, zo en kan sy teneerften niet haestig beweegt werden: maer komt daerna allencxkens, en de Dampen, die van de swarte Gal uytwaefemen, zijn grof, kout, en droogh, ende rakende de vliessen van de beenderen, die van grof bloet gevoedt werden, verwecken aldaer de gemelte pijn. Hier op volghet de *Hinn*, maer zo sterck niet, als in de Anderdaegsche. Want dewijl de swarte Gal, een koude en grove vochtigheyt is, zoo en wertse zo drae niet onsteken. Hierom en hebben sommige den brant van de Anderdaegsche Koortfen niet qualijck geleken by een brandende vlam, en die van de Vierendaegsche by gloeyende kolen. *Dorst*, *Hoofst-pijn*, en andere Toevallen, zijn hier oock minder, als in de Anderdaegsche. De *Pols* slaet in den aenvangh slap, kleyn, ende langhsaem: daerna sterck, groot, en ras, ende ongelijcker, als in andere Koortfen. Het *Water* is in't beginsel, te weten de eerste acht dagen, bleyck, dun, en als gemeen water, dewijl de stoffe van deze Koortse dick zijnde vele verstoppinge maect, waer door't groffte van't Water niet en kan afschieten. Maer daerna de verstoppinge geopent, en de grove Vochtheden bereyrt, en gekoockt zijnde, wert het Water grof, en geverwt. Ten laerften hout sy op met veel *Sweeten*, also de swarte Gal veel *Wey* (de stoffe van't sweet) by haer heeft.

4 De Vierendaegsche Koortse, die suyver is, en sonder vermenginge van andere siekten, ofte eenige gebreken der voornaemste Deelen, heeft weynigh swarigheyt, dewijl de Nature haer in de twee goede dagen verschept. Waer op slaet het Italiaensc spreekwoort: *Febre quartana non fit sonare campana*. En Plato schrijft, dat de gene, die deze Koortse gehadt heeft, ende wederom fris, en sterck geworden is, daerna langer, en vaster gesont zal blijven. Behalven datze oock de quade Vochtheden verterende, sommige van Siekten geneest, daer gantsch geen hope toe en was, gelijk *Hippocrates* schrijft van de Vallende-sieckte. Siet Dr. *Forest* in't 4. Boeck van sijn Aenmerkingen op't 32 capittel. Waerom oock de Siekten na dezelve verlangen, gelijk den hoogh-geleerden *Vossius* 4. *Orat.* 12. 3. uytleyt deze woorden van den Poët *Iuvenalis* in sijn 3. Schimp-dicht:

— jam *Quartanam* sperantibus *agrū*.

Hier uyt heeft misfchien de wijsgerige *Phavorinus* eerstijts het Lof van de Vierendaegsche Koortse ghemaeckt, waer toe niet onaerdigh spelende (gelijk *Agellius* seyt 17. Noët. 1. 2.) met dit Grieks versken:

Ἄλλοτε μήσσειν πέλει ἡμέρη, ἄλλοτε μήτρη.

Ipsa dies quandoque parens, quandoque noverca est.

Het welck zeggen wil, dat het alle dagen niet even wel en kan wesen, maer den eenen wel, en den anderen qualijck, gelijk een moeder, ende stief-moeder. Sulcx dan also zijnde, seyt hy, dat het goet, en quaet in menschelijcke dingen met gebeurten om-gaet, zo is deze Koortse, die twee dagen vry heeft, geluckigh, als hebbende maer een stiefmoeder, en twee moeders. Is niettemin de langhste van alle Koortfen, en duurt niet alleen maenden, maer oock jaren. In de *Somer* (seyt *Hippocrates*) zijfse meestendeel korter, om dat de Vochtigheyt aldan dunder is, en de huyt loffer, waerom sy berer kan vervliegen. In de *Herfst*, seyt hy, vallen de langste, insonderheyt als sy de *Winter* raken, en sulcx om dat haer stoffe dicker is, de huyt harder en gefloten van wegen de uytwendige kouw, 't welck het suyveren belet, en de Koortse stoffe na binnen drijft. Die wat komen te verouderen, vergaenfelden, als in de *Lenten*, om dat de *Lucht* aldan gematigh is, en het *Bloet* de overhant heeft, het welck regel-recht de swarte Gal wederstaet. Maer indiender geen mislagh in begaenen wert, zo en duurtse niet boven een jaer, seyt *Fernelius*, na den Arabischen *Avicennas*. Dan ick heb een gesien van over de drie jaer. So getuygt *Wierus* van vijf en seven jaren, *Fernelius* en *Forest* van negen, *Masarius* van twee-en-twintigh, de gemelte *Wierus* van achtien, en drie-en-dertigh. De reden is, om dat de oorsaeck ofte stoffe door quade Maniere van Leven gestadigh gevoedet wert. Als sy langh duurt, dan isse in oude luyden seer gevaerlijck, waer van de Italianen mede dit Spreek-woort hebben: *Quartana el giovane sana, el vecchio amara*, dat is, de Vierendaegsche Koortse geneest een jong man, en doet een out man. Dan dit en gaet alrijt niet valt, dewijl Oude luyden, die sterck genoeg zijn, en niet van binnen bedorven en hebben, beter konnen geneesen, als Jonge, qualijck gestelt zijnde, gelijk de gemelte *Wierus* aenwijst van een *Vrouw* over de tseftig jaren, die selfs in den *Herfst* deze Koortse krijgende, evenwel geneesen is: daer jonge luyden af storven. Een enckele is lichter te helpen, als een dubbelde. Die met een gebreckelijcke *Lever*, ofte *Milt*, of eenige andere Sieckte vermengt is, vervalt gemeenlijk tot een sware *Blauw-schuyt*, of doodelijck *Water*. Met een stercken *Buyck-loop* wertse somtijts van zelfs geneesen, gelijk *Dodonaeus* daer mede een exempel van heeft in sijn Aenmerkinge op't 59 van *Bemocius*. In magere luyden slaetse wel tot een *Wtdrooginge*, of *Teringe*. So schrijft *Iosephus* in't 13. boeck van d'Outheden der *Joden*, den op't 23. cap. hoe *Alexander*, koningh der *Joden*, als

als hy drie jaer de Vierendaeghsche Koortse gehad hadde, en besigh zijnde met oorlogen, deselve ver-
suynde, van een Uytteringe gestorven is.

§ De *Geneefinge* van de Vierendaeghsche Koortse volgt oock de gene, die wy in 't 7. cap. van de Af-
gaende Koortsen hebben aangewesen, derhalven sul-
len wy hier alleen bybrengen, dat deselvighe in 't by-
sonder vereyscht. Maer also daer geen Koortse en is,
die langer duurt, als bestaende uyt een Aertachtige
vochtigheyt, dewelcke volgt haren oorspronck de
Aerde, zijnde van de langsaemste beweginge, gelijk
de wijse *Plato* schrijft, waerom deselve Vochtigheyt
oock maer op den vierden dag en ontsteekt; so dienen
de Siecken wel verdacht te zijn, dat sy haer selven in
de langdurigheyt niet en quellē, also sulcx waermoe-
dig Bloet veroorsaekt, 't welck dan de Koortse stoffe
vermeerdert, en zoo veel te langer doet aenhouden.
Dewijl dan de naeste oorfaek van deze Koortse aert-
achtigh, grof, en taey is, en derhalven zo wel niet en
wil volgen, als de licht bewegelijke Gal in de Ander-
daegsche, zo moeten se tevoren wel bereyt zijn, voor
al-er datmen dezelve door stercke middelen soeckt
af te drijven, en 't gene datmen in de Anderdaegsche
stevens doet, moet hier allencxkens, en in verscheyde
reysen te werk gestelt werden. Voor eerst salmen dan,
als de Koortse eens, ofte tweemaal gekomen is, de
Maegh, en de voorste wegen van het ghene los is,
sachtjens suyveren met *Manna*, *Diacatholicum*, *El-
lenitrium*, *Syrop van Roosen met Sene-bladeren*, *Pruym-
kruyt*, en diergelijke. Ondertusschen tweemaal drinc-
kende op de goede dagen van een dranck tot berey-
dinge van de Swarte Gal, verhaelt in 't 1. Deel op 't
10. cap. zalmen mede daegs te voren, of oock wel den
selven dagh, als de Koortse laet komt, *Ader-laten*, uyt
den sliicker arm: het welck meerder als eens gedaen
dient, doch elcke reyse niet te veel afgetrocken, 't en
zy de Siecke uytermaten bloet-rijck is, 't welck met
desse Koortse niet veel en gebeurt. Indien de *Maent-
sonden*, of het *Speen*, dat pleeght te bloeyen, gestopt is,
zo dient zulcks ten eersten geopent. De *Stoffe*, door
de aangewesene Middelen, verlaecht, los, ende bereyt
zijnde, machmen stercker afdrijven, mede daegs voor
de Koortse, en dat met zodanige Middelen, als in 't
gemelte 1. Deel op 't 12. cap. N. 3. zijn beschreven.
En zo in 't bereyden, als in 't af-zetten, moet al eeni-
ge tijt volhart werden. 's Anderen-daeghs, tegen dat
de Kouw aenkomt, is oock dienstigh ('t en zy de Siec-
ken ganssch hart van braken was) een *Brack-dranck-*
ken in te nemen van 't gene te sien is op 't verhaelde
cap. N. 6. altijd beginnende van het slapste. Men kan
oock daer toe drinken een roomer *Alssen-wijn* met een
weynigh *Syrop van Azijn*. *Crato*, Geneefineester van
drie Keyfers, prijft hier seer het *Sap van Knollen*, daer
in volgende *Guanerius*, dewelcke schrijft, sekeren *Abt*
daer mede geluckeliker genesen te hebben, dan met
eenige andere middelen. Hy doet se eerst schellen, dan

sieden, en dat water afgegoten zijnde, met versich
water, tot datse sacht zijn, koken, daerna uytperffen.
Dit *Sap* geeft hy in met suycker en boter vermengt.
's Morgens laet hy innemen vijf *gepelde Persyck-keer-
nen*, en by die wijse van genesen blijft hy gemeenlijck
vijftien dagen. In 't afgaen, mach men het Sweeten
helsen met een vierendeel loot *Theriakel*, of *Mithri-
daet*, en een scrupel *Zout van Cardo-benedictus*, in een
half roomerken heeten *Wijn*. Het welck men oock
mach ingeven met dat de Koortse aenkomt, dewel-
cke haertelive, en voornamelijk het beven vermindert.
Wtwendig kan hier mede yet op den Pols gebonden
worden van 't gene in 't 8. capit. is beschreven. Maer
voor dese Koortse wert by verscheyde Geneefnee-
sters seer gepresen een vierendeel loot *Raegh*, of *Spin-
na-webbe*, met een half loot *Popeljoen salfs* gemenght,
en op den Pols gestreken. Sommige hebben 't zelve
Raegh oock willen ingeven, dan is qualijck bekomen,
gelijck *Wierus* betuyghet.

Wanneer by deze Koortse eenige verstoptheyt is
van Lever, of Milt, Blauw-schuyt, of Water-sucht,
dan moet de Geneefinge daer na ghestelt werden,
gelijck in 't volgende 3. boeck sal werden aangewesen.

Tot besluyt van de Geneefinge, zal ick bybrengen
eenige wonderbare exempelen, in dewelcke het Geval
schijnt Geneefineester te zijn geweest. De Vier-
daeghsche Koortse, schrijft *Seneca*, is in sommighe
met geesselen verdreven. Of by geval, of dat die gro-
ve, en taeye Vochtigheyt verwermt, en beweegt
zijnde, vervlogen is, gelijk *Lipsius* daer op aenmerckt.
Men vindt oock sommige, welckers nature door gees-
selen tot byslapen geprickelt wert, gelijk in 't vol-
gende boeck zal uytgeleyt werden. Den Romeyn-
schen Helt *Q. Fabius Maximus*, gelijk *Livius* en *Plinius*
verhalen, had lang gaen quijnen aen de Vierendaegh-
sche Koortse, sonder dat hy door eenige Genees-
middelen konde geholpen werden, tot dat hy in seke-
ren slagh tegens den vyant, als door eenen nieuwen
brandt in 't vechten, de koude van de Koortse, uyt-
bluften. De treffelijcke Geneefineester *Paré* verhaelt
noch twee byna diergelijke, maer van *Schrick*. Se-
ker *François Edelman* wandelende benessens de ri-
viere, om te sien of hy de Koortse konde afgaen,
werde van een goet vriend, die hem ontmoete, on-
voorziens in de rivier gestooten, waer door hy (niet
tegenstaende het swimmen hem gemeen was, gelijk
de gene, die hem in 't water gestooten had, oock wel
wiste) met so grooten schrick bevangen werde, dat hy
na die tijt geen Koortse meerder en kreegh. Noch
verhaelt *Paré* van seker *Hopman*, die, al hadt hy de
Koortse op den hals, evenwel by 't gevecht wilde we-
sen, alwaer hy een musket-kogel midden door den
hals krijgende, met sulcken schrik des doots bevangen
werde, dat de heete Koortse voor de koude *Vreesse*
wijckende, hy daarna van de Vierendaeghsche be-
vrijt bleef.

6 Hier dient ghebruyckt *lichte Spijze*, die wel te verteren is, en seer goet voedsel geeft, geen swarte Gal, of swaarmoedige Vochtrigheden doet groeyen, te sien in den *Schat der Gesontheyt*. Sommige evenwel, na dat by haer, groote begeerte, juyft de beste kost niet, maer zelfs oock Pekel-haringh, ofte noch arger genut was, hebben de Koortse daer mede afgegeten. Het welck maer helpt, seyt *Erastus*, als al de Sieckte al verteert is. Want in't begin doet zulcks groote schade, gelijk hy schrijft eenen gekent te hebben, die op die manier schierlijk stikte. Hy verhaelt noch van een ander, die eenige maenden aen de Vierendaeghsche Koortse gegaen hebbende, een groote lust krijgende, om klaer, en fris fonteyn-water te drincken, na dat hy, alleen zijnde, daer van niet alleen de Maegh gevolt, maer gantsch gekropt had, na een overvloedigh braken van de Koortse ontslagen werde. Dan hier dient wel gelet op de krachten. Soo verhaelt de meer gemelte *Wierus* van eenen vraet, die voor het komen van deze Koortse (als die al een wyl hem bygebleven was) een-en-twintig half gebrade Haringen at, waer op een stercken aanval ten eersten volghde, doch bleef daerna achter. Indien, zeyt *Wierus*, een ander zulcx hadt bestaen, die swack was, hy zoude wel lichtelijck daer in gebleven hebben. Derhalven en moet diergelijcke niet, dan mer de grootste forghvuldigheydt, toegelaten werden. Want al is 't, dat door het gebruyck van zoodanige Spijze, de Siecke wel somtijts van de Koortse bevrijt werden, het zy dezelve met lust ghegeten zijnde, beter verteert, en daerom geen quaedt overschot en laet groeyen, ofte liever, dat de Nature daer mede overladen zijnde, haerzelve daer van door braken ontlafst, en mer eenen de Koortse vochtigheydt overgeeft: nochtans dewijl niemant zulcx in sijn hant en heeft, en geschieden kan, dat de Nature door zodanigen Spijze beswaert, en overvallen zijnde, dezelve niet en verteert, waer door dan de quade Vochtrigheden zouden komen te vermeerderen, en de Koortse dien-volgende verargerden: zo is 't sekerder zulcke Spijze te laten. Den Dranck mach hier wezen *kleyne Bier*, ofte *Wey* met *Consilje de Greyn*, en *Bernagje* geloden, en van 't vuur afgenomen zijnde *Suyringh* by gedaen.

Het X. Capittel.

- 1 *Wtdroogende Koortse, en Benamingen,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Verscheydenheyd,*
- 4 *Ken-teyckenen,*
- 5 *Voor-teyckenen,*
- 6 *Genesinge,*
- 7 *Maniere van Leven.*

1. **N**A dat gehandelt is van de Coortsen, die in het Bloet, ende de vochtigheden onzes Lichaems bestaen, zoo zullen wy nu komen tot de gene die de zelfstandigheydt selve verteren, en 't lichaem gantsch verdroogen; waerom wy deselve *Wtdroogende koortsen* noemen. *Dr. Lunius* geeft haer den naem van *verdwijnende koortsen*. In 't *Griecx* wert sodanige koortse geheeten *Heelica*, 't welck oock gevolght wert by de *Larijnen*, en nieuwe Schrijvers, waer voor de *Barbaren* ende *Italianen* zeggen *Eibica*, de *Fransoyen* eveneens *Frore etique*, en de *Duytschen der Ettrick*. Deze Coortse en is anders niet, als een hitte tegens de nature, van begin, ende door sijn zelve vast in de zelfstandigheydt van 't Herte geprent zijnde, ende van daer de zelfstandigheydt van alle de Deelen medege-deelt, zoo dat sy evenwel bestaet, en vast blijft, al en isser geen oorfaeck die haer onderhoudt.

2. De oorsaken van dese Koortsen, zijn al 't gene de zelfstandigheydt van ons lichaem kan verhitten, en uyt droogen, ghelijck daer zijn *Brandende koortsen*, die lang geduert hebben; alle verouderde *Ontstekinghe* van voorname Deelen, *Tering*, verborgen *Fistels*, *Loop*, en diergelijcke; en uytwendigh, *Gramschap*, *Droefheydt*, *Hitte*, *Honger*, *Dorst*, *Waken*, als sy te seer buyten de kerf gaen.

3. De *Wtdroogende Koortse* heeft drierhande trappen. Den eersten is, als de danachtige vochtigheydt van 't herte, en d'andere Deelen verteert en verdroogt wert, het welck eerst geschiet, als dunder zijnde dan vleysch en vet (die oock daer uyt gemaect wert) en wanneer 't selvige daer na mede verdrooght, dat is den tweeden trap; gelijk den derden is, als den brant ten laetsten aen de vleesche, ende snafelachtige Deelen komt, en dezelve voorts verdrooght.

4. De *Koortse* is in 't beginsel wel te genezen, maer qualijck te kennen, daerna lichtelijck te kennen, dan gantsch ongeneesslijck. Derhalven dient in 't eerste op haer *Ken-teykenen* naertigh gelet te werden. Dese zijn van een beginnende, en in den *Eersten trap*; Als de verhaelde uytwendige oorsaken hevig voorgegaen zijnde, daer op drie vier dagen een gheldadige, ende lijcke *Coortse* byblijft, zonder verheffen of verminderen, dewelcke als om datse gelijk ende eenparigh is, oock den brant, geen pijn en veroorzaect, zoo dat de siecke naulijcx eenige *Coortse* gewaeren wert. Want die koortse hitte staet alreede vast, ende wert van geen nieuwe oorzaeck aengestooct, waer door verheffinghe soude veroorsaken. En alser somtijts haer eenige verheffinghe begint te openbaren, sulcx en geschiet niet door haerzelve, maer *Coortse* daer by komende, of na den eten, gelijk terstont zal gezeyt werden. Hier is terstont een groote swakheydt van krachten. De *pols* slaet slap, en ras; en de *Slaghadere* voelt men veel heeter, als de omliggende Deelen: om dat dezelve van het herte meerder brant ontfangen. Een
nure,

udte, of twee *na den eten* verheft haer de *Hitte* merkelijck, en dien volgende gaet de *Pols* oock raffer; en dat zo lange, tot dat die *Spijse* verteert is. Het welck ick bevonden heb een seker teyken van een uyt droogende koortse te wesen. Maer om daer in vast te gaen, soo moet d'ure van 't eten eenige dagen verandert werden, ende indien den brant toeneemt den eersten, tweeden, derden, vierden dagh, met die veranderinge; zo en isser geen twijfel aen te slaen, of her is zodanige Koortse. De reden is, om dat de hitte alhier gehecht is in de vaste Deelen, die van wegghen haer drooghte, niet en kunnen veel uyt dampen: maer de Spijse vochtigh zijnde, geeft de hitte meerder stoffe, waer uyt dan oock meerder waessem voorkomt. *Galenus* neemt hier toe de ghelijckenisse van de *Kalck*, ghelijck na *Cardanus*, en *Scaliger*, breeder werdt vertoont by *Stephans Castrensis* 4. de *Meteor. microcosm.* 19. Want ghelijck als men op levende kalck water giet, daer uyt veel dampen, en scherpe hitte opschiet: zo oock de vaste Deelen onses lichaems met een eenparige hitte ontfeken, vertoon, ende verspreyden meerder Brandt, als sy door de vochtigheydt van de spijse verspreyt werden. Doch al is 't, dat deze ghelijckenisse niet wel en bevat den Arabischen *Averroeb's*, als oock eenige andere, zo wert sy genoeghzaem beveert, en bevesticht van *Altimarus*, *Vega*, *Augenius*, *Massariis*, *Heurnius*, *Castrensis*, en *Sermertus*. Tot dewelcke wy den lezer wijzen, onnoodigh achtende de redenen over en weder, hier wijtloopigh te verhalen. Als deze Koortse op den *Tweeden trap* klimt: door dien het herte noch drooger wert, zo vergaet het geheele Lichaem, en de *pols* wert slapper, drooger, ende ghelijck als gespannen. *Galenus* meent datmen uyt het *Water* geen teycken van dese Koortse en kan trecken, het welck te verstaen is van de verwe en het wezen des *Waters*, als mede van den eersten trap. Waerom ick oock gheloove, dat de hoogh-geleerde *Fernelius* van 't water alleen ghewach maect in den tweeden trap, en zeydt mer den Arabischen *Avicenna*, datter vet op drijft, en ghelijck als raegh, ofte spinne-webbe. En *Altimarus*, die dit tegenspreckt, wert wel te recht daer over berispt van *Saxonia* 8. de *Febr.* 38. Doch al is 't, datter oock in andere Sieckten, zonder deze Koortse zoodanigen water gemaect kan werden; wanneer evenwel dezelve uyt andere teyckenen alreede blijkt, dan is zulcken water een onverscheyden teycken van de uyt droogende koortse. Want het beduydet, dat het vleysch, en vet alreede versmelt. In den *Derden trap* is een rechte uyt drooginge, waer door *Oogen* hol, en ingetrocken staen; den *appel* oock staet, door dien het vet, dat veel aen de *Ooghen* staet, ende de *Vochtigheden* zelve door de drooghte veel verteert zijn. Hierom steken de *Kaken* en *Ooghebenen* uyt. Daer hangt van buyten eenige *Vuyghheit* aen 't *Oogh*, door dien het weynigh voedtzet, datter noch overig is, niet verteert en kan werden dan aldaer

verdrooght. De *Oogh-schelen* zijn door de drooghte zoo ingetrocken, datse nauwelijcx opgedaen en kunnen werden, zoo dat zodanige Siecken sichijnen slaperigh te wesen, dan het en is den rechten slaep niet, (alzoosy van wegghen de hitte, en drooghte wel wacker gehouden werden) maer alleen een swackigheydt ende veranderinghe in 't beweghen. Het *aengesicht* is beel saluw, en ongedaen, zonder eenige glants, niet anders als loot: over al gantsch mager, en stijf, inzonderheit aen 't *voor-hoofte*, om dat aldaer onder de huyl een gantsch vleefige *Spier* leyt, die verdrooght zijnde, de huyl mede droogh en gespannen maect, niet rimpe-lich, ghelijck in oude luyden. De *slagh van 't Hoofte*, door dien al het vleysch verteert is, schijnt gantsch hol te wesen. Men telt de *Rebben*, men kan qualijck *Buyck* of *Ingewant*, gewaer werden. In 't korce al het *Lichaem* is zo uytgeteert, datter maer vel over het *Been* is, niet vele van een geraemte verschillende.

5. Deze koortse heeft grootelijcx hare zwarigheydt. Dan de eerste, als sy wel bekend is, valt de lichtste om te genezen, dewijl de dauachtige vochtigheydt door goede Middelen kan herstelt werden. Swaerder is de tweede, om dat het verdrooghen van 't *Vleysch* zwaerlijcker te steuten is. Dan de derde is gantsch ongeneelijck; mitsdien alle de naruerlijcke vochtigheydt in de gront verteert is, en de gantsch uytgemergelde Deelen niet wederom en kunnen met eenighe vochtigheydt meer verquickt werden.

6. Dewijl deze Koortse uyt *Hitte*, en *Drooghte* bestaet, zoo moet de *Geneefinge* daer tegen gestelt werden van *Verkoelende*, en *Vochtigh-makende*, zo *Genees-middelen*, als *Maniere van Leven*. Want hier en is noch *Af-setten*, noch *Ader-laten* noodigh, maer alleen het herstellen van 't gene door de *Hitte*, ende *Drooghte* verteert is. Daer toe streckt *Gerste-water* gesoden met *Vyolen-bladeren*, *Bernagye*, *Endiwe*, *Plompen*, *Porceleyn*, *Lattouw* (het het 9 cap. in 't 1 Deel) en de *Verkoelende Saden*. Men kan oock ghestadigh gebruycken een *Amandel-melck* met dezelve *Saden* uytgeperft.

7. Dan de voornaemste hulpe, dewijl het een langsame sieckte is, en die haer alreede in 't *Vleysch* vast gehecht heeft, komt aen op een goede, en wel gestelde *Maniere van Leven*. Derhalven moet verkozen, of gemaect werden een *kele* en *vochtige Lucht*, als mede zodanige *Spijse*, dewelcke oock licht te verteren is, veel voedsele geeft, ende weynigh overtolligheydt nalaet, ghelijck *versche Doeyeren*, *door-geslagen Gerste*, *Soetemelck*, en diergelijcke. De *Oeffeninge* dient hier, maer weynigh, en den *Slaep* wat meerder, als gewoonlijck, also 't laetste het *Lichaem* vervochtigh, ende het eerste verdrooght.

Het XI. Capittel.

- 1 De Pest, haer Naem-reden.
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teyckenen, met bewijs van de Besmettinge,
- 4 Of de palen van 't Leven vast staen, ofte by ons verset konnen werden,
- 5 Voor-teyckenen,
- 6 Middelen om deselve te vermijden,
- 7 Genesinge, en Maniere van Leven.

Dus verre hebben wy gehandelt van Koortsen, die door haer Hitte, Bedervinge, Verdrooginge, onse Gesontheit komen bestormen: daer zijn nu alleen overigh, die by de gemeene ongematigheyt eenige quaetaerdigheyt, ofte selver oock eenen Pestilentialen aert hebben. Dan dewijl deselvige, voor zoo veel het Koortsen zijn, moeten genezen werden, als Koortsen, ende van wegen haren quaden aert, als de Pest, ende na het een 't ander overtreft, oock de Genees-middelen daer roe ghefreckt werden; so sullen wy om kortheydts wille, deselve overslaen, en van de Pest selver handelen, alsoo uyt hare Teyckenen mede sodanige Koortsen te kennen zijn.

1. De Pest is een algemeene sieckte, waerom sy oock by den Latijnschen Historie-schrijver *Livius* met een gemeenen naem *Morbus*, by de Françoyschen *Malaria*, en by ons *de sieckte*, bereyckent werdt. Blijft seer selden onder weynighe stil staen, maer daer sy eens komt, gaet ghemeenlijck door haren befmettelijcke aert dapper voort, het welck de oorsaek is, datse in 't Latijn den naem van *Pestis*, ofte *Pestilentia*, bekomen heeft, die oock in onse, de Franse, Italiaensche, Spaensche, en andere talen is gebleven.

2. De Oorsaek van de Pest is Natuurlijck, of Boven de nature. De boven-natuurlijcke komt van God, of van de Duyvel.

Dat Godt tot straffe der Sonden de Menschen de Peste toefent, blijkt uyt de H. Schrifture, en 't exempel van den Koning *David*, om wiens sondelijck tellen des volcks den verwoestenden Enghel in drie daghen 70000 Menschen door de Peste ombracht. Het zelfde is oock klaer te sien aen de Vermaningen, die gedaen werden *Levit. 25. 36. Num. 14. 12. Deut. 26. 21. 1. Reg. 2. 24.* Dan niet alleen Gods volck, maer oock de blinde Heydenen, hebben sulcx konnen sien, als sy dit quaet wat Goddelijcks, gelijk *Hippocrates*, een van God toegesonden Ellende, ('t welck wy de Gave Gods seggen) gelijk *Diod. Siculus*, en *Dionys. Halicarnassaeus*, deselve noemen: ofte gelijk *Agathias*, de van Godt toegesonde Straffe. Soo meenden die van het Grieksche eylant *Delos*, dat sy de Peste ghekrege hadden door de gramschap van haren God *Apollo* (die in dat eylant geboren was, en het selve daerom voor

heylich gehouden werde) door dien aldaer een groot Heer begraven was, buyten de oude gewoonte, gelijk *Aeschines*, en *Diod. Siculus* getuygen. So schrijft oock d'oude Poët *Homerus*, dat den selfden *Apollo* de Pest in 't Grieksche leger sant, om dat haren oversten *Agamemnon* de dochter van sijnen Priester vervoert hadde. Maer daer zijn andere, seyt *Eustatius*, in sijn Wtleggingen, die deselve Peste van den Priester *Chryses* meenen door toover-konst ghemaect te zijn. En hy voeght daer by, dat de Duyvels en Toovenaers de Pest dickwils verwecken. Maer zo dese, als de gene, die Godes gave is, wert gemeenlijck ontsteken door natuerlijcke Oorsaken, ende zo verstont (ghelijck den selfden *Eustatius* aenwijst) den helt *Achilles*, die de Genees-konste van sijnen meester *Chiron* gheleert hadde, dat de ghemelte Peste quam uyt quade gestaltenisse van de Lucht. En aldus wert oock de Pest van *Iuno* gesonden, by den Poët *Ovidius*, wiens treffelijcke beschrijvinge wy hier sullen brengen uyt het 7 boeck van de Herfcheppinge:

*Dira lues populis ira lunoni iniquae
Incidit exosae dictas à pellice terras.
Dum visum est mortale malum, tantaeque latebat
Causa nocens cladis, pugnatum est arte medendi,
Exitum superabat opem, quae vilita jacebat.
Principio caelum spissa caligine terras
Pressit, & ignavos inclusit nubibus aestus.
Dumque quater plenis explevit cornibus orbe m
Luna, quater plenum tenuato retexit orbem:
Letiferis calidi spirarunt aestibus Austris.
Constat & in fontes vitium venisse, lacusque,
Mulliaque inclutos serpentum multa per agros
Errasse, atque suis fluviis temerasse venenis,
Strage canum primo, volucrumque aviumque bonumque,
Inque feris subiti deprensa potentia morbi est.
Concidere infelix validos muratur arator
Inter opus tauros, mediisque recumbere sulco.
Lanigeris gregibus balatus dancibus agros,
Sponte sua lanaeque cadunt, & corpora tabent.
Acer equus quondam, magnaue in pulvere fame,
Degenerat: palma, veterumque oblitus honorum,
Ad praesepe gemit morbo moriturus inertis,
Non aper irasci meminit, nec fidere cursu
Cerva, nec armentis incurrere fortibus ursori.
Omnia languor habet, sylvae, agrisque, visisque
Corpora secula jacent, viciantur odoribus aurae.
Mira loquor, non illa canes, avidaeque volucres,
Non cani terigere lupi: dilapsa liquefunt,
Afflaturque nocent, & agunt contagia late.
Pervenit ad miseros damno graviore colonos
Pestis, & in magna dominatur moribus urbs.
Viscera torrentur primo, flammisque fatiscunt.
Indicium rubor est, & ductus anhelitus ignis.
Aspera lingua tuncet, tepidisque arentia ventis
Ora patent, auraeque graves captantur hiatu.*

Non

Non stratum, non ulla pati velamina possunt,
 Dura sed in terra ponunt praeordia, nec sit
 Corpus humo gelidum, sed humus de corpore fervet.
 Nec moderatim adest, inque ipsos saeva medentes
 Erumpit clades, obsuntque autoribus artes.
 Quod propior quisque est, servitque fidelius agro,
 In partem leti citius venit, atque salutis
 Spes abiit, finemque vident in funere morbi.
 Indulgent animis, & nulla quid utile cura est.
 Utile enim nihil est, passim positoque pudore,
 Fontibus, & fluvio, puteisque capacibus harent.
 Nec scitis est extincta prius, quam vita bibendo.
 Inde graves morbo nequeunt consurgere, & ipsis
 Immoriuntur aquis, aliquis tamen haurit & illas.
 Tantaque sunt miseris invidiis tadia lecti,
 Prostrantur, aut si prohibent consistere vires.
 Corpora devoluunt in humum, fugiuntque penates
 Quisque suos, sua cuique domus funesta videtur.
 Et quia caussa latet, locus est in crimine notus
 Semianimes errare vis, dum stare valebant
 Aspicientes, stentes alios, terraque jacentes,
 Lassaque versantes supremo lumina motu.
 Membraeque pendentis tendunt ad sidera caeli,
 Hic, illic, ubi mors deprenderat, exhalantes.

De natuerlijke Oorsaek bestaet meest in bedorven Lucht, somtijts oock in quade Spijse, ofte Dranck. De Lucht wert met Pestig vyer bedorven, voor eerst Sterren (waer toe de Sterre-kijckers seggen Saturnus insonderheyt te doen, als hy door de drie heere teycken enen gaet) alsoo deselve niet alleen door het licht, en beweginge, maer oock door by sondere invloeyingen, ende verborgene krachten op de werelt werken. So schrijft Thuanus in 't 72 boeck van sijn Historie, geweest te zijn een Pest inde kleyne steden ontrint Parijs. Dan meestendeel krijcht de Lucht een quaet-aerdigheyt door quade hoedanigheden, of bedervinge. De Hoedanigheyt stelt Hippocrates in een Zuydicht jaer-gety, wanneer de Lucht noch met zachten regen ververscht, noch met winden doorwaeyt en wert. So schrijft de meerder-gemelte Diodorus Siculus in 't 12 boeck van sijn Grieksche Historie, dat die vermaerde Peste haren oorspronck nam. Want na dat in den winter een grooten regen gevallen was, en dat het lant daer door onder water stont, insonderheyt in de leeghten, het welck daer na door de Somersche hitte ontstekende, ende bedervende, gaf quade dampen op, die de Lucht bedorven. Waer by quam, dat de Lucht door koele winden niet doorwaeyt, ende ververscht en werde. So dat oock de Peste komt, gelijk de Romeynsche Historie-schrijver Livius wel aenghemerckt heeft, uyt Drooghte, ende al te grooten Hitte. Soodanighis gheweelt de Peste van Thebe in Grieken-landt, daer Seneca van schrijft Oedipus:

--- fecimus caelum nocens,
 Non aura gelido levis afflatu fovet
 Anbela flammis corda, non Zephyri leves
 Spirant, sed ignes auget aestiferi Canis
 Titan, Leonis terga Nemeaei premens:
 Deservit amnes humor, atque herbas color, &c.

Het legher van de Carthaginefers werde in Sicilien mede van de Pest overvallen, door dien de zomer ongewoonlijk heet was. Waer toe, schrijft de gemelte Diodorus, het landt zelve oock wat oorsaek schijnt gegeven te hebben, als leegh, en wat moerassigh zijnde. Want in 't beginfel voor den Sonnen opganck, van wegen de koele wint, die het water gaf, kregen de lichamen een huyveringh, de welcke op de middagh schenen van hitte te zullen versmachten. Ende voorwaer men bevint, datter niet erger en is om de Peste te verwecken, als ongestadigh weder, en dat schierlijk van koude in hitte verandert, gelijk de gemelte historieschrijver Livius verhaelt, dat te Romem, als op een zeer vochtighen winter zeer schierlijk de lucht veranderden, daer op eenen zwaren, en pestigen zomer volghden. Het welck zeer wel getrefst is by den natuerlijcken Poët Lucretius in sijn 6 boeck:

Nec refert utrum nos in loca deveniamus
 Nobis adversa, & caeli mutemur amicum,
 An caelum nobis ultro natura cruentum
 Deferat, aut aliquid, quo non consuevimus uti
 Quod nos adventu possit tentare recentis.

So is (gelijk Plutarchus verhaelt) de Pest van Athenen veel geleyt op den Vorst Pericles, om dat hy al de Boeren, vermids den oorlogh, in de stadt ghetrocken had, waer door uyt veranderinge van plaets, en ongewoone maniere van Leven de sterfte ontstont. Want alzooy door de nauwte malkanderen verstoncken, zo werden de lucht, en sy zelfs oock besmet. Ende voorwaer daer en is niet ghemeender om de lucht te ontsteken, en te bederven, als quade dampen, insonderheyt daer geen verversinge op en valt, gelijk in lang beslore, en muste kamers. Waerom niet vreemt zeydt Seneca, dat de Pest dickwils volghet op groote Aertberinghe: want daer is veel ongezontheydt in de diepte verborgen, gelijk oock eenige schadelijcke, en pestige Wateren, die nimmermeer en loopen, noch van een vrye wint verfrist werden. En de lucht dan daer onder zijnde, als zy uytbreeckt, verspreyt haer wijt uyt, ende brenghet de gene die haer inhalen, voor een groot deel, om hals. Het welck bevesticht wert mer i gene Capitolius, en Ammianus verhalen, dat te Babylonien in den tempel van Apollo uyt een gout koffienken, 't welck juyft in handen van een krijghs-koecht viel, zo schadelijcken damprees, dat hy van daer niet alleen na Parthen gedreven zijnde, maer oock na andere landen, dezelve met Pest vervulde. So schrijft mede

mede *Guairerius*, dat in Italyen, uyt een gheopende put, die langh ghesloten was geweest, enen quaden damp quam, die al de omstanders ten eersten dede sterven. So wert oock de Lucht vergiftricht van *onbegraven Lijcken*, als mede door groote menighe van *dooede Sprinck-banen*, gelijk *Augustinus* getuyght daer uyt sodanigen Peste ontsaen te zijn, die in't Koningrijk van *Masmissa* alleen tachtigh duyzent menschen wech-sleepte, en datter te *Urica* (een stadt in 't selfde *Afrika*, daer hy Bisschop was) van dertigh duyzent Krijghs-knechten, die daer lagen, niet meer, als thien over en bleven. Hierenboven werdt noch de Lucht bedorven door vermenginghe van quade Lucht, die uyt andere landen door de winden ghedreven werdt, gelijk de Peste van Athenen eerst (als *Thucydides*, en andere getuygen) uyt Morenlandt in Egypten, ende van daer in Griekenlandt quam, ende de Sweete die sieckte uyt Engelandt, eerst by ons, ende daer na in andere landen voortsettede. Waer in *Plinius* schrijft, ondervonden te wesen, dat de Peste alijt gaet van het Zuyden naer het Westen, 't zy in de winter, ende datse dan boven de drie maenden niet en duert. Noch kan de Peste verweckt werden door *Vergif*, te weten, eenighe Salven die sy strijcken, ofte Poeyers, die se stroyen: waer van *Livius* een grouwelijcke geschiedenis verhaelt. Als, schrijft hy, de voornaemste der stadt *Romen* van gelijcke sieckten, en met de eygen uytkomst sterven, soo isser een dienstmaeght ghegaen by den kancelaer *Q. Fabius Maximus*, die vele Ioffrouwen van de stadt daer over aenbracht, zoo datter wel hondert ende tseventigh verwesen wierden. In deselfde Stadt is oock noch op een ander tijt van dezelfde oorsaek een groote Peste gheweest (gelijk *Xiphilinus* beschrijft in sijne Grieksche historie, in 't leven van den Keyser *Commodus*) so datter dickwils op eenen dagh binnen *Romen* twee duyzent sterven, ende grousaem veel in 't geheele Rijk, door de boofheydt van de quade menschen. Want eenige kleyne naeldekens met *Vergif* bestrijckende, wisten daer mede de Sieckte voort te zetten. Het welck mede ten tijde van den Keyser *Domitianus* gebeurt is. Wy lezen dat de Turcken, en Ioden daer oock weten mede om te gaen. *Paulus Aemilius* verhaelt in sijn Historie der Fransche Koningen, van de Ioden, een halfterrigh volck, seydt hy, ende dat met een vloeckten haer reghens ons raest, door den Koningh *Philips de Schoone*, uyt *Vranckrijk* gejaeght, ende ten tijde van sijnen soon *Hutin* daer na wederom ingelaten zijnde, dat sy, soo om haer vorige ballinghschap, ende haer ghenomen goedt, te wreken, als oock uyt vrees of het selfde haer eens wederom mochte overkomen, daer toe mede van de grooten onder de Turken, ende Heydenen ongekost wesende, de *Melaetschen*, die langhs het landt gingen bedelen, daer toe brachten, datse *Vergif* in de putten smeten, waer door een sware Peste oprees. Sulcx is mede gheschiet al in

vorighe tijden, te weten, in de vermaerde peste van Athenen, door haer vyanden van *Pelops-eylandt*, ghelijck de meer-gemelte *Thucydides* aenroert. Hier van zijn meerder exempelen te sien by *Droëus*, *Portus Wierus*, *Saxonia*, *Iordanus*, *Polius*, en andere.

De andere oorsaek van de Peste hebben wy ghestelt in *quade en bedorven spijs*, waer door vergiftige Vochtrigheden, gelijk van uytwendigh vergif in ons Lichaem komen te groeyen, als *Galenus* op verscheyde plaetsen aenwijst. Sulcx heeft oock veel geholpen tot de meerder-gemelte Peste van Athenen, ghelijck *Diodorus* verhaelt. Want, seydt hy, het jaer te voren gheheel vochtigh zijnde, hadde bedorven vruchten voortgebracht. Sulcx gheschiet meest in Hongersnoot, als in legers, daer menichte van volck by een is, ende weynigh toevoer, als infonderheydt in belegerde steden. Want aldaer werdt al ingellingert, datter voorkomt, om maer den buyck, van hunger bafsende, wat te stillen. Sodanigen Peste is geweest in't leger van *Xerxes*, Koningh van Perfen, als hy uyt Griekenlandt moeste vluchten. Want (schrijft *Herodotus*) den hunger was onder sijn Krijghs-knechten zoo groot, dat sy de bladeren ende wortelen van de kruyden aten. Het selfde gebeurde oock in 't leger van *Iulius Caesar* (gelijk *Plutarchus* in sijn leven verhaelt) als hy oorloogde tegen *Pompeius*. Waer van de Poët *Lucanus* seydt, dat de Krijghs-luyden mer de bladeren in de mont sterven.

Ore novus pascens moribundus labitur herbis.

Soo mede het Krijghs-volck van *Alexander de Groote* (ghelijck de ghemelte *Plutarchus*, en den Latijnschen Historie-schrijver *Currius* ghetuygen) als sy in haer wederkomst uyt *Indyen*, de wortels van *Dadel-boomen* aten, vervielen in seer sware Peste. Van Hongersnoot was mede de Peste in de belegeringhe van *Marseille* in *Vranckrijk*, gelijk *Iulius Caesar*, die daer selve voor lagh, schrijft in 't 2 boeck van de burgerlijcke Oorlogen. Diergelijcke zijnder meer te lezen by *Appianus*, *Iosephus*, *Hegesippus*, *Sigonius*, *Polydorus Virgilius*, en by onse Historie-schrijvers van her deerlijck beleghe van *Leyden*: so datter niet gemeender en is in alle Historien, als exempelen van peste in Belegeringen uyt Hongersnoot door ongebruyckelijcke ende geen eetbare kost veroorzaeckt. Waer by dan seydt *Vegetius*, de peste doct groeyen in de gene, die daer van drinckt.

Maer also dickwils bevonden werdt, dat yemandt sonder de verhaelde oorsaken de pest evenwel schierlijck op den hals krijghet, alleen uyt *sebrick*, 't zy dat hy ergens een baer ontmoet, ofte een doode uyt een pestigh huys siet dragen, so dient daer van de reden wel ondersocht. Wat wonderbare kracht de Inbeeldinghe heeft, toont de dagelijcke ervaringe: maer hoe sy hier het pestigh vyer inbrenght, en is niet wel aen

aan te wijzen. Maer gact altijd voor eerst vast, dat de Vochtheden, door de Bewegingen des gemoets, op verscheyde wijze beroert, en bedorven werden. Ten anderen, is 't oock seker, dat de Inbeeldinge altijd streckt na een bysondere, en bepaelde veranderinge, gelijk te sien is aan de swangere vrouwen. En also geschiet het mede, dat de gene, die uyt vreesse van de Peste verschrieken, en niet als om dezelve gestadigh en dencken, door die inbeeldinge en vreesse deze bepaelde bedervinge de Vochtheden indrucken: gelijk een swangere vrouw zodanigen teycken haer vrucht mede-deelt, als 't gene was, daer sy van verschriekt is geweest. En dit is de voornaemste oorfaeck waerom Pest-meesters, Schrobsters, Cellebroers, en diergelijke, selden de Pest krijgen, daer een ander, die zo stout niet en is, indien hy in haer werck maer eens tradt, terstont de Peste op den hals soude krijgen, en daer van sterven. Want zo yemant het Pestigh zaet vat, en met eenen dapper vreesse en schriekt, daer van zal hy naulijcx genelen, door dien het te diep in 't Herte schiet, en de levende kracht te seer verswackt wert, om het zelve uyt te smijten.

3 Wy komen nu oock tot de *Ken-teyckenen*, seer noodigh zijnde te weten, zoo om de Peste te schouwen, als om te genesen. Daer toe zullen wy bybrengen niet alleen de gene, die de regenwoordige Peste aanwijzen: maer oock die bootschappen, dat dezelve op 't komen is.

Want datter oock Teyckenen zijn, waer door de aenstaende Pest te kennen is, blijkt uyt den oppersten Geneesmeester *Hippocrates*, die voorseyde, dat de Peste van *Ilyrien* zoude komen, en sont derhalven sijne leerlingen in de Grieksche steden, om deselve te steuten, gelijk *Plinius* getuygt 7. Nat. 37. De Sterrekijckers weten hier veel van *Cometen*, ende ander gesternte te seggen, gelijk oock de Poët *Manilius*: dan de Geneesmeesters, schrijft *Plutarchus*, oordeelen eenen Pestigen Somer uyt de veelheyt van *Spinne-koppen*, alsook uyt al 't gene geseyt is, de Lucht te besmetten. Het zelfde beduyden oock overvloet van ander quaet gedierde, gelijk *Padden*, *Vliegen*, *Schal-bijters*, en diergelijke: als mede het voortkomen van *quaet kruyt*, en van *Duyvels-broot*. Dat de *Visch* op 't water door drijft: dat de *Vogels* haer nesten, de *Musen*, en *Mollen* haer gaten, de *Wilde dieren* haer hollen, om beter Lucht te soecken, verlaten. So schrijft *Philostratus*, dat *Apollo* het voorspel van de Peste doet maken door de *Wolven*, (te weten, als die van zelfs in de steden komen loopen) dezelve seyndende uyt goethertigheyt, tot de gene, die sieck zullen werden, op dat sy haer zouden wachten.

Men mach oock wel dencken, dat de Pest niet verre en is, alffer sevens veel volck sieck werd, en dat de voorgaende Siekten een quaden aert krijgen. Anders zijn de Teyckenen gantsch verscheyden en menigvuldig, oock meestendeel gemeen met andere siekten:

(2. Deel.)

waer door gebeurt, dat of yemant begaest is, of niet, in 't beginfel dickwils onseker valt, dewijl hem aldan somtijds maer eenige, ja oock maer een teecken en openbaert, als daer zijn *Qualijckheyt*, *Braken*, *Pijn in 't Hoofd*, *Huyveringh* door al de leden, *grootte Drooghte* en *Dorst*, *Flaute* ende *Benautheyt*, *gestadigh Waken*, ofte in tegendeel *vast Slapen*, *Purpere vlacken*, *Peper-keren*, *Geswellen*, *Pest-kolen* (de laetste zijn verre de sekerste) en vele andere, eertijds in de Pest van Athenen aengemerckt, die wy uyt de Grieksche histoye van *Thucydides*, en de Latijnsche verssen van *Lucretius* verhalen, ende uytleggen in een Latijnsch Boeck, met namen *Idea Medicina veterum*, tot Leyden gedruckt. Maer al is 't dat in de Pest niet altijd alle, ofte vele teyckenen voor den dag en komen: zo moet een Geneesmeester voordachtigh zijn, oock op weynige, die hy gewaert wert, in tijde van sterfte altijd achterdencken te hebben, en de sieckte also te handelen, als offe meerder quaetaerdigheyt van binnē verberghde, alffe wel uytwendig verroonde. Want de ervarentheyt heeft altijd geleert, gelijk wy oock tegenwoordigh bevinden, dat meest alle andere siekten na den quaden aert wat trecken, ofte al warens oock in 't eerste gantsch onbesmettelijck, daarna in een Pest veranderen. Waer door gebeurt, dat, al is, gelijkmen gemeenlijck seyt, de oude sieckte uyt het lant niet, in tijde van Pest naulijcx eenige andere gevonden wert, die daer van niet wat deelachtigh en is. Sulcks wijft het genesen oock volkomentlijck uyt. Ick heb gesien die de Koortse kregen, met *Qualijckheyt*, en *grootte Drooghte* in den mont: met *Pijn* in den hals, daer niet aen gesien en konde worden, maer wel grooren Brant gevoelt: de meeste met *Pijn* in 't hoofd en *Braken*, ofte alleen *Walginge*: sommige die alleen *Pijn* in de lenden en *huyveringh* door het geheele lichaem voelden: en onder deze woonden sommige in straten, daer routsom de Pest onsteken was, ja niet alleen by de bueren, maer het vuur was oock in deselfde huysen gekomen, alwaer al dienst-boden uytgedaen waren: en evenwel en openbaerde hem uytwendig anders niet, als ick nu verhaelt heb. Dan de genesinge met *Pest-dranken*, sonder gewoonlijke genees-middelen, toonde genoegh, dat het quaet van binnen schuylden, al wast ichoon dat het sich door geen uytwendige Teyckenen te kennen gaf. Want sulcx gebeurt somtijts eerst, den tweeden, derden, vierden, of andere dagen. Dan in geene Sieckte en werckt de *Besmettelijckheyde* krachtiger, als in dese. Waerom *Seneca* schrijft 4. van de *Gramschap* 5. datter tegens de Peste niet en helpt sterckte van 't lichaem, noch goede sorge voor de gesontheyt, dewijlse sonder onderscheyt stercke, en slappe overvalt, en gelijk de Poët *Horatius* seyt,

Mista senum, ac juvenum densantur funera.

Dit zijn wy noch onlangs, te weten in 't jaer 1636 hier in de Stadt (gelijck oock het geheele Landt door) wel gewaer geworden, alffer geheele huysgesinnen

(H) uytstor-

uytstorven, en de Pest-huysen te kleyn waren, om de arme krancken te ontfangen. Diergelijck sterfte heeft onse Stadt Dordrecht uytgestaen in't jaer 1603, zo darmen 't volck op de straten miste: als ook voorleden jaer de Stadt Leyden. Ten tijde van onze voorouders, in de jaren 1502, 1505, en 1522, wasser zoo hevige Pest, datter in sommige steden van Nederlant meer als 500 op eenen dagh quamen te sterven: zo dat de vogels door den stanck van de lucht doot ter aerden vielen, veel menschen over tafel met het eten in de mont, den beker in de hant, doot bleven: de straten met gras bewiessen, de deuren en vensters met mosch begroeyden. Niet lang daerna, is geen minder plaeg overgekomen, de Sweetende-sieckte genoemd. Deze begon in Engelandt in 't eerste van de regeringe van Koning Hendrick de VII. in 't jaer 1486 met zo grooten hevighet, datse niemant sparende, de kloekste menschen binnen twaelf uuren wechnam. Wt Engelandt quamse in Noorwegen, Denemercken, daerna ook in Duytslant, Nederlant en elders. In onse Stadt is men dezelve eerst gewaar geworden in September 1529, en heeft een groote menigte van Borgers mede gelscept. Ja in de kleynen stad van Oude-water, schrijft Bor, in sijn Nederlantse historyen, dat als sy in 't jaer 1575 belegerd werde, de Borgers geen vier-dalf hondert sterk en waren, zijnde het voorleden jaer door de Pesten ontrent 3000 wech-genomen. Sulcks gebeurt insonderheyt, daerse weynigh, ofte niet geschout en wert, gelijk by de Turcken. Want dit is de rechte wegh, om als een loopent vuur, de Pest te doen verspreyden. Ende dat het op een plaets in onze Voorstadt in 't gemelte jaer van 1636, zoo grouwelijck voortgeset is, datter weynigh in een straet overgebleven zijn, mach meest gheweten werden, dat de Luyden haerfelven niet gewacht en hebben: en niet alleen selve by zodanige siecken, dick wils sonder eenige noot, gestadigh gingen, maer oock haer kinderen mede namen, die veeltijts voor het bedt bleven staen, als een Krancke af-scheyde, waer door het pestigh vuur in het jonge bloet lichtelijck ontfangen en ontfeken is. Dit zelfde wert mede in de groote sterfte van Athenen beklaeght van den Poët Lucretius, byna in deze versen:

*De siecke gaet dapper voort, het een lijck dringt het ander,
Om datmen zonder vrees gestaegh loopt by malckander.*

*Het vyer is nimmer stil, den brant komt over-al,
Zoo datter niemant blijft bevrijdt van ongeval.*

In 't jaer 1577 werde hier door de Pest onder de Turcken soo uytgespreyt, dat sy in een Stadt van Egypten, Cairo genaemt, binnen vierentwigh uuren wel 24000 menschen wechnam. In 't jaer 1598, storven in eene Stadt van Barbaryen, Marocco, eenige maenden lanck, alle dagen vier duysent menschen, en somtijts oock wel ses duysent. En waer dat de sterfte onder de Turcken eens komt, daer kans nauelijcks

uytgeraken: zo dat in Cairo, en Constantinopelen, gemeenlijck het geheele jaer door altijt minder of meerder Pest is. Sulcx moet nootfelijck zo gaen, daerse niet geschout en wert. Ick en kan niet nalaten, alhier te verhalen over dit gevoelen van Onbesmettelijckheyt, 'rgene in sijnen vierden Latijnschen Brief geschreven wert van d'Heer van Busbeecke, dat terwijl hy te Constantinopelen lagh, als Keyfers Ferdinands Gesant, aldaer een selle Pest is opgestaen, die in korte tijdt veel duysenden van menschen heeft wechgenomen. Want daer storvender wel 1200, ten minsten 1000, alle daegh. Waer door hy bekomment zijnde, insonderheyt als hy sagh dat de geheele buurte, ende oock sijn eygen huys ontfeken was, sandt aen den oversten Rustan (die niet alleen van weg sijn ampt, als groote Vizier, maer oock als getrouw hebbende de dochter van den grooten Turk, alles in sijn Rijk vermocht) om met verlof te verhuysen, daer hy mocht wese buyten vrees van besmettelijckheyt. Rustan antwoorde, daer van den grooten Heer te sullen verwittrigen, sanderen daegs liet hy weten, dat de Keyfer Soliman aldus geantwoort had: *Wat heeft den Ambassadeur voor, of waer wil hy benen? Weet hy niet dat de Pesten sijn pijlen Godes, die haer voorgestelde wit niet en missen? waer by hem verbergt, hy en kan die scheur niet ontloopen? Indien Gode mijn beliefde te treffen, zo en zoude my noch de vluchte, noch eenige schuyt-plaets kommen verschoonen. Het is te vergeefs yet te willen ontloopen, dat niet te onloopen en is. Mijns Hof, en Huys is te deser uure niet vry van de Pest, maer ik blijve evenwel in woonen: den Ambassadeur zoude oock, na mijn oordeel, beter doen, dat hy bleve daer hy is.* Aldus was den Ambassadeur van den Keyfer genootsaeckt tegen sijn dank te blijven in een besmet huys. Dit had hy van 't Turksche geloof te bet. De Turcken, schrijft hy, blijven wel onbescroomt, maer niet bevrijt van de Pest, van wegen haer gevoelen, en geloof, dat elck mensch van Godt voor sijn voorhoofd geschreven is de tijt en maniere van sterven: en als zulcx omkomt, datmen dan te vergeefs de doot soeckt te ontgaen: als zulcx noch niet omgekomen is, datmen dan te vergeefs vrees. Derhalven en laten sy niet het linden en woulen, daer yemant van de Pest in gestorven is, en daer de sweeterige vochtigheyt noch aen kleeft, wterfont te handelen, ja haer aengesicht daer mede te wrijven, seggende, Indien 't Godt belieft dat ik aldus sterve, zo en kan het anders niet geschieden: indien het hem niet en belieft, zo en kan dat niet schaden. Aldus neemt de siekte toe, en heele huys gefinnen komen tot den lesten mensche uyt te sterven. Maer of dese jammerlijcke sorgeloosheyt alleen by de Turcken bleef! sy is oock forgeloosheyt alleen by de Turcken bleef! sy is oock by sommige onder de Christenen ingekropen, en Gregorius Nyssenus steeckt onder de Ouden in dat gevoelen: dan wy stellen tegen sijn gesagh den Outvader Basilius, die zulcx wel uyt druckelijck tegenpreeckt in de uytlegginge van den 1. Psalm. Waerom my seer vreemt dunckt, datter noch onder ons gevonden werden,

den, die staende willen houden dat de Pest niet besmettelijk en is, en alleen van Godt sommige, die het hem belieft, toegesonden wert, die dezelve te vergeefs zouden soecken te ontvluchten: en dat de gene, die zulcx doen, de voorstienigheyt Godts niet en vertrouwen, en haer op dezelve niet gerust en stellen. Het is wel waerachtigh, en zal van niemant ontkent werden, dat de Pest, andere siekten, als oock oorlogh, dieren-tijt, den mensche tot straffe van Godt toegesonden werden: maer evenwel is het nergens verboden de plagen te schouwen, en daer van sijn zelve te bevrijden. Anders was de geheele Geneeskonste, ja alle menschelijcke sorge en naertigheyt te vergeefs.

Laet de gene, die met dit gevoelen swanger gaen, maer leeten op de ervarentheyt, die wel te recht de Leermcesterse van de dwafen genoemd wert. Siet men niet dagelijks hoe de Pest voortset, en daerse in een huys komt, met een niet op en hout? En gelijk de gene, die met peck omgaen, daer mede besmet worden, en een vliege zo langh om de kaers vlieght, tot datze ten lesten verbrant: even-eens gaet het met de ghene, die de Pest na-loopen, ofte niet en schouwen. Soo dat wel geschreven is van den Poët *Ovidius 7. Met.*

*Daer is gantsch geen behulp, en diese wil verjagen,
Is d'eerste die sy raecht met haer besmette plagen:
Hoe yemant nader is, en trouwer by de pest,
Hoe dat hy eer betreet de wegen naer het lest.*

Sulcx beviatmen dagelijks aen de gene, die veel over zodanige siecken gaen. De Griecische history-schrijver *Thucydides* schrijft, dat in de groote sterfte van *Athenen* de Geneesmeesters meest omquamen: als de ghene die haer meest ontrent de Pest liet vinden. Waerom wel geseyt is van *Seneca Oedipo*:

Cadunt medentes: morbus auxilium trahit.
So geruyght *Diodorus Siculus* van de Pest te *Carthago*, dat alle raet der Geneesmeesters vruchteloos was, zo van wegen de felligheyt der sieckte, als van wegen de haestigheyt des doots. Waer door sy noch anderen, noch haerzelven en konden helpen. Dit is aerdigh afgebeelt van een Italiaensch rijmer *Guarino*, in de beschrijvinge van de Pest van *Arcadia*, met deze versen:

*Perian senza pietà, senza soccorso,
D'ogni sesso le genti, & d'ogni etade:
Vani erano i remedi, il suggerir rardo;
Inutil l'arte: & prima che l'infermo,
Spesso nell'opra il medico cada.*

Dewijl dan de Pest zo besmettelijk is, dat de Geneesmeester dickwils eerder komt te sterven, als de Siecke: zo behooren wy wel vermaent te zijn, niet lichtveerdigh en sonder noot ons ontrent dezelve te begeven. Wy zouden hier toe verscheyde exempelen by kunnen brengen, van de gene, die onnoose-

lijck uyt deze oorfaeck omgekomen zijn. Dan ick zal maer een verhalen, uyt den brief van den hooghgeleerden Heere *Adolphus Vorstius*, Professor in de Geneeskonste, en jegenwoordigh weerde Rector van de hooge-schole tot *Leyden*. Een seker Borger aldaer, met dit ghevoelen beseren, siende dat sijn vrouw aen de Pest leggende na haer cynde gingh, gebodt sijn dochterken, dat sy in haers moeders (die zulcx in 't minste niet versocht en hadde) kamer zoude gaen, om haer voor 't leste noch eens aen te spreken. Sy door jonckheyt, en rechtveerdige oorfaeck van vreesse beweeght zijnde, was daer langh tegen: tot datze ten lesten met geweld daer ingebracht zijnde, al schreyende en bevende het pestigh vuur ontgingh, waer door sy kortz na de moeder quam te sterven. Soo deze *Luyden* en haer Leermcesters van deze hartsele sieckte door de Godsalige leeringe van den vromen en in alle geleertheyt uytmuytende *Heydanus* noch niet genesen en zijn, zo diensse gebracht ter plaetse, daer geen boonen en bloeyen, om aldaer den wortel van *Nies-kruyt* tweemaal daeghs in te nemen.

Maer om datter aen gelegen is wel te weten ofte de Pest besmettelijk zy, dan niet, en dat wy te vergeefs zouden schrijven, hoe dat yemant hem van dezelve dient te wachten, by aldien datze niet besmettelijk en was: zo dunckt ons niet ondienstigh te wezen, voor aleer wy leeren dezelve voor te komen, haer besmettelijckheyt te bewijzen, ende met eenen de Pestigen aert wat nader te ondersoecken.

De Besmettinge geschiet, alster eenigh quaet zaet op-slaet uyt een sieck lichaem, en dat het zelve medegedeelt aen een ander, 't welck tot zulcks eenige genegentheyt heeft.

Het gene van een besmet lichaem een ander medegedeelt wert, en is de sieckte zelve niet, daer den eersten mede besmet was, want hy die noch behoudt: maer alleen yet, dat uyt het besmet lichaem vloeyt, en in een ander ontfangen zijnde, een gelijcke sieckte kan verwecken. De Griecken noemen 't ghene dat uytvloeyt, *Sieckelijcke af-scheydingh*, ofte uytvloeyingh, *Besmettinge*, als oock *Besmettelijk zaet*: welcke benaminge niet qualijck van de Latijnsche nagevolght wert. Want gelijck het zaet van een levend lichaem voort kan brengen diergelijcken lichaem, als, daer van het gekomen is, van terwe groeyt terwe, van anijs-zaet anijs, &c. zo kan oock een besmettelijcke vochtigheyt, ofte damp uyt een begaeft lichaem komende, ende in een ander lichaem ontfangen zijnde, het zelve de eygen sieckte mededeelen. Dit Zaet is ghelijck den deeffsem, dewelcke onder ander ongedeeffemt deegh vermenght zijnde, maect dat het zelve medeaen 't rijzen komt.

Soodanigh besmettelijk Zaet heeft sijn plaetse somtijts in eenige van de Geesten onses lichaems, somtijts in eenige van de Vochtheden: ghelijck sulck

fulck onderscheyt blijktt in de Pest, Pocken, Schorft, Roode-oogen, en diergelijke. Maer in het zaet van de Pestige besmettelijckheyt (daer wy nu alleen of handelen) werdt vereyscht eenige bysondere gelegentheydt. Want wy sien, dat het selve niet alleen haestelijck in en dringht: maer oock vast aenkleeft, en daerna door warmte ofte anders beroert zijnde, sich openbaert, en andere lichamen mede-deelt, en niet alleen de kleederen, maer oock de huysen kan besmetten, zoo datse niet als met groote moeyten, ende neerftigheydt kunnen gesuyvert werden. Men heeft oock onlanghs hier in de Stadt ghesien, dat in sommige plaetsen, daer yemant van de Pest ghestorven was, na dat de huysen op de ses weken wel schoon gemaect waren, glazen, muuren, huys-raet, en alles wel gereynight was, de besmettelijckheydt evenwel niet uytgebluft konde werden, ende eenige weken daerna wederom op-brack. Ja daer is ondervonden, dat zodanigh Pestigh zaet in de Lucht, al wert dezelve door Winden beweeght, en van de heldere Son beschenen, noch lange tijt byblijft, en in verre gelegen plaetsen met sijn volle kracht ghedreven werdt. Her gaet vast, en seker, dat uyt alle sieckelijcke Lichamen eenige damp ofte waesslem voorkomt: ja in sommige sieckten, die niet besmettelijck en zijn, wert meerder uytgewaessemt, als in eenige besmettelijcke: maer dien damp vervlieght zo haest, ofte heeft oock zo weynige kracht, dat hy in 't lichaem, 't welck hem ontfanght, diergelijke sieckte niet en kan verwecken. Also dat in het besmettelijck zaet vereyscht wert, een seer stercke kracht, om als het waessemt uyt een besmet lichaem, niet lichtelijck op het ontmoeten van yet anders en vervlieght, ofte overwonnen werdt: maer alderhande tghenstant kan te boven komen. Hierom is 't, dat yemant minder gevaers loopt, om te wezen by de gene die de Pest eerst gekregen hebben, als by sulcke, die daer van op haer doot-bedt leggen, ofte even af gestorven zijn, daer nochtans een levend' lichaem meerder uytwaessemt, en het geheele lichaem geopent zijnde, door de kracht van de hitte soude moghen schijnen meerder lucht en damp van hem te geven. Maer hier van is dese reden: gelijk een toorts, ofte kaers, zo langh sy brandt, wel een roockachtigen damp uytgeeft, maer die evenwel niet quaeren is, als den welcken van den brandt eerder verteert werdt, als sy de lucht, die daer ontrent is, kan besmetten; dan uytgeblufcht zijnde, zo komt daer uyt een vuylen, dicken, en stinckenden damp: Even-eens gaet het by de gene, die aen de Pest leggen, ende noch redelijck zijn, en de gene, die na het eynde gaen. So datmen liever thienmael yemant mocht versoecken die de Pest eerst heeft, als eens gaen by een, die daer van op sijn verscheyden leyf, ofte even overleden is: als oock by de ghene, die uyt zodanigh huys komen. Want al is 't dat sy van geen quaet, ofte ongemack en

weten, zo kunnen sy het besmettelijck zaet in haer kleederen dragen, en overgeven aen andere, welckers lichaem alreede daer toe bereydt is. Het zelfde is in de Pocken te sien. Indien yemant met een vrouw, die noch wel gesont was, maer kortse te voren mer een die de Pocken hadde, befigh ware gheeweest, te doen hadde: so zoude het konnen geschieden, ghelijck de ervarentheydt zulcks oock dickwils leert, dat die persoon van de snol zoude besmet werden, ende sy daer van bevrijdt blijven. Want al is 't, dat dit Pestigh zaet meestendeel van 't een Lichaem in 't ander overgebracht werdt door de Lucht, en derhalven oock uyt verre gelegene plaetsen met den wint voortgedreven kan werden, gelijk, als Thucydides schrijft, de groote Pest van Athenen al van Moren-landt door Egypten en Perlyen afquam: so wat oock de besmettelijcke oorfake in alle dinghen, die los, ydel, ende open zijn, gelijk pluymen, bedden, wol, laken, linden, bont, &c. Waerom wy dagelijcks met verwonderingh aensien, dat in huysen, daer het al uytgestorven is, als den huys-raet en inboedel eenige weken daerna verkofst werdt, elck een na het erf-huys toeloopt, als of hy te laet zoude komen, om sijn doot goede koop te hebben. Terwijl ick dit schrijve, staet een vrouw boven aerde, die linden ghekoft hadde uyt een pestigh huys, het welck sy aen de haven wasschende noch tot wint mochte verkoopen aen een ander, die op de wal stont ende seer aenhiel om wat uyt die moeyen bondel te hebben, dan weygerde zulcks op hope van meerder profijt, en 't huys komende bevondt gevat te hebben 't gene sy uyt het linden meenden te wassen. *Francia* florius, eertijts Geneesmeester van *Veronon*, en in de *By-een-komste tot Trenten*, verhaelt, dat te *Veronon* (doen het in 't 1511 onder Keyser *Maximiliaen* was) door een kleedt, 25 Hooghduytsche knechten omgekomen zijn, om dat het zo drae den eenen doot was, van den anderen aengetrocken werde. De edele *Dr. Forest* schrijft, dat buyten de mueren van *Alckmaer* seven kinderen van de Pest quamen te sterven, als de moeder eenige kleederen van *ZeeJan* uyt een pestigh huys gedeelt hebbende, dezelve in de Son te verluchten hingh, en de kinderen daer by spelende begaest werden. Soo kan de Pest, seyt hy, eenige maenden verholten blijven. En verhaelt op een ander plaets, dat te *Delft*, een kloeck, sterck jongman, seker huys gehuert hebbende, alwaer voor ses maenden de Pest gheweest was, en sijn handt in een koffer stekende, dezelve sloegh in raegh ofte koppengespin, waer door hem terstont een pestigh puysken aen de hant openbaerde. Maer dit besmettelijck zaet kan oock eenige jaren verholten blijven, en ten lesten geroert zijnde, hem wederom openbaren. *Alexander Benedictus* getuyghet, dat te *Venetiën* een hoof-peuluwe, daer achterdencken op viel, in een hoeck van 't huys gesmeten was, en na seven jaren wederom voor den

den dagh komende, de knechts, die hem uyt schud- den, terstont van de Pest bevangen werden. Noch verder gaet het exempel, 't welck bygebracht werdt van een ander Italiaensc̃h genees-meester *Trincavella*. Te Lustijn-stadt in een sware pest, hadt yemant de touwen, daer mede de siecken na het Pest-huys, ofte de dooden na het graf ghedragen waren, achter de kist gesineten; alwaerse twintigh of dertig jaren waren blijven leggen. Ten langen lesten, als het huys juyft (onse vrouwen en plegen so langh niet te wachten) eens schoon gemaectt zoude werden, en de kist van sijn plaets most, so rocht een knecht aen het touw, en daer door aen de Pest, en besmette met eenen andere, tot datter by dit onghewal tot de thien duysent quamen te sterven. *Cardanus*, een vermaert genees-meester van *Milan*, brengt hier mede toe Honden en Katten, die in het hayr 't fenijn ontfangende, het selve van 't een huys in 't ander brengen. So dat niet sonder gewichtige redenen van de Magistraten in alle welgestelde regeringe, geboden wert de Honden, die in dese tijdt langhs de straet loopen, doot te slaen. Dat meer is, de ervarentheyt getuyght oock dat de mueren selve de Pest konnen ontfangen. Sulcx staet af te nemen, uyt het gene wy van het kennen en suyveren van de Leprose-huysen in de H. Schrifture lesen. Want de Belmettinghe van de Melattheydt was so groot by de Ioden, en stack haer zo diep tot selfs in de steenen en mueren, dat sy luyden niet alleen genootsaectt waren deselve af te hacken, ende van nieuus met kalck te bestrijcken: maer dickwils de geheele huysen mosten afbreken. Evenwel de dinghe, die heel en hart en vast zijn, gelijk steen en metael, also sy de dampen zo licht niet en ontfangen, zo en zijns oock zo heel bequaem niet om het pestig zaet aen te slaen, en te behouden. Hierom seyt een ander Italiaensc̃h genees-meester, met namen *Mercurialis*, datse slecht zijn, die uyt vrees van besmettinge, het gelt niet en derven handelen. 'T en is evenwel niet zonder achterdencken, gelt te ontfanghen, dat een Pestigh mensche in sijn besweete handen gehad heeft. Want dewijl het gelt dickwils vuyl en vet is, zo kan het oock lichtelijck eenige besmettelijcke vuyligheyt ontfangen. Daerom zoude ick alle zodanige Stecken raden, haer *Medicijns* en *Chirurgijns* geen oude Rosen-nobels te geven, als die wel schoon gewassen waren: om geen gevaer van weygeringe te loopen.

Dit zoude voor een yeder, die niet geen verkeert voor-oordeelingenomen is, genoegh konnen wezen, om de besmettelijckheyt vast te stellen. Maer dewijl zommige luyden de Schal-bijters slachten, die, gelijk het Griecsche spreekwoordt zeydt, niet en konnen verlaten 't gene sy eens gewent zijn te rollen: zo sul- len wy oock bewijzen met de hoofden van onze Leeraers, dat de Pest besmettelijck is, enals zodanig behoort vermijdt te werden. Een groot Godts-ge- leerde *Ian Calvin*, (die nu by ons is, 't gene certijts by

sijne leerlingen was de eerste, die hem in plaetse van wijse, wijsgerige liet noemen, *Pythagoras*, van wiens woorden sy geen ander redenen en vereyschten, als alleen dat hy 't zelve also gezeyt hadde, *Auros Ephe*) schrijft in een van sijn Sendtbrievē aldus: *Daer ont- staet een vrage uyt de plompigheyt der menschen, sonder gevoelen van menschelijckheyt: Of wy de Pest niet vermogen te schouwen? Sy begeeren dat niemant van lucht en sal ver- anderen, noch besmettelijcke en vergifte plaetsen vermijden, noch hemselven vermaken in de soete uytzicht, &c.* En be- sluyt, *Laet ons dese vromde grillen wy laten loopen, die an- ders geen gebruyck en hebben, als ons van alle gevoelen te berooven.* Maer beneffens het aensien van deze groote personagie, zo zullen wy noch boven de redenen hier voren verhaelt, gaen wederleggen het gene, by andere hier tegen gebracht wert, gelijk eertijts gedaen is by den rechtinnigen *Zanchius*, Predikant van Heydel- bergh, daer toe geport zijnde door een Predikant in Switserlant. Dezen Godzaligen man hielt het on- geoorloft hem af te sonderen van de besmette, of de besmette plaetsen te verlaten, en prees zeer den vromen *Bulingerus*, dewelcke zijnde ontboden van een vrouwe die de Pest hadde, gingh by haer, en bracht de besmettinge 't huys, waer door hy sijn vrou en twee dochters verloor. Nu *Zanchius* prees wel de liefde en goede genegentheyt van *Bulingerus*, maer en stont evenwel de gheheele daet niet toe. Want die vrouwe hadt wel op een ander manier konnen ghe- troostt werden, als door 't versoeck van *Bulingerus*, aen wiens geleertheyt de Kerck zo veel gelegen was. Selver den goeden Herder hem te seer wagende, wer- de ten lesten van de Pest aengerast, en als hy na-by de doot was, zo riep hy uyt: *Och of ick den raet van Zanchius gevolgt hadde!* Dezen vromen man vernam wel waer toe hem sijnen yver (die evenwel in sijn sel- ven prijselijck was) gebracht had: maer hy vernam zulcks te laet, ende als de saeck niet verbeterd konde werden.

De redenen die hy plach voor te wenden, werden bygebracht en wederleyt by *Zanchius*, in sijn uyt- legginge op het 2. capittel van den brief des Apostels tot den Philippensen: ende oock gestelt by onsen weerden vrient *D. Andreas Rivet*, Hof-predikant, en Professor tot Leyden, in sijnen geleerden brief, over deze sake geschreven.

I. Sy seggen, dat de Pest geen besmettelijcke siecke- te en is, maer een louwere geestel dē mensche tot straf- se der sonden van God toegelonden, gelijk blijkt uyt het exempel van *David* 2. *Samuelis* op 't laetste Cap.

II. Vorder trecken sy haer bewijs uyt de voorlie- nigheyt Godts, die niemant wederstaen en kan. Dat hy al getelt heeft, de gene die hy besoecken, ofte bewaren wil, ende dat zulcks door geenderhande forghvuldigheyt ontgaen kan werden.

III. Noch seggen die dat de liefde niet toe en laet, malkanderen in sterfte te verlaten.

Wat het eerste belangt : Al is de Pest een geesfel, of (gelijck wyse noemen) een gave Godes, zo en volghet niet, datse daerom niet besmettelijck en is. De Meelaetsheyt was mede een geesfel, waer mede Godt de Ioden strafte, en was niettemin besmettelijck. En dewijle men hemzelven door de Wet Godts, daer van moet wachten, zoo en is oock niet minder geoorloft, de Pest te schouwen. Waer by komt, dat de Pest meest altijd haren oorzaeck neemt uyt natuerlijcke oorzaken, als de Lucht ontfteken, of verdorven is.

Wat het tweede betreft: De voorsienigheyt Gods en neemt de oorzaken en middelen niet wech, maer stelt die vast, om datse door dezelve haer besluyt uytvoert. Derhalven al heeft Godt besloten sommige te halen, ende zommige te sparen, zo en beler sulcx niet, dat de Menschen haer zoeken te bewaren, het zy met Genees-middelen te gebruycken, ofte de plaetse, daer de plaghen te vallen, te schouwen. Waerom en zoude men in de Pest niet mogen doen, 't gene gheschiet in hongers-noot, oorloge, vervolginge, en diergelijcke? Want wie zal ontkennen dat Godt die altezamen bestiert, zo datter niet een hayt van 't hoest en valt zonder sijn voorsienigheyt? Daer en is evenwel niemant geweest, die beschuldigh heeft de gene die door hongersnoot uyt het heylige Lant in Egypten vloten. Niemant en zal qualijck duyden, dat yemant, die tot den oorlogh onbequaem is, hem in de krijgh niet en begeeft; ende ter plaetse gaet daer het vrede is. Hier beneffens, dewijl het besluyt Godts ons onbekent is, zo moeten wy zo op de voorsienigheyt steunen, dat wy niet over en slaen van 't gene tot ons leven ende ghezontheydt kan helpen. Ia al waren wy verzeckert, dat Godt besloten hadde, ons voor de Pest te bewaren, zo en moesten wy daerom niet zorgeloos zijn, ofte ons lichtveerdigh in ghevaer begeven. Want den Apostel wist wel wat Godt van hem, en d'ander, die met hem in 't Schip waren, besloten hadde, siende evenwel dat de Boortgezellen het Schip wilden verlaten, zo zeyde hy tegen den Hopman, Indien deze wech loopen, zo moeten wy altezamen vergaen. Want al wist hy wel datze niet vergaen en zoude, zoo en was hem oock niet onbekent, dat de middel, waer door het Schip behouden konde werden, bestont in de handen van de matrosen. Waer uyt te besluuyten staet, dat wettighe middelen niet en strijden tegen de Goddelijcke voorsienigheyt, maer datse daer onder gestelt zijn. Het zelve moet van de Pest verstaen werden, dat de Goddelijcke voorsienigheyt niet wederstaen en wert by de gene, die in tijde van Pest sijn zelve met Genees-middelen tracht te bewaren, ofte de besmettinge, zoo veel mogelijk is, zoekt te vermijden. Laet ons derhalven voor een eeuwige lesse houden, die ons in den Schat der Gesontheys gegeven wert door den Ridderlijcken Poët, Heer Jacob Cats, tegenwoordigh weerde Raet-Pensionaris van Hollandt.

*Het eynde van den mensch is aen den mensch verholten,
De middels evenwel sijn yeder een bevolen;
Ghy doet wat u betaemt in siecke' en ongeval,
En weest dan voort getroost hoe God het schikken sal.*

Op het derde werdt geantwoordt, Dat de Liefde niet en vereyscht, dat een yegelijck by alle siecken behoort te gaen: dat sy konnen gheholpen werden door de gene, die daer toe gestelt sijn. Dat het oock tegen deliefde strijdt, om eenes menschen wil, vele te beschadigen: indien hy sijn huys besmet: indien by andere zonder noot in noot, ofte ghevaer brenghet. Dat den regel van liefde is, onder den naem van liefde, andere niet te kort te doen. Een yegelijck dient dan de Pest, om dezelve niet voort te zetten, zo veel mogelijk is, te schouwen. Te weren, niet te gaen by de gene, daer men ampts endeliefden wegen, van ontslaghen kan wezen. Maer hier in moet oock waergenomen werden, datmen de Menschelijckheyt ende onderlinge Barmhertigheyt niet uyt en trecke. Want teghen dezelve zoude stijden, dat een Herder sijn Schapen, een Man van sijn Vrouw, en de Vrouw haren Man, en de Kinderen hare Ouders, ofte andere beste vrienden verlieten.

Of dit alles voor zommige, die 't gene sy eens aengenomen hebben, hertneckigh ende onverstandigh drijven noch niet ghenoegh en was, zoo zal ick tot overvloed hier byvoegen een verhael, dat een zeer geleert man in 't jaer 1636. als de Pest hier telande dapper in swangh gingh, van ontrent Leyden, my toegezonden heeft, over deze zake, of de Pest besmettelijck is, ofte niet. Sijn woorden sijn aldus uyt het Latijn overgezet:

Godt heeft ons ten lesten met een barmhertigh oogh aangefien, door wiens ghenade ende goetheydt wy, die ellendelijck met de sieckten geworstelt hebben, daer over ons nu gaen verheugen. Voorleden weeck (want van dese en weet men noch niet) versta ick datter maer 14 lijcken gheveest sijn: het welck ick meene, dat nauelijck in gebeele veertigh jaren gebeurt is. Tot dese sieckte is noch een erger, ende niet minder sotte superstitie gekomen: dewelcke om datze dieper in 't gemoedt van de Gemeente geprent soude werden, (hoewel sommige van onse Gods-geleerde daer tegen waren) hebben aen haer gelegen laten wezen de gene, die bewijs, niet alleen van dwalinge, maer oock somtijds van dwase grillen uyt de H. Schrift soecken te wisschen. Men heeft het volck, op dat het niet wreesachtigh in sijn doot soude loopen, ofte het quaedt voorsichtigh schouwen, sterck wijs gemaccke, datmen sonder onderscheyt by elck een die Pest hadde, wel gaen mocht, en dat aeseleoe niet besmettelijck en was, als alleen bestaende maer in de meeninge, en het inbeelden van 't volck. Waer door gebeurt is, dat de besmettinge niet alleen over de gebele siade gekomen is, maer 't oyer oock tot de gebueren selve sich verspreyt heeft. Doen ick eerst op de Hofstede quam, was het Dorp sco vry van siefte,

eerste, datter in langhe tijdt niet een begraven en werde. Kortis daer na zijnder tot So huysgesinnen, gelijk het Dorp sich wijdt uytstreckt, als in een brant, ontfleken. Dewijl dit aldus toegingh, soo rocht ick by gheval by een, die dit edele geheym voorstont. Welckers gyantsteen dees maets stellen, Dat Godt al kan, wat, ende hoe hy wil. Dat daer aen te twijfelen, loutere godsloosheyt is, ende dat het geen Christen en is, ofte daer voor moet gehouden werden, die van ander gevoelen is. Ick antwoorden, Dat ick niemant soude willen raden, te ontkennen dat Godt almachtigh was. Dat sulcx de Turcken oock toefonden: die met den eygen voorlagh ontkenden, dat de Pest niet geschout most werden. Ia dat hy seyden, dat de Christenen die de Pest schouwen, sulcx niet en gelooven ofte ontkennen; noch van Godt, gelijk het beboort, niet en gevoelen, ofte haer hope op hem stellen. Ick seyde, dat wy vast geloofden, dat Godt al konde, wat hy wilde: maer dat hy evenwel niet al en wicke, wat hy konde. Dat Godt alles vermocht, maer dat hy niet altijd en wilde, dat wy willen: noch, om dat hy alles vermocht, veranderde, ofte seute den loop van de werelische saken, ofte de eerste oorsaken, ofte de nature, na het welgevallen ende den wil der menschen. Want dat het wyer, 't welck niet besmettelijck en is, ende beter gewacht konde werden, daerom niet en verbrande, om dat Godt alles vermochte: ende dat het geen Christen en was, die daer nader aen quam, alst behoorden, ofte om dat hy soude betoonen dat Godt alles vermochte, sijn haer in 't wyer slack, ende wat het selfde vermochte, tot sijn schade woelden, en datter geen dwaes, van wegen sijne dwaesheyt, een Christen was. Wat my belanghde, dat ick alrijt geoordeelt hadde datmen acht most nemen op sijn ampt, ende liefde. By exempel. Dat van de Magijstract, die te sorgen stont voor haer borgers, van een Predikant, die in dese tijt sorgen moste voor de zielen, als dan niet en bohorde haer ampt verlaten te werden. Maer dat oock de Christelijcke liefde haer trappen hadde. Dat die sijn ouders, sijn kinderen, sijn broeders, sijn alderbeste vrienden soude verlaten, seer qualijck soude doen. Dat alle Christenen broeders zyn, en dat men se derhalven allegader moet besoecken, ghelijck sommighe voorgeven, niet en bewijst dat de sieckte niet besmettelijck en is, dewijl datter vele ter goeder trouwe sterwen: maer wel in tegendeel, datse besmet. Want dat Godt daer door geterghet werde: en daerom oock swaerder strafte. Hier began hy met een statige troonje, ja byna dreigende, heel quaet te werden. Ten lesten, als hy een weynigh tot sijn selven gekomen was, vraeghden hy, of ick de H. Schrifture wel met aendacht gelesen had. Ick antwoorde, dat ick een mensch was, die noch alledaegh toenam, dat ick nochtans tot noch toe zoo godtloos niet en was geweest, dat ick yet voor de H. Schrifture stelden: hoewel dat gelycbeijt worgeleken wierden. Dit gingh wel. Daer op vraeghden hy, ofte ick wel ombhouden had, 't gene staet wel wydruckelijck in den een-en-twengentigste Psalm: Ghy en sult de Pest niet vlieden, die in 't duyfter sluypt, ende in den middage verdervet. Ick antwoorde, Noyt getwij-

selt te hebben dat Godt niet boven de Pest en was: en dat hy de gene, die hy begeerde te sparen, tegen deselve hystont, als oock dat hy al vermocht, wat hy begeerde, het welck niemant en ontkende: maer dat ick evenwel uyt die plaets noch niet geleert en had, of datmen de pest niet schouwen en mocht, of datse niet besmettelijck en was, of datmen tegen deselve geen middelen en vermocht te gebruycken: Dat het in de macht Godts was ('t welck Godt oock openbaert) dat een man, duysent, twee, thien duysent in de vlucht zoude jaghen; datmen nochtans daerom een man niet en soude raden dat hy hem als 't hem luste, tegen duysent soude stellen: ofte twee, datse op thien duysent soude vollen: Dat evenwel die twijfelden, ofte sulcx geschiedu konde, geen Christen en was; die het van selfs soude willen verfoecken, rasende soude wesen. Want dat sulcke dinghen niet te beginnen en waren, sonder sekere openbaringhe, daer Godt eertijts sijn volck aengehouden hadde: dewijl oock de Propheeten daer aen hinghen. Hier was onsen Domine heel ontfelt: Nu om een eynde, seyde hy, van dese questie te maken, weet ghy wel watter volght? Daer volght in den eygen Psalm: U en sal geen quaet wedervaren, en geen quaet sal tot uwer hutten ghenaken. Want hy heeft sijnen Engelen bevolen van u, dat sy u behoeden op alle uwe wegen.

Wat druct V E. dat ick hier geantwoort hebbe? Recht dat hem ongewoon ende vreemt was. Ick vraeghde, of hy in een Universiteyt gestudeert hadde, daer de Dnyvel Rector geweest was? Want dat dit de plaets was, die hy den Sone Godts op der aerden tegengeworpen hadde. Tot wat eynde? om dat hy hemselven van den tinne des tempels werpen soude. Want dat Godt alles vermocht. Dat ick hem dan gaf deselfde antwoord van de gene, die alleen niet en konde dwalen. Hy vraeghde, maer met een verbolgenheydt, wat dat was. Ghy en sult, seyde ick, uwen Heere uwen Godt niet verfoecken. Het welcke geschiet van de gene die staende willen houden dat de besmettinge niet besmettelijck en is, om datter geschreven staet, Want hy heeft sijn Engelen bevolen van u. Dat hy dan 't selfde van my oock soude aennemen. En so zyn wy van wederzijden gescheyden, &c. Den 19 Junij 1636.

Om vorder de Ken-teyckenen te beschrijven: Alsoo het Pestigh vergif 't Herte meest bestormt, soo maectt het aldaer schierlijcke Flaute, en Kloopingh, waer op dan volght Koorsse, een raffen en slappen pols, grooten Dorst, met Braken. En de Vochtigheden bedorven zijnde, slaen uyt tot roode, ofte bruyne vleccken (die wy Peper-koren noemen) Geswellen, of Bloetswieren, hier Pest-kolen geheeten. En dit uytwendige is 't dat gemeenlijck een naem van dese sieckte geeft, als

als men seydt dat yemandt hier ofte daer de Peste heeft. Dan dese Teyckenen en zijn niet by alle Pest: alsoo het vergif dickwils zoo vinnigh is, dat het den Mensch eerder ombrenght, als hemselfen door eenige teyckenen openbaert. Sulcx hebben wy onder andere gesien aen den wel-geleerden genees-meester *Nijssen* saliger, die weynigh voor sijn overlijden sijn arm ontblootende, seyde, Nu en zalmen immers niet seggen, dat ick van de Peste gestorven ben; ghelijck men oock in sijn sieckte, noch na sijn doot, als mede aen sijn moeder, ende broeder, die hem haest volghden, gheen teycken van Peste konde ondervinden. Maer als de suster daer op een kleyn puysken aen haer oogh kreegh, een geswel in de lieffen, ende verscheyde bloet-sweren, ende dat 't sy mede bestorf, so konde wel geoordeelt werden, dat oock de voorgaende, hoewel de teycken haer hadden ingehouden, oock van de Peste gestorven waren. Ten gebeurt oock niet, dat alle de Teyckenen die wy gestelt hebben, ofte, die *Diodorus* schrijft gheweelt te zijn in de Peste van Sicilien, ofte *Thucydides*, in die van Athenen, altijd te samen komen. Want deselve zijn verscheyden na de verscheydenheit van het vyer, en de Gematigheydt der lichamen.

4. Nu, also de gene, die meenen datmen de Pest niet en behoort te schouwen, vast staen op den vast bepaelden tijdt onses levens (gelijck van den Turckischen Keyser *Soliman* verhaelt is) die niemant onder ofte over en kan gaen, en derhalven te vergeefs gesorght wert om in dese plage te vervallen, so en dunkt my niet ongeraetsaem alhier te stellen mijn Vrage, en de geleerde Antwoorde, van de onvergelyckelijke Ioffrouw.

De Edele, Konst-en-Deught-rijcke Ioffrouw,

Ioffr. **A N N A M A R I A**
V A N
S C H U R M A N,

wenscht

J O H A N V A N B E V E R W Y C K

langh, en gelucksaligh leven.

Edele, ende Hooghgeleerde Ioffrouw. Dat den Apostel wel ghesaydt heeft, hoe de diepe wijsheydt Gods voor den Mensch niet te doorgonden is, konnen oock getuygen de palen van den tijdt onses levens, dewelke veel Priesters van den God der Wijsheydt hebben gepooght te beralen. Als in't eerste aensien een hart gevoelen schein te wezen, ende ondienstigh voor de Geneesmeesters, dat van alle eeuwigheydt yder mensche den tijt en wijse van sterven soude vast gestelt wezen: soo hebbe ick, ontfteken zijnde door begeerte der Waerheydt, haer voerstappen met alle

kracht nagejaeght, en derhalven het oordeel van al-lerley so orten der geleerde Mannen opgedaen. Hier door is desen Pael-steen hoogh opgebout, voortaan niet meer te roeren, indien U. E. (Hooghgeleerde Ioffrouw) hem weerdigh met een marmoren top uyt den bergh *Parnassus* te decken. My, die oock uyt U. E. Brieven, met dewelcke U. E. my door sonderlinge goedertierenheydt heeft gelieven te vereeren, hebbe konnen sien de diepte van U. E. onvergelyckelijck verstant, en wonderbaerlijcke geleertheyt, en is mede niet onbewust; wat U. E. in Goddelijcke saken, die tegenwoordigh U. E. meeste werck zijn, uyt den tempel van dien Goddelijcken geest zonder konnen te voorschijn brengen. U. E. heeft gesien, dat de Paelsteen onses Levens, van de meeste onderscheyden wert, ten aensien van God, en van den mensche, en dat hy aen d'eene zijde onveranderlijck, ende aen d'andere veranderlijck zoude wesen. Maer ick bidde U. E. Weerde Ioffrouw, hoe dat hy onderscheyden wert, is 't niet den selfden Pael-steen, als hy ons leven af-paelt? Wat sal yemant helpen den veranderlijcken, als hem den onveranderlijcken, op't lijf valt, en 't leven verplettert? So vele my belanght, ick sie hier qualijck een doorkomen; en al is 't dat ick dese saeck lange en dickwils overdacht, en alle redenen rijpelijk overwogen hebbe, soo en kan ick evenwel alle swangheydt niet wechnemen. Maer voor U. E. in welckers hersenen de Goddelijcke en menschelijcke wijsheydt haer woonplaers gekofen heeft, en sal niet zwaer vallen, alle twijffelachtigheydt wech te nemen. Derhalven bidde ick, dat V. E. gelieve niet met de omwegen van een ander, maer uyt het binnenste mergh (gelijck den Griekischen *Euripides* spreekt) van V. E. Ziele, hier over een rechtsinnigh oordeel te strijcken, en dese duysterheydt door de luyfter van V. E. helderen geest te verlichten. Waer aen niet alleen my, maer oock alle den gener, dien de ware wijsheydt lief is, een aengenamen en grooten dienst sal geschieden. Vaert wel aen Ziele, ende Lichaem, Weerde Ioffrouw, ende blijft van herten groet van de gene, die niet hooger in de wereldt en acht, als deelachtigh te wesen van V. E. hooge wijsheydt, en goede genegenheydt. In Dordrecht, den xxii. Januarij, M. D. C. xxxix.

Den Achtbaren, Hooghgeleerden Heere,

J O H A N V A N B E V E R W Y C K,

Schepen, en eerste Medicyjn der Stadt Dordrecht,
wenscht

A N N A M A R I A S C H U R M A N
langh, ende gelucksaligh leven.

Achtbare Heere, Den laersten van V. Achtb. aen my geschreven, heeft my verscheydelyk bejegent, en ick

ick hebbe seer ghetwijffelt, oft my meerder stoffe gegeven was van te verblijden, ofte om beschaemt te werden, door 't ghene U Achtb. ons mede verweerdicht heeft te noodigen tot de Oeffeninge van dit vermaerde Geschil. My en is niet liever, ofte yet dat ick hooger achte, als dat ick mede in dese gheletterde ende geleerde baen door U A. die daer van de Meester is, mach ingheleydt werden, alwaer de strijdt van de Hemelsche waarheydt, de *Victorie*, en ten laetsten oock den *Triumph* so heerlijck voorgestelt werden, dat hare Faem en groote Vrucht niet meer in een Landt, ofte Rijck kan begrepen werden. Ick en schep voorwaer geen grooter vermaek, als in foodanige dingen, en derhalven en heeft het gevoelen, dat U A. hadde van mijne studye hier in U A. niet bedrogen. Dan de roode verwe en loopt my niet weynigh over, dat U A. het zy door vriendelijcke mislagh, het zy door overloop van beleshtheydt, my soo grooten lof van gheleertheydt toeschrijft, voorgevende, als of oock door mijn geringh verstant, dese doorluchtige Vrage wat licht soude konnen scheppen; insonderheydt, nademael al de voornaemste Verstanten van onse Eeuwe alle hare krachten daer toe ingespannen hebben. So dat U A. beleefder doet, als na mijne macht, dat U A. op my versoect, om een Marmeren top op dat treffelijck ende van alle kanten, volmaeckt Gebouw te stellen. Het welck, indien ick van selfs aen-nam, so soude ick ofte gantsch geen gevoelen behouden hebben van mijne kleynigheydt, ofte ick en soude voorwaer niet verstaen de swaerheydt van de faeck, die ondersocht wert. Om dat ick evenwel by U A. niet en soude in achter-dencken komen, al of ick voor hadde te loopen in 't Leger van den opperften der Wijsgerigen, die alles in twijffel trecken, *Arcestaes*, dewelcke meende datmen aen geene kant van eenigh geschil en behoorden te hellen, om voor een wijs Man geen gevaer te loopen van den dool-weg te kiezen: so en heb ick niet konnen na-laten yet te antwoorde op die ghesifte Vrage, die U A. niet soo seer, ghelijck ick meene, om de waarheydt te ondersoecken, als wel om mijn verstant wat te oeffenen, my heeft believen voor te stellen. U A. schrijft, *dat de Pael-steen onses Levens van de meeste onderscheyden wert, ten aensien van Godt, ende van den Mensche, en dat hy aen d'eenre zijde veranderlijck, aen d'andere onveranderlijck soude wesen.* Het welck de leere is van de gene, die seggen, dat yder Mensche een sekere ende onbeweeghlijcke Pael des Levens, door het besluyt van den eeuwigen Godt onveranderlijck gestelt is. Dat dit gevoelen van my toegestaen wert, doet de merckelijcke ende klare waarheydt, die ick daer in speure. Want ghelijck het omhelst alles de Goddelijcke Majesteyt waerdigh, ende een verwonderingh ende eerbiedinghe verweckt in de gemoederen der Menschen: soo komt het oock van alle kanten seer

(2. Deel)

wel over-een. Daerom en kan ick, het ghene *Cicero* eertijds seyde van de Stoische Wijsgerige, nergens beter passen, als op de Leeraers van dat ghevoelen. *De leere, seydt hy, van de Stoische hanght wonderbaerlijck aen malkander. Het laetste komt over-een met het eerste, het middelste met beyde, alles met alles. sy sien wat volghet, wat teghen-strijdt; ende ghelijck in de Landt-metinge, als men het eerste toestaet, soo moet het alle toeghestaen werden.* Het en soude ons niet onvermakelijck wesen, dit wat wijtloopigh te vervolgen, het en ware dat sulcks al te voren oervloedigh gedaen was, by vele treffelijcke ende wijt-beroemde Mannen, die in hare Brieven aen U A. voor dit ghevoelen strijden. Waer toe onder andere so veel gewichts en schoone redenen gebracht hebben, d'uytnemende Godsgeleerden *D. Rivet*, ende *D. Westerburch* zalk. daerna mede heel volkomentlijck *D. Voetius*, dat ick, overfiende mijnen Huysfraet, niet minder van 't gene ick by der handt hebbe, als niet en hebbe, te kort schijn te komen. Hoe het zy, ick sal evenwel vrymoedigh, ende, ghelijck U A. op my begeert; uyt het binnenste Mergh van mijn Ziele, voorstellen 't ghene ick gevoele. Nu keer ick wederom tot de Vrage. De onse seggen, dat den Pael-steen van het Menschelijcke leven beweeghlijck en onbeweeghlijck is. Waer tegen U A. soet in-brenght: *Hoe dat hy onderscheyden wert, is 't niet den selfden Pael-steen, als hy ons leven af-paelt? Wat sal yemant helpen den veranderlijcken, als hem den onveranderlijcken op 't lijf valt, ende het leven verpleitert?* Sy schijnen voorwaer in 't eerste aensien maer met de woorden te spelen, ende met ydele redenen de Ooren der Geleerden moede te maken; te weten, indien men den Pael-steen in sijn selven aenmerckt, van weghen sijn werckende kracht: want hier gelt de Spreucke der Wijzen: *Elck dinghen dewijl het is, soo is 't noodtsakelijck.* Maer altoo hier niet alleen van den Pael-steen selve, voor soo veel hy buyten sijn oorfaken nu in der daedt is, maer insonderheydt van de kracht en eygenschap der oorfaken, geschil valt, wat sy door een beweeghlijcke, en wat door een onbeweeghlijcke Pael-steen verstaen, en sal niet ondienstigh zijn, wat breeder te verhalen. Ick meene dat sy met desen niet anders en willen seggen, als dat den uytgangh onses levens in ordre tot de eerlste oorfaeck, dat is, indien men hem in-siet in 't Goddelijck voor-weten en voorschicken, als yet dat te gebeuren staet, onveranderlijck bepaelt: ende door den anderen een gevallige ofte onsekere doodt, ende dewelcke van naturen niet bepaelt en is, in ordre na de oorfaken hier beneden, in haerselven vry ende toevallende. Derhalven al is 't, dat dese selve Pael-steen vergeleken met het onveranderlijck besluyt van de eerste en algemeene oorfaeck, ende het gestadigh by-wesen van de tweede oorfaken, gantsch seker, en op geenderhande wijze te veranderen is: evenwel, dewijl hy

(1)

door

door de kracht van de bysondere en ondergestelde oorfaeck, en met haer eyghen werckendewijfe vry en vranck voortkomt, so magh hy oock met recht beweeghlyck en veranderlyck ghefeydt werden. Sulcks wert ons noch opentlijcker verklaert by het Hooft van de jonghe Wijsgerige *D. Thomas*, op het 4. Capittel van sijn Boeck van de Voorwetinghe en Voorfchickinge, alwaer hy aldus schrijft: *Het laetste werck en volcht niet op de eerste oorfaeck in noodtsakelijckheydt of ghevalle, maer de naeste oorfaeck, om dat de kracht van de eerste oorfaeck ontfanghen wert in de tweede, na de mate van 't gheue ontfanght, ende niet na de mate van het gheue ontfangen wert.* Ie weten, sy soecken met alle forchuldigheydt voor te komen, dat de ghevallige oorfaeken, en insonderheydt, die van onsen wil komen, eenige kracht door inforting van d'eerste oorfaek, dewelcke de fonteyne ende oorspronck is van alle vryheydt, niet toegheftaen soude werden. Hier op heeft seer treffelijck geschreven de jonge en treffelijcke Prince, *Picus Mirandula*, die *Phoenix* en vermaekliker *Musen*, en Voester-kint van de Wijsheydt genoemt wert, van een andere *Phoenix* sijnder eeuwe, *Ioseph Scaliger*, alshy in 't 4. Boeck tegen de Sterre-kijckers op 't 5. Capittel, seydt, dat het *Fatum*, ofte Noot-lot, Christelijck uytgeleydt, beteyckent, een gevolg van vorsaken, hanghende aen den Goddelijcken raedt, waer onder onse vryheydt geen gevaer en loopt, dewyl wy mede zijn onder die vorsaken, en in dat geselschap van 't Noot-lot niet alleen en lijden, maer oock doen. *Het zy dan, datmen siet op het voorsien, ofte de voorsienigheydt Gods, dat is, ofmen siet op den Geest Gods, alles te voren wetende, oft den wille na sijn welbehagen alles schickende, so en geschiet onse vrye werckinge niet te kort. Want wat belangt het voorsien, waerom en doe ick niet vry en uyt mijn selven, 't gene Godt te voren gesien heeft, dat ick doen soude? want als gebeuren sal, dat hy voorsien heeft, so sal ick het evenwel vry doen, 't gene hy voorsien heeft, dat ick vry doen soude. Maer om dat oock gebeuren sal, 't gheue hy gewilt heeft, en dat hy gewilt heeft, dat ick vry wesen soude, so sal ick vry doen al wat ick doe, 't zy dat hy selve my den wille beneemt.*

Het welck aldus zijnde, blyckt, dat beyde, 't gene van een bysonder geseydt wert, so wel op den eenen als op den anderen bequamelijck ghepakt kan werden: voornamelijck dewyl, sonder die onderscheydinghe, de weerdigheydt ende ordre noch aen de eerste, noch aen de tweede oorfaeck blijven en kan. Daer is noch een andere knoop overigh, die *U A.* op 't laetste daer aen leydt: *Wat sal yemant helpen den veranderlijcken, als hem den onveranderlijcken Paelssteen ap 't lijf valt, ende 't leven verplettert? Wat sal dan helpen, des Genees-meesters wetenschap en voorfichrigheydt? wat de matigheydt van den Siecken? wat oock 't gebruyck van de Genees-middelen, indien sy d'aenitaende doot, door 't Noot-lot opgeleydt, op geenderley wijfe en konnen tegenhouden? Wy moeten bekennen, niet met alle, wel verstaende, als*

wy hier alleen teghen sien den Goddelijcken wille. Eene Spreucke van de wijste der Koningen (*Proverb. 21. 30.*) is genoegh om onder de voet te smijten alle tegenweer der Menschen: *Daer en helpt geen wijsheydt, gheen verstant teghen den Heere. De Paerden werden wel tot de strijdt-dagen bereydt, doch de overwinninge komt van den Heere.* Ick moet hier noch by-voegen de woorden van *Aben Esra*, de gheleerste onder de Rabbinen, dewelcke de voorfz plaets breeder uytleydt: *Daer en sal uyt de handt des Heeren door een van die (te weten, Wijsheydt, Verstant, Raedt) niet getrocken werden. Want al is 't, dat het Paert bereydt werdt, om ten daghe van den Slagh de vlucht te nemen, so en staet het in onse machts niet te ontkomen, ofte het leven te behouden: om dat die behoudenis Godt toekomt, ende die gheefse aen de gheue, die het hem belieft.* Daer en is vorders niet naerder den rechten regel van de *Philosophie*, als vast te stellen, dat Godt Almachtigh sijn Wit ende Oogen-merck niet te buyten en kan gaen. Want hy is alleen de voornaemste ende volmaeckste oorfaeck; ende, ghelijck de Wijsgerighe *Seneca* wel seydt, in 't 4. Boeck van de Weldaden op het 7. Capittel, *de eerste oorfaeck, waer aen alle de andere hangen.* Alles watter is moet hier na toe getrocken werden, als tot het uytterste punt, dewyl, gelijck den Apostel getuyghet (*Rom. 11. 36.*) *alle dinck uyt hem is, ende door hem, en tot hem.* Hier komt by de bevindinge, ende algemeene over-eenstemminge van alle volckeren: waer van gantsch wijsloopigh aen *U Achtb.* geschreven heeft, den Edelen, ende Hoogh-gheleerden Heere *Claudius Salmasius*, Ridder, en Raets-heer van den Koning van *Vranckrijck*, wiens langhen Brief, de Geleerde met groot verlanghen verwachten ten eersten in druck te sien. Voor my sal ghenoech wesen, alhier een weynigh aen te roeren. Onder andere muyt hier uyt de gulde Spreucke in den *Turckischen Alcoran*, hoewel by anders sot ende verworpelijck is: *Godt triumpheert in sijn sake, al is 't dat het de Menschen niet en begripen.* Meest al de Heydenische Poëten staen dir mede roe, ende seggen recht uyt, Dat niemant het Noot-lot en kan ontgaen. De *Griekische Poët Pindarus* seydt wel:

*Dat Godt bestemt,
Al schijntet vreemt,
Staet vast en bondigh;
Die Godts bestuyt
Oyt anders duynt,
Is sot, of sondigh.*

Derhalven al 't gheue de Menschen hier teghen doen, wert wel te recht bespot by de gheestigbite Poët:

*Wie isser soo vermeten,
En op sijn Godt verbeten,
Dat hy de stale Wet
Van hem wenscht om-geset?*

*Noyt hadde een Mensch 't vermogen,
Hoe hoogh oock op-gerogen,
Dat by des Heeren macht
Met onwil heeft werkyacht.*

Ende sy en hebben dat niet alleen ghesien, maer zijn oock noch vorder ghegaen, gelijk *Adrastus* by den Griekschē *Euripides*:

*O Godt! wat roemt den Mensch op sijne wijze vonden?
Wy staen in u geveest, en aen u wil gebonden;
Wy leven op u wenck, en plegen anders niet,
Als dat u hooge macht aen yder een gebiedt.*

Maer seer nauw heeft na ons wit ghemickt de treffelijcke Poët *Simonides*:

*Al wat wy Menschendoen staet in de Handt des Heeren,
Die kan de boosheydt selfs ten goeden eynde keeren.
Wy hebben geenē wil. En daer een onder gaet,
Daer eyndigt God den tijdt, en snijdt des levens draet.*

Ende het en is niet wonder, als in tijde van sterfte en oorlogh, nimmermeer niet de Goddelijcke voorsienighede haer en stort in de onwillige herten, dat sy eenighe stercker kracht, als het gheval, gemerckt hebben de beweginghe der dinghen tusschen te komen. Sulcks ghetuyghen oock de beste Historyschrijvers, die, alse wat nauw letten op de oorsaken van de uytkomst eeniger saken, so vallen sy ons van selfs toe. U Achtb. en is niet onbewust, 't gene den oudsten onder de Grieksche daer van gevoelt, als hy aldus schrijft: *Dat yemandt van Godt over-komen moet, en kan den Mensche nergens mede af-keeren.* Ende dit selfde is voorwaer met een treffelijcke reden uytghebeeldt van den treffelijcken Schrijver der Kerckelijcke Historyn *Nicophorus Gregoras* in sijn 7. Boeck: *Daer de Goddelijcke voorsienighede niet en strijdt beneffens het beleydt ende doen der Menschē, daer valt een quade uytkomst op, ende geheel tegens haren voorsiel. Want alsāā is een wijs Man niet wijs, noch een sterck Man, sterck; maer oock de alderwijste raedt slaghen vallen dwaeselijck uyt, ende de kloeckste ende sterckste dagen hebben een leelijck, ende schandelijck eynde.*

Hier-beneffens de exempelen, die doorgaens by soodanighe Schrijvers te vinden zijn, betoonen, dat door geene moeyte, noch menschelijcke wijsheydt oock de minste der omstandigheden, van Godt bestemt, kan verandert werden. *Titus Livius* vertelt, in 't 8. Boeck van sijn Romeynsche Historye, van *Alexander* den Koning van *Epirus*, dat, alhoewel hy hem dapper wachte, om niet tot sijn sterf-plaetsē, die hem voor-seydt was, te komen, evenwel niet en konde ontvlieden, dat hy op deselfde niet en quam 't overliden; en derhalven brengt de History-schrijver dese spreucke, als een yghelijck bekent zijnde, daer by: *Darmen gemeenlijck met ontloopen midden in het Noot-loe valt.* Het en verscheelt niet veel, dat van sijnē *Macrimus*, verhaelt de Grieksche History-schrijver

Herodianus, dewelcke, als hy sagh, dat hem alles neygde tot den haestighen onderdanck van den selfden Keyser, besluyt aldus: *Maer het was also in 't Noode-lot besloten, dat de Prince Macrimus maer een jaer in wellust geleest hebbende, met sijn leven het Rijck soude verliezen.* Ick sal het besluyt nemen uyt de Goddelijcke Historyen, daer niet en valt tegen te seggen. Daer is een merkelijcke plaets van den Koninghlijcken Propheet, in de Handelingē der Apostelen, cap. 13. vers 36. *David*, als hy sijnen tijdt den raedt Gods gedient hadde, is ontslagen, ende by sijnē Vaderen geleydt. Waer uyt wy wel te recht trecken, dat den Tijdt van ons Leven met sijnē eygen omloop van bovenen beschreven is, ende dat hy derhalven, voor soo veel hy seker toekomen sal, gheheel hanght aen den wille van den grooten Godt. Maer yemant soude hier misschien moghen uyt-treken, dat het woordt *Genea*, 't welck aldaer ghebruyckt werdt, veelderhande beteekeninghen heeft, en dickwils wat anders beduyt, als den tijt des Menschē. Wy bekennen wel, dat het wel anders ghenomen wert: dat het evenwel hier beteyckent, 't gene wy voorgeven, blijckt klaerlijck uyt den Text selve, dewijl den Apostel spreekt van 't leven, ende de begraeffenisse van *David*. Maer tot meerder licht van dese sake, konnen oock andere plaetsen der H. Schrifture hier mede vergeleken werden, in dewelcke dat woort den tijt van ons leven eygentlijck beduyt, als in deselvigē Handelingē op her 16. vers van 't 14. Cap. en op 't 33. vers van 't 8. Cap. Behalven, dat alhier geeneen gemeenen, ofte onbepaalden tijdt en beteyckent, vertoont klaerlijck het intreckende woort, daer by-gevoeght, *Idia*, dat is, so veel als sijnē eygen, te weten, tijt. Hier uyt is dan genoegsaem te sien, dat de Menschē, het gene Godt besloten heeft, te vergeefs soecken te niet te maken. Maer dewijl dat sonderlinghe in geschil valt, of Godt van eeuwichēyt al 't gene gebeuren sal, 'tzy nootzakelijck, ofte gevalligh, alles besloten heeft; oock so vast, dat, 't gene hy eens begeert heeft, hy selve niet en soude konnen veranderen, so sal ick hier over mijn gevoelen wat breeder gaen openbaren. En om door al te nauw-keurige neerstigheyt niet moeyelijck te vallen met lanckheydt, soo sal ick my aen een Schriftuer-plaets, dewelcke voor alle sal wesen, vast houden. Dese is in her 46. Cap. van den Propheet *Isaias*, alwaer onsen Godt aldus spreekt: *Ick ben Godt, en niemant meer: een Godt, dies gelijcken nergens en is. Die ick te voren verkondigē, wat hierna komen sal, en van te voren eor dan het geschiet, ende segge, Mijnen raet sal blijven, en ick doe alles wat my behaeght.* Wie en siet niet dat met een vasten Kettingh aen malkanderen gehecht zijn dese drie, de sekerheyt van het Goddelijck Voorweten, de onveranderlijckheydt van sijn Besluyt, ende de macht in het Wtvoeren? Die hier wat roe-gheeft, verliest het alle: want door die drie teeckenen wil van de Afgoden onderscheyden zijn dien eenighen

Schiepper en Regeerder des werelts. Wat een stoutigheyt soude het dan wesen, om gheen Kerckrooverye te seggen, indien yemant het Besluit van het Voor-weten, ende het Wrvoeren van 't Besluit pooghde te scheyden? Het gene eertijds de *Philosoph* geseyd heeft van de Sedige deughden, dat sy ghelijck als een Kroontjen onder malkanderen gevlocht waren: dat kan veel meer op de Goddelijcke ghepast werden. Want waer uyt komt de sekerheyt van 't Voor-weten, indien wy hier gheen besluit aen en nemen? soude het komen uyt de toekomenheit, gevallen oorsaken, en wercken? Maer al wat ghevalligh is, dat is, eer het gheschiet, gantsch onseker, &c. tot gheen van beyden vast gestelt; dewijl het gene noch niet en is, sijn selven niet en kan vast stellen. Soude het dan komen uyt het Voor-weten selve? Maer dat en is, volgens dit gevoelen, niet meerder oorsaeck van de sekerheyt der toekomende dingen, als ons wetenschap is van dingen, die voor-by zijn, ofte noch in der daedt betaen. Dan, hoe veel ons maniere van weten scheelt van de Goddelijcke, wert treffelijck vertoont by *D. Thomas Aquinas*, hier voor mede vermeldt, P. 1. Qu. xiv. Art. viii. *De natuerlijke dingen zijn in de midden tusschen Godts, en onse wetenschap. Want wy krijgen de wetenschap uyt de natuerlijke dingen, van dewelcke God door sijn wetenschap oorsaeck is. Daerom, gelijk de wettelijke natuerlijke dingen voor ons wetenschap en hare mate gaen, so gaet oock de wetenschap Godts voor de natuerlijke dingen en haer mate. Even-eens als een Huys in 't midden is, tusschen de wetenschap van den bouw-meester, die het gemaekt heeft, ende de wetenschap van de gene, die van het selfde nu gemaecte zijnde, kennisse neemt.*

Wel te recht dan eeren wy, met den grooten Pylaer van de Kercke, den *H. Oudr-vader Augustinus*, in het 7. Boek van de Stadt Gods, op 't 29. Cap. dien God, die de *Naturen* van hem geschapen, beginsel, en eynde gestelt heeft in 't lewen en siveven, die de oorsaken der dingen heeft, kent, ende bestiert. En, gelijk hy op een ander plaets spreeckt, Die volgens dien sijnen wille, dewelcke met sijn voorweten eeuwig is, ende heeft alsoo al wat by begeert in den Hemel en op aerden, niet alleen wat voor-by, ofte tegenwoordigh is, maer oock het toekomende al gemaecte.

Geen minder mislagh en begaet de gene, die de veranderlijckheyt het besluit Gods toeschrijft: want hier heeft te recht plaets 't gene de Poët *Homerus* seydt, alffer yet ghebeurt, dat den wil van *Iupiter* volbracht is:

Menschen willen
Zijn maer grillen.
Yders lot
Komt van Godt.

Dat oock de verandering in den wille een onvolmaktheyt mede-brengt, als dewelcke nootzakelijck

uyt onstant vastigheyt, ofte onwetenheyt moeste spruyten, blijktt klaerlijck. Want hoe soude hy anders, dan door de kennisse van 't goet, te voren by hem onbekent gheweelt zijnde, dat hy tot noch toe niet ghewilt en hadde, nu beginnen te willen: ofte oock door een schierlijke veranderinge, het zy van de saeck, ofte van sijn voornemen, dat hy te voren begeert hadde, nu soude laten begeeren? Hierom en vraecht de Wijsgerige *Seneca*, in 't 1. Boeck en Cap. van de *Natuerlijke Vragen*, daer hy handelt van de *Nature Godts*, niet qualijck: *Of het een vermindering is van majesteit, ende een bekentnisse van mislagh, yet gedaen te hebben, dat verandert moet werden?* en belluyt terstont met dese reden: *Want het is nootzakelijck dat hem alijt het selfde behaeghe, wien niet behagen en kan, als het alderbeste; ende hy en is daerom niet minder vry ende machtigh, want hy selve is sijn eyghen nootzakelijckheyt.*

Hier mede komt wel over-een, 't gene de *Philosoph* seydt van de simpele *Nature*, datse alijt een, en een eenvoudigh vermaeck neemt. De waerheyt hier van blijktt so klaer, dat *Seneca* de tegen-partye selve tot *Rechter* derft roepen: *Ghy seght, dat het gevoelen van een wijs Man niet en kan veranderen. Hoe veel minder dan van Godt? dewijl een wijs Man maer weet het gene tegenwoordigh best is, maer voor sijn Goddelijckheyt is alles tegenwoordigh.* In 't 2. Boeck van sijn *Nat. Vrag.* op het xxx v 1. Capittel. In 't korte, het gene dien grooten *Plato*, in 't 2. Boeck van sijn *Borgerlijke Regeringe*, treffelijck spreckt over de onveranderlijckheyt Gods, brengen wy met recht hier by: *Wet hy in beter en schoonder verandert (vraecht hy) ofte in erger en leelijcker, als hy selve was? (en antwoordt) Nootzakelijck in erger, by aldien hy verandert. Want wy en komen niet segghen dat Godt schoonheit ofte deught geveek heeft.* En hier op, doet hy in deselfde t'Samen-sprake wederom vragen, *Dewijl sulcks also is, of men dan wel gelooven soude, dat yemant van selfs, het zy God, oft de Mensch, wel soude sijn selven erger willen maken. Ende doet antwoorden, Dat sulcks onmoghelijck is; ende derhalven oock onmoghelijck dat Godt sijn selven soude willen veranderen. Want dat hy de schoonste en beste zijnde, alijt blijft in sijn eeuwighe en simpele ghestaltensse.* Indien hier yemandt mochte dencken, dat den *Autheur* meerder sagh, op het *Goddelijcke wesen*, als op den wille, daer en soude ick niet veel tegen hebben. Maer ick wilde, my toegestaen werde, dat die twee een en 't selfde zijn, noch in *God* waerlijck niet en werden onderscheyden. Want by de *Christenen* werdt buyten allen twijffel gehouden 't gene den *H. Hilarius* seyde: *Al wat in Godt is, is Godt: al wat in hem is, is een.* Maer wat behoef ick dit dus breed te vervolgen, dewijl den *Apostel Iacobus*, cap. 1. vers. 17. ghetuygh van den *Vader der Lichten*, dat by hem geen veranderinge, ofte verandertijcke beschaadwinge en is. Nu oock dat, al 't gene *Godt* alsoo bestoren heeft, hy oock krachtigh uytvoert, wert by de *Heydenen* selve staende ghehouden.

den. U Achtb. is wel bekend dit Vers van den Griekischen Pindarus :

*Alst Godt maar wil verhoen,
Soo kan gheen Mensch yet doen ;
Het eynd' en het begin
Gaet beyde na sijn sin.*

Dat alles, het zy hoogh ofte leegh, nootfakelijck ofte willigh, onder dese regeringe staet, is van onse Heeren so klaer uyt beyde de Theologie bewesen, dat het beter is daer van te swijghen, als elckemael het selfde tot walghens toe te verhalen. Ick weet wel, dat veel onder de Geleerde verschil valt, op wat wijze Godt na sijnen wil regeert ; maer my dunckt, dat dit gheschil alderbest neder-geleydt wert door den Wel-ghemelten Grave van Mirandola, daer hy seydt : Voorwaer Godt en heeft niet alleen te voren geweten onsen wille, maer heeft hem oock te voren besloten, en als Gregorius Nyssenus, ende Damascenus sulcks loochenen, so en schynen sy dat anders niet te loochenen, dan om te vermanen, dat andere dingen wel door den Goddelijcken wille, maer dat onse verkiejinge t' samen door den selvighen oock met onsen wille geschicke werde : so nochtans, dat niet alleen d'uytkomst van onse gedachten, maer oock de gedachten selve, het vorenemen selve, ende de herten van de Koninghen niet alleen, alsser geschreven is, maer van een yegelijck in de Handt des Heeren staen, die alles schickt na sijn wel-gevallen. Indien het volbrengen van eenigh sijn beslyt sulcks vereyscht, dan de deught in ons, ende met ons beginnende, ende de begonnen volbrengende, dan de gene die van deught tot ondeugt afgedwaelt zijn, veranderende tot rechtveerdigheyt, ofte besigende een roede voor barmhertigheyt, ofte verminderende de fouten voor rechtveerdigheyt, alles altijdt ofte goet, ofte ten minsten gelegentheyt ten goede werckende. Wy bekennen wel, dat geen Mensch doorgonden en kan, hoe dat die verborgen en wonderbaerlijcke kracht van de Goddelijcke voorfienigheyt, den wille der Menschen soo sacht en krachtigh beweeght, dat sy vry en uyt haerselven verkiezen en volbrenghe, t' gene Godt besloten heeft. Maer wie sal seggen, dat het Menschelijcke verstant een mate is van alle dingen, ende datter een sake niet voor waerachtigh aengenomen en moet werden, om dat sy ons begrip, welckers kleynigheyt wy oock in de minste wetenschappen bevinden, te boven gaet. Gelijck yemant die op een hoogen Bergh sal klimmen, soo veel te sorghvuldiger let op den wegh, al is hy moeyelijck, wanneer hy onder hem fiet de hooghe steycke om neder te vallen: even-eens laet ons oock, als wy bevinden een vervolgh van schadelijcke dolinghen, de waerheyt insonderheyt aenhangen, op dat wy in den diepen afgront van die verborgenheyt niet en verimoren, gelijck wel schrijft in het aenvangen van sijnen Brief aen U Achtb. onsen grooten Vrient D. Colvius. Dus verre heb ick vervolgh, t' gene de Religie meest

raeckr, nusalick oock kortelijck aenroeren, hoe dat dese Theologie met de Medicine over-een komt. Hier en valt my niet t'ontijde te voren dien treffelijcken Filosooph, dewelcke seydt, dat alle dinghen twee handhaven hebben, en datter groot onderscheyt is, welck van beyden men eerst aengrijpt. En al is't, dat ons gevoelen van dese kant, daer aen U Achtb. dat bestrijdt, wat hardt sommige schijnt te wesen: soo en is het nochtans hier so vreemt niet, ofte het gaet om vele redenen de andere verre te boven. Maer her stelt, datter geen sorge, oft wetenschap yet vermoghen tegen t' gene Godt besloten heeft, dat geschieden soude. Laer het so wesen; hier door en sal evenwel noch aen profijt, noch aen eere de Geneesmeesters yet te kort geschieden. Want wy weten, dat haer ampt is, niet om te pooghen de verborghene raetslagen Gods te vernietigen, maer om de kracht der siekten te breken, pijn te stillen, de natuyrlijcke krachten te verquicken, oock aldermeest dan, als sy sien, dat de doot sekerlijck aenstaende is. Vorders werden wy mede door ons ghewille selve verbonden, om elck sijn eygen leven, als een geheel kostelijck pant van God hem toegesonden, met alle sorge en neertigheyt te bewaren. Hier toe behoort de fraye vermaninge van Cicero, in den Droom van Scipio by hem beschreven : Alle Gods salige moeten behouden de Ziele in de bewaringe des Lichaems : noch sy en behooren niet sonder gebodt van den genen, daer sy afgekomen is, uyt het leven te verhuysen. Daer-en-boven getuyght gestadigh de ervatentheyt, dat alderhande Siecken, van wat jaren, ofte gematigheyt sy oock mochten wesen, na alle sorge en vlijt, oock van de wijste Geneesmeesters aengewent, evenwel komen te sterfen. Nu wat isser de Genees-konst aen gelegen, of wy het naeckte voorweten Gods, of met het beslyt gevoegt, sijnen wil veranderlijck, ofte liever om de schierlijcke veranderinge der omstandigheden, veranderlijck stellen, als onderruffchen de Konst van den Geneesmeester sijn wat niet en raect, ende de Pael-steen van yemant die sterft, altijdt den selfden is. Wy en verachten oock niet de voortreffelijcke Geneesmeesters, Esculapius, Hippocrates, Galenus, om dat wy deselvige, als een God Apollo, oft cenigen Afgod, ghelijck by de Heydenen eertijds ghebruyckelijck was, niet en aenbidden: maer sy zijn by ons in meerder achtighe, wanneer wy deselvige, als geredtschap, oft liever mede-hulpers van den Autheur des levens ende gelontheydt, eere bewijfen. Daer-beneffens, hoe de sake oock uytvalt, so sullen wy altijdt wel van haer oordeelen. Want als het geluckelijck gaet, so sullen wy in haer werck ende gauwigheyt bekennen de besondere handt en zegen Gods: ende by aldien het regen-valt, wy weten hoe waer dat de Griekische Nazianzenus geseyd heeft, *Dat allen arbeydt te verghiefs is, als t' Godt niet gheven en wil.* Eene sorghvuldigheyt heeft hy ons alleen nagelaten, dat

wy het ampt, 't welck hy ons opgeleydt heeft, voor d'uytkomfte neerstigh souden waernemen; en daerna ons in 't selfde gherufft houden, dat het hem also belieft heeft, die niet en kan begeeren, als 't gene alderbest is. Laet ons hooren de Goddelijcke stem van den Wijzen *Epictetus*: *Ick wil altijd liever, 't gene dat Godt wil, als ick selve. Ick sal hem by-blijven, en aenhangen, gelijk een dienaar en navolger, met hem begeer ick, met hem verlang ick, ende om simpelick, en met een woort te seggen, dat Godt wil, wil ick oock.* Hier is de rechte stilte voor het onweder der trakommernissen; hier is een sekere Haven voor het ghevaerlijck stooten der Klippen: en hier is ten laetsten een Pacl-steen, daer ick met gemoedt en penne op ruste. Vaert wel, *Witgenomen Man*, met uwe uytgelesene *Huysvrou*, lieve *Kinderen*, en insonderheydt die *Dochter*, die ick versta, dat *U Achtb. onlangs aen de Wijsheydt en Kennisse der Talen opgecoffert heeft.* Wy bidden *Godt Almachtigh*, dat sijne *Majesteit gelieve den zegen te strecken over dit prijselijck voornemen, en anderen tot navolginghe te verwecken: op datter vele mochten leeren met wetenschap ende deught te overweghen de kortheydt van dit schaduwachtigh leven.* In *Wtrecht*, den 8. *Februarij 1639.*

5 Daer en is geen *Sieckte*, in dewelcke de *Voorreycken* so onseker gaen, als de *Peste*. Want als de *Siecke* schijnt behouden te wesen, dan werdt hy dickwils schierlijck wech-geruckt: en in tegendeel als hy schijnt alderkrankit te zijn, dan bekomt hy noch wel buyten alle hope. Is niettemin een goet *Teycken*, dat de *Geswellen* ras voort-komen, en op een onge-eerlijcke plaats, te weten, achter de *Ooren*, onder de *Oxelen*, ofte in de *Lisschen*, zijnde aldaer *Klieren* gestelt, om t'ontfangen d'onreynigheydt van de *Hersenen*, *Herte*, en *Lever*; en sulcks beduydt oock dat de nature sterck is, ende haer ter rechter plaerse kan ontlasten. Geven oock minder gevaer vele *Geswellen*, (in tegendeel gaet het met de *Bloedt-sweren*, die, als van quader stoffe opgeheleydt zijnde, in meeder gheal meerder swarigheydt maken) alffe maer wel verheven zijn, ende haer ten eersten tot sweren begheven, ende daer op de benauwtheydt, als oock d'andere toevallen komen te verlichten. De *Rode placxkens* en zijn so quaet niet, als de *bruyne*: ja het *Peper-koren* is meest doodelijck: als mede wanneer de *Geswellen* langhsaem uyt-komen, ende kleyn blijven, ofte ontrent het *Herte*, ende de *Keel* staen, ofte oock weder inslaen, ende daer dan op volcht *Rasernye*, *Trecking van Leden*, *Braken*, *Kout-sweet*, *Loop*, ende *Flaute*.

6 Dewijl het swaerder valt, gelijk de *Poët Ovidius* wel seydt, den vyandt uyt te jaghen, als uyt te houden: soo sullen wy voor de *Genesinghe* van de *Peste*, eerst stellen de *Middelen*, om deselve te vermijden.

Het is een ghemeen segghen onder de *Gences-*

meefters, dat dese drie *Pillen* best zijn om de *Pest*, en sijne besmettelijckheydt te vermijden: *cito, longè, tardè, cede, recede, redi*, ras uyt een besmette plaats te sicheyden, verre van daer te trecken, ende niet haestigh wederom te komen. Welcke lesse wy met dese *Veersken* uytgedrukt hebben:

*Die 't Lichaem van de Pest langhdauerigh wil bevrijden,
Die moet besmette lucht, en sulcke plaetsen mijden,
Oock vluchten verr' van daer, in een gesonder Landt,
En keeren langhsaem we'er, als 't vuur is uytgebrandt.*

Maer dewijl, om redenen verhaelt, elck een niet gelegen is de *Pestige* plaetsen te vlieden, en sommighe oock niet en betaemt sijn vrienden te verlaten: soo sullen wy alhier kortelijck aenroeren, waer door de *Besmettelijckheydt* voor te komen is.

Voor eerst, ghelijck de *Pest* een straf is van onse sonden, soo is voor al van nooden, dat wy door een beter leven ons met *Godt* versoenen, ende door rechte boetveerdigheydt sijnen toorn van ons wenden. Sulcks doende, moghen wy verhoppen sijnen *Goddelijcken* zeghen, tot de *Middelen*, die wy tot onse bewaringhe sullen aenwenden.

Dese *Middelen* sullen wy vervolgen na 't gheal en ordre van de *Niet-natuerlijcke* dingen: door welckers recht gebruyck de gesontheit onderhouden, en quaer ghebruyck de onghesontheit verkreghen wert. Dese zijn ses in gheal, uyt welke eene van de *Ziele* ofte het *Gemoedt*, den *Lichame* mede gedeelt wert, te weten, de *Passien* ofte *Beweginghen des Gemoedts*, de vijf andere den *Lichame* uytwendigh aenkomen, als *Lucht*, *Spijs*, en *Dranck*, *Oeffeninge* ende *Ruste*, *Slapen* en *Waken*, *Af-setten* en *Op-houden*.

Wat voor eerst de *Ontroeringhe des Gemoedts* belanght, heeft het oyt plaats, meester van sijn *Passien* te wesen, so is het voornamelijck van nooden in tijt van *Pest*. Insonderheydt dient ghewacht van *Gramschap* en *Droefheydt*, om dat sy de *Geesten* van *Herte* perssen. Maer boven alle *Ontroeringhen*, is alhier, gelijk wy verhaelt hebben, de *Vreesse* d'alder-schadelijckite, soo, om dat deselve 't *Herte* ontstelt, en al de *Geesten* schierlijck ontroert, als oock, om datse ghestadigh vergeselschapt is met *Swaermoedighheydt*, waer door ware en swarte *Vochtigheden* in 't *Lichaem* groeyen, bequaem om de *Besmettelijckheydt* lichtelijck te ontfangen. Ja men siet oock daghelijcks, hoe dat yemandt door een *Schrick* de *Pest* plotselijck op den hals krijgt, om dat de stercke *Inbeeldinge*, het dapper ontstelt en verswackt, ende also het quaet, 't welck gevreckt wert, daer vast in-druckt. Soo datter in tijden van *Pest* niet berer en is, als wel te doen, ende vrolijck te zijn, het welck *Plutarchus* heeft willen te kennen gheven, als hy schrijft, dat *Theleta* van *Creten*, door de *Musijck* de *pest*

peftuyt Lacedemonien verjaecht heeft. Derhalven en is hier niet dienftiger, als een effen en onbevreesht ghemoedt te houden, volghens de lesse, hoewel in andere ghelegentheydt ghegeven, van *Terentius* (in den welken wy noch vry wat anders, als suyver Latijn vinden) in het Bly-eynde-spel, ghenaemt *Phormio*:

*Yemandt die na sijn wenscb, de Kar gaet op een zant,
Moet dencken of hem Godt wat anders over-sant,
Hoe by hem houden souw; Want dat gemeene saken,
En 't geen een ander beurt, hem oock wel kan genaken.
Hier door by onverwacht geen ongeval en tyt,
En valt het beter uyt, dat houdt hy voor profijt.*

Maer dewijl de Pest meestendeel door verdervinge van de Lucht voort-komt, soo moet meest op deselve acht genomen werden. Ende also de Lucht veeltijds besmet van modder ende vuyligheydt, die op de straet blijft leggen stincken, soo dient die voor al wech-ghenomen. Dewijl oock de Grachten die niet ghestadigh uyt ende in en vloeyen, veel stancks verwecken, soo is noodigh dat deselve door het Haven-water alle daegh ververscht werden. Anders soude daer uyt te verwachten staen, 't gene wy hier voor uyt de Meer-gemelte History-schrijver *Diodorus Siculus* verhaelt hebben, dat uyt stilstaende water, door de hitte der Sonnen ontfteken zijnde, grove ende stinckende Dampen op-komen, die be-smettinghe in de Lucht veroorsaken. Ick en kan hier niet nalaten te vermanen, waer over ick dick-wils eerlijcke Borghers hebbe booren klagen, te weten van de stanck, die in de Kerck komt, door het openen der Graven. Het is schrickelijck dat de Graven, daer onlangs Luyden, van de Pest overleden, in begraven zijn, wederom, door vervolgh van sterfte in een Huys ofte in 't selve Geslacht, onlangs daerna gheopen werden, ende soo alle de gene, die met het Lijck gaen, van stanck vervullen, ende noch meer, als het ghebeurt, dat sy onder de *Predicatie* open legghen, ende de gene, die daer over ofte ontrent sitten, van stanck doen versinachten. Ick kan verscheyde exempel verhalen, die sulcks in onse Stad en elders heel qualijck bekomen is. Daerom soude het prijffelijck zijn, volghende de waerdighe oudtheydt, gheen dooden, insonderheydt in tijden van Peste, te begraven in een plaetse, daer het volck vergadert tot den Gods-dienst. De Kercken, zijnde Huysen der Beden, behooren by ons in meerder waerden ghehouden te werden, als dat wy die met onse stinckende Lichamen souden besoetelen. De Turcken selve houden hare *Mosques* seer net ende suyver, so datter geen vuyligheydt oft stanck ontrent en komt. Het blijkt oock klaer, dat onder het volck Gods de graven buyten de Stadt geweest zijn, *Gen. 25. vers. 9. Marc. 5. vers. 2. 14. Luc. 7. vers. 12. Job. 11.*

vers. 3. en 31. welke plaetsen betuygen, dat de Lijcken buyten de Stadt gedragen wierden: behalven van eenige Koningen, die in de Stadt Davids haer begravinge kregen, maer op een plaets, die van het volck afgescheyden was, te weten, in de Hoven, en daer in zijnde grouten en spelonken. Wy lesen oock in de Griekische Autheuren, dat die van Athenen, volgens hare Wet, de dooden buyten de palen van de Stadt begroeven. Welcke maniere by de oude Romeynen mede onderhouden werde. De Keyser *Adrianus*, en heeft niet alleen verbodt ghedaen de dooden binnen Romem te begraven, maer oock in eenige Stadt van 't Rijk. En dese loffelijcke wijze van begraven is in de eerste Kerck alijt nagevolgt. Tot dat allengskens, als men uyt Godtvruchtigheydt, de Lichamen van Heylige Mannen in de Kerck nam, en dat sulcks oock Heeren en Princen niet geweyghert konde werden, ten lesten al de gene, die van middelen waren, ende wat vermochten, aldaer begraven wilden wesen. Het welck daerna vervolgt is door gierigheydt van de ghene, die over het inkomen van de Kercke gestelt zijnde, het selve hier door verbeterden: ende door de hoovaerdye, van de ghene die niet en wilden, onder het gemeen volck begraven zijn. Daerse nochtans d'cene tijdt oft d'ander al in een Kerck-hof, en in een aerde geraken. Ick heb dickwils, hier over peysende, ghegaen in de Groote-kerck over de graven van mijn Over-groot-vaders, en aengemerckt datter nauclix so veel in konnen leggen, alsfer namen op gehouden zijn: daer nochtans alledaegh weder andere by komen, so dat sonder twijffel de eerste beenderen op het Kerck-hof al over lange gebracht zijn. Of dat dan 50 jaer eer of later geschiet, wat isfer aen geleghen? Ick heb te Romem gezien het Graf van den Keyser *Augustus*, die Meester van een seer groot deel des werelts was, maer sijn beenderen, ofte asch, soude nu verre te soecken zijn. De Wijsgerige *Dionysius*, ghevraeght zijnde van sijn vrienden waer hy begraven wilde wesen? antwoorde, werpt my maer op 't Velt: waer op sy segghende, dan soudent u de beesten eten; so antwoorden hy wederom, legt mijnen stock nevens my, op dat ickse af-keer. Ende sy wederom seggende, hoe soudt ghy doot wesen, sulcks voelen: so sprack hy, Wel, als ick dat niet en voele, wat hinder kan ick dan lijden? Veel minder isfer aen gelegen, ofte yemant in de Kerck, ofte op het Kerck-hof begraven wert. Die Godt een goede ziel opgeoffert heeft, en met een gerust ghemoedt in den Heere ontslapē is, rust op alle plaetsen even wel.

Dewijl wy alhier van de doode lichamen spreken, so en sal niet ondienstigh zijn te onderzoeken, welke Lichamen meerder besmetten, en de Lucht haer pestigh zaet overgeven, Levende of Dode? Sommige zijn van gevoelen, dat de Lichamen, die van de pest gestorven zijn, geen seijn meer by haer en hebben, ende

ende alffer altemet yet van besmet wert, dat sulcks meer van de Kleederen als van de Lichamen komt: also de Doodde lichamen so geen Dampen van haer geven: ende dat oock den Aeffem, die uyt levende lichamen, die de Pest hebben, geblasen wert, meerder ghemeenschap heeft met de geesten van de levende lichamen, ghelijcker oock meerder gemeenschap is tusschen levend' en levend', als tusschen levend' ende doodt, ende dat de besmettinghe door de banck gheschiet tusschen dingen die van gelijcke nature zijn.

Anderen meenen, datter meer gevaers is van Lichamen, die van de Pest gestorven zijn, als die noch leven. Om dat in een levend' lichaam het vergif wat besnoeyt ende verdooft wert van ons natuerlijke warmte: en als de natuerlijke warmte uytgebluft is, dat dan, sonder eenighe teghenstant, het lichaam van 't vergif geheel ingenomen, en ten lesten overwonnen en omgebracht wert. En dat daerom door ordre en raedt van de Genees-meesters, in alle welgestelde Republiken geordineert is, om de doode Lichamen, die van de Pest gestorven zijn, niet lang boven aerde te houden, maer ten eersten te begraven.

Om in dit gheschil wel te spreken, soo moet voor eerst onderscheyt gemaectt werden, tusschen sulcke siecken, die aen een doodelijke Pest leggen, ofte die daer van door komen. Die de Pest hebben, en geen gevaer van haer leven en loopen, die en zijn so besmettelijck niet. En in foodanige is het waer, 't gene te voren gheseydt is, dat de natuerlijke warmte, waer toe mede de *Alexipharmaca* helpen, haer niet alleen tegen 't vergif en stelt, maer het selve oock bedwingt, ende ten lesten heel overwint. So is by velen ondervonden, dat, alffer yemant de Pest heeft, en op-komt, in sulcken Huys selden een ander mede besmet wert. Maer als yemandt aen een doodelijke Pest leydt, ofte daer af sterft, so is 't geheel anders gelegen. Want van foodanige Lichamen, insonderheyt als de mensch op sijn sterven leydt, te weten, als 't vergif de natuerlijke warmte nu overwonnen heeft, staet veel meerder gevaer te wachten, als van een doot lichaam. En d'ervarentheyt getuygt, dat, hoeder meer in een huys ofte Stadt op-komen, hoeder meer hope is, dat de Pest haelt gedaë sal hebben. In tegendeel hoeder meer stervē, hoese felder wert.

Maer 't gene wy geseydt hebben moet wel verstaen werden: In een levend' Lichaem, 'twelck van het vergif heel bedorven is, toont de natuerlijke warmte, dieder noch overich is, haer uytterste kracht om het fenijn uyt te werpen, soo datter uyt het geheele lichaam niet en dampet, en insonderheyt door den Aeffem niet uyt en waessent, als dat heel fenijnigh en pestilential is. Waerom 't geheel gevaerlijck valt, by foodanigh Mensch te wesen. Maer als hy doodt is, ende dat, de natuerlijke warmte verwolgen zijnde, het Lichaem kout geworden is, door

dien de sweet-gaertens gesloten zijn, en insonderheyt den Aeffem op-houdt, dan komender minder Dampen uyt, en dan machmen wel toestaen, datter minder gevaer van foodanigh lichaam komt, voornamelijck in gheheel kout Weder. Maer datter evenwel wat uytwaessent, bewijft genoeg de Lucht, ende den Reuck, die foodanigh Lichaem uytgeeft: ende dat daer van komt, en kan niet als pestilential zijn, dewijl al de Vochtigheden ende Geesten van foodanigh Lichaem den pestilentialen aert aengenomen, en door de doodt niet verloren hebben. En indien in Kleederen, &c. her Pest-zaet bewaert kan werden: waerom en soude het in de gemelte Vochtigheden, Geesten, ofte oock de Deelen van ons Lichaem niet mede een wijl tijds blijven, konnen? Dewijl oock ander fenijn noch een wijl tijds in de doode lichamen blijft, waerom en souden de overblijfselen van het pestilential vergif niet eenighen tijdt konnen blijven, ende daerna uytwaessende, andere lichamen besmetten? *Fernelius*, vermaert Genees-meester van *Hemick* de 11. Koningh van *Vranckrijck*, schrijft, dat eenighe Jaghers een seer wreeden Wolf ghevanghen hebbende, sijn vleesch koochten en aten, ende datse daer van allegader in rasernye vervielen. En *Doctor Baubinus*, Professor te *Basel*, (aen den welcken ick om sijn vriendtschap, my aldaer bewesen, en noch by sijnen Soon, en navolgher, vervolcht, ick hier geerne gedencke) verhaelt, hoe sommighe, die van een Vercken, dat van een dullen Hont gebeten was, gegeten hadden, soo rasende werden, datse malkanderen met de Tandens vercheurden. Maer als het doode lichaam nu begint aen te komen, en te bederven, dan geeft het seer veel Dampen van hem, het welck de stanck oock wel uytwijft: dewelcke, alsoofte uyt een pestigh Lichaem komen, mede niet anders als pestilential en besmettelijck en konnen wesen: ja het vergif wert sonder twijfel door die verrottinge noch gescherpt. Daerom seydt *Ovidius* in de beschrijvinghe van de Pest seer wel:

*Het Lichaem valt daer heen, de Lucht ontfangt het vyer,
Geen Hont, geen Wolf is praegh, noch selfs de grage niet,
Te bijten in het vleesch: dat leydt van een en smelt,
En door sijn vuylen stanck een yder neder-velt.*

So dat ick verscheyde exempelen soude konnen verhalen van de ghene, die al de oorfaeck van de sieckte, ende daer op volgende doodt alleen wesen den Stanck, diese van foodanige Lichamen ontfangen hadden. Waerom met groote forchvuldigheyt in de laetste Peste by de *E. Heere Borghemeester Teresteyn*, loffelijcker gedachtenisse, en de Magistraet gheordineert is, dat alle dooden binnen tweemaal 24 uren souden ter aerde gedaen werden.

Vorders, om ons Huys voor de Pest te bewaren, so moeten wy letten op de Winden die wy in-laten, en volgen

volgen het exempel van den Prince der Geneesmeesters *Hippocrates*, dewelcke als de Pest geheel Afsyen en Grieken-landt doorliep, menigh duysent mensch gesont hiel, door het uytfluyten van ongefonde winden. *Marcus Varro* mede, als hy te *Coryven* was, en dat over al de huysen vol siecken lagen, in-latende door nieuwe vensters den Noort-ooften wint, en sluytende die op 't Zuyden stonden, bracht sijn volck en huysgefin gesont t'huys. En de wijsgerige *Empedocles*, gelijk *Plutarchus* betuyght, met het sluyten van een gat in een bergh, dat over de gantsche Landouwe een swaren en ongefonden damp uyt gaf, sloot mede de Pest uyt dat Lantschap.

Tot suyveren van de Lucht streckt oock, datmen dickwils groote Vuuren stoockt, insonderheyt van wel-riekent hout: of genever-besien, wieroock, nagelen, en diergelijcken brant: nagelen in een schotel azijn op een kool vuur langsaem laet uytwaessenen: azijn giet op gloeyende playvuysen: of oock wel-riekende Kaerskens (die in alle Apotcken te vinden zijn) aensteeckt. Het vyeren, of het branden van pektenonnen, kan mede de Lucht bequamelijck suyveren. Her zelve doet het branden van Buspoeder, en noch beter als het afgeschoten wert. *Dr. Levinus Lemnius*, eertijts Geneesmeester van Zierickzee, verhaelt, dat te Doornick in tijde van de Gaef, de krijgsluyden die aldaer in garnison lagen, al het geschut na de Stadt toe wenden, en 'tzelve met kruyt ladende, 's avonts en 'smorgens tusschen lichten en donckeren door de straten schoten: door welck gedruys en roock de besmettelijckheyt wechgenomen, en de Stadt van de Pest verloest werdt. Want die middel, seyt *Lemnius*, gaet wel so vast om de quade dampen te verjagen, en de Lucht te suyveren, als 't gene wy van *Hippocrates* lezen, groote vuuren op de stracet te stoken.

In deze tijt is het beter datmen *Kleederen* draeght van satijn, arme-sijde, camelot, borat, als van laken, baey, vulpen, fluweel, of diergelijcke: oock datmen dezelve dickwils verandert, insonderheyt als men ontrent eenige vyerige plaetsen geweest is.

De Ruyck-ballen van *Musquelaet*, *Amber*, en andere wel-riekende gommen of speceryen zijn onbequame, om datse mer haten lieffelijcken reuck de quade dampen daer ontrent in de Lucht hangende mede nemen, en tot de Herffenen als inleyden. Hier toe is het beter als men in verdachte plaetsen is, te hebben in een beffloten Balleken een spongye wel nar gemaect in ouden *Azijn*, daer lange *Wynruyt*, *Gouts-bloemen*, en diergelijcke kruyden in geweyckt zijn.

Alle morgen eermen uytgaet, dient het aengesicht, en handen gewasschen met klaer water, waer onder een weynigh van den voorsz *Azijn* gemenght is. En dan genomen een lepel van het *Theriakel water* van *Bauderon*, in de Apotcken te vinden: ofte een glas van den volgenden *Alffen-wijn*, die behalven sijne nuttigheyt mede van seer goede smaack is. Neemt van 't

(2. Deel.)

opperste van *Alffen* vier handen vol, *Bladeren* van *Scordium* twee handen vol, *Alants-wortelen*, 4 oncen, *Schellen* ende *Zaet van Citroenen*, van elcx een once, *Carui-zaet* anderhalf once. Dit gedaen op een tonneken van ses of seven stoop *Rijnschen*, of *Franschen* *Wijn*, en na drie vier dagen daer van gedroncken.

Men mach oock nemen op de punt van een mes een weynigh *Theriakel*, *Mithridaet*: of, die beyde te heet is, *Diascordium*: en de gene, die dat noch te wern was, als geheel heet, en gantsch gallachtigh van gematigheyt zijnde, konnen het zelve vermengen met *Conserve van Gouts-bloemen*, en *syroop van Citroenen*. De ghemelte *Lemnius* getuyght 4. de oec. 17. datter niet beter en is om de pestige dampen te weren, als het *zaet*, *sap*, en *schellen* van *Citroenen*: als oock datmen van een verschen *Citroen* eet: en seyt, dat hy hem daer mede alleen tegen de besmettinge van de Pest plach te wapenen. Dit en is den Poet *Virgilius* niet onbekent geweest, als hy van het sap der *Citroenen*, die in *Media* veel wassen, aldus schrijft in sijn 2. Boeck van de Lantbouwinge:

Wt Meden is een vrucht in ouden tijdt gesproten,

Die heeft een egger sap in haeren schors besloten,

Daer kan geen beter dranck of nutter julep zijn

Voor nare spokery of ander slim fenijn:

Want schoon aen eenigh mensch door gif de leden swellen,

Het sap dat zal het lijf in beter wesen stellen;

Het kan meer bate doen als eenigh heylsaem kruyt,

Het is een vinnigh zuut, het byt den swadder uyt.

Dus als een stief-moer pooght, door sellen haet ontfeken,

Haer voor-kint quaet te doen, en haer verdriet te wreken,

Of dat een spoock ster grolt, en vromde lagen brout,

Dit sap is dat de doot met krachten wederbout.

De stam daer aen het wast is keeltigh opgerefen,

En schijnt aen sijn geway een lauwer-boom te wesen;

En zo men uyt den reuck geen onderscheyt en nam,

Het ware ja de boom die eerst van Daphne quam.

En schoon al ruyst de lucht met wonder harde vlagen,

Het blad dat kan een storm en harde byen dragen,

Het bloeyfel even-selvs dat hout geweldigh vast,

Zoo dat het op geen kon of stueren wint en past.

De Meden achten 't boogh, en 't wort van hen gepresen,

Vermits het van den stanck den adem kan genesen.

Sommige rekenen voor een groote verborgentheyt, wat zout op de tong te houdē, waer van wy elders ook reden zullen geven. En al zijn vele van gevoelen, dat 't gene van buyten om den hals gehangē wert, gantsch niet om het lijf en heeft, waer door oock eertijts de Griekische Vorst (gelijck *Plutarchus* in sijn leven verhaelt) *Pericles* krank leggende, als een van sijn vrienden vraegden, hoe 't al met hem was, toonden alleen 't gene hem de vrouwen om den hals gehangen hadden, al of hy daer mede te kennen wilde geven, dat hy toelatlende die malligheyt, al dapper krank most zijn: so is

(K)

evenwel

evenwel door lange ervarentheyt by verscheyden Geneesmeesters ondervonden, dat een holle hase-noot, daer de keerne uyt is, met *Quicksilver* gevolt, of het zelve in een schacht van een pen gedaen, en om den hals gehangen, in verscheyde en groote sterften ontallijcke menschen van de besmettelijckheydt be-waert heeft. Die niet uyt en gaen, en behoeven hier zo nau niet op te passen. Dan de gene, welckers ge-legentheynt niet toe en laet by huys te blijven, en dienen niet uyt te gaen voor dat de Son een uure op geweest is, maer insonderheyt moeten sy haer wach-ten voor de stralen van de ondergaende Son. Dewijl oock in andere gelegentheynt dit altijt tot een regel dient:

Niet vroegh uyt, maer vroegh onder dack,

Dat is gesont, en groot gemak.

Soo moet het alhier voornamelijck waergenomen werden. Dan het zy wanneer men uytgaet, zulcks en moet nimmermeer nuchteren geschieden: maer na datmen een goeden onbijt gedaen heeft. Ende die nootlakelijck moeten wesen by een die aen de sieckte leynt, mogen wat *Theriakel*, ofte *Mithridaet* in de neus strijcken, van de wortel *Angelica*, ofte *Zedoar* knau-wen, ofte een van de kleyne *Pest-koeczkens* (in den Apoteeck te vinden) in den mont nemen. Dienen oock, by den krancken komende, te blijven staen aen 't hoofden-eynde van de bedstede, en laten vry de gordijn tusschen beyden hangen, altijt wachtende te staen tusschen het vuur en de bedstede.

In dese tijt en dient niet alderhande *Spijse* gebruykt: maer alleen de gene, die niet lichtelijck en verderft, en goet voedsel geeft: gelijk dezelve in 't bysonder in den *Schat der Gesontheyt* wijtloopighaengewesen is, al-hier onnoodig wederom te stellen. Vereyscht evenwel onderfocht of in dese gelegentheynt de *Visch* gesonder is, als 't *Vleesch*. Want zulcx wert van sommige seer hart ghedreven, om dat de *Pest*, die muylen en honden, als *Homerus* beschrijft in *Iliad*. in de *Troyaensche* oorlogen eerst overviel, nimmermeer de vischen oyt bevangen heeft, na de getuygenisse van *Aristoteles* in het 7. boeck van de deelen der Dieren. Waer van mis-schien voortkomt ons gemeen spreek-woort, *So gesont als een Fisch*. Maer dit gevoelē gaet heel los. Want al is dat de *Zee-visch*, om de nature van sijn woon-plaets, dat is, het zout-water, de verdervinge inson-derheyt tegen is, even gelijk de *Rivier-visch*, die zo lange hy hem in sijn eygen plaets onthout, van de be-smettinge bevrijdt blijft, dewijl de ontfteken *Lucht* hem niet wel en kan genaken: evenwel als sy beyde uyt haer gewoone plaetsē zijn, alwaer het oock in de suyverste *Lucht*, zo kunnen sy veel lichtelijcker, als het vleesch bederven, en het sap of gijl daer van komen-de is geensins te stellen voor het voedsel, dat het vleesch geeft. Waerom beter is, dickwilder vleesch, als *visch* te eten, en dat liever gebrade, als gesoden. Oock van zulcke dieren die matelijck vast en droogh

van vleesch zijn. Het welck mede in de *visch* inson-derheyt moet waergenomen werden. Ael, *Palingh*, *Berm*, ende andere vochtige en slijmerige *visch*, om datze licht bederven, en de quade *Vochtigheden* doen groeyen, en behoefmen in dese tijt niet te eten.

Wt den Hof is bequaem een salaet van *Suyringh*, *Endrye*, *Latouw*, *Bernagye*, *Buglos*, met toe-kruyt van *Nippe*, *Munte*, &c. Andere vochtige kruyden, als *Porceleyn*, en diergelijcke, zijn in deze tijt ondien-stigh. Maer die kout en droogh van gematigheyt, en wat zuur van sinaeck ofte bitterachtigh zijn, oor-deelen wy alderbequaemst. De *Suyringh* spant onder alle andere de kroon, dewelcke van sommige dit ge-tuygenis gegeven wert, dat de gene, die in de groore sterfte het zap daer van droncken, ofte oock acht of thien bladeren in azijn geweect, aten, van de be-smettelijckheynt bevrijdt bleven. Sulcx kan evenwel niet gesont wesen voor de gene, die een koude *Lever*, en een slappe *Maegh* hebben.

Onder de vruchten zijn seer dienstigh *Granaet-appelen*, *Citroenen*, *Orangje-appelen*. *Queen* gekooct ofte ingelcyt, *Appelen*, *Peren*, gedroogde *Pruymen*, *Keyssen*, die zuur en serp van smaeck zijn: maer de zoete, als de bedervinge meest onderworpen, en zijn zo bequaem niet. *Concommers*, *Meloenen*, als oock de *Pluck*-vruchten mogen wel achtergelaten werden. Dan *Olyven* en *Cappers*, die in azijn bewaert werden, kon-nen bequaemelijck in 't eerste van de maeltijdt of tusschen andere spijze over tafel komen. De *Loock* wert van den eenen geprefen, van den anderen gelaect. Maer alzo dezelfde, van alle outheyt voor een recht tegen-gift van senijn gehouden is, ende dat hy daer over oock by *Galenus*, der *Boeren Theriakel* genaemt wert: zo en zoude ick niet ongeraden konnen vin-den, dat hy by de *Boeren*, ofte andere, die grof ende sterck zijn, niet voor spijze, maer als medicijne ge-bruyckt werde. Het welck seer bequaemelijck ge-schiet, als hy in vleesch ghesteken, en daer mede ge-brade wert. Maer de gene die onder de mensche moet verkeeren, is 't ondienstigh niet stanck voor den dag te komen, behalven dat hy noch quaden *Gijl* geeft, die niet dan heete ende scherpe *Vochtigheden* voort en brengh; en wert derhalven de *Loock* nutter gelaten.

Soete-melck is mede in deze tijt zo geheel goet niet: beter is de *Kaerne-melck* met *suure Appelen* ge-soden. Als oock versche *Eyeren* uyt de schael: ghe-roert of gedopt met *Citroen-sap*, of *sap van Orangje-appelen*. Het welck, als oock *Suyring*, *Azijn*, *Verjuys*, by alle spijze, daer 't by kan wesen, bequaemelijck gedaen wert. Maer het zy wat spijse darmen eet, altijt dient maer en regel gehouden te werden, sonder in gulfghen te vervallen. Veel gerechten, seyt *Seneca* seer wel, maken veel siekten. Wy lezen in de *Grieksche Laertius*, *Ælianus*, als mede in de *Latijnschen Agellius*, dat wan-neer te *Athenen* dikwils de *Pest* seer veel volck wech-nam, de wijse *Socrates* door een sobere maniere van leven

leven sijn lichaem altijd fris en gesont behiel. Dit moet evenwel verstaen werden, van niet al te groote soberheyt, en te veel vasten, waer door het lichaem verswackt, en de besmettelijckheyt eerder ontfangen werdr.

Men zal dan eer men des morgens, als de Son een uur of twee op geweest is, uytgaet, eten eenen vetten Boteram (want de *Boter* wederstaet oock het fenijn) met Wijn-ruyt, en daer op drincken een goet glas *out bitter Bier*. Over tafel is dat mede niet ondienstigh. Maer noch wel zo goet een dronck Wijns. Men leeft, dat op een sekeren tijt de Pest komende in 't Leger van de Romeynen, dezelve ophiel, zo draec de krijgsluyden quamen ter plaetsse, daer overvloet van Wijn was. Onder alle soorten is onzen *Rijnsche Deel-wijn* de hartelijckite, maer voor de gene, die hy te sterck is, als daer zijn die veel gals in hebben, en wat heet gebakert zijn, kan dienstigh wezen de *Moefelaer*.

*De wijn verheught den geest, de wijn geeft jeugdig bloet,
De wijn maecte dat de sorgh wy ons verhuysen moet,
De wijn ontfraenst het hoest, de wijn verwekt de vreught,
En stort in alle dingh gelijck een nieuwe jeught.*

Maer hier en moet men niet aen-nemen, 't gene van sommige voorgegeven wert, dat brassen en droncke drincken het rechte middel is om deze Sieckte te weren, en dat zulcx zo dichten lijf maectt, datter geen Pest in en kan: Want zodanige onregeltheyt veroorsaect quade Vochtheden, en brant in 't bloet, het welck als dan zoo veel lichter het Pestigh fenijn kan ontfangen, en swaerder quijt werden. Die dan sijn leven lief heeft, dient dese lesse te onderhouden:

*Indien ghy sonder pest langdurigh soeckt te leven,
Ghy moet u nimmermeer tot stempen overgeven;
Want die te gulsighe drinckt, en alte dickmael brast,
Wort inder haest besmet, en van de doot verrast.*

Het Lichaem dient in deze tijt geen ofte weynigh Oeffeninge, en dat 's morgens, als de Maegh ledigh is. Want het zelve veel te weeren met een volle Maegh, doet dat de spijsze rau en onghckoockt na beneden schiet, het welck onsfuyver bloet maectt, en derhalven bequaem om de Pest beter te varten. Maer het nalaten van veel beweginge is seer dienstigh, op dat wy niet ghenootsaectt zijnde veel onsen adem te verhalen met eenen de quade lucht zouden intrecken. Dit wert wel uydruckelijck belast door den Prince van de Arabische Geneesmeesters, Avicenna. Ende Mercurialis verhaelt, datter in de sterfte van Padua vele, om datze hier niet op en pasten, om den hals quamen. Want het en is niet te verwonderen, dat een Stadt van den vyandt ingenomen wert, als men al de Poorten open set: even-eens is't mer de sweet-gactjens van de huyt, die door veel oeffeninge heel gheopent werden, waer door de quade Lucht dan intreckt. Ende *Ovidius* seyt wel *x. de Ponto* 5.

*Met rusten is de geest, en oock het lijf gepast,
En beyde die vergaen door al te stagen last.*

Gelijck de *Slaep* na den middagh in tijde van Pest geheel schadelijck is, zoo helpt het slapen des nachts om de vervolgen krachten te herstellen, en door de vervochtinge het ontfteken van de Vochtheden te belerten. Maer van veel waken, alzo het verdrooght, verhitten de Vochtheden, krencken de krachten, en is in dese gelegentheyt des tijds gantsch ondienstigh.

*Te veel in slaep te zijn, en al te lange waken,
Dat kan ons allebey gereet tot siecke maken.
Gefellen met een woort, de maet gelt over al,
En waermen die vergeet, daer baerttet ongeval.*

De gene die heel veel en heet bloet hebben, mogen haer wel doen *Laten*: voor andere is het schadelijck. Dan dient niet gedaen, als met raet van een goet Geneesmeester. Maer de ervarentheyt heeft geleert, dat de *Fistelen* op de beenen in deze tijt gantsch dienstigh zijn. En *Dr. Mercurialis* schrijft, dat in de Pest, daer te Venetien een ontelbaer menigte van sturf, niet mant en overleect, die een *fistel* had, als alleen een man. Getuyght mede dat hy zulcks aen andere Geneesmeesters ghevraeght hebbende, het zelve van haer bevestight werde. Gelijck oock doen *Parisinus*, *Ingrassias*, *Massa*, *Palmaris*, en andere.

Het Lichaem en dient niet gestopt te wezen, noch oock met stercke *Purgativen* beroert.

*Ghy als dit qualijck wil, zo wilt den af-gangh wetten,
Door pruymen lang-roxijn, of moes van violeren,
Van beete, van latouw, van ander heylsaem kruyt,
Dat maecte de wegen glat, en jaeght het swadder uyt.*

Is oock goet voor de hartlijvige eens oft tweemaal 'sweecks te gebruycken twee ofte drie *pillekens Ruffi*. 'savonts een uur ofte twee voor den eren: en is genoegh, alse des anderen daeghs eens ofte tweemaal wercken. Andere Pillen, die in den Aporeeck te koop staen, en zijn zo goet niet: ja de meeste schadelijck. Selver oock de Pillen *Ruffi*, in de gene die met het Speen gequelt zijn, ende vrouwen die swaer gaen. In dewelcke dienstigh zal wesen *Manna Diacatholicum*, ofte diergelijcke.

7. Het is ongelijck beter een aenstaende gevaer te vermijden, als daarna raet te schaffen, om uyt het selve te geraken. Derhalven heb ick kortelijck aengewesen een *Maniere van leven*, om, zo veel als mogelijk is, de Pest te kunnen ontgaen. Maer dewijl zulcx niet altijd, wat sorge dat men oock draeght, na wenssch wel uyt en valt, en dat oock de gene, die haerorghuldighlijck wachten, wel somtijts besmet werden, zo zullen wy mede kortelijck verhalen eenige middelen om te Pest te genesen.

Komende dan in een begaefden tijt, en by de gene, al en is 't dat haer noch weynig Teyckenen openbaren, heb ick alijt met groot voordeel gebruyckt, dit volgende drancxken: Neemt *Mithridaet*, *Diascordium*, van elcx twee scrupels, *Zout van Scordium*, *Cardo-benedictus*, van elcx een halve scrupel. *Syroop van Citroen-sap* 1 loot. *Theriakel-water* van *Bauderon* 1 once. Dit te samen gemengt, en werm ingenomē, daer twee drie uren ofte langer (na gelegenthey) op gesweer.

Voor de gene, die wat heet van gematigheyt zijn, of grooten brant hebben, kunnen *Diascordium* alleen nemen sonder *Mithridaet*, en in plaetse van *Theriakel-water*, *Gouts-bloem-azijn*, ofte *sap van Suyring*. Dit mach men alle daegh eens tot twee drie dagen toe, oock wel tweemaal daegs gebruycken, en voor stercke luyden, ofte kinderen, vermeerderen of verminderen na gelegenthey van de sieckte, en de krachten van het lichaem. Ondertusschen laet ick den siecken voor sijnen dranck besighen het ghene hier volght: Neemt de kruiden *Scordium*, en *Suyring*, van elcx twee handen vol. Koockt het in water, ofte suute wey (als men voor geen loop en vreeft) tot een pint, en als het doorgekleynst is, doeter dan by *Syroop van Citroen-sap* drie oncen, *Zout van Scordium* een half vierendeel loot, *Olye van Swavel* zo veel druppelen, tot dat het een aengename surigheyt heeft.

Ick zonde ontelbare exempelen konnen bybrengen van de gene, die quaetaerdige Koortsen, ja de meeste van de verhaelde teyckenen der Pest hadden, alleen door deze twee inwendige middelen genesen zijn. Maer ick heb liever, dat een yeder zulcks door de ervarentheydt zelfs bevint. Evenwel om dat ick het kruyt, en 't zout van *Scordium* in beyde gebruycke, zoo en zal niet ondienstigh wezen, daer van wat nader reden te geven. *Scordium* heeft sijnen naem by de Grieken van *Skorodon*, 't welck Loock beteekent, om dat het daer na rieckt. Eertijds is langh daer voor, met groote dwalinge, gebruyckt geweest een kruyt, dat mede den reuck van Loock heeft, en daerom *Alliaria*, ofte *Alliaris*, Loock sonder Loock, als oft men seyde Loock sonder knobbelen, ghenoomt wert: ende heeft breede rontachtige bladeren, met kleynschaerdekens saegh-wijs gesneden. Dit kruyt heb ick hier te lande op veel plaetsen in 't wilt sien wassen. Maer het *Scordium*, daer wy van spreken wast veel in 't Eylandt van Candyen (certijds *Creta* genoemt) van waer het in Italien gebracht wert. En is oock het beste: heb het van daer noch onlanghs hier in de Stadt gesien. Dan wast hier te lande oock in eenige valleyen van de Duynen ontrent den Hage en Leyden. Het is veel kleynder als *Alliaria*, het krijght veel steeltjens die gekant ofte gehoect en in knoopen verdeelt zijn, op d'aerde voortkruppende. Wt welck knoopen spruyten twee bladeren, tegen over den anderen staende, langwerpigh ront, aen de kanten ront-om gekartelt. Deze bladeren, en oock de

stelen zijn sacht, ruygh, en grijsachtigh. Dit kruyt heeft een uytnemende kracht (al is 't dat de Kruyt-beschrijvers daer sober gewach van maken) tegen alle sieckten, daer eenigen quaden acrtionder gemengt is. Sulcx heb ick eert geleert van den hoogh-geleerden Heere Sanrorio (die jaer tot groote schade van onse Konste, die hy door sijn schriften grooten luystergegeven heeft, te Venetien overleden) Doctoor ende Professor van de Geneefkonste in de hooge Schoole der Venerianen tot Padua, alwaer ick sijn E. in 't jaer 1616 by de Siecken vergefelschapte, en sag dat hy al de gene, die aen de quaetaerdige of pestilential koortse (die doen in Italien seer in swang ging) lagen, gestadigh dede drincken van *Scordium* in suute wey gesonden: 't welck ik in 't volgende jaer mede te Bononyen sag gebruycken de Heeren *Claudio*, oft *Bartolotti*, Doctoren en Professoren aldaer. Welke mijn weerde Meesters ick sedert die tijt in mijn eygen practijck gestadigh gevolght heb: te meer, om dat ick las, dat 't zelfde kruyt, door ervarenthey van alle oude tijden in groote achtinge was geweest. *Galenus* schrijft 1. de *antidor.* 12. dat van eenige vermaerde mannen schriftelijk nagelaten is, hoe dat na sekeren slagh onder vele lichamen onbegraven op 't velt blijvende, al die juyft op *Scordium* gevallen laghen, minder als d'andere vergaen ende bedorven waren, insonderheydt op de plaetse, daerse aen 't kruyt gerocht hadden. Waerom, sey hy, by een yegelijk geloof wert, dat 't *Scordium* een tegen-gift is, niet alleen van senijnige dieren, maer oock van alderhande senijo, dat het lichaem kan doen verrotten. Dezelfde *Galenus* ghetuyght mede in 't 9. Boeck van de ongemenghde Genees-middelen, dat *Ephestianus* in 't Eylandt *Lenmos*, onder alle andere dingen, die de verrottinge of bedervinge wederstonden, insonderheydt het *Scordium* plach te prijsen. Hier van hebben wy mede een exempel in den eersten Brief van den meer-gemelten Heere van Busbeke, 't welck wy zo van wegen de kracht van dit kruyt, als tot bewijs van de besmettelijckheit der sieckte wel aenmerckens weerdig achten: en derhalven alhier niet qualijck zal te paskomen. Als wy, schrijft hy, in onse reyse ontrent *Adrianopelen* quamen, zo sag ick dat een van de *Hongaren*, die met ons was, op de wagen sat met een blooten voer, daer een Pest-kool op was, om alzoo versachting van pijn te soecken. Waer door wy allegader dapper ontstelt waren, vreesende dat de sieckte, gelyk gemeenlijk gebeurt, mocht voortsetten. En hy en wortelde oock niet langer met die sieckte, als dat wy te *Adrianopelen*, dat niet verre van daer en was, aen quamen, alwaer hy sturf. Maer siet hier het een quaet uyt het ander. De ander *Hongaren* vallen terstont aen de kleederen van den overledenen, den eenen neemt het wambays, den anderen de broek, den derden 't hemt: sonder dat wy eenigfins konden belerten, dat sy, niet ons met haer in een merkelijk gevaer soude werpen. De geneefmeester *Quackelbeen* liep vast haer om Gods wil

wil bidden, dat sy die dinghen niet raken en souden, uyt welckers besmettelijckheyde de sekere doot te verwachten stont: maer hy songh voor een doof mans deur. Waer op volghde, dat des anderen daeghs, als wy uyt Adrianopelen vertrocken waren, deselfde ront-om den Geneesmeester quamen loopen, en raet versoecken voor pijn in 't hooft, loomigheyde van het geheele lichaem, vermengt met benautheyde van herten, ende hoe sy vreesden dat het voorboden van de Pest waren. Waer op den Geneesmeester zeyde, Dat hy haer niet te vergeefs gewaerschoot had: dat sy nu verkregen hadden 't ghene van haer soo seer gefocht was: dat hy evenwel haer niet verlegghen wilde laten. Maer wat raet konde hy geven op reys, daer hem alle behoefden ontbraken? Op den selfden dagh gaende, na dat ick in de herbergh gekomen was, volgens mijne gewoonte wandelen, viude ik op 't velt een onbekent kruyt, den renck hebbende van loock: 't welck den Geneesmeester te degen besiende, seyde dat het *Scordium* was, ende sijne handen ten hemel slaende, danckte God, dat hy ons so r' sijner tijdt een Geneesmiddel voor de Pest toegesonden hadde. Hy pluckte terstont veel van 't selfde, en koockte het in een grootte pot, de Hongaren goet moet gevende, en verdeelde onder haer 't afgesoden nat, om te bedt gaende, het selve heet in te nemen met *Aert van Lemnos*, en *Diaf-cordium*; belaffende haer niet te slapen, eer dat sy wel gesweer hadden. Het welck gedaen zijnde, komsen des anderen daegs wederom, seggen dat se beter zijn, en versoecken noch eens den selven dranck: ende die ingenomen hebbende, waren sy geheel genezen.

Wy hebben het Zout gestelt van 't selfde kruyt, en van *Cardanus Benedictus*, door dien wy gelooven, dat in aertachtige kruyden de meeste kracht (gelijk van sijne, welckers geest door het vyer vervlieghe, het sap alderbest is, en derhalven is beter, dat voor de Blauw-schuyt 't sap van Lepelbladeren en Beukeboom, Suringh, &c. gedroncken wert, als het affietfel) in 't zout blijft. Sulcx werdt bevestight door den treffelijcken *Dr. Quercetanus*, Raedt, en Geneesmeester van *Henrick de 4. Koning* van Vrankrijk, daer hy schrijft, dat de *formen en figuren* van de dingen in 't zout overblijven. Het welck hy bewijst, met een seer vremde, doch waerachtige (als hy met vele loofwaardige getuygen, die sulcx gesien hebben, wil doen verklaren) geschiedenisse. De Heere *de Luynes*, seyt hy, een van de voornaemste Raetsheeren in het *Parlement* van Parijs, by my eenige dagen r'buys liggende, wilde een geneesmiddel maken teghen het Graveel, daer hy seer medegequelt was. Derhalven doet hy in 't laetste van den herst eenen grooten hoop Netelen met de wortel uytgraven, en maect uyt de asch met werm water een loogh, om daer uyt het zout te trekken. Maer als hy dat loogh in een aerde pot des nachts in de venster te koelen geset had, om des anderen daegs het water te laten uytwaesselen, ende het zout op de gront te

vinden, zo gebeurden, dat juyft op die nacht so konde lucht was, dat 's morgens al het loog bevonden werde bevrofen te zijn, en daer in duyfent gedaente van netelen, met wortelen, stelen, en bladeren, die so volkomen uytbeeldende, dat geen schilder deselve beter soude gereekent hebben. Welcke sake den vermelden Raetsheer door de vremdigheyde so dede verwonderen, dat hy met groote blijdschap na my quam loopen, om dat ick selve sien soude: gelijk ick daer na oock aen andere vertoont hebbe.

Om wederom op den weg te komen, daer wy door 't ondersoecken van mijn voorgeschreven Geneesmiddelen wat afghedwaelt zijn: soo komen seer in acht twee groote behulp-middelen, het *Laten*, ende *Purgeren*. Van beyde wert vele onder de Geneesmeesters geaer-reept. Wy en zullen hier de redenen van beyde zijden niet verhalen om kortheys wille. Dit seggen wy alleen, dat na gebruyk van 't gene verhaelt is, indien men bevint datter eenige vuyligheyde in 't lichaem schuyt, en de kamergank te lang opgehouden heeft: so machmen den selven maken met die sachte middelen hier voren verhaelt, maer geen stercke *purgatien* besigen. Het *Laten* is oock beter gelaten: also ick bevonden hebbe, dat in quaetaerdige koortsen, en daer noch geen teekenen van Pest gesien en werden, het bloet afgenomen zijnde, meerder de krachten als de sieckte doet verminderen. *Dr. Fallopius*, zeer vermaert in de Geneesen Heel-konste, verhaelt, dat in Italen de gene die van 1524 tot het jaer 1530 gelaten waren, altesamen quamen te sterven. *Paré*, leer ervaren Heelmeester des Konings van Vrankrijk, schrijft, dat hy in 't jaer 1565, als de Pest door 't geheele Koninkrijk verspreyt was, in al de steden, daer hy door quam, gaende met den *Koning Carel de 9. na Bajonen*, de Geneesmeesters, en Heelmeesters neerstelijck ondervraegghden, hoe sy haer met *Laten* en *purgeren* in de Pest bevonden hadden: en dat sy daer op antwoorden, hoe al die bloet gelaten was, of stercke purgatien ingenomen hadden, overleden waren. Ende dat de gene, die alleen *Alexipharmaca* of regengift gebruykt hadden, den quaden kans haddé ontsprongen. Sels in Sieckten, die zonder laten anders niet wel te genesen zijn, alffer maer Pest onder vermengt is, dan valt het laten qualijck uyt. So getuyght *Quercetanus*, dat in 't jaer 1600 in 't lant van *Limoges* in Vrankrijk een pestigh Pleuris in swang ging, daer elck aen sterf, die hem hadt doen laten, en op quamen, die haer met andere middelen hadden doen genezen. Men moet evenwel toestaen, datter in sommige lichamen sulcke groote noot soude konnen voortkomen, dat wel in 't beginfel van de sieckte, het laten niet wel nagelaten soude konnen werden: dan sulcx moet niet geschieden als met groote sooghuldigheyde, en niet rijp overleggen van een ervaren Geneesmeester; maer het konstfelden te pas, en dient om alle sekerheyde beter overgeslagen. Want alzo de Pest niet en bestaet in vele,

ofte quade Vochtigheden, waer toe eygentlijk het Laten en purgeren dienstigh is: maer alleen in een vergiftige hoedanigheyt (die ons Geesten en Vochtigheden meestendeel door de lucht ontfangen) zoo volght oock, dat sulcx, gelijk ander senijn, door sijn eygen tegengift moet verjaeght worden. Sulcx is onder andere (die wy hier niet alle en kunnen verhalen) 't gene, daer uyt wy onse twee Genees-middelen gemaect hebben: die na gelegentheyt kunnen gebruyckt werden, alijt acht nemende, dat het hert ondertusschen gesterckt, en de krachten, zoo veel mogelijk is, onderhouden werden. Dat geschiet door het gebruyck van eenige *Hersterckende middelen*, als men wat qualijck ofte flaeuw is. Ende geduerigh door een goede *Maniere van Leven*. Deze en behoeft zo zoer niet te wezen, gelijk wy in andere Siekten wel raden. Want alzo de Pest ons levende geesten ende natuerlijcke warmte zeer verspreyt, en dien volgende de krachten dapper doet afnemen, zo is geraden voor de gene, die aen de Pest leggen, niet te vasten, maer wel te eten, is 't niet in een reys sevens, liever den kost te verdeelen. *Galenus* in sijn uytlegginge op *Hipp. 3. Epid. 3. 58.* schrijft dat alle de gene, die in seker groote sterfte, haerzeiven tot. eren porden, alleen de Pest ontquamen. En dewijl door den Slaep al de hitte van 't lichaam na 't herte treckt, zoo staet wel te letten, datmen de gene, die eerst begaest is, niet al te veel laet slapen: hoewel dat ick daerom oock niet geraden zoude vinden, gelijk zommige doen, dezelfde met gewelt heel wacker te houden. Want zonder matige slaep en kan niemant sijn krachten behouden. De *vordere Maniere van Leven* staet inde genesinge te volgen, gelijk die terstont in her Vermijden beschreven is.

Wy zouden nu komen tot d'andere gebreken, die in de pest vallen: dan alzo ons meeninge niet en is hier alles te verhalen, waer toe een geheel boeck van nooden was, maer alleen het voornaemste kortelijc aen te wijzen: so sullen wy bestuyten mer de genesinge van de Geswellen, en pest-kolen.

De pestige Geswellen zijn tweederley. Sommige die wy *Bubones* noemen, komen in de Klieren, die de drie voornaemste deelen des lichaems zuiveren. Sulcke pest-klieren komen dicht achter en onder de ooren, (daerom in 't Griex *Parotides* genaemt) onder de oxels, en in de liesen. Andere Geswellen buyten de Klieren, vallen in verscheyde plaetsen, als onder de kin, midden in den hals, aen de schouder, op den arm, en veel andere leden. Sommige onder deselve schijnen wel somtijts van buyten, al offe vol erter waren, dan genezen evenwel sonder opening, alle door plasters die kracht hebben om te doen verdwijnen, en na haer te trekken.

Bubo is een vyerigh geswel, in 't eerst langwerpigh, daer na wat scherp uytspylende, voortkomende in de klieren, door dewelcke de hersenen, het herte, en de lever haer van het pestigh vergif foccken te ontlaffen. Derhalven moet de nature oock door de konst gehol-

pen werden. Hier toe strecken de voorverhaelde draken om het vyer daer na toe te jagen, als oock uytwendighe middelen om het selve daer in te trekken. Men zal dan voor eerst het Geswel stoven, met wolle lappē, of een spongye, gedoopt in water, daer in gesoden heeft *Heemstwortel*, *Bollen van witte Lelyen*, *Maluwe*, *Scabiosa*, *Duyvels-beer*, *Wyn-ruye*, *Camillen*, *Dil*, *Meliloten*, en diergelijcke. Na de stovinge, kanmen het selve kruyt stampen, en een pap af maken, daer by mengende de gommen *Opoponax*, *Galbanum*, *Sagapenum*, of *Ammoniacum* in azijn gesmolten, en door een reems gellagen, met wat *Olye van Scorpioenen*, en een weynig *Suuredeegh*, *Theriakel*, en *Saffraen*. Na het stoven, zalmen onder het geswel een *Visicatorium* leggen, en dat daer na met een root kools-blat so lang ophouden, als het mogelijk is: met eenen oock de geseyde pap om 't geswel slaen. Maer by aldien het geswel terstont geheel groot en dapper ontfeken is, en dien volgende oock groote pijn maect, so en behoeftmen so stercktreckende middelen niet te ghebruycken, maer alleen versachtende en wat pijn-stillende: als daer zijn de *Viola-bladeren*, *Mahure*, *Bilsen-kruyt*, *Suyringh*, en diergelijcke. Want door het sterck trekken schieten meerder vochtigheden in 't geswel, als het Deel kan verdragen, waer door eerder verdervinge, als rijpmakinge zoude veroorsaken: daer beneffens vermeerderd hier door de pijn, en dien volgende de koorts: waer uyt de krachten zeer verminderen, die insonderheydt in deze Siekte moeten behouden werden. Daer middelmatigh trekken van doen is, kan bequainelijck (ghelijck die oock in een gemeen gebruyck is) opgeleyt werden de plaester *Diachylum cum gummis*.

Als men gewaer wert, dat door dese middel het geswel begint te rijpen, zo en behoefmen niet te wachten, gelijkmen in andere geswellen gewoon is, tot dat de erter heel gekoockt en volkomen rijp is, (want het vergif en dient so lange niet besloten te blijven:) maer men moet her eerder openen, 't zy met het *Lanceet*, het welck het gereetste is, ofte met *Corrosijf*, het welck ick wel zo goet houde, om dat de openingh van 't Lanceet heel nauw en smal zijnde, gestadigh toefuygh, en wilmen die met een stucxken van een spongye, ofte den wortel van *Gentiana* open houdē, so wertse daer mede gestopt, en dat uytgelaten zijnde, dringte wederom toe. Maer de opening van een *Corrosijf* is wijt en breed, waer door niet alleen de erter gestadig kan losen, maer oock 't quater vleesch een bequame uytkomst hebben. Hier door en wert mede geen tijt verloren. Want als het vleesch doorgebēten is, (het welck weynigh tijts van doen heeft, en ondertusschen rijpt vast de erter door de hitte van 't *Corrosijf*, en het toefuyten van de sweertgaertjens) so en behoefmen niet te wachten tot dat het van selfs uytvalt, maer men kan 't terstont uyt-snijden: gelijk oock moet geschieden, en gaer zonder eenigh pijn toe. Als het geswel geopent is, zalmen 't gene noch rauw en hart is, voorts met de verhaelde midde-

middelen versachten, en rijpen, daer na suyveren met het volgende salfken: Neemt Vencetsche Terpentijn twee oncen, *Mitridaat*, Poeyer van Aloë, *Myrre*, *Scordium*, van elcx een half loot. Syroop van sap van *Alfen*, so veel als noodigh is. Indien dit niet genoegh en doet tot suyveringh, zoo zalmen nemen *Unguentum Egyptiacum*, ofte *Apostolorum*, wat gescherpt met *Ol. Viriolie*, of *Præcipitæet*. Ondertusschen het toeheelen niet verhaesten, maer tot dat alles wel, en volkomen gesuyvert is, ophouden. En dan sluyten met de plaester, *Diachalciteos*, *Diapompholygos*, en *Ung. album Camphoratum*, het welck om yet fenijnighs, datter mocht blijven, hier het bequaemste is.

Anthrax komt in alle deelen van 't lichaem, gelijk als een kleyn puysken, of haer knobbelken, met jeuckte, en grooten brant, in 't eerste nauwlijcx so groot als een erweer, maer werdt allencxkens grooter, met stekende en onlijdelijcke brandende pijn, insonderhey des avonts, en 's nachts: oock meer terwijl de spijs in de maegh verteert wert, dan alle verteert is. Werpt somtijts een, somtijts twee blaeyerkens op, dewelcke geopent zijnde, sietmen het vleesch, daer onder, gelijk als met een gloeyende kole swart verbrant, waerom het by de Griicken *Anthrax*, by de Latijnen *Carbunculus*, en by ons Pest-kole genoemt wert.

Den *Anthrax*, alsoo het vleesch doorgebrant is, en kan tot geen rijp-makinge ghebracht werden: maer dient terstont ghekerft met dwersche sneden tot het gesont vleesch toe, en tot datmen eenigh bloedt ghevaert wert; doch na datter eerst opgeleyt is een *Vesicatorium*, te weten, *Suer-deegh*, met *Spaensche Vliegen* kleyn gewreven, en stercke *Azijn* gemenght, wat verder als den *Anthrax* gaet. Dan daer op gestroyt, zoo verre het hoofken ofte blaeyrtjen streckt, sijn poeyer van *swart Nies-kruyt*, het welck een sonderlingh middel is om de kole te doen scheyden, en het vyer uyt te trecken. Gelijk voorleden jaer tot verwonderingh gesien is in de Pest van Leyden. *Galenus* heeft van deze kracht al wat gheweten, als hy schrijft, *6. Simpl.*, dat swart Nies-kruyt ghedaen in een verharde *Fistel*, in twee drie daghen, de harde kanten wechneemt. Maer de boeren selve hadden ons sulcx konnen leeren. Want sy met een geslacht van dit kruyt, 't welck wy *Bastaert swart Nies-kruyt* noemen, paerden, ossen, schapen, verckens, ende andere viervoetige dieren genesen. Want als sy mercken dat het vee gaet drullen, ende met eenige sieckte beladen is, zo trecken sy het vel of de huylt aen eenigh lidt daer het lichaem minst beschadigen kan met een nijptang wat af, alwaer een gaetjen in is, dat sy dan met een priem doorsteken, en daer na de ghezeyde wortel daer in brengen, die alle quade vochtigheden en vyerigheyt, waerom sy oock deze plante *Vyer-kruyt* heeten, na hem treckt, ende de beesten volkomentlijck geneeft. Dit doen de boeren oock zomtjits in haerselven.

Over dit *Vesicatorium* machmen leggen de plaester *Diachylum cum gummi*, ofte de verhaelde *Pap*: en als de Pest-kole uytgevallen is, de openinge voorts zuyveren en ghenezen, gelijk wy hier voor in 't *Geswel* aangewezen hebben.

In ancillam Amsterodamensem, quæ Peste
tribus locis affecta, & in hortum deportata, ju-
veni amatori, cui desponsata erat, singulis
noctibus condormivit, & illæso ju-
vene convaluit.

Incubat in tæctam non una peste puellam
Sponsus, & agrotæ virginis prurit amans,
Figit pallidulis rorantia basia labris,
Et media partes morte precantis obit.
Non juveni fuit ancilla facere ista molestum,
Nec fuit ancilla res gravis ista pati.
Ite procul medici, nova sunt medicamina pesti,
Sanatur sponsò succuba sponsa suo.

C. B.

HET

HET DERDE BOECK,
VAN DE
SIECKTEN
DES BUUCKS.

Het eerste Capittel.

- 1 Nock,
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teycken,
- 4 Voor-teycken,
- 5 Genesinge,
- 6 Maniere van Leven.

1.

TGene den Hoest is in de Borst, dat is de Nock in de Maegh. Want gelijk de Borst soeckt ontlastinghe van 't ghene haer in de weegh is, door den Hoest, zo doet de Maegh door de Nock. En al kan de oorsaek wel in de ghecele Maegh wesen, zoo werdt het Nocken evenwel meest verweckt, in den bovensten mont van deselve, als scherp van gevoelen zijnde, en derhalven rasser gheprickelt werdende, om yet quaets uyt te werpen. Want als de geheele Maeg, ende insonderheydt het onderste haer opheft, dan braeckte uyt. So dat de Nock eveneens is, gelijk een droogen Hoest.

2. De Oorsaek van den Nock steekt eygentlijk in de Maegh; te weten, als deselve, 't zy door te veel Spijs of Dranck, insonderheydt die scherp is, gelijk Peper, 't zy eenige ytmuytende Hoedanigheyt, of quaden aert der Vochtheden, in haren bovensten mont geprickelt wert. Somtjts komt hy oock door mededeelinghe van andere Deelen, ghelijck Hoest, Longen, Lever, Milt, Dermen; ofte datter van buyten de Maegh yet mer indrucken beuauwt. So verhaelt Dr. *Fernelius*, dat yemant drie maenden na malanderen met de Nock ghequelt zijnde, door geen gewone Middelen eerder konden geholpen werden, voor datmen het eynde van een Ribbe, diemen doen eefft hadde gemerckt ingebogen te zijn, en sonder pijn diep na de Maegh te steken, met een sachte hant allencxkens gerecht hadde; waer door de Nock terstont achter bleef, die evenwel wederom quam, so dra de Ribbe wat inboogh. Een ander genees-meester in Vranckrijck, *Hollerius*, schrijft van een dochter, dewelcke van een Ossen Middelfrist zo graeygh ar, datter een stuccken in de keel bleef steken, waer op terstont den Nock volghden, die mer het wechnemen

van dat stuccken terstont overgingh. Diergelijcke is dagelijcks te bevinden.

3. De Nock brenghet sijn eygen Ken-teyken mede, ghelijck oock doen de Deelen die hem verwecken. Want by *Rispen*, *Quaden smaeck*, *Braken*, en diergelijcke. Als hy van de Lever, Milt, ofte yet anders veroorsaect wert, so vertoonen haer de Teycken, die wy in hare Sieckten beschrijven.

4. Als den Nock komt door eenige ongematigheyt van Spijs, of Dranck, sonder datter yet anders toeflaet, dan heeft hy weynigh swarigheyt: maer wel als hy op eenige andere sieckten volghet. Ick heb dickwils ondervonden, dat hy in Koortsen een voorbode van de *Sprouw* is: en als daer *Flaute*, of *Treckingh van Zenuwen* by komt, dan staet de doot voor de deur. Is oock seer ghevaerlijck dat hy op *Scheurset* volghet, ofte *Ontstekinge van de Lever*.

5. De Nock gaet somtijds seer licht over, gelijk die alleen van verkoutheyt verweckt werdt, mer het *Inhouden van den adem*. Het welck de Longen ende omstaende Deelen verwermt. Sulcx heeft de wijsgerige *Plato* oock aangemerckt in sijn Maeltijd. Alwaer hy oock byvoeght, dat die sulcx niet en wil doen, mach gorgelen met kout water. En als hy hevig is, den Neus te verwecken tot *Niesse*. Want indien ghy, zeydt hy, dat eens ofte tweemaal doet, zo zal de Nock, hoe groot hy oock is, overgaen. Het selfde heeft te voren den grooten Ghenees-meester *Hippocrates* oock gheleert in de 13 Kort-bondighe Spreucke van sijn 6 boeck. Als de Maegh te zeer vervult is, dat gaet wel over met *Braken* ofte *afsetten*, welckers Middelen in 't 1 Deel beschreven zijn. De scharpe Vochtheden werden versacht door *versche Boter*, *Amandel-olje* sonder vyer gheperst, *Amandel-melck*, ofte doorgeslagen *Gerste*. Dr. *Forest* verhaelt van den Priester in Rijswijck, een man die gulligh ar, en dronck, hoe hy na een gestadige koortse, loop, en braken, in zoo stercken Nock verviel, dat hy by een yegelijck geoordeelt werde, de doot op de lippen te hebben, en evenwel door een dranccken, bestaende uyt de zaden van *Dil. Caruy*, *Porceleyn*, ende *wit Bolzaet* in kleyn bier ghekoockt, tegen 't gevoelen van een yeder, wonderbaetlijck van den Nock verloft werde. Ick kan gheruygen het selfde dickwils mede geluckelijck gebruyckt te hebben. Men mach van elcx een vierendeel loots, ofte wat meerder, met warme

warme wijn mengen. Ende zoo het ten eersten niet en helpt, zo dient het tot twee drie mael ingegeven. En alles te vergeefs zijnde, komen tot *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte oock *Philonium Romanum*, dan dit laetste en dient niet in Koortfen, die langh geduurt hebben, ofte als de krachten swack zijn. De Siekten, die den Nock verwecken, moeten geholpen werden, gelijk op haer rechte plaats bysonderlijck verhaelt is.

6 De *Maniere van Leven* moet mede na de Oorsaken gestuurt werden.

Het II. Capittel.

- 1 *Walgen, en Braken,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teykenen,*
- 4 *Voor-teykenen,*
- 5 *Geneefinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I

MEt de Nock hebben grooten gemeenschap het *Walgen, en Braken*, dewijl de Maegh door het eerste haer soeckt te ontlasten van 't gene het Braken inder daedt uytwerpt. Het *Walgen* heeft den naem *Nautia* in 't Grieks, en *Nausea* in 't Latijn, van wegen de Schippers, en varende luyden, (gelijk *Plurarchus* schrijft 6. *Symp.* 8.) dewijl in dezelve (insonderheyt de gene, die de zee niet gewent en zijn) seer misselijk werden, en de Maegh haer seer tot *Walgen* stelt, her welck wy *Zee-sieck* noemen, waer door sy oock aen 't Braken komen, so genoemt na de Braken, dewijl de Honden seer braeckachtigh zijn. Ende en is tusschen beyde anders geen onderscheyt, dan dat het *Walgen* de Maegh soeckt te ontlasten, 't gene het Braken volbrenght. Soo dat het *Walgen* wel beschreven werdt te zijn een vergeeffse genegenheyt tot Braken. Nu al is 't zulcx, dat het ampt van de Maegh daer toe streckt, om de Spijsse te ontfangen, dewelke door de Rechte snaselen van den *Stock-derm* aldaer gebracht werden, welckers werkinge van boven begint, om neder te dringen: zoo misbruyckt evenwel de Natute, geprickelt zijnde, door de te verhalen oorsaken, somtijds de gemelte snaselen, en doetse in een om-gekeerde Maegh van anderen na boven opwerpen, waer door eerst *Walginge*, en daarna Braken wert verweckt.

2. Beyde heeft sijn *Oorsaeck* in yet, dat de Maegh prickelt, en beroert, om 't gene haer tegen is, quijt te maken: en als die weynigh is, ofte zo geheel veel, noch scherp niet, of te vast aen de Maeg hanght, dan doetse maer *Walgen*: maer anders gestelt zijnde, brenght sy het tot Braken. De Prickelende stoffe komt of van buyten, door *quade Spijsse, Drancken, Vergif*: of is in de Maeg door eenige Ongematigheyt, of ander

(2. Deel.)

Gebreek vergadert; ofte oock aldaer gevonden uyt andere Deelen, gelijk daer zijn Hooft, (als men gewaer wert in sware Wonden) Dermen, Derm-scheyl, Lever, Milt, en Lijfmoeder; waer uyt ick dickwils gesien heb, de Stonden achter-blijvende door de keel uytbraken. Dese stoffe, van waer sy ook mochte herkomen, verveelt de Maegh, of door haer veelte, ofte haer quade gematigheyt, insonderheyt wanneer deselve omgeroert wert, gelijkmen fiet in de gene, die ras rijden, zulcx ongewoon zijnde, en insonderheyt, die eerst op Zee komen, waer van wy geseyt hebben dit gebrek in 't Griecs, en Latijn sijne benaminge te trecken. So schrijft *Hippocrates* in de 24. Kort-bondige Spreucke van sijn 4. Boeck, dat na het in-nemen van *Nies-kruyt* ('t welck doet braken) het lichaem dient beweeght te werden; want dat het *Scheep-varen* wel beertoont, hoe de Lichamen daer door omroeren. De vermaerde Geneesmeester *Mercurialis*, schijnt hem wat te willen tegens den grooten leermeeester hier in stellen. Want hy schrijft 3. *Prax.* 3. al kan de reden van *Hippocrates* in sommige gelegentheyt te pas gebracht werden, so en is sy nochtans niet algemeent. Die de Zee beseylen (voeght hy daer by) en werden niet meerder beroert, als de gene, die op de Riviere varen, en deze en walgen niet eens. Tot antwoord dient, dat dit de leere van *Hippocrates* gantsch niet tegen is. Want dat de Zee meerder doet braken, geschiet, om dat de golven daer gemeenlijk hooger gaen, en meerder bewegen: en als zulcx mede by stercke wind in de Rivieren geschiet, dan braecktmen daer zo wel, als in de Zee, gelijk de dagelijksche ondervindinge ons hier te lande genoegh leert. *Mercurialis* voeghter noch een tweede reden by, te weten, Indien de Beweginge alleen dede walgen, dat in sulcken gevalle het selfde een yegelijck niet over en zoude komen, dewijl juyft alle menschen de Maeg niet overlact en hadden, om deselfde door 't omroeren der Voctigheden te doen overgevee. Waer op voor eerst tot antwoord dient, dat niet alle die over Zee varen (gelijk ick zelve gesien heb, en genoegh by ons varent volck bekend is) juyft en braken, maer alleen het meeste deel: ten anderen, dat selden de Maeg so ledig is, of daer is wel wat in dat tot *Walging* kan verwecken; behalven dat oock door de Ontroeringe eenige Voctighedyt uyt de naeste Deelen, gelijk Lever, Gal-blaesjen, Dermen, &c. in de Maeg opgeworpen wert, gelijk *Fernelius* wel aen wijft somtijts te geschieden, en wy bevinden dat in de Koortse, *Graveel*, en diergelijke, na veel braken van Sijn, ten laetsten door geweld de Gal uytberft. De wijsgerige *Plurarchus* vragende in sijn *Natur. Quest.* Waerom datze meerder *Walgen*, die over Zee varen, als op de Rivieren, al is 't ook stil weder; geeft tot antwoord, Dat onder al de Sinnen de *Reuck* 't *Walgen* meest verweckt, ende onder de Bewegingen des Gemoedts de *Vreesse*. Want, seyt hy, sy schuddē, beven, en werden los in den *Buyck*, die haer eenigh gevaer inbeelden. Geen van beyde

(L)

beyde zijn onderworpen de gene, die op de soete stroomen varen. Want den reuck van alle zoete en drinckbare Wateren zijn wy gewent, en daer over te varen en valt ons niet moeyelijck: daer in tegendeel den ongewoonen Reuk van 't Zee-water, ons tegenstaet, waer by dan komt de vrees van te verdrencken. So dat dese twee oorfaken gevoeghlyk by de Beweginge mogen gevoeght werden. Want de Herffenen door den Stranck van 't Bracke water ontfelt zijnde, beroeren met eenen (door de gemeenschap die van de zenuwen, en vlieten tusschen beyde is) de Maegh tot walgen, of braken. Het zelve doet de *Vrees*, dewijl sy, gelijk *Galenus* leert, de Gal in de Maegh treckt. Ia de *Inbeeldinge* gaet so verre, dat sy (gelijk men insonderheyt beviert in 't *Geenwen*) doet brakē, als men maer yemant anders en siet braken. Wanneer ook de Maegh al te swack, of te kleyn is, en te veel gevolt wert, dan moeste haer terstont door braken ontlasten. Ick heb hier in de Stadt gekent een Koopman, die hertelijck eten konde, en na vier of vijf uren alle sijne spijs met onlijdelijke pijn uytbraeckte, en leefde in deze ellende veel jaren. Hy geloofde in Duytslant met onklaren drank, hem van een oude Vrouw geschoncken, beoowert te wesen; also hy 't selve na die tijt eerst gewaar geworden was. Maer al wat voor gaet en is juyft geen oorfaek van 't gene na komt. Ik meene dat hem den ondersten hals (gelijk diergelijcke exempel van den bovensten hier voor verhaelt is) van de Maegh meest toegegroeijt was (gelijk hy oock gantsch weynig ter stoel ginghen) als de kost nu verteert zijnde, volgens de natuurlijcke gewoonte, ende uyt drijvende kracht der Maegh, na beneden wilde, en geen uytganck vindende, te rug most keeren, het welck niet sonder pijn en benautheyt konde toegaen. Het welck my te meerder zulcks doet gelooven, om dat hy door geen Geneesmeesters (daer van hy seyde my de veerthiende te wesen, en in 't beginsel eenige baer scheen te voelen) en konde genesen werden. Het Braken geschiet oock in 't aenkomen van de *Afgaende Koortsen*, als de Gal, of andere Vochtigheden ontrent de Maegh beginnen te smoken: als mede in 't *Scheursel*, dat te lang uyt blijft, en zodanige geven haer Vuyligheyt over, door dien dat de snafelen van de Dermē, gelijk van den Slock-derm nu geseyt is, ofte oock het Lichaem der Dermē zelfs haer verdraeyt.

3 Wat de *Ken-teycken*en belanght, die wijfen haerzelen; dan het komt aen op die van de Oorfaken. Wanneer dezelve in de Maegh zijn, dan geschiet het Braken zo wel voor, als na den eten, en daer vertoonen haer dan de *Teycken*en van een quade Maeg, als *Onlustigheyt*, *Walgen*, *Steechte*, *Spanningh*, *Hert-pijn*, en diergelijcke. Een Maeg, die te kleyn is, kan van buyten gevoelt werden, gelijk *Galenus* getuyghet, en zodanige eten oock van jonghs op seer weynigh, of wat te veel gegeten hebbende, moeten 't zelve terstont overgeven. Dat den Deur-wachter in de Maegh

gesloten is, blijckt uyt het Braken, als de Spijze even verteert is. Maer als het Braken verweckt wert door eenigh ander Deel, daer van geeft elck sijne *Teycken*en, gelijk nu meermaels verhaelt is.

4 Als in 't Braken, seyt *Hipp.* 't welck van self komt, uytgeworpen wordt het gene behoort, te weten het gene, de nature belaste, dat verlicht, en in tegendeel, als het anders gaet. Het *Braken van Slijm*, als het noch geen bedervinge en heeft, is het beste, daarna van 't selfde met Gal gemenght. Erger is 't *Groen overgeven*, of *Blauw*, als groote Hitte, en Bedervinge der Vochtigheden betoonende, 't en zy mischien de Siecken Kool, ofte eenig ander Moes mocht gegeten hebben. Enckel *Swart* te braken in stercke *Koortsen*, heb ick meest altijt een quaet eynde sien nemen. Voor een Maegh, die van naturen te kleyn valt, en is geen raet; en niet veel meerder, als de krop van den Deurwaerder toe begint te smyten. Het braken van de Vuyligheyt in 't *Scheursel* heb ick altijt doodelijck gevonden, ghelijck oock van *Vergif*, 't en zy het ten eersten altesamen geloost wert.

5 Wanneer een vervolde ofte vervuylde Maeg haer zelve suyvvert, zo en dient de wel-werkende nature niet beler te werden, en te kort komende geholpen, het zy door meerder te doen braken, of van beneden afzetten. Waer toe Middelen, na elcke Vochtigheyt by sonderlijck beschreyen zijn in 't 1. Deel. Daer op dient dan de Maegh gesterckt, om tot haer terende kracht te mogen komen. De Middelen hier toe streckende, zo als de oorfaek uyt kouw, als uyt hitte ontfraet, zijn mede in 't gemelte 1. Deel aengewesen op 't 19. cap. Wt deselve prijft *Plinius* tot het Walgen op zee, *Alfen* gedroncken: waer toe wy zouden den *Alfen-wijn*, of de *Conferoe* mogen gebruycken. Hier is oock dienstig, *Azijn-wijn*, of yet *Wel-riekende* vanden Neus te houden. Als het Braken door eenigh ander Deel veroorfaeckt, zo moet op die oorfaek acht genomen werden, gelijk nu dickwils is aengewesen.

6 Tot het stelpen van 't Braken kan mede veel doen een goede *Mancire van Leven*. Wanneer dan het selve noch by blijft, na dat de Maegh al ontlast, en gesuyvert is, zo machmen komen tot Spijze, en Dranck, die wat t'samen-treckende is, en de Maegh kan verstercken, gelijk *Quen*, *Peren*, *gebrade Vleysch*. Men moet hem wachten van al 't gene qualijck ruyckt, of een tegenheyt in heeft: van al dat walghachtigh is, gelijk *Boter*, *Olye*, *Melck*, *Vleysch-nat*, en diergelijcke. Is dienstigh in heete oorfaken, gharst *Wittebroos* met sap van *Granaten*, ofte *Citroenen*, en een weynigh wijnsen *Suycker*: in koude met *Seck*. Als men vreesst voor qualijckheyt, machmen *Caneel-water* ingheven. Men kan oock het *Vleysch* stoven met *Nagelen*, *Peper*, en diergelijcke, als het braken uyt Koude ontfiaet, of met *Porceleyn*, *Citroen-sap*, &c. wanneer het door hitte gedrevē wert. De *Slaep* valt hier bequaem, vermits hy niet alleen alle ontlastinge tegen en hout, maer oock de

de grove Vochtigheden verteert, en de Galachtige matigt. Het veel Bewegen dient geschouwt, en het Lichaem zo veel als mogelijk stil gehouden. Gramschap is hier mede seer schadelijck.

Het III. Capittel.

- 1 Boorts, Naem-reden, en Beschrijvinge.
- 2 Oorsaken,
- 3 Ken-teyckenem,
- 4 Voor-teyckenem,
- 5 Genefsinge,
- 6 Maniere van Leven.

MEt het Braken heeft groote gemeenschap diergelijke gebreck, dat wy gemeenlijck *Boorts* noemen. Den hoogh-geleerden *Iunius*, geeft het de namen van *Buyck-wee*, *Krevelinge* (beyde na mijn oordeel te algemeen) en *Bor*, het welck hy seyt getrocken te zijn van het Griecx woordt *Borborugmos*, van wegen het gerommel der Dermem, die by dese sieckte is. Dan de benaminge en is niet *Bor*, maer *Boorts*; waerom ick meene dezelve zo genoemt te zijn, om dat de benauwde pijn, die haer door het braken, en den afgang verweckt wert, Maeg en Dermem schijnt te doorboren. Op dezelfde wijze hebben *Serenus*, en *Isidorus*, een groote pijn in de zijde, *Telum* geheeten, dat is *Geweer*, om dat sy scheen als een geweer door de ribben te steken. Dan aen den naem en is niet veel gelegen. Wy komen tot de sake zelfs.

Boorts is een gestadige, en onmarige uytwerpinge van Gal, door sel Braken, en Stoel-gangh, met groote Pijn en Benauwtheyt, somtijts oock *Flauwte*, ende *Treckinge* der Leden.

2 De *Boorts* wert veroorsaect van al't gene, dat door sijn scherpe, bijtende, ofte quaeraerdige kracht de *Maegh* prickelt, om haer met geweld te ontlasten. Sulcx geschiet door eenige *quade Vochtigheden*, die in de *Maegh* zelve gegroeyt, of van buyten aldaer gevonden zijn, als oock door het innemen van *Antimonye*, of andere al te *stercke Purgatien*. In de *Maegh* wert het *Boorts* verweckt door het eten van *Vette kost*, *Suyckerwerck*, *Loock*, *Ajyn*, *Kool*, en al't gene haest in Gal verandert, of oock lichtelijck bederft, gelijk *Concommers*, *Pepoenen*, *Meloenen*, *Campernoelyen*, *Persicken*, insonderheynt nuchteren, of in een volle *Maegh* gegeten. En niet alleen uyt sodanigen *quade Spijse* werden *quade Vochtigheden*, die't *Boorts* verwecken, in de *Maegh* vergadert: maer oock wel van de beste kost, die al te gulligh gegeten wert, dewelcke of door sijn menighede, of door de swackheynt van de *Maegh* niet tot goede gijl gebracht zijnde, aldaer rauw blijft, en bederft, waer door de Nature gedwongen wert den zelyen

met geweldt uyt te smijten. Van buyten werden de *Maeg* zodanigen *quade Vochtigheden* medegedeelt uyt *Lever*, *Milt*, en andere *Deelen*, hier voor dickwils vermeldt. Nu datter veeltijts zo veel gelooft wert, dat het schijnt onmogelijck te wezen, waer zo vele *vuyligheynt* zoude gesteken hebben; so staet aen te merken, dat niet alleen al de *quade Vochtigheynt*, die door't geheele *Lichaem* sweeft, aldan na de *Maegh*, als het swackste deel gedreven wert, maer dat oock de beste *Spijze*, en *gave Vochtigheden*, door *Besmettinge* van de *quade*, gelijk van *Vergif*, bederven, en eenen *quaden aert* bekomen.

3 Het *Boorts* brenghet met het sterck *Braken*, en grooten *afreck*, sijn eygene *Ken-teyckenem* mede, gelijk oock't gene gebesighrt is, uyt den *Siecken* zelve verstaen kan werden. Of de oorsaek in de *Maegh* steeckt, ofte uyt andere plaetsen aldaer gevonden is, staet uyt bysondere *teyckenem* aen te merken, gelijk nu meermaels is aengewesen.

4 *Boorts* is een seer benauwde sieckte, en daer de *Mensche* schijnt in te zullen blijven, insonderheynt als daer *Flauwte*, *Treckinge van Leden*, en *Nock* toeslaet: en valt noch gevaerlijker, wanneer hier *kout Sweet* op volghet. Valt oock seer swaer, wanneer datter *Groom*, of *Swert* uytgeworpen wert. Maer als de nature, door haer ontlastende kracht, den ballast looft, die hout van zelfs haest op, en heeft gantsch geen swarigheydt.

5 De *Genefsinge* bestaet in de verminderinge van de benauwtheynt, behoudenis der krachten, en insonderheynt het wechnemē van de oorsaek. Als dan de *Maeg* belast zijnde ofte door veelte, ofte door quaeraerdigheynt van *Spijze*, of diergelijke *Vochtigheden*, 't zy aldaer vergadert, 'zy van andere *Deelen* daerna toe gevonden, haerzelven daer van, door het *Braken*, en *Buyck-loop*, soeckt te ontlasten, so salmen geen van beyde tegen houden, maer de nature, uyt haerselven wel werckende, laten begaen. Want anders soude men het gene uytgeworpen dient, inhouden, ende also de sieckte, door't ophouden van hare oorsaek, vermeerderen. Ja, indien de nature de *vuyligheynt* niet wel quijt en kan werden, zo salmen deselve te gemoet gaen, en helpen met *slappe Braeck-middelen*, soo het *Braken* minder is als den *Afreck*; ofte *af-drijvende*, als den *Afreck* weyniger is, dan het *Braken*; daer by *vermengende* 't gene de scherpe *Vochtigheden* kan matigen, verzachten, ende *suyveren*. Hier toe en dienen geen *stercke Braeck-middelen*, noch *Afdrijvende*, om het *quaet* niet te tergen, ende also te vermeerderen. En alzo hier alreede *Walgen* en *Braken* is, zo kan 't laeste vermeerdert werden door *lau water*, *Gerstenwater*, *Wey*, 't zy alleen, ofte met wat *Suycker*. Ende als den *afreck* geholpen dient, dan zalmen onder een *roomerken* van't selfde smelten anderhalf oncc *Manna*, of so veel *Syroop van Rosen* met *Rhabarber*. Men mach oock van deselfde *Syroop* met *Geritenwater* een *Clysteer* makē, daer by doende tot versachting eē doeyet

van een Ey. Wanneer het Boorts, door innemen van *Antimony*, of ander *Vergif* veroorsaekt, dan en isser niet beter, als terstont *Soete-melck*, of *Verschen Obye*, voor de scherpigheyt, en daer op ingegeven, om de quaet-aerdigheyt te verwinnen, *Diascordium*, *Miubridaet*, ofte yet anders, beschreven in 't 18. cap. van 't 1. Deel. Hier na dienen gebruyckt sodanige Middelen, die verkoelen, versachten, verstercken, ende wat tegen houden, gelijk *Conserve van Rosen*, van *Aelbesjen*, van *Berberis*, *Quee-kruyt*, *Amandel-melck* met *Verkoelende Zaden* gemaect, *Sap van sture Granaet-appels*, het *af-stedfel van Lattouw*, *Porceleyn*, *Rode Roosen*, *Balaustjen*. Hier toe wert mede *Munte* gepresen. Dan en dient niet gebruyckt in groote hitte, als met andere nu verhaelt: of van buyten onder een *Pap*, gelijk in de volgende, *N. Kruym van een gebast Wittebroot*, een hant vol groene *Munte*, gestampt, en beyde gekookt in *Rode Wijn*, en *Azijn*, daer dan ingestroyt het poeyer van *Rode Rosen*, *Mastick*, *Foehye*, van elcx een half loot; en dan werm tuschen twee doecken op de *Maegh* geleydr. En als het hier evenwel niet mede en wil stillen, ofte stelpen, dan machmen komen tot *Miubridaet*, *Requies Nic.* of diergelijcke, gelijk meermalen beschreven is.

6 Wy komen nu tot de *Maniere van Leven*. Hier dient de *Lucht* wat te strecken na koelte, of gematigheyt. De *Spijze* en komt in de benauwtheyt niet veel te pas, 't en zy men mocht geven een *Sopken gebast Witte-broot* geweeckt in wat *Moefel-wijn*, met *Sap van Granaden*, ofte *Citroenen*, ende een weynigh *Suycker*. Den *Dranck* moet hier niet kout, noch oock ('t en zy men meerder braken voor heeft) niet werm, maer so heet zijn, als men dien drincken kan: want als dan wert de natuurlijke *Wermte* verweckt, en de *Maegh* versterckt. De *Slaep* is hier mede noodigh, en vorder 't gene in 't laetste voorgaende capittel over 't *Braken* uyt heete oorsaken is verhaelt.

Het I V. Capittel.

- 1 *Los-lijvigheyt,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

Onder de onnatuurlijke Ontlastingen behoort mede de *Loop*, en is drierley, want somtijds schiet de kost af, eer dat hy vertereert is, in Latijn *Lienteria* genoemt, somtijts zijn het quade *Vochtheden*, het welck de Geneesmeesters met Griecckse namen *Diarrhaea*, en als het bloet is, *Dysenteria*, en wy den *Rooden-loop* heeten. Wy zullen van dese drie vervolgens handelen, en in dit Capittel van den eersten.

1 *Lienteria*, werdt van *D. Junius* genoemt *Buyck-loop*, daer geen verteringe van *Spijze* en is. Wy zullen het den naem geven van *Los-lijvigheyt*, en is een ras afschieten van *Spijze*, en *Dranck* uyt de *Maegh* in de *Dermen*, en dan uyt het *Lichaem*, sonder vertereert te zijn, zo dat het byna even-eens afgaet, als het ingenomen is.

2 De *Oorsaeck* van de *Los-lijvigheyt* bestaet in een loffigheyt van *Maegh*, en *Dermen*, waer door sy de *Spijze* te vroegh laten door-schieten. Want om deselfde wel te verteren, is noodig, dat sy eenen behoorlijcken tijt in de *Maegh* blijve, en aldaer tot *Gijl* gebracht zijnde, haer vorder volmaecktheyt in de *Dermen* bekomme. *Sulcx* wert verhindert door *Swackheyt* van de tegen-houdende kracht, veroorsaect uyt van de tegen-houdende kracht, veroorsaect uyt kouwe, en vochtige *Ongematigheyt*, of *oock* overvloer van *slijmerige Vochtheden*, als mede door onmatigh gebruyck van *Vette*, en *Vochtige Spijze*, *Moes*, *versch Bier*, *Wey*, en diergelijcke, die den wegh en *Dermen* glaz, en *slibberigh* maken. De *Griecckse History-schrijver Appianus* verhaelt in sijn *Boeck van den Parthischen oorlogh*, dat de *krijghsluyden* van *Antonius*, als sy door vruchtbaer landt trocken, en haerzelven, na langh gebreck, schierlijck opvolden, in *Los-lijvigheyt* en *Water-sucht* vervielen.

3 De *Ken-teyckenen* wijzen hier haer selven, te weten, als de *Spijze* niet langh, na datse genoten is, en dien-volgende onverteert, zo afgaet, byna gelijckse genomen is, sonder stanck, ofte andere veranderinge, zoo datter aen den *Kamer-gangh* te mercken is wat yemant gegeten heeft.

4 De *Los-lijvigheyt* als sy niet langh en duurt of van uytwendige *Oorsaken* voortkomt, en heeft geen groote *swarigheyt*, als dewelcke meesten tijt wel van zelfs ophout: maer lang by blijvende, algaerte *somrijts* wat over, so komt se om de minste *oorsaeck* weder, door diendar de *Maeg* en *Dermen* by lengte van tijt seer *verswackt* zijnde, oock den minsten *misflagh* niet en konnen wederstaen. Dewijl dan het *Lichaem* mede geen *voedtsel* en krijght, zoo volghd daer wel op een uyt-terende *Sieckte*, ofte *Water-sucht*.

5 De *Genesinge* is verscheyde na de verscheyden *Oorsaken*. Als de *Los-lijvigheyt* komt, door dien de *Maegh*, en *Dermen* al te kout, ende al te *vochtrigh* zijn, zo zalmen dezelve door *verwermende* en *verdroogende Middelen*, zo van binnen als van buyten verstercken, gelijk die beschreven zijn in 't 19. cap. van 't 1. Deel. Waer toe mede dient de *Pap* van *gebast Witte-broot*, in 't laetst voorgaende capittel aangewesen. En by aldien datter eenige *slijmerige* *vochtheden* zijn, dezelve dienen door dezelve *Geneesmiddelen* bereyt, en dan afgezet door de *Afdrijvende middelen*, verhaelt in 't 12. cap. *num. 4.* van 't gemelte eerste Deel.

6 Hier moet ghekoelen werden *wermte* en *drooghe Lucht*: maer insonderheyt onderscheyt gemaect, niet alleen

alleen in de *Spysse*, maer oock in 't vervolg, te weten, welke voor of na dient gegeten. Want wil men tamen-treckende, of stoppende Kost in 't laetste van de Maeltijt eten, so sal deselve den Boven-krop van de Maegh intrecken, en de voor-gegeten Spijle nederdringen, en te ras uyt drijven; daer in tegendeel eerst gegeten, sy den Deurwachter sluyt, en also langh in de Maegh blijft. Derhalven zalmen de Maeltijt beginnen met *Queen* in Roode Wijn, ofte met Vleysch gesto oft, als oock *Misspelen*, ofte *wrange Peren*. Den Dranck moet gantsch weynigh zijn, ende wel bestelt *Bier*, ofte liever *Roode Wijn*. De *Slaep* mach hier oock wel wat langer wesen, als na gewoonte.

Het V. Capittel.

- 1 *Buyck-loop,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genesinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

AL is 't dat de naem van Buyckloop voor allerley onmatige Aftreck soude kunnen genomen werden, soo sullen wy den selven hier alleen nemen voor sodanigen Loop, in den welcken de bysondere vochtheden sonder Pijn, ofte Krimping affschieten.

2. De *Oorsaek* van den Buyck-loop bestaet in een prickelingh van de vochtheden, als deselve te overvloedigh, ofte te scherp zijnde, de nature verwecken tot ontlasting. Sodanige zijn gemeenlijck Galachtig, somtijts oock Slijmerigh, ofte van Swarte gal. Het *dick Slijm* groeyt meest in de Maegh, en Dermten: komt oock dikwils uyt de aderen van 't Derm-scheyl: somtijts mede uyt het Hoofd, ofte geheele Lichaem. En daer van seydt *Hippocrates*, dat den Buyckloop de Water-sucht geneest, en datse gemeen is de gene die Stameren. De *Gal* wert meest inde Dermten gevonden uyt een heete Lever, insonderheyt als het Gal-blaesjen overladen is, somtijts oock uyt het Derm-scheyl, maer zelden uyt de groote Aderen. So schrijft *Hippocrates*, dat den Buyck-loop, de Doofheyt, en andere Siekten, uyt Gal ontsaende, kan helpen. De *Swarte Gal* komt uyt de Milt, ofte Derm-scheyl, als de Nature, overlact zijnde, dezelve in de Dermten looft. Hier by staen noch aen te mercken de Wtwendige oorzaken, te weten, vees *Moes* eten. So klaeght *Cicero* in 't 7 boeck van sijne brieven, dat hy door het eten van *Beer*, en *Maluwe* bedrogen is geweest. En de *President de Thou* schrijft in 't 48 Boeck van sijn Historie, datter te *Siena* in Italien veel volcx storf, en dat de oorsaek daer van by de Genees-meesters geleydt werde, om datse aldaer in groot gebreck, veel *Maluwe* ghegeten hadden, dewelcke den Buyck te weeck maecken, en het verteren belettede. Het zelve ver-

oorzaken *Meloenen*, *Pepoenen*, *Concommers*, *Campernoelien*, *Melck*, na ander Spijle gegeten, en al wat licht in de Maegh bederft, gelijk mede *Ongezoute Kost*, waer door veel Krijghs-knechten gestorven te zijn, schrijft de Grieksche Historie-schrijver *Appianus*, in sijn boeck van den Spaenschen oorlogh. En *Lucianus* getuyght (*de Merc. conduct.*) dat den Loop mede komt door veel drincken van *dunne* ende *scherpe Wijn*: her welck de *Most* noch meerder doen kan. Noch wert den Buyckloop veroorzaeckt door al te sterke *afdrivende middelen*, ofte *Veygif*: her welck beyde aen de Dermten hangende, de Nature gestadigh prickelt, en de Vochtheden van alle kanten daer na toe treckt, en die goet zijn bederft.

3. Den Buyckloop is licht te kennen, aen het gestadigh afgaen, zonder pijn, ofte eenige vermenginge van bloet, ofte schrapfel van Dermten. De uyerlijcke oorzaken wijzen mede haerselven. Nu welke van de Vochtheden den Loop verweckt, is uyt den aftreck te sien. Oock van wat Deel deselve van daen komen, daer toe geeft elck sijn bysondere Ken-teyckenen in haer bysondere Siekten aengewesen.

4. Als de nature sterck zijnde haer van overtolligheyt ontlact, en den Buyck-loop niet te langh by en blijft, dan verlicht hy, ende en kan geen quaet doen. Is evenwel gevaerlijck in swangere vrouwen, die anders door de bank hartlijvigh zijn, om dat de Vrucht aldan van sijn voedsel berooft wert, waerom, en om het gestadig afgaen, als oock den quaden reuck, lichrelijck een misval kan overkomen. Breght oock sijn gevaer mede, als hy te langh duert, en verandert dan dickwils in Bloetgangh, waer van wy in 't volgende Capittel sullen handelen.

5. De *Genesinge* van den Buyck-loop bestaet in 't wechnemen van d'Oorsaek, ende de Maegh, ende Dermten te verstercken, beyde hier voor beschreven. Daerom dienen hier uyt de suyverende middelen genomen, die met eenen wat te samen trecken, ghelijck het poeyer van *Rhabarber*, en *Myrobalanen*, van elcx een half loot, met wat *Conserf van Rosen*. Daer na mach men oock komen tot *Mitridaet*, *Iberiakel*, *Riquis Nic.* ofte *Laudanum*, en als de Loop niet galachtigh en is, tot *Philonium Romanum* s. E.

6. Hier dient gevolgt dezelve *Maniere van Leven*, die in 't laetst voorgaende Capittel is aengewezen.

Het VI. Capittel.

- 1 *Roode-loop, ofte Bloetgangh; sijn Benaminge, en Beschryvinge.*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Trappen, ende Onderscheyt,*
- 5 *Ken-teyckenen,*
- 5 *Voor-teyckenen,*
- 6 *Genesinge,*
- 7 *Maniere van Leven.*

I.
WY komen nu tot den quaersten Buyckloop, te weten, den *Bloet-gang*, (daerom oock in't Italiaensch *Il Cagafangue*, en Spaensich *Camara de Sangre* genoemt) of *Roodenloop*. De Hooghduytschen heeten hem die *Rote Ruhr/Darm/Blut-ruhr/Rotschad/* en *Rote Weße*. Den naem van *Roor-melesoen* zoude men wel kunnen seggen ghekomen te zijn van een Françoys, en twee Grieksche woorden (ghelijcker meer uyt twee talen by een ghestelt zijn) te weten, *Roy m'eleeson*; dat is, *Koning ontferme u mijner*. Ende is gelijk *Kuris eleeson*, *Heere ontfermt u mijner*, 't welck niet alleen is geweest het gebed van de oude Christenen, maer oock van de Heydenen, gelijk uyt *Arrianus* aangewezen werdt by den Hoogh-geleerden Heere *M. Gerard Vossius 1. de Theol. gent. 2.* En voorwaer de Roodeloop is een van de alderbenaufte sieckten, met dewelcke men wel medelijden mach hebben: alzo den selsden een versweringe is inde dermen, die gestadig bloedigen afstreck veroorsaect, met groote pijn, ende soijdinge in den buyck. Is somtijds algemeen, ende besmettelijk, en gaet voort, gelijk een Peste, over een tijt onallijcke op den hals vallende, en wech slepende. So gingh dese Sieckte geheel Hollant door in 't jaer 1556. gelijk *Dr. Forest* betuyghet, ende in 't jaer 1624 niet alleen door Hollandt, maer oock de naburige, en ver-gelene Landen.

2. De naeste *Oorsaeck* van den Roodenloop bestaet in een scherpe, en bijtende *vochtighydt*, meest *Galachtig*, doch by haer hebbende eene bysondere *bedervinge* (want sy anders maer ghemeeenen Buyckloop en verweckt) om de dermen te doen versweren, en kracht op de wijse van Af-drijvende middelen, de andere vochtigheden van het geheele Lichaem in de dermen te trekken, en haren quaden aert aen deselvig mede te deelen. Hier van spreekt de wijsgerige *Plato* in sijn boeck, *Timeus* genaemt: *Wanneer de Gal door de Aderen in den ondersten ofte bovensten Buyck gestooten wert, dan vluchtse uyt het Lichaem, gelijk een overlooper uyt een oproerige stad, en veroorsaect Buyckloop, Bloetgang, en diergelijke sieckten.* Nu al 't gene, dat sodanigen Gal, ofte andere vochtigheden van dien bedorven aert doet groeyen, ofte na de dermen drijft, ende deselve die quaetaerdigheyt indruckt, geeft uytwendige oorsaeck tot den Rooden-loop. Daer toe doet veel *vremde*, en *ongewoone Kost*. Soo schrijft de Grieksche *Aelianus*, in 't 5 boeck van sijn verscheide historien op 't 1 cap. hoe *Tachus* van Egypten, so lang hy by sijne gewoone spijs, en soberheyt bleef, de gesontste onder alle menschen was: maer daerna by de Perbianen komende, en in haer gulsigheyd vervallende, als hy niet en konde verdragen de ongewoonlijckheyt der spijzen, sijn leven door de Bloetgangh eyndighde. Dan sulcx geschiet niet so veel van Spijs, die of door haer vreemdigheyt, of veele de Maegh beswaert, en niet verteert werden, aldaer quade Vochtigheden opwerpt, als wel door

de gene, die van nature en uyt eygē aert de bedervinge onderworpen is, en seer lichtelijck de gemelte quaetaerdigheyt aentreck, gelijk daer zijn de *Na-vruchten*, als *Moerbessen, Meloenen*, endiergelijcke. So schrijft *Cuspinianus*, van den Keyser *Albert van Oostenrijk*, dat hy inde hontsdagen dapper verhit zijnde, en willende den brant met *Pepoenen* (ick meene dat hy *Meloenen* meent) verkoelen, in een doodelijcken Bloetgang verviel. Diergelijcke verhaelt hy byna van den Keyser *Frederick den 3.* Ick hebber in Vranckrijk verscheide Nederlanders door het eten van vele *Druyven*, ende drincken van *Most*, van den Bloetgangh sien sterven. Het welck niet vreemt en is. Want behalven dat de Maegh het wercken ('twelck de vaten selve wel doet borften) van den Most moet uytstaen, zo isser veel vuyligheyt van nevel, spinne-koppen, ende andere ongedierte van de Druyven, en Most, die de vochtigheden van ons Lichaem bederven. So sietmen oock dat in Belegerde steden, en Legers, door dien aldaer alderhande kost moeten gegeten werden, veeltijts den Roodeloop komt. De oude historieschrijver *Herodotus*, vermeldt in 't 8 boeck, 115. hoe de Krijghsknechten van den grooten Koningh *Xerxes*, trecken de na den *Helles-ponc*, alwaer sy quamen, de vruchten roofden, en aten; en daer sy geen vruchten en vonden, uyt hongers-noot, de Kruyden, gelijk sy wiesfchen, also oock de bladeren, en basten van de boomen, doorloekten; waer op een Peste, ende Roodeloop volgende, sy onderweegh storven. So getuygen oock de Historien, datter naulijx eenigen tocht in Hongarien tegens den Turk aengevangen is, in dewelke niet uyt ongewone Spijs meerder volck door den Roodenloop, als door het swaert omquam. Een ander Griex Historieschrijver *Pausanias* verhaelt in *Phocis*, dat die van de stad *Cirra* door de kracht van *Nieskruyt* ingenomen zijn. Want *Solon* (schrijft hy) hadde seer vele wortels laten smijten in de riviere *Phistis*. En de borgers van 't water drinkende, vervielen aen den Rooden-loop, zo datse de wallen moften verlaten, ende de stad aen de belegeraers overgaven. *Amarus Lustianus* schrijft *cent. 2. cur. 45.* de oorlaek te wesen, waerom in Indien, en Egypten den Rooden-loop zo gemeen is, dat de menschen aldaer vleysch eten van dierē, diemet *Cassia* gevoert werden, het welck mede sodanige kracht in 't vleysch brengt, gelijk de *Nieswortel* in 't water. Maer sulcx konnen noch krachtiger te wege brengen, *sterck afdrijvende middelen*, gelijk *Coloquint, Scammony, Antimonye*, of diergelijcke te veel ingenomen. De Grieksche *Zonaras* getuyghet oock, dat de Keyser *Theophilus*, door gestadigh drincken van geheel *Kout-water* in een Roodeloop verviel, daer hy van storf. Hier toe helpt oock de *Lucht*, als sy al te heet en vochtigh is, dewelcke de Vochtigheden van ons lichaem doet bederven, of oock al te heet, en te droogh, waer door het bloet brandigh, ende scherp wert. Ende dit is de oorlaek, dat de Rooden-loop in de heete Landen zoo gemeen is, als

als mede dat hy zo fel in swang ging 't gemelte jaer 1624. zijnde zo heet in de Lenten, als oite het in de Honts-dagen geweest ware, zonder eenigen regen. Sodanigen Bloetgangh is mede aldermeest besmettelijck, sels oock door den omgang, 't zy datmen met sodanige Siecken eet en drinckt, of by sit en praet, en also den vyerigen adem deelachtigh wert: maer inzonderheyt, darmen op de heymelijckheyt gaet, daer te voren zodanigen Siecke op geweest is, waer door in 't meer-vermelte jaer zeer vele Menschen omgekomen zijn.

3. Den Rooden-loop en is niet allegader even quaet, maer heeft sijn trappen, waer na hy drierley is. Eerst schiet het Slijm al (daer de Dermen van binnen tegens het schrappen van de Gal mede bestreken zijn) vermengt met een weynigh bloets, sonder vet, hoewel zulcx Dr. *Fernelius* en andere schrijven, also de Dermen haer vet van buyten hebben, gelijk wel aangemerckt is van Dr. *Spiegel* 8. *Anat.* 9. en dit is de eerste soorte van bloetgangh. De tweede is, wanneer dat het binnenste vies van de dermen afgeschrappt werdt, welckers draeyen en velckens in den Kamer-gangh te sien zijn; en in 't eerste by-na Saegh-mul, daer na setmen volkomentlijck, dat het schrapsel van dermen is. De derde soorte van bloetgangh is, wanneer de sweringe dieper gaet, ende zo verre in-eet, dat de vleysigheyt, en de eygen stoffe der dermen verrot afschiet. In zoodanige hebbe ick, na haer overliden gesien, dat de dermen niet alleen van binnen gantsch versworen, maer oock van buyten doorghesworen waren, mer grouwelijcke stanck, die met geen water en konde afgespoelt werden.

4. Nu of de bovenste, ofte de onderste dermen (waer op te letten staet) besmet zijn, en is niet wel te merken aen de plaetsen van de Pijn, gelijk vele meenen, dewijl dicke en dunne zoo wel onder, als boven leggen, maer wel uyt de vermenginge. Want als het bloet, ende al wat afgeschrappt wert, geheel onder den Kamer-gangh vermengt is, dan hapert het aen de voorste, ofte dunne Dermen: maer als sulcx alleen, ende ter zijden aen de vuyghheidt leydt, dat is een teycken, dat het uyt de onderste, ofte dicke komt. Dat den bloetgangh uyt de Lucht komt, en besmettelijck is, blijkt aen de ongematigheyt van den tijdt, en datter vele luyden sevens aenleggen, ende sterven. De algemeene Teykenen blijken uyt de beschrijvinge: dan ick selen ghedaen te zijn by den Ridder *Wouter Ralegh*, daer door opgehouden, maer evenwel noch onthalt, ten tijde van Koning *Iacob van Engelandt* verhaert by den Griekischen history-schrijver *Polybius* 6. *Stratag.* van eenen *Amphiretus*, dewelke van de Zeeroovers gevangen, en, om hem veel af te persen, in 't eylant *Lemos* gebracht zijnde, sijn selven onthiel van eten, en dronck zee-water met roode aerde gemengt. De roovers geloovende, dat hy den Roodenloop had, ontloef-

gen hem van de banden, op dat hy niet sterven en soude: maer hy koos, door een andere loop, 't hasenpat.

5. Wat de Voor-teykenen belangt: Alle Roodeloop is gevaerlijck, doch na sijn trappen, uyt dewelcke de Derde gantsch ongeneeslijck is, en het is mer de Tweede oock quaet genoegh, (hoewel *Brasavolus* schrijft, sodanige genezen te hebben) insonderheyt als 't quaet haught, in de eerste dermen, die dunder en vleysiger zijn, als de onderste, also dezelve dicker, grover, en vleysiger zijn. De stoffe maect hier mede onderscheyt, also veel gevaerlijcker is Roodenloop, spruytende uyt *Swarte gal*, als uyt gemeene, dewijl dezelve als Kanker (die daer oock sijnen oorspronck afneemt) in eet. Weynigh beter is de gene, die van *Zilvigh Sijm* verweckt wert, also 't zelve door sijn taeyigheyt vast aen de dermen klevende, tijt heeft om deselve te doen versworen. Als op den Roodenloop den Noek komt, dat valt gemeenlijck doodelijck: gelijk oock *kout* en *klam sweet* ('t weick in alle siecken het uysterste meest beteyckent) waer mede sy evenwel eenige dagen, ja wel vijftes kunnen leven, en behoude tot den laetsten volkomentlijck haer verstant, gelijk ick in ontallijcke gesien heb in 't droevigh jaer 1624. maer sedert heb ick oock wel vele al sprekende sien sterven, dan noyt zo lang te voren die koude klammigheyt vernomen.

6. Al is 't een algemeene wet, dan alles moet genezen werden met het gene hem recht regen is; zo en dient evenwel dezen Loop niet ghestopt, maer moet eerst gelet werden op de oorsaeck, en deselve, zijnde een scherpe, en inerende vochtigheyt gesuyvert en afgezet, de pijn verzacht, de quaetardigheyt geberert, de dermen versterckt, de Sweringe geheelt. Tot het Suyveren ende Verstercken van de dermen, ende de Scherpigheyt wat te versachten, heb ick altijt sonderlingh goet ghevonden, de bladeren van *Pimpinelle*, *Weeghbree*, *Suyringh*, *Porceleyn*, van elcx 2 hant vol, *Bolzaet* een half loot (of meestler, als de pijn groot is) te samen gekooct in een kan *Soete-wey* tot op de helft, en dan doorgekleynst. Hier van dient men dick wils te drincken, en zo heet als 't mogelijk is. Men kan oock bequamelijck van 't selve Affietfel een Clystery maken met een, ofte twee Doeyers van Eyeren. Als mede, wanneer de quade vochtigheyt boven hanght, een half loot *Rhabarber*, eē weynig op een Papier over een kool vyers gedrooght, en zo veel *Myrobalanen*, in 't selve Affietfel 's nachts laten weecken, en des morgens ingeven met een halve once *Syroop van bleycke Rosen*. Daer na salmen komen tot het gebruyck van het Affietfel van *Ganserick* ofte *Silver-kruyt* (het welck overvloedigh aen de kanten van ons dijcken en slooten walt, en is een soorte van *Agrimonye*) in half *Soetemelck* en water, mede heet gedroncken. Waer van oock, als de noot sulcx veryscht, een Clystery met Doeyers van Eyeren, kan gemaect werden. By dit laetste machmen des avonds ingeven een ofte twee scrupels *Diascordium*, ofte *Mithridaet*, ende als de Pijn uyt-

uytermaten groot is, drie vier asen *Laudanum*. Om de Sweringe, door het verhaelde gezuuyvert zijnde, geheel te heelen, zalmen by 't gemelte Silverkruyt doen *Wachwortel*, en *Sanikel*. Op 't laetste zalmen de Maegh en Dermis verstercken met soodanige Middelen, als in 't 19 capittel van 't 1 Deel beschreven zijn.

7. Wy komen nu tot de *Maniere van Leven*. De kamer in dewelcke de Siecke leyt, dient werm gehouden, zo om dat hy anders, dewijl hy dikwils op moet, lichtelijk een kouw soude varten, als oock om dat het uyt waessenen van de scherpe dampen door de huyt, van de uytwendige kou niet belet en soude werden. Maer alzoo de oorzaeck van deze Siecke scherp en heet is, zo dient de Spijze wat na verkoeling te trecken, en daer na oock tot r' samen-trecking: gantsch schouwende al 't gene dat scherp, zout, of zeer zuer is. Derhalven is hier dienstigh een *sop van Wittebraot* in *Soetmelck* geweect; *Rijssen-bry*, *Bloemen-pap*. Dan Melk en is niet bequaem, alser veel Koorts by is. En dan zijn beter gestoofde *Queen*, *Kalfsvleysch*, insonderheyt 't gene wy *Tol-boom* noemen, met *Porceleyn*, *Suyvingh*, ende *Lattouw* gestooft. *Ossen-vleysch*, *Ham*, *Speck*, *Visch*, en al wat hart te verteren is, ofte Slijmerige gijl maect, moet hier geschouwt werden. Dan *Eyeren* machmen onbeschroomt etē, zijnde licht te verteren, verzachtende ende genezende. Maer boven andere werden hier de *Enden-eyeren* alderbequaemst bevonden. Dan wat Spijse het zy, in 't eerste dient wat zoender gegeten, als men gewent is. En zo moet het oock gaen met den *Dranck*, hoe weyniger, hoe beter, en dat *kleyne*, en *wel bestelt Bier*, ofte *kleyne Roodewijn*, en daer die te werm zoude mogen wezen, *Amandelmelck* met *verkegende Zaden*, en *Weeghbreewater* bereyt. Maer also hier door de bank groote slappigheyt van krachten is, ende het teren van de Maegh verhindert wert, zo komt een weynigh *Wijn* zelden qualijck te pas. Men mach oock wel een lepel ofte twee nemen van *Wijn tint*, den welcken ick om te stoppen zeer goet bevonden hebbe, als de Koorts weynigh was, ende de Dermis wel gezuuyvert. Het lichaem dient hier zo weynigh, als mogelijk is, beweeght: maer gantsch *stil* gehouden. De *slaep* is hier oock, gelijk wy van andere loopen gezeyt hebben, zeer noodigh. De *Ontroeringe des Gemoets*, also sy de *Vochtrigheden* driftigh maken, zijn seer schadelijck, inzonderheyt de *Gramschap*. De *Siecken* dient dickwils van linden en dekens te veranderen, oock van de een kamer inde andere gebracht, om versche *Lucht* te scheppen. Alzoo men merckelijck bevint, dat de *Lucht* (voornamelijck in de *Gasthuizen*, alwaer in deze stadt in 't jaer 1624 in een zael over de hondert lagen) eenen stercken reuck, gelijk yer dat tinck en brant van haer geeft, die voor gezonde zeer besmettelijck is, en de gene, die daer in blijven leggen, ten onderen houdt, datse niet en konnen bekomen, ofte haer een weynigh verscheppen. Hier en dient oock

niet overgeslagen, om deze quale voor te komen, dat sy niet te veel voort en gaer, de vuyligheyt niet te gieten in de havens, die door de Steden loopen, en waer uyt gekoockt, en gebrouwen wert, maer wel in de loopende rivieren, ofte dezelve diep in de aerde te begraven, ende daer dan ongebluffte kalck over te werpen.

Het V I I. Capittel.

- 1 *Perfinge,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Genefinge.*

I.

BY den bloetganch is meestendeel de *Perfinge*, in 't Latijs, na den Griecschen naem, *Tenesmus* geheeten, en is een gestadige en pijnlijcke genegeetheyt om ter stoel te gaen, en de Siecke meenen veel quijt te werden, dan volghet somtijts niet met allen, somtijts zo weynigh, dat het geen noten-schelp kan vullen, en 't selve is bloedigh, en slijmerigh.

2. De hoogh-geleerde *Fernelius*, *Altmarius*, en andere, stellen de *Oorsaek* vande *Perfinge* in een *Sweringe van den Eyndelderm*, die de laetste is, meeneende datter geen *perfinge* en komt, ten zy den selven versweert. Maer also de *Perfinge* niet anders en is, als een geweldigh, en meest vergeefs drucken, om veel quijt te werden, zo gaet het vaster, dat wy aennemen voor *oorfaken*, al 't gene de uyt drijvende kracht in 't eynde van den *Eyndelderm* kan prickelen, en verwecken. Het welck niet alleen en doet de *Sweringe*, maer oock alderhande *scherpe Vochtrigheden*, te teren van de *Maegh* by en loopen, maer aen 't eynde van den gemelden *Derm* (die den *Afstreck* maect) door haer taeygheyt blijven hangen, en dan door haer scherpte, ofte sultigheyt het selve prickelt, en gestadigh tot *Kamer-gangh* de nature verweckt. Dese *Perfinghe* wert daerenboven noch veroorlaeckt door een groote *Steen*, die in de krop van de blaes leyt, en also op den *Eyndelderm* druckt, als oock eenigh *Gefwel* daer onrent, gelijk de *swangere vrouwen* dit dickwils onderhavigh zijn, als oock door het *Speen*, waer van wy in 't naest volgende Capittel zullen handelen.

3. De *Ken-teyckenen* blijcken uyt de beschrijvinge, dat yemandt stadigh pooght ter stoel te gaen, met pijn, zonder yer, ofte gantsch weynigh, ende sulcx bloetachtigh quijt te werden.

4. Dit gebreck en heeft sonderling geen swarigheyt, 't en zy het door versuymenis, te lange by blijft; want alsdan laet het dickwils een *fistel*, ofte loopent gat, 't welk swaer valt om te geneien. Indien de *Perfinge* oock een *swangere vrouw* overkomt, dat doet, seyt *Hippocrates*, haer misvallen: dewijl, door dat gestadigh drucken

drucken, de Banden van de Vrucht los werden, ende deselve daer door lichtelijk af-schiet.

5 Om te komen tot de *Genesinge*. Als de *Perffinge* by den Rooden-loop is, ofte daer op volghet, dan moetse op deselve wijze gheholpen werden. Wanneer sy door een *Sweringe* veroorsaect, dan dient deselve eerst ghesuyvert, ende de pijn versacht, door een *Clysteer van Winter-Gerste*, ende de *Bloemen van Wolle-kruyt*, in Soete-melck gesoden, ende daer by gedaen twee *Doeyers van Hoender-eyeren*, en 1 once *Honich van Rosen*. Soo de Pijn daer mede niet al over en gaet, soo machmen wat Pijn-stillende ingeven, gelijk een half once *Syroop van Bollen*, ofte 3 azen *Laudanum*. De Pijn wech-ghenomen zijnde, dan salmen de *Sweringe*, indiense genoegh gesuyvert is, heelen met een ander *Clysteer*, bestaende uyt *gepelde Gerste*, *Wael-wortel*, *Sanikel*, *Ganferick*, in roode Wijn, ende Water ghekoockt, en daer onder ghemenght, twee *Doeyers van Ende-eyeren*, en 1 once *Syroop van drooge Rosen*. Dese, als oock de voorgaende, twee drie mael, na gelegentheydt, geset zijnde, kanmen bequamelijck komen tot een *Set-pil*, die de gesworen plaetse kan raken, ende daer aen blijven, gemaekt van *Bocken-vet*, met het *Poeyer van Mastik*, *Witte wierroock*, ende *Syrax*, daer in een doecxken vet ghemaeckt, ende met een schacht in 't eynde ghebracht, ende de schacht dan uytgedrocken. Men kan oock het selve *Poeyer* op een kool vuur stroyen, ende den roock op een *Kosterken* van onderen ontfanghen. Indien de *Perffinge* van een *Steen* komt, den selven dient voor al wech-ghenomen, ghelijck hier na in 't 15. Cap. sal aengewesen werden.

Het VIII. Capittel.

- 1 *Speen, sijn Onderscheyd.*
- 2 *Oorsaken.*
- 3 *Ken-teycken.*
- 4 *Voor-teycken.*
- 5 *Genesinge.*
- 6 *Maniere van Leven.*

Onder de Plaghen, ende Sieckten, waer mede Godt de Menschen straft, is mede het pijnlijck gebreck, het welck wy na de gelijckenisse *Speen*, *Anbeyen*, *Tacken*, ende *Vijgh-puysten* noemen, gelijk sulcx blijkt uyt het 1. Boeck *Samuels* op 't 5. Cap. alwaer beschreven wert, hoe de *Philistinen*, om het nemen van de *Arcke des Heeren*, seer dapper met het *Speen* gequelt wierden. Dit gebreck en is niet anders, als een groote, ende smertelijcke spanning der *Speen-aderen*, uyt dick ende grof bloet, als het welke daer blijvende steken, en niet vorder konnende, die kleyne *Aderkens* in den *Eyndel-darm* uyt-reckt, ende deselve als blauwe *Tacken* ver-

(2. Deel)

toont; somtijds inwendigh, ende noch binnen in het Lichaem, somtijts gelijk een *Vyge*, ofte *Beye* aen het Lichaem van buyten uyt-hangende. Somtijds mede gantsch ghesloten blijvende, ende somtijds bloedt uyt-ghevende. Soo dat hier uyt blijkt het *Speen* vierderley te wesen, *Inwendigh*, *Wtwendigh*, *Gesloten*, ende *Bloeyende*.

2 De *inwendighe Oorsaek* van het *Speen*, is overvloed van *grof*, ende *swaermoedigh* bloede, van het welck de *Nature* haer door dese *Aderen* soeckt te ontlaffen. *Wtwendigh* werdt het oock verweckt door dapper *Drucken*, ghelijck ick dickwils in de *Kraem-vrouwen* bevonden hebbe, ende wel soo groot, als *Hoender-eyeren*, ende tot twee drie toe, ghelijck sy my selve, ofte de *Baker-moeders* seyden. Komt mede door scherpe ende al te *stercke Afdrijvende Middelen*, ghelijck *Aloë*, *Coloquint-appel*, *Scammoneye*, *Antimonye*, ende dierghelijcke: waer door de scherpe, ende bijtende *Vochtigheden* met geweldt af-geset, ende de *Aderen* geopent werden.

3 Het *Speen* is licht te kennen. 'T gene *Inwendigh* is, wertmen gewaer aen de *Spannende pijn* onder in 't *Eynde*, het welck oock gesien kan werden, als het selve wat uyt-gaet. Het *Wtwendigh* *Speen* kanmen sien ende voelen, als onder aen het *Eynde* uyt-hanghende, somtijds met een, somtijds met meerder *Tacken*. Ende dit is van wegen het *Gesloten* *Speen*. Het *Open*, ende *Bloedende* wijft mede sijn selven aen.

4 Het *Open* *Speen* is in de ghene, die overvloedt van *grof* *Bloedt* hebben, gantsch niet ghevaerlijck, maer strekt haer tot ontlastinge van overtolligheyt, ende dien volgende so tot voort-komen, als tot genesen van *Water*, *Melancholy*, *Milt-sucht*, ende veel andere *Sieckten*, die haren oorspronck uyt swart ende *grof* *Bloet* trecken. Ende in die gelegentheydt gaet de *Nature* met vervolgh, ende op haren ghesetten tijdt. So hebbe ick in dese *Stadt* een *Schepen* ghekent, vol bruyen bloedt, ende van *swaermoedighe* gematigheyt, die alle *Maent* juyft op den selfden tijdt bloeden, ende leefde langh sonder sieckte, tot dat hy een oudt *Man* storf. Van deselve gestaltenisse verhaelt *Sennertus*, een *Vrouw* ghekent te hebben, die mede alle *Maent* het *Speen* vloeyde, ende dat veerthien daghen na haer *Stonden*. Dan dese *Vloet* en gheschiet altijdt so even op die tijdt niet, maer meestendeel als nu, ende dan, altemet twee drie mael 's jaers, ofte eens in twee drie *Maenden*, na dat de *sware* ende *swarte* *Vochtigheyt* de *Nature* mer menichre beswaert, ofte *scherpigheyt* prickelt. *Hollerius* schrijft van sommighe *Swangere Vrouwen*, die haet hadden, als haer het *Speen* op de vierde *Maent* vloeyden, ende haer arger bevoelden, als het selve op-hiel. Ja het *Speen* doet noch dit voordeel in de *Vrouws-personen*, dat het de *Stonden* ghemackelijcker doet komen, als het grove *Bloet*

(M)

Bloedt (het welck anders verstoppinghe in de Lijfmoeder soude moghen veroorſaken) na hem treckende, en defelve daer van ontlafende. Evenwel, gelijk *Galenus* wel waerſchout, en moet op foodanighe ontlafinghe niet alle te vele geſtaen werden; want het zy datſe te veel is, het zy datſe ontijdigh geſtopt wert, ſo kan ſy Water, ende andere Sieckten veroorſaken. Ende gelijk het Bloeden goet ende gefont is, in overvloed, ofte quaetaerdigheydt, ende daer uyt eenighe Sieckte voor de deur ſtaet: ſoo is het oock ſchadelijk, wanneer dat het Bloedt niet quaet, ofte niet te veel en is. Want dan mindert het de natuerlijke Warmte, verkout de Lever, en het ander Inghewant, waer op dan lichtelijk de Waterſucht volghet. Maer indien het Speen ontijdelijk gheſloten wert, ſoo ſtijghet het Bloet, dat de Nature meenden uyt te werpen, na boven, en kieft een anderen wegh, verweckende in 't Hooft Swaermoedigheydt en Raſernye; in de Borſt Pleuris, ende Teringe; in den Buyck Miltſucht, Water, en dierghelijke.

5 Om tot de *Geneſinghe* te komen. Als het Speen matelijk vloedet, ende met verlichtingh, en datter een Sieckte uyt overvloedt van grof en quaet Bloet tegenwoordigh, ofte op handen is, dan moet men de Nature laten begaen, ſonder defelve eenigh beletſel te gheven. Maer als het al te ſeer afſchiet, ofte al te langh aenhoudt, dan ſalmen het Bloet ſoecken te verleyden met *Laten* in den Arm, ofte op den Voet, ende van buyten een Pap leggen van *Terwenblom* in Soete-melck gekoockt, ende daer onder *wit*, ende *doeyer* van een *Enden-ey*. Maer als het Speen te luttel vloeyt, dan ſalmen het wrijven met *Glas-kruyt*, *roode Beet*, *Vijge-bladeren*, *kleyne Santorje*, ofte diergelijke. Maer wanneer het geheel geen bloedt van hem en gheeft, ende gantſch geſloren, ende gespannen is, ſoo ſalmen terſtont de pijn ſoecken te verlichten, ende den brant verſachten. Hier toe is ſeer goet een Salfken van *Olie van Eyeren*, ende *Populioenſalf*, op het uytwendich Speen warm met een doeckken geleydt: ende als het inwendigh is, het doeckken daer in gedoopt om een ſchafſt gedaen, ende ſo ſachtjens in het eynde gebracht, gelijk in het voorgaende Capittel geſeydt is. Defelfde pijn, ſchrijft *Henrick van Heer*, gantſch over te gaen, alſmen het minſte van de wortel, ofte de bladeren van *Speenkruyt* in Spijſe, ofte Dranck gebruyckt. Ja ick hebbe verſcheydene hooren geruygen, in haerſelven verſocht te hebben, dat de Wortels van kleyn Speenkruyt alleen by hem gedragen, de pijn van het Speen doen verdwijnen. Dit wijten wy te teyckinge, ende ghelijckeniſſe, die deſe wortelkens met het Speen hebben. Waer van in onſe *Inleydinge der Hollandiſche Genees-middelen*. Wt ſonderlinge eygenſchap is hier toe mede ſeer dienſtig, het *Ver*, dat een *Paling*, aen het *Spir* ghebraden werdende, ontduypt. Om het

Speen niet alleen te verſachten, maer oock wat op te doen krimpem, is ſeer bequaem een Salfken van een *Doeyer* van een *Enden-ey*, *Raep-zaet* kleyn geſtooten, ende *Terwen-meel*, gemenght met ouden *Raep-olie*.

6 In het Inwendigh, ende Beſloten Speen, dient altijd een open Lichaem gehouden (alſo harde *Kamer-gangh*, voor-by de geſwollen Speen-aderkens komende, ſeer groote pijn verweckt) doch niet met *Afdrijvende* middelen, om daer niet na toe te drijven: maer alleen met verſachtende, gelijk *Mamm*, *Fruym-kruyt*, *Diacatholicon*, *El. Lenitivum*, ofte *Syrop van Provency-roſen*.

Het IX. Capittel.

- 1 *Hart-lijvigheydt; in ſommige ſeer laſgduyrig.*
- 2 *Oorſaken,*
- 3 *Haer Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-teyckenen,*
- 5 *Geneſinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I

DE Kamer-gang is mede, gelijk nu dickwils in andere Sieckten verhaelt is, drierhande mangel onderworpen: ende en ſchiet dien volgende niet alleen met pijn, ofte te veel af: maer oock te weynigh. Sommige hebben dit van nature, dat ſy maer alle drie vier dagen eens af en gaen. Ia, ick hebbe een Joffrouw ghekent, die maer alle twaelf dagen af-treck en hadde, anders wel etende, ende wel varende. Dierghelijke exempelen zijn van andere oock aenghemerckt. Dit ghebeurt mede dickwils, alſmen van Huy's reyft, en ſijn gewoonlijk gemack niet en heeft. Sulks verhaelt een Italiaenſch Geneesmeester *Brasavolus* van ſijn ſelven: gelijk ick oock van verſcheyde andere dickwils verſtaen hebbe.

2 Dit ghebeurt veeltijds door een *quade Maniere van Leven*, te weten, veel drooge, wrange, ofte t'ſamen-treckende Spijſe, ghelijck droogh *Witte-broode*, *Mispelen*, *Queen* (ſiet een exempel by *Fernelius* 6. *Part.* 9. doch daer op *Sennert* 3. *Pract.* 2. 1. 3.) inſonderheydt in 't begin van de Maeltijd ghegeten, gelijk mede die papt ende verſtopt, ofte ſlijmerigh is, als *Blomme-pap*, *Kaes*, *Schaeps*, ofte *Kalfs-waeren*. Hier toe doet oock, te meerder ſevens in-geſloekt, als de Nature kan verteeren: ende daer by *Ledigheyt*, lang op 't Bedde te leggen, ende veel te *ſlapen*. Dan wy en onderſoecken niet deſe: maer een *Hardt-lijvigheydt*, die haren oorſpronck treckt uyt *Sieckelijcke Oorſaken*. Deſe zijn drierhande. 1 *Onbevoelijckheyt van de Darmen*, gelijk maken *ſlapende-ſtocke*, *Poepſy*, en *Geraecktheyt*. So verhaelt *Alex. Benedictus*, van een *Vrou*, die in d'een zyde geraeckt was, en in een geheele Maent geen af-treck en kreech, waer van ſy uytter-

uyttermaten op-swol. 2 *Gebreec van Prickel*, als de *Gal*, die de Darmen gewoon is tot af-setten te prickelen, op-gehouden ofte *verleyde* wert, soo datse in de Darmen niet en komt, ghelijck dickwils geschiet in de Gele-sucht. 3 *Verstopte, ofte benaude Darmen*, het welck wel de meeste Oorsaeck is. De *Benaude* geschiet door Geswel in 't Darm-scheyl, oft eenigh Ingewant, waer door de Darmen nauw toe-gedout werden: somtijts oock door Scheursel. *Verstoptheit* komt van harde en drooge Kamer-gang, gelijk in de gene, die weynigh eten, oft evenuyt een Sieckte op-slaen, de ledige Aderkens alle de Vochtigheydt uyt de Darmen slygende, ofte van dick ende taey Slijm, daer van *Fernelius* twee exempelen heeft, 6. *Parbol. 9.*, en in 't leven van *Heurnius*, verhaelt wert van *Lippius*, die na lange sieckte so veel taey, en aen-gebacken slijm loofde, dat hy bekommert was sijn Darmen quijt geworden te zijn. De *Hardt-lijvigheydt* wert noch veroorsaecht door gheftadige bedervinge van veel en alderhande Kost, dewelcke een gheftadige rauwigheydt in de Darmen verweckt.

3 De *Hardt-lijvigheydt* wijst haerselven. Komen derhalven de *Ken-teyckenen* alleen aen het onderscheyden van de Oorsaken. De uytwendige wijzen haerselven mede aen; te weten, dat yemandt yet stoppende gegeten, ofte gedroncken heeft, veel op de Reys is geweest, ofte lang gelsapen, ende het Lichaem niet en heeft goeffent. Indien niet van sulcx voorgegaen en is, soo moet op de inwendige gelet werden, oft eenige Verdoovende Sieckte, oft Gele-sucht, ofte heete Lever by is, ofte datter eenighe sieckte voorgegaen is, waer door de Kamer-gangh komt te verharden, ende op te houden.

4 Al is 't dat sommige uyt de nature, oft gewoon-te *Hardt-lijvig* zijn, ende daer van weynigh letsel schijnen te vernemen: so is evenwel (dewijl de dagelijcksche Spijse, die wy nutten, gheftadigh vuyligheydt overlast) veel beter, datmen alledaegh ter stoel gaet. Anders verspreyden haer de vuyle Dampen in de Maegh, ende het ander Ingewant, aldaer de verteeringhe belettende; ofte stijghen op na het Hoof, ende verwecken daer pijn, en duyseligheydt. De ghene, die door verharde Kamer-gangh, ofte Scheursel komt, heeft dapper haer gevaer, ende als die niet versacht en kan werden, en vast blijft sitten, so is sy doodelijck: ghelijck oock meest is de gene, die door de ghemelte Hoof-sieckten veroorsaecht wert, het en zy deselve na haer Genees-middelen luyfteren: gelijk mede de *Hardt-lijvigheydt* vergaet in de Gele-sucht, wanneer de verstopte *Gal* ontfloten zijnde, haren tocht wederom neemt na de Darmen.

5 De *Genevinge* moet verscheyden zijn na de verscheydenheit der Oorsaken. Als de *Hardt-lijvigheydt*, na *Beroertheydt*, *Gele-sucht*, ofte andere Sieckten volghet, dan moet sonderling op deselve oogherck genomen werden, ende de Middelen aengewent, die

by elke beschreven zijn. Ondertusschen salmen veel, ende dickwils Clystteren gebruycken, die eetz versachtende, ende vochtigh-makende kracht hebben, gelijk van *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Beet*, *Roodekool*, *Bingel-kruydt*, in *Water*, *Wey* ofte *Weren-nat*, ghekoockt op een halve pint, ende daer dan onder vermengt vier Lepelen *Boter*, ofte *Olye van soete Mandelen*. Tusschen beyde machmen oock een ander setten van Kruyden, die de Darmen wat meerder prickelen, gelijk *Kool-sap* met een once, oft anderhalf *Bitter-heyligh*. De Afdrijvende middelen van bovenen, zijn hier ondienstigh, also sy alleen het losse ende weecke af-setten, waer door dan het andere, noch drooger, ende harder wert. Maer *Manna simpel*, *Pruym-kruydt*, *El*, *Lenitivum*, *Diacatholicon*, ende dierghelijcke sachte, machmen hier bequamelijck ingheven.

Ick sal hier noch by-voeghen een seer vreemde maniere, om een gevaerlijcke *Hardt-lijvigheydt* te genesen, gelijk die selfde my van *Parijs* over-geschreven is by den Hoogh-geleerden *P. Mar. Merfennus*. Hier is, schrijft hy, een stout Meester, die alles derst aengrijpen. Dese heeft onlanghs seker *Man*, die in eenighe daghen niet ter stoel en hadde gheweest, ende niet te helpen scheen, den *Eyndel-darm* (op den selfden komt oock het maken van Kamer-gang meest aen) *ronds-om los ghemascht*, *uyt-getrocken*, de verharde vuyligheydt daer uyt ghehaelt, den *Darm* wederom in-gheset, ende ghebeelt.

6 Dewijl dit *Gebreec* veeltijts veroorsaecht wert door een quade *Maniere van Leven*, soo kan een goede daer in veel goets doen. Soodanige moeten haer dan voor eerst wachten van sulcke Spijse, die gheseydt is *Hardt-lijvigheydt* te maken, ende gebruycken alleen de ghene, die de Darmen los, ende glat kunnen houden, ghelijck ghehoofde *Beet*, ofte *Spinagye*: *Warmoes* van *Beet*, *Melde*, *roode Kool*; ghestoofde *Appelen*, *Pruymen*, ofte *Corinthen*; oock *Vygen*, ende *Rozijnen* uyt de handt gegeten. Is mede goet des morgens, een goet glas *Bier*, een weynigh lauw, nuchteren ghedroncken. Het Lichaem dient oock beweeght, doch niet door stercke Oeffeninge: gelijk mede hier onbequaem zijn groote Bewegingen des Gemoedts, 't en zy misschien de *Vreesse*, die in sommige den *Buyck* seer haest los maect.

Het X. Capittel.

- 1 *Colyck* of het een *nieuwe*, ende wat *Sieckte* het is, ende waer het sijn plaats neemt.
- 2 *Oorsaken*,
- 3 *Hare Ken-teyckenen*,
- 4 *Voor-teyckenen*,
- 5 *Genevinge*,
- 6 *Maniere van Leven*.

I.
Het is seer vreemt, dat sommige Sieckten, die te vorengeweest zijn, vergaen, sommige van nieuw komen, en sommige ons by-blijven. *Plinius* schrijft in 't 26. Boeck van sijn Nat. historye op 't 1. cap. dat het Colijck eerst gekomen soude wesen ten tijde van den Keyser *Tiberius*, en dat niemant dit gebreck eerder gewaer geworden is, als de Keyser selve, tot groote verwonderinghe van het Roomsche volck, verstaende dat den Keyser met een sieckte gequelt was, waer van sy te voren den naem noyt gehoort en hadden. Dit schijnt oock wel eenige waerschijselijckheyte te hebben; door dien *Hippocrates*, *Galenus*, noch yemandt van d'oude Genees-meesters eenigh gewach van het Colijck maken. Dan dewijl de oorsaken, die het Colijck verwecken, altijd in de Lichamen geweest zijn: so is wel af te nemen, dat dit geen nieuw op-ghekomene sieckte en kan wesen: ende al hebben de oude Genees-meesters den naem van Colijck niet gebruyckt, so hebben sy evenwel sodanige Buyck-pijn wel gekent, doch na een anderen Darm geheeten, te weten, den *Om-gebogen*, by de Griecken, *Aleos* (zijnde den naem van den Darm, en de Sieckte, ghelijck dit *Plinius* oock *Colum* noemt) den derden van de dunne Darmen, in 't 1. Cap. beschreven. En dit is oock de meeninge van *Mercurialis* in 't 5. Boek van sijn Verscheyde Lessen op 't 11. Capittel. Maer de nader Genees-meesters, wat nader onderscheyt makende, hebben de Pijn van de dunne, ende dicke Darmen verscheyden, en de eerste den ouden naem alleen gelaten, en aen de andere eenen nieuwen ghegeven, na den *Kronckeldarm*, in 't Grieks *Colom* genoemd, daer dese Pijn haer meest onderhoudt, ende derhalven de benaminge gekregen heeft van *Colijck*, ofte *Colicomas*, na het Latijnsch *Colica Passio*. Doch alsoo beyde Pijn meest op een manier genesen werr, soo sullen wy, om niet een ding tweemaal te stellen, hier alleen handelen van het gemeentste.

2. Dese *Kronckeldarm*, dewijl hy langh ende krom is, als byna alle d'andere Darmen omvangende, ende daerbeneven vol *kronckels*, soo werdt hy door eenige vuyligheyt, die haren door-tocht daer heeft, lichtelijck verstoppt; waer uyt dan groote Spanningh veroorsaect, het welck in vlietige deelen, gelijk de Darmen zijn, scherpe pijn verweckt. Dese Buyck-pijn ontstaet oock somtijts uyt eenige *Scherpe* ofte *Quaetaerdige vochtigheyt*, de vliessen van de Darmen te seer bijtende: maer meest uyt verstoptheyt van *Koude* ende *Slijmerighe vochtigheden*, die dan vele *Wint* verwecken, ende als die nergens door-tocht hebben, desen Darm dapper op doen spannen; als mede *verharde* ende *verdroogde Kamer-gangh*, waer doorde Darmen verdraeyen, en onder een schieten, gelijk *Paré*, en *Platerus* daer van exempelen aenwisen. Soodanige slijmerigheyt steeckt, en verstoppt aldaer door *Ledigheyt*, *Gulsigheyt*, uyt het gebruyck

van koude en slijmerige Spijse, gelijk *Mosselen*, *Concommers*, *Meloenen*, insonderheyt *Kaes*, die van sommige al te gulligh ingesloct werdt. Soo verhaelt de gemelte *Platerus* van yemandt, die langh gequelt zijnde geweest met Colijck, ende Treckingh van zenuwen, na het gebruyck van Clysteren, menighe van geronnen-ende verharden Kaes den Kamer-gangh quijt werde, den welcken hy langh in de *kronckels* der Darmen gheseten te hebben; daerom oordeelden, om dat hy in langhen tijdt, na dat hem die by de Genees-meesters verboden was, niet gegeten en hadde, maer dat hy voor de sieckte sijn selven daer mede dickwils onmatelijck vervolt hadde. Doch niet alleen door het verhouden van Kamer-gangh, maer oock van Winden, wert het Colijck verweckt, die niet alleen desen Darm, soo lange de Pijn duert, en spannen, maer somtijds noch daerna ghespannen, ende uytghereckt laten. Soo schrijft *Fernelius* in de *Ontledinghe* bevonden te hebben, dat sommige door ghewoonte van de Winden op te houden, den *Kronckel-darm* soo dick hadden, als een arm. Verhaelt oock van andere, die uyt het onderste van den buyck de Winden al rispende oprachten, welckers rispen in plaets van jiffen was.

3. Het Colijck vertoont haer met groote Pijn en Spanning in den Buyck, die sy geheel doorloopt, ende gheen een plaets en houder, als sy van Winden ontstaet, sonder dewelcke sy nauwlijcks oyt en is, met groote *Rommelingh*, insonderheyt als de Winden gantsch besloten zijn, en noch onder, noch boven uyt en kunnen, gelijk hier gemeenlijck geschiet, endan schijnen de Darmen, als door-boort te werden, ende als offer een pael in stack. Dit Teycken, als oock het *Walghen*, ende *Braken*, eerst van *Slijm*, daerna van *Gal*, heeft het Colijck gemeen met het *Graveel*: die daerom door andere Teycken, hier na in 't 15. Cap. te verhalen, moeten onderscheyden werden. Dit dient hier alleen aenghemerckt; dat het Colijck meesten-tijdt in de *slinker-zyde* komt, om dat de *Kronckel-darm* aldaer naeuff is. Want, alsoo de vuyligheyt in 't bovenste, en ruymste deel van desen Darm, na de ruymte van den selven dick aen een bakt, en verhart, en door de windt na dese nauwte met geweld gedrongen wert; soo gebeurt her, dat de vuyligheyt daer dick wils blijft sitten, en noch harder werdende, den Darm uyt doet spannen, het welck groote pijn verweckt. Het Colijck, dat uyt scherpe, soute, ofte heete *Vochtigheyt*, bestaet, hout een vaste plaets, en is vergesellschaft met een *Koortsche*, *Dorst*, ende *Waken*; beswaert door *heet Eten* of *Drincken*, alwaer het oock dick wils sijn spronck uyt treckt. Als hier een quaden aert by is, dan bestormt het vele en verscheyde luyden op een tijdt, ende gaet voort als een *Pest*. Soodanighen Colijck schrijft *Paul*. *Egineta* eertijds vele *Landen* der *Romeynen* sevens besmet te hebben, ghelijck *Semertus*

Sennertus oock schrijft, onlangs in Silesyen gebeurt te zijn.

4 Het Colijck en is niet kleyn te achten, dewijl het een seer hevigh pijn, ende beuatheyt maect, die niet alleen den Buyck, maer het geheele lichaem ontfelt, ende de krachten dapper krenckt. Het minste houdt wel lichtelijck op, en vergaet door weynigh middelen. Maer als de Verstoppinge groot is, ende de Vuyligheyt so vast sit, datter niet met allen van onderen af en schiet, dat heeft vry sijn gevaer; insonderheydt alser *Noek*, ende *Flaute*, by komt: want daer op volghet ghemeenlijck de Doodt met kout Sweet. Het Colijck van een Heete, en scherpe Vochtigheyt, is mede seer ghevaerlijck, insonderheydt, als daer een stercke *Koortse* by is. Als oock soodanige Vochtigheyt van plaets verandert, dan verandert met eenen de Sieckte, ghelijck sy na het Hooft, ofte op de Zenuwen schietende *Vallende-siecke*, *Geraecktheydt*, ofte *Gicht* veroorsaect. Hier van getuyght de gemelte *Egimeta*, dat de gene, die, op sijnen tijdt, van soodanigh Colijck in een *Vallende-siecke* vervielen, meest al storven: maer die daer door van *Geraecktheydt* aengerocht wierden, meest bequamen.

5 Al is 't dat, gelijk dickwils vermaent is, de rechte *Genesinge* bestaet in 't wech-nemen van de Oorsaek: so valt de Pijn hier veeltijds so hevigh, datse dwingt, om d'Oorsaek wat aen een zyde te stellen, en voor al te gebruycken soodanige Middelen, die deselve konnen versachten, ja die het Gevoelen verminderen. Dan tot het laetste en moetmen niet lichtelijck ten eersten komen; also soodanige Middelen de Verstoptheyt noch vaster, en hardneckiger maken: maer het Lichaem voor-al ontlasten met een versachtende, en af-settende Clysteer; gelijk in Winden, en koude Slijmerigheyt, van *Heemst-wortel*, van *Maliuwe*, *Glas-kruyt*, *Eerenprijs*, *Orego*, *Dil*, *Camillen*, *Meliloten*, *Bakelaer*, *Anijs*, *Zaet*, *Sermonteyn*, en een once *Sene-bladeren* in goet *Ezer*, tot een half pint gekoockt, en dan door-gekleynst zijnde, daer onder gemengt, een once, oft anderhalf (na de Sieckte sterk is) *Butterheyligh*, met een vierendeel loots *Zout*. Ende dese Clysteer mach meerder als eens geter werden. Doch als sy wel gewerckt heeft, machmen de *Senen*, ende *Bitter-heyligh* daer uyt laten, ende in plaetse daer by doen wat ongezoute *Roter*, *Ganse*, oft *Hoender-vet*. Verschen *Ohe van Olijven*, ofte van *Amandelen*. Van bovenen dient ondertusschen mede ingenomen een l-pel ofte twee *Ohe van soete Amandelen*, verschen en sonder vuur geprest, met een Roomerken heeten *Malvasy*, of *Spaensch wijn*. Wanneer de Vuyligheyt te hoogh is, ende met geen Clystere af en wil schieten, soo machmen van bovenen ingheven Afdrijvende Middelen, beschreven in 't 1. Deelen nu dickwils aengewesen. Doch als de Pijn so hevigh is, datse gantsch geen uytitel en wil geven: so moetmen komen tot

Mithridaet, *Tberiaket*, de swaerte van een Fransche-kroon, ofte tot half soo veel *Philonium Rom. sine Euphorbio*.

Wanneer het Colijck veroorsaect werdt door heete, en scherpe Vochtigheyt, dan dienen gebruykt versachtende, en verkoelende Middelen, gelijk een Clysteer van *Maluwe*, *Vyolen-bladeren*, *Glas-kruyt*, gepelde *Gerste*, *Lijn-zaet*, *Camille-bloemen*, gekoockt in water tot op een half pint, ende dan vermengt met *Diacatholicon*, 1 once, en 3 oncen *Syroop van Rosen* met *Rhabarber*. Doch als gheen afstreck van doen is, soo dient sulcks uytgelaten, en by het Af-sierfel gedaen een *Doyer van een Ey*. Van bovenen machmen mede gebruycken *Ohe van soete Amandelen*, met wat *Syroop van Vyolen*. Ende, soo de Pijn te groot is, komen tot *Amandel-melckens* met verkoelende *Zaden*, daer een halve, oft geheele once *Syroop van Bollen* by gemengt is. De Quaet-aerdigheyt moet wederstaen werden door soodanige Middelen als in het eerste Deel op het 18. Capittel zijn aenghewesen; waer van oock 't gebruyck nader verklaert is in 't 11. Cap. van het 2. Boeck, in 't voorkomen, en genesen van de Pest.

6 Wat de *Maniere van Leven* belanght. De Pijn doet hier den Erens-luft wel overgaens; te meerder, also 't gene oock gebruyckt wert, gemeenlijck terstont wederom met walginghe op-komt. *Galenus* prijft in kout Colijck het *Loock*, als kracht hebbende om de Winden te verdrijven, ende het kout en taey Slijm te verteeren. Daer toe mede bequaem is *Ajuyn*, *Warm-moes* van *Kervel*, *Beet*, ende *Pareye*; *Wijn* heet gemaect met *Noot*, *Foehye*, ende wat *Suycken*, als oock *Seck*, ofte ander *warme Wijn*, die niet en treckt, zijn hier dienstigh; ghelijck mede *Bier* met *Camillen* ghesoden, ende heet gedroncken. Sulck Bier mach oock onbeschroomt gebruyckt werden in heet Colijck: waer toe mede dienen de *Koel-drancken*, hier voor in de *Koortsen* beschreven. Die het Colijck onderhavigh zijn, moeten haer sonderling wachten van Koude voeten, en altijd een open Lichaem houden, en als haer Winden openbaren, deselve uyt den nauwen Buyck, de wijde werelt over-geven.

Het XI. Capittel.

- 1 *Wormen.*
- 2 *Oorsaken.*
- 3 *Onderscheyd.*
- 4 *Hare Ken-teyckenen.*
- 5 *Voor-teyckenen.*
- 6 *Genesinge.*
- 7 *Maniere van Leven.*

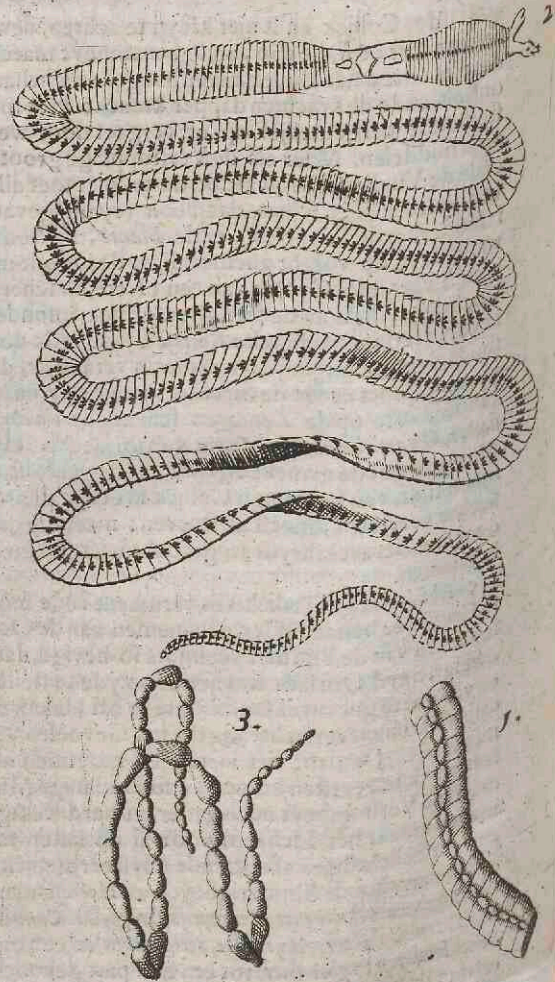
1
 Ons Lichaem is soo vruchtbaer, datter nauwelijck een Deel ghevonden wert, daer geen *Wormen* en groeyen, gelijk te sien staet by *Hollernis*, *Duvelus*,
 (M) 3 *Verga.*

Veiga, Marc. Donatus, Fernellius, Forestus, Paré, Sennertus, Schenckius, Epist. à Scholtzio coll. 74. ende andere. Maer sy hebben meest haren oorspronck in de Darmen, ende somtijts in sulcken menichte, datse met honderden af-schieten.

2 De *inwendighe Oorsaek* der Wormen bestaet in de *Stoffe*, daer sy uyt groeyen, ende de kracht die de groey daer in brengt. De *Stoffe* is geheel verscheide, gelijkmen oock siet, dat buyten den Mensch, Wormen voort-gebracht werden uyt *Hout, Vleysch, Visch, Kaes*, ende dies gelijke: maer meestendeel van een taey, ende dick *Slijm*, met *Gijl* vermengt, het welcke in de Darmen op een bysondere maniere bedervende, een bereydtel krijgth, om leven te ontfangen. Dit wert daer in gebracht, en uyt het Worm-zaet, alreede in die *Stoffen* verborghen zijnde, als verweckt, door de *Warmte*, dewelcke by die bedervinghe is. Ende daer toe is bequaemt de ghene, die wat vochtigh is. Het welck de *Oorsaek* is, als mede haer *Gulsigheydt*, dat de Kinderen, meerder als volwassene, die scherper *Warmte* hebben, de Wormen onderhavigh zijn. Evenwel heeft *Saxonia* ghesien, dat een oude *Vrouw* van tachtigh jaer, noch een groote Worm is quijt gheworden. Dan dit en komt niet eens by de Kinderen; alsoo oock bevonden is, dat sy noch selfs in de *Lijfmoeder*, met Wormen gequelt wierden, diese terstont na de gheboorte loofden. De voornaemste onder de *Witwendige oorsaken* is *Gulsigheydt*, waer door den eenen *Kost* inghelockt wert, eer dat den anderen verteert is, die dan lichtelijck bederft: insonderheyt als hy oock van sijn selven lichtelijck komt te bederven, ghelijck *Melck, Kaes, soet Fruyt, Pluckvruchten, Vleysch sonder Broodt*, ja oock *Broodt sonder Toe-spijse*, gelijk ick bevonden hebbe aen verscheide *Swanghere Vrouwen*, die uyt lust niet anders en aten, als versch *Terwen-broodt*.

3 Ende also de *Spijse*, die de *Menschen* gebruycken, verscheiden is, ende het *Slijm* oock verscheiden ghedraeyt wert, soo en is't niet vreemt, dat de Wormen niet allegader even-eens en zijn. Behalven de gene, die geheel vreemt en seltsaem vallen, beschreven by *Schenckius 3. Obs. 211.* uytgebeelt by *Paré*, in 't 19. Boeck van sijne Heel-konste, op het 3. Capittel, soo stellen *Aristoteles*, ende *Galenus* (het welck oock by de *Griecke*, *Arabische*, en meest alle de nieuwe *Genees-meesters* ghevolgt werdt) drierley onderscheydt van Wormen, *Ronde, Breede*, ende *Maeyen*.

De *Ronde wormen*, dat is, de ghemeenste, zijn van gedaente ront, en langbachtigh, en groeyen meest in de dunne Darmen, soo dat sy, honger hebbende, lichtelijck daer uyt in de *Maegh* op-komen, ja den *Mont*, als hy open is, uytkruppen, ofte in den slaep gefloten zijnde, door 't ghemelte haer in den *Neus* begeven, ende aldaer dan geloofst werden.

De *Breede wormen*, die in 't *Griecx*, na haer gelijke-nisse, *Tainiai*, dat is, *Swachtels* genoemt werden, en zijn nergers na so gemeen. Sy nemen haer begin in den *Blinden Darm*, ofte de winckels van den *Kyonckel-darm*, dan zijn somtijts soo langh, datse alle de Darmen beslaen, gelijk *Galenus*, ende *Trallianus* aen-wijfen. Dan haer lengte is seer verscheiden, *Vallerioli* maeckt ghewagh van negen Voet, en meerder, *Platerus*; van veertigh, *Aponensis*, van vijftien, de ghemelte *Trallianus*, van seftien. *Saxonia*, getuyghet eens soodanighen Worm van een *Jongen* van seven jaer, ende tweemaal in *Vrouwen* gesien te hebben, van acht ellen, *Doctor Tulp*, van veertigh ellen. En *Plinius* verhaelt, datter *Swachtel-wormen* groeyen van drie hondert Voeten, ende noch langer. Siet *Schenckius 3.*

kins 3. Obs. 208. Sy schijnen te bestaan uyt vele kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte Concommers gelijkende, met de Mondekens aen malkander vast houdende, ghelijck oock sommige ghemeent hebben in der daedt te wesen. Hier *Gabucinus* schrijft, dat den breeden Worm even-eens is, als een wit afschrapsel van de Darmen, dat al deselve in haer lenghte beslaet, binnen het welke Wormkens, ghelijck Kouwoerden-zaet, groeyen. Ende als dit in het afgaen komt te breken, ofte te scheuren, dat haer alsdan openbaren die kleyne Wormkens, ofte bysonder uytkomende, ofte aen malkanderen vast zijnde; diehy oock seydt bevonden te hebben alleen te leven, ende 't gheseyde afschrapsel, als sy haer roeten, te bewegen; twelck anders sonder bewegen, ende leven soude zijn. Hier uyt stelt hy den Breeden Worm niet anders te wesen, als een Slijmerighe vochtigheydt, die ronts-om aen de Darmen hangt, ende aldaer verdickt, in welke dan dese kleyne Wormkens, het zaet van Kouwoerden, ofte Concommers gelijkende, haren groey nemen. Dese Breede Wormen werden seer selden ghesien, dan schieten ghemeenlijk met (1) stucken af. Sommighe hebben twee Hoofden, ghelijck hier een (2) uytghebeelt is. Andere zijn sonder sienlijk Hooft, op de gedaente hier (3) aen-ghewesen.

Maeyen zijn seer kleyne Wormkens, de Maeyen, die in de Kaes komen, gantsch gelijk. Sy groeyen onder aen den *Eyndel-darm*, ofte de *Slye-spier*, meest in volwassene, ende sulcks in soo groeten menichte, dat de Kamerganck van deselve krielt, somtijds oock uyt-kruypen, ende haer over de Billen, ende Heupen allesints verspreyden.

4 Wy komen nu tot de *Ken-teyckenen*. Dese zijn *Spanninge in den Buick*, mer *Rommeling* ende *Steecke*, het *Verteeren* van de Spijse wert bedorven, waer op dickwils *Walgingh*, *Braken*, ofte een *Loop* volgt, als mede *Swackheydt* in de krachten, *Bleyckheydt* in 't aen-gezicht; *Waterige*, ofte *Geswolle Oogen*, te weten, als de Dampen, die van de beweeghe Vochtigheden na het Hooft optijghen, heet, dun, ende scherp zijn: *Ienck sel in den Neus*, van weghen de ghemeenschap, die hy heeft met het binnenste *Vliesjen* van de Darmen. En als sy na bovenen ghedreven werden, gelijk meest geschiet door honger, ende gebreck van voedsel, dan makense *Bevinge*, *Benauthejdt in de Keel*, *dapperen Hongher*, ende *drooghen Hoest*, door dien het *Middel-rift* in ghemeenschap gherocken wert van den *Mont des Maegs*, het welck dan met *Hoeften* soeckt uyt te werpen, 't ghene haer schijnt te belasten, doch niet zijnde, den *Hoest* droogh is. Van wegen de *prickeling*, die sy geven aen den gemelten *Mont des Maegs* (door sijn scherp gevoelen groote gemeenschap hebbende met het *Hert*, ende de *Herfienen*) *Flauwte*, *Treckingh van Zenuwen*, ende

Vallende-sieckte. Dan dit heeft alleen plaets in de Ronde, weynigh in de Breede, gantsch niet in de Maeyen, die niet veel anders als een moeyelijck *Ienck sel* verweeken.

5 Wt de verhaelde Toevallen, als die door de Wormen verweckt werden, en zijn gheen goede *Voor-teyckenen* te maken, gelijkmen oock dagelijks fiet, dat de Kinderen daer veeltijds van sterven. De Maeyen hebben de minste swarigheydt, om dat sy alderverste zijn van de Edele Deelen, ende lichtelijcker afgaen. De Breede Wormen vallen swaerlijck te genesen, dan de Ronde hebben, gelijk gheseydt is, de swaerste toevallen. Onder dese zijn de groote arger, als de kleyne, vele als weynige, roode als witte. Betyckenen in Sieckten een groote bedervinghe in de Vochtigheden, somtijds oock een quaet-aerdigheydt: dan is goet, dat sy op 't laetste van de Sieckten, met de andere vuyligheydt, door de krachte der Naturen, afgheset werden. Daer is een oudt gevoelen onder de Vrouwen, dat, als yemant in Koortsen, ofte andere Sieckten, eenen Worm quijt wert, dat het den *Herte-worm* is, ende de Siecke derhalve moet sterven. Dan dit werdt niet alleen door de Reden, maer oock door de daghelijckse *Ervarentheydt* sels wederleydt.

6 Dewijl de Wormen een Gedierte zijn, ons Lichaem gantsch tegen, so bestaet de *Genefinge*, in deselve te dooden, ende af te setten. Sy werden ghedoodet door dingen die bitter, ofte scherp zijn, ofte daer teghen een bysondere eyghenschap hebben. Soodanighe zijn *Corallina*, de Wortels van *Diellamnis*, *Sleutel-bloemen*, *Zedoar*, *Gentiane*, *Angelica*, *Bitter Amantdelen*, de Bladeren van *Alssen*, *Averrone*, *Kleyne Santorrie*, *Wijn-ruyte*, *Yser-kruydt*, *Malrove*, *Scordium*, *Galega*, ofte *Wilde Vusen*, het Zaet van *Cyroenen*, *Reynwaer*, *Sementind*, ofte *Zee-war-zaet*, het welck wel het krachtighe is, ende daerom wel te recht een ghemeenen naem voert van *Worm-kruys*. De wortels, ende Zaden kunnen gestooten, tot een vicrendeel loots, met eenigh nar ingegeven werden, ofte oock mer de gemelte Kruyden gekoockt. Men kan mede het Sap uyt de Bladeren persen, ende het selve also ghebruycken, ofte met *Suycker*, ofte *Honich*, tot een *Syope* koken. Dan also de gheseyde *Middelen* heet zijn, so en dienen se in *Koortsen* niet gebruyckt, in welckers plaetse dan ghenomen kunnen werden *Gras-wortels*, *Muyssen-oor*, *Suyring*, *Cichorey*, *Citroen-sap*, *Versjuys*, stercken *Azijn*. Hier en is niet gebruyckelijcker, insonderheydt voor Kinderen, als *ghebranden Harts-boren*, om dat hy gheen smaeck en heeft; dan ick en hebbe, daer van noyt eenigh voordeel kunnen bemercken. Derhalven is beter datmen haer gheve *gesuyckert Worm-kruys*, ofte *Suyckerkocckens* daer van ghebacken. Men kan oock het *Bekerken*, daer sy wat bitters uyt drinken, eerst met *Honich* bestrijcken, om haer den soeten smaeck

voor afte geven. Sulcx is al van den Poëet *Lucretius* geraden geweest in zijn 4. boeck :

— pueris Absinthia terra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt Mellis dulci flavoque liquore ;
Vt puerorum atas improvida ludificetur
Laborum tenuis : interea perpetet amarum
Absinthii laticem, deceptaque non capiatur.

Dan alsoo het niet ghenoech en is, dat de Wormen sterven, maer ook datse (want andersints verrottense in de Darmen, en verwecken groote stancck, ende andere toe-vallen) geloofft werden, so sal men by 't verhaelde, Af-settende middelen vermenghen. By exempel, N. Zeewarzaet, en Rhabarber, van elcks een half vierendeel loot, twee scrupels, of een vierendeel loot, na het sterck moet zijn. En als het noch stercker vereyscht werdt, dan machmen in plaats van Rhabarber nemen *Species Diarubrib cum Rho.* Zijn oock bequaem de *Pillen Ruffi*, 1 vierendeel-loot, en voor de gene die het sterck verdragen kan, *Extract. Catholicum*, een scrupel. Wtwendigh salmen onder-tusschen den Buyck strijcken met *Olye van Alssen*, en over den Navel leggen een paep van groenen *Alssen*

(ofte van de andere Kruyden, hier voor vermeld) in Wijn gefoden, dan in een vijfel gestooten, en wederom opgekooct met *Vijge-bonen-meel*, ende dan met wat *Aloë*, een *Osse-gal*, en *Olye van Wijn-ruyt* vermengt. Tot den breeden Worm wert insonderheyt gepre- sen het poeyer van *Varen-wortel*, met water van *wilde Vuisen*, ingenomen. De Macyen, also fy aen 't eynde legghen, konnen bequamelijck verdreven werden met *Set-pillen*, uyt *Honigh*, *Zout*, en wat *Aloë* gemaekt, ofte oock van *Aluyn* gelchraet.

7. De ghene, die met de Wormen gequelt zijn, moeten wel letten, datse geen Spijse gebruycken, die lichtelijck bederft, ofte verstop. Het *Terwen-broet* is beter, als *Witte-broet*. *Visch* valt hier ondienstigh; als oock *saere-Melck*, doch versich opgekooct zijnde met *Looch*, set de Wormen dapper af. By gebraden *Vleysch* machmen doen *Citroen-sap*; ende het gefoden stoven met *Suyringh*, *Latouw*, *Beet*. Den Dranck kan wesen *lichte Wijn*, ofte liever *Mede*; en alser *Koortsch* by is, *kleyn Bier*, ofte *Gras-water*, met *Syrop van Azijn* ofte van *Citroenen* gemengt. De Kinderen konnen ghevoeghelijck drincken *kleyn Bier*, daer de vrucht *Sebesten* in gekooct is: en haer *Bieren-broet*, ofte *Ka-ren-melck* (als sy hart-lijvigh zijn) soeten met *Man-na*, ofte *Syrop van bleycke Rosen*.

Het XII. Capittel,

Zijnde het Tractaet van de Blauwschuyt.

- I *Algemeene siekten, tweederley, Sommige voort-loopende door verscheyde Landen, en ten laetsten vergaende, als Pest, &c. Sommige een Lant eygen zijnde, en daer alijdt blyvende; als de Pocken in West-Indien, loopende Varen in Denemercken, ende daer ontrent, Meer-vlecht in Polen, Kropgheswel in de Sneeb-berghen, Blauwschuyt in de Noortsche Landen.*
- 2 *Beschryvinge van de Blauwschuyt. De Maniere hoe sy groeyt, en op wat plaetsen. De Voorgaende en Naeste oorsaek, de verre, en nytwendige Oorsaken, bestaende in de Niet-natuerlycke dingen, Koortsen, Gestaltenis van 't Ingewant, ende Besmettinge.*
- 3 *Algemeene Ken-teycken van de Blauwschuyt, Bysondere in 't Begin, Voort-gangh, en Hooghsie.*
- 4 *Voor-teycken.*
- 5 *Genezinge,*
- 6 *Genezinge der Toe-vallen, als korten Adem, quaet Tant-vleysch, Vlacken, Pijn in den Buyck, ende Lidmaten. Braken, Buyck-loop, Brant, ende*

Koortsen, Geswellen, Sweringen, Root, Water Wt-teringe.

7 *Maniere van Leven.*

I.

DE Siekten, van dewelke op een tijt veel volcx gequelt wert, *Algemeene* by den grooten *Hippocrates* genoemt, zijn tweederhande, spruytende we beyde uyt een gemeene oorfaek: maer die evenwel gantsch van malkanderen verschillen, de eene werden by hem geheeten *Epidemii*, de andere *Endemii*. *Epidemii*, ofte Voor-loopende, krijgen haren oorspronck in een Lant, 't welck dapper geplaegt hebbende, gaen voort, gelijk offe met een wint overwoeyt, in andere, eerst in de naeste, en daarna in verlegene Landen; tot dat sy, aldus als een loopend vyer voortgeleopen hebbende, ten laetste haer kracht als uytgebrant zijnde, gantsch verdwijnen. Hare beginfelen slaen uyt een gemeene, en ongewoonlijcke oorfaek, bestaende meestendeel in een quade, en vergiftige lucht. Want also de lucht alle Menschē gemeen is, sonder dewelke niemant sijn adem halen, en dien volgende niet leven en kan; so is onmogelijck, offe moet, wanneer sy met ongesontheit gekrenkt is, oock *Algemeene*

Algemeene ongefontheden, en Kranckten verwecken. Sodanige zijn *Pest*, *Pestige Koortfen*, en die ons in't jaer 1529 uyt Engelandt quam, de *sweetende Sieckte* genaemt, en zo al voort-gingh, tot datse ten laetsten gantsch vergingh. Hier van is breeder te lesen (byuten de schriften van de Geneesmeesters) in het 27. boeck der Engelsche historye van *Polydorus Virgilius*. Van diergelijken overloop hebben wy hier te lande gesien, *Squynantie*, *Pleuris*, *Rooden-loop*, *Sinckingen*, *Kind-pocken*, en andere. Hier van is wel gemeenlijck de *quade Lucht* oorsaek, doch niet altijt; dewijl sulcx oock kan geschieden door bedorven, en ongelonde *Spijse*, of *Drack*; en een quade *Maniere van leven*; gelijk wel bewelen is by den *Milaenschen Septalius* in sijn *Wtegg*, op *Hipp. 1. de Aer. Aq. & Loctis*. Want de *Ervarentheydt* leert, dat al is de *Lucht* helder, en suyver, evenwel somtijts de *Pest* onder 't volck komt; als voornamelijck in belegerde, en beflote Steden, alwaer uyt *Hongers-noot* (die een scherp sweet is) alles, 't zy eetbaer, of oneerbaer ingeslingert wert, om den rasenden buyck (die gelijk *Homerus* seyt, geen ooren en heeft) wat te stillen. Sulcx schrijft *Cesar* te *Marselle* gebeurt te zijn, als die *Stadt* van hem belegerd was. En daer toegeeft het belogh van de *Stadt Leyden* in't jaer 1574 een gantsch droevigh exempel.

De *Sieckten*, *Endemii* genoemt, als of men seyde, *Inlantische*, spruytē mede uyt een algemeene oorsaek, te weten *Lucht*, *Wateren*, en *Spijse*, en zijn derhalven oock algemeen, maer in een lant; en al setten sy somtijts wel voort, so en vergaen sy op 't laetste niet, gelijk de *Epidemii*; maer blijven altijt in haer eygē *Lant*.

Van dezen slagh zijn de *Pocken* in *West-Indien*, die door de *vremde vaerten* van daer by de *Spaengjaerts* eerst in haer *lant*, daerna in't jaer 1492, 3, 4, 5. ofte 96. (want zo verschillen hier in de *Schrijvers*) te *Napels* gebracht zijn, als de *Francoische* daer oorlooghde, waerom sy van de *Napolitanen*, en andere *Italianen* genoemt zijn *Il mal Francese*, gelijk sy dezelve in 't wederkeeren geheel *Italien* door, en met eenen r'huys brachten. Maer de *Francoisen* hietense na den naem van de plaets, daer syse eerst gekregen hadden, de *Napolitaensche*. Siet *Guicciardini*, onder andere, in 't laetste van sijn 2. boeck der *Italiaensche Oorlogen*, die het rechte jaer aenwijst. Dan de *Spaengjaerts* (als vindens van de *nieuwe Werelt*) hebben de outste brieven, ende werden by ons de *Spaensche-pocken* ghe-noemt, uyt danckbaerheydt van de gene, die in't jaer 1496 met de *Konincklijke bruyt* in *Zeelant* brachten, by ons te voren, als oock elders, gantsch onbekent zijnde. Deze *Quel* en komt niet uyt een quade *Lucht*, want anders zoude hy mede al langh opgehouden hebben: noch oock uyt quade en bedorven *kost*, gelijk sommige voorgaven: want zodanige is voor dezen al dickwils gebruyckt geweest, sonder dat daer van het minste reycken van *Pocken* hem oyt geopenbaert heeft. Men vint oock dat niet het

(2. Deel.)

gemeen volck en de *kalisen*, daer meerder mede gequelt zijn, als wel de *grootte*, ende die de *beste kost* nuttigen. Ick en kan evenwel niet na-laten, om datse wat aenmerckens waerdigh schijnt te wezen, alhier te verhalen, de meeninge van een *Italiaenschen Schrijver Fioravanti*, dat de *Pocken* in *West-Indien* een *inlantische Sieckte* zijn, en aldaer haer begin genomen hebben, door dien dat de *Menschen* malkanders vleysch daer eten; en seyt zulcx verfocht, en bevonden te hebben, aen een *Hondeken*, het welck hy op-floot, en niet te eten en gaf, als alleen gekapt *Honde-vleysch*, en dat het zelfde van die *Kost* de *Pocken* kreegh. Waer uyt hy besluyt, dat de *Indianen* alzoo mede door vleysch van haren eygen slagh en aert, de *Pocken* kregen: en dat de *Napolitanen* het zelfde overkomen is, door dien sy, in de *belegeringe* van haer *stadt*, uyt *hongers-noot*, *Menschen-vleysch* aten. En hier mede komt over-een 't gene sommige *Francoische Schrijvers*, niet konnende lijden dat de *Pocken* na haer genoemt werden, noch dat sy die by de *Italianische* hoeren verovert hebben, ons willen berichten, dat in den tocht van *Carel de VIII.* op *Napels*, sommige *Koopluyden* uyt vervloeckten yver van winste, het vleysch van eenige *krijgsknechten*, die in *Barbaryen* gebleven waren, in 't *leger* verkosten voor *stucken* van *visch*, die sy *Tons* noemen, en wy *Tonynen*. En om deze *grootte naderheydt* van de *nature* meent de *vry Heer* van *Verulam*, *Cancellier* van *Engelandt*, dat het *Sog* der *Vrouwen* zo bequaem niet en is in sommige *sieckten*, als van andere *Dieren*. Hier uyt blijkt oock dat den *Italiaenschen Ficinus* een *grooten mislagh* heeft, als hy raet tot verlegen van 't *leven* te gebruycken het *Bloedt* van een geheel *jong*, en gefont *Mensche*, om de *grootte eygenschap*, die daer is tusschen het *Voedzel*, ende het te voeden *Lichaem*. Ende deze oorsaek werdt van sommige voorgewent, waerom het *Verckens-vleysch* de *loden* zoude verboden zijn geweest, als *stoffte gevende* tot de *Melaetsheydt*, die mede een *eygene*, en *gemeene* *Sieckte* onder haer was. En gelijk,

Simia, quam similis, nequissima bestia, nobis,

het loofgedrocht van *Apen* uytwendig onsen handel geheel na-acept, zo hebben wy inwendigh in ons *Lichaem* een *grootte over-een-komst* (laet de *Hoo vaerdye* vry in ons plaets hebben) met de *vuyle Verckens*. Sels zo verre, dat *Galenus* verhaelt, van een *schelmse Waert*, die sijn *gasten Menschen-vleysch* voorserteden, het welcke sy voor *Verckens-vleysch* aten. Om welke *grouwel ick* een *Pastey-backer* van *Heusden*, die van wegen sijn *leckere Pasteyen*, *grooten loop* had, te *Dordrecht* rechvaerdelijck heb sien *trabaken*.

Hier toe behooren mede *Loopende Varen*, so genoemt om dat sy in geen plaets stil en blijven, maer zonder ophouden het *gantsche lichaem*, inzonderheydt de *gewrichten*, als *kruppemde mieren*, *doorloopen*, ende *doorvaren*. Dit *gebreck* is *eygen*, ende *ghemeen* in

(N)

Dene-

Denemercken, Dichtmarffen, Westfalen, ende op de kanten van Cleef, Gelderlandt, ende Vrieslandt. En wert beschreven by *Hendrick van Bra* genees-meester van Campen, in seker brief aen *D. Forest*, gedruckt achter sijn 20 boeck.

Diergelijcke Inlantisch gebreck is in Polen, en de Landen daer ontrent gelegen, de *Meerrecht*, wanneer het hayr onder malkanderen verwert, en als met slijm aen een gevecht is. Hier van is in 't breet voor desen geschreven, by drie Professoren van Padua, *Mimadous*, *Saxonia*, en (die ick daer noch heel bejaert, gehoort hebbe) *Fonsca*, als oock den Duytschen *Sennertus*.

Sodanigen aert hebben mede de groote Kroppen, die wy gezien hebben in't volck, 't welck aen de *Alpes*, of hooge Sneeb-bergen tusschen Italyen, en Switserlant haer woon-plaets heeft, en veroorsaecht werden door de Lucht, en het Snee-water, het welck gestadigh met groot gedruys in menighte (so dat het ons hier den Rhijn brengh) afloopt, en haren dranck is, ghelijck mede *Plinius* selve de oorsaeck daer op leyt 11. Nat. 37. Want sy krijghen daer door een groote opblasinge in de aderen, slagh-aderen, ende de ydele plaetsen, die tusschen de Spieren van de Keel zijn. En al is 't dat dese oorsaeck niet aengenomen werdt by *Fernelius*, treffelijck geneesmeester van *Henrick* de 11. Koningh van Vranckrijck, (stellende sulcx alleen te komen van grof, en taey slijm, aldaer uyt het Hoofst sinckende) so bevesticht evenwel den ervaren *D. Forest* het oude gevoelen met het exempel van een huysman hier te lande, die uyt armoede niet als visch ghegeten, en daer toe niet als water gedroncken hebbede, mede een geswel aen de krop kreegh. Waer in de gemelte *Forest* meent zo veel te vast te gaen, door dien den Boer het Water drinken gantsch latende, en na een Purgatie, Middelen, die doen verdwijnen, gebruyckende, het geswel haest verging. Dan dit verschil is wel lichtelijck by te leggen. Want de koude en mistige Lucht, die aldaer valt, ende het Snee-water verkouwende de Maegh, en Hertsenen, veroorsaken zodanigen grof, en taey slijm: het welck gestelt kan werden de naeste oorsaeck, gelijk de andere de eerste, en uytwendige, die zodanigh slijm door haerzelven maken, en alzo den gront leggen tot de Krop-geswellen. *Langius*, Geneesmeester van den Palgraef, in den 43. Brief van sijn 1. Boeck, en den 4. Brief van sijn 3. Boeck, geeft hier van de oorsaeck, dat het volck aldaer water drinckt, 't welck uyt de bergen, daer veel *Metael* in is, af komt loopen, en dat veel *Quicksilver* by hem heeft. Maer al en kan niet ontkennt werden, dat het *Quicksilver* een befondere kracht heeft om het slijm na den mont en keel toe te drijven, zo dat het oock van buyten gestreken zijnde, doet quijlen, en de tanden los maect, gelijk de Pockmeesters wel bekend is; dewijl evenwel in Hogaryen, Sevenbergen, en andere plaetsen, daer het *Quicksilver* in groote menighte voortkomt, die Kroppen niet

gevonden en werden, zoo dunckt my beter te zijn datmen simpelijck de oorsaeck leyt op de rauwigheyt van het Snee-water, dat van de hooge bergen komt afloopen, ende van die Luyden aldaer woonende van jongs op gedroncken wert. De geestige Poët *Salluste* *Barras* spreekt van sodanige Siekten in den 1. dagh van sijn 2. Weke:

*Mais quoy? ne pensés pas, que la fortune guide
Peste peste le champ de la tierce Eumenide,
Le voy de ses soldats, qui, conduits par raison,
Font choix, & de Province, & d'age, & de saison.
Ainsi le Portugal est second en Plisiques,
L'Ebre en Escreuellex, l'Arne en Epileptiques,
L'une Inde en Verolez, la Savoye en Goutreux,
En Pesteux la Sardaigne, & l'Egypte en Lepreux.
Suivant les Mœurs de lieux, ou la forte influence
Du Ciel gouverne tout.*

Welke verssen by Heer *Jacob Cats* aldus vertaelt zijn:

*T en is niet by geval, dat ons de swacke leden
Door kranckheyt sijn ontstelt, door siekten afgereden,
Een yder werelts-deel dat heeft sijn eygen aert
Waer door het in de mensch verscheyden qualen haert.
De Teeringh gaet in swangh ontrent de Portugijsses,
Men siet het Krop-geswel meest in Savoye rijsses,
Valais dat voedt de Gicht en 't quaestigh Flevelijcijn,
Sardaigne swarte Pest, het doodelijck fenijcijn.
De Westers-Indiaen die helt naer vuyte Pockes,
Die hier oock dickmael zijn, oock onder sijde-rocken.
Egypten geeft een Zeer gelijk als Lasary;
Toscane breyn-gewol en selle rasery.
Noch isser boven dat een hoop van boose qualen,
Die yeder laer-gery op vee en menschen dalen,
Ia yeder levens deel heeft sijn bysonder quaet
Dat van de kensheyt af tot mans en vrouwen gaet.*

Wy zouden meerder diergelijcke Ghebreken konnen verhalen, die in een plaets eygen zijn: dan wy zullen die, om hier in 't beginsel niet te langh te vallen, en (gelijck *Diogenes* seyde, van een kleyne stad met een groote poort, te vreesen dat sy daer door soude uytloopen) dezelve overlaen, en komen tot het ghene wy voorgenomen hebben, te weten, de *Blauw-schuyt*, een Inlantische siekte onder de volkeren van de Noortsche Landen, als met namen van Hollandt, Zeelant, Vlaenderen, Westfalen, Pomeran, Denemercken, Sweden, Noorwegen, Ys-lant, Groenlant, Spitsbergen, en de nabuurige gewesten. Want alzo de Inwoonders van deze Landen zoodanigen Lucht, en Maniere van Leven gebruycken, die (gelijck wy daer na zullen uytleggen) seer bequaem is, om de *Blauw-schuyt* te doen groeyen, zoo en kan het niet anders toe gaen, of sy moet aldaer seer gemeen zijn, en in andere, gelijck *Vranckrijck*, *Spaengjen*, *Italyen*, *benefens* de oorsacck, onbekent wesen. Ik kan getuygen, dat

dat als in den jare 1617 onse Nederlanders de Venetianen te hulpe gefonden waren, tegen *Ferdinand*, doen Hertog van Grats, namaels *Keyfer*, sommige van dezelve, aen de Blauw-schuyt, diefe hier uyt het Landt gebracht hadden, seer ellendig gingen; en dat de Geneefmeesters van Venetien niet en wisten, wat voor een Sieckte sy daer af maken zouden. Diergelijke heeft my ook vertelt onsen Ambassadeur van Venetien komende, hoe dat hy aldaer begroet werde van een Pools Graef, die zo quellig aen de Blauw-schuyt ging, dat hy leven, noch sterven en konde. Deze klagen, dat hy zo vele Geneefmeesters versocht had, sonder eenige verlichtinge te vernemen: zo seyde den wel gemelten Heere, dat sijn huysvrouwe haer wat op diergelijke saken verftont, en dat sy wel lichtelijck die Sieckte zoude kennen. Waer op Me-vrouw zijnde versocht binnen te komen, en hoorende, en fiende de toevallen, en teyckenen van 't Gebreck, konde wel haest oordeelen, dat het de Blauw-schuyt was, en daer over sprekende met sijne Geneefmeesters, en haer beduydende van wat aert de Kruyden waren, met dewelcke die Sieckte hier te lande ghenas; zoo versonnen sy op een Kruyt, dat ontrent Verona in seker beek wies (het welck haer E. niet en konde noemen) wat scherpachtigh van smaect, gelijk hier onse Kruyden, die daer toe gebruyckt werden, en dat het zelfde van daer gehaelt zijnde, den Pool-schen Heer, die te voren zo veel te vergeefs versocht hadde, daer door verlichtinge gevoelde; tot dat hy hem elders begevnde, alwaer de rechte Kruyden waren, ten laetsten volkomelijck genas. Dan dese Sieckte begint haer allencxkens verder uyt te spreiden, en door overbrengen bekent te werden in eenige Landen, daer sy voor desen gantsch vreemt gheweest is. Waeromse somtijts ook wel *Epidemia* mach gerekent werden met *Dr. Ronssen*. Want het kan wel wezen, dat eene Sieckte ten insichte van een Lant *Endemius*, of eygen is, en van wegē andere *Epidemius* of gemeen, also dat onderscheyt niet wesentlijck, maer alleen toevalligh is, en so kan het mede geschieden, dat in een Lant, maer een mensche zoude komen te sterven van de Pest, die daerom voor geen *Epidemia* zoude mogen gehouden werden. Soo is aen d'ander zijde de swetende Sieckte eerst in Engelandt eygen geweest, en daarna voortlopende in andere Landen, algemencn geworden, gelijk mede de *Blauw-schuyt*, die wy niettemin houden onder 't getal van de *Endemii*.

Sommige nieuwe Schrijvers hebben de Blauw-schuyt willen stellen onder de Nieuwe Sieckten, gelijk wy doen de gefeyde Spaensche Pocken, sweetende Sieckte, en diergelijke. Maer al is 't zulcx, dat sy met de namen, die sy tegenwoordig heeft by de Oude schrijvers niet bekent en is geweest, zo en isse evenwel niet van hyden, of gisteren hier te Lande opgekomen. Sulcx en blijkt niet alleen uyt *Olaus Magnus*, in sijn beschrijvinge van de Noortsche landen; maer

oock uyt verscheyde Oude schrijvers. *Plinius* in 't 25. Boeck van sijn natuurlijke Historie, maect gewach van een Sieckte, die hy *Stomacace*, en *Scelotyrbe* noemt; met deze woorden: Daer en werdt niet alleen gevonden Boosheyd onder de Beesten, om de Menschen te beschadigen: maer oock in de Wateren, en Landen. Als *Germanicus Caesar* in Duytslandt met sijn leger over den Rhijn gevrocken was, zo vontmen ontrent de Zee-kant een Fonteyn met zoet water, waer van gedroncken zijnde, de eanden binnen twee jaren uyt vielen, en de kryen los wierden. De *Medicijns* hietten het *Stomacace*, en *Scelotyrbe*. Dese *Germanicus* was een sone van *Drujus* (die de Duytschen mede dapper met Legers gheplaeght heeft, waer van noch de naem van *Droes* overgebleven is) een broeder van *Tiberius*, die na sijn stief, en schoonvader *Augustus Keyser* was. Maer die twee namen van *Stomacace*, en *Scelotyrbe* en zijn niet eerst gegeven aen die Sieckte in 't leger van *Germanicus*: also sy deselve al langh te voren hadde. Want *Strabo* in 't 16. Boeck van sijn Griecksche lant-beschrijvinge, noemt die zelfde namen, daer hy beschrijft de Sieckte, die onder de Krijfknachten quam, als *Elius Gallus* een leger, door last van den *Keyser Augustus*, voerden in Arabien. Ia zelfs deze Sieckte en is onzen ouden *Hippocrates* over 2100 jaer niet onbekent geweest, gelijk merckelijck blijkt uyt de beschrijvinge, die hy doet van de groote Milten. Den *Buyck*, seyt hy, is opgeblasen, daarna swelt de Milt, is hart, en daer valt scherpe pijn in. Hy verandert van verwe, en wert bruyn, en valuwe, gelijk een granaet-schel, stincke uyt sijnen mont, en tant-vleyfch, het welck van de tanden sebeyt, krijght op sijn beenen sweringen, gelijk nacht-puyfen, de leden nemen af, en de kamer-gang is hart. En *Prorrh. 2.* schrijft hy: Die de Milt groot is, hebben quaet tant-vleyfch, en een stinckende mont: en die zulcx, noch het bloeden over en komt, die krijgen op haer beenderen quade sweringen, en swarte vlacken. Ende de Benaminge van *Uleus hamatites*, komt over-een in naem, en teyckenen met bloedende Scheur-buyck. Dan de Geneefmeesters, die dit gebreck *Stomacace*, en *Scelotyrbe* genoemt hebben, zijn wel lichtelijck oock Griecken geweest (gelijk de Romeynen doen gebruyckten) na de toevallen, ofte de schade, die het zelfige in den Mont, ofte Beenen dede. Want *Stomakake*, *Stomacace*, is zo veel te seggen, als *Mont-quaet*, of *Mont-kaeck*: also de Blauw-schuyt de mont doet stincken, en door-eten. Waerom het oock (gelijk *Dr. Wierus* meent, hoewel niet na de sin van *Dr. Ronssen*) *Oscedo* genaemt is van *Marcellus Empiricus*, die geleeft heeft te tijde van de keyfers *Gratianus*, en *Theodosius*, ontrent 't jaer 380. En *Scelotyrbe* beteekent Scheur-been, zo genoemt na de Pijn, die de Siecken in de beenen voelen, gelijk *Scheur-mont*, na den Mont, en *Scheur-buyck* na den Buyck, wiens vlies, in deze Sieckte, somtijts van een scheurt, gelijk *Eugalemus* getuyghet. *Dr. Renier Smey*, Borgemeester, ende Geneefmeester van der Goude, heeft den naem (*crassa & pinguis Minerva*, seydt

Salomon Albertus) *Gingipedium* gegeven, na het tant-vleyfch, en de voeten. In Holland heeten wy 't zelt-de gemeenlijck, na de blauwe Vlacken, *Blauw-fchuyt*.

2 *Blauw-fchuyt* is een algemeene, en eygene siekte in de Noortsche landē, bestaende in een quaetaerdige, en verborgene hoedanigheyt, die door 't geheele Lichaem, insonderheyt de Deelen, die 't voedsel bestieren, verspreyt is, spruytende uyt Melancholijke, grove, en weyachtige vochtigheyt, vergeselschapt met swaermoedigheyt der geestē, swaerte in de beenē, vermoetheyt over 't gantsch lichaem, benautheyt op de borst, bedervinge in 't tant-vleyf, stinckenden aeffem, en blauwe vlacken, voornamelijck aen de beenen.

Droogh, vast, en schrael landt, alzo het geen vet-tigheyt en heeft, en niet wel bewerckt en kan werden, is onbequaem om vruchten voort te brengen: daerentegen dat vet, en wel geploeght is, geeft den Lanman groot voordeel. Het ploegē en miltē doet het Land, dat anders gelijk onderbleven is, als smelten en rijfen, gelijk *Columella* wel schrijft 2. 2. en 15. Het dienstighste dat zodanige Aerde geeft is Terwe, waer van het Broodt gebacken wert, dat onze beste, en gemeenste Spijze is, (het welck de oorsaeck is, dat onze Saligmaker oock bevolen heeft om ons dagelijcx broot te bidden) gelijk den besten drack Wijn, en den gemeesten hier te lande Bier is. Maer indien sy alle drie niet wel en rijzen, en gesuyvert werden, zo en konnenze geen goet voedsel aen 't Lichaem mededeelen, dan veroorsaken verstoptheyt, en doen grove en quade vochtigheden vergaderen: gelijkmen bevindt in onderbleven Broot, het welck als loot in de Maegh valt; als oock in onklaer Bier, en Wijn, die noch niet gewerckt en heeft. Want Gijl, en Most, alzo sy noch vermengt zijn met Gift, ende Moer, vallen rauw, onfuyver, en dienvolgende oock ongefont om te drincken: maer als sy aen 't werken komen, dan beginnen sy als een strijt aen te rechten op haer vuyligheyt; met haer geesten, en wermte rijfende en opdingende (even-eens gelijkmen fiet in het sieden van eenigh nat) waer door de onreynigheyt finckt, en van 't ander fuyvere gescheyden blijft. Op dezelve wijze gaet het met de Vochtigheden onses Lichaems. Want als alles wel gestelt is, dan smelt de Spijze in de Maeg, gelijk tot eenen room, die wy Gijl noemen, en aldaer door de ingeboren wermte mede als werckende, zo scheyden van 't voedsame, de deelen, die tot geen goet voedsel en kunnen gedyen, en werden daerom, als overtollige vuyligheyt, geloof. Maer het gene nut en dienstigh tot voedsel is, werdt door den eygen aert, en d'ingeboren kracht van de Maegh, en Dermen, gekoockt. Daerna aldus bereyt zijnde gesonden na de Lever, om aldaer tot sijn, en fuyver Bloet als gemalen te werden. Op dat zulcx te beter zoude toegaen, zo wert het grofste van den Gijl (moetende schieten door nauwe wegen) met eenigh wey vermengt, en daer door driffiger ghemaect

zijnde, van de Milt ingetrocken, dewelcke niertemin dien dicken, en zuurachtigen Gijl bewerckt, en verandert in een Bloet, dat haer, en de naefte deelen dienstigh is. Maer 't gene tot voedsel gantsch onbequaem valt, dat maect tie haer quijt, ten deele door de Speen-aderen, en den tack van de Poort-ader, ten deele door haer Slagh-aderen, van dewelcke het overschot in de Nieren kan gebracht werden: waer door dickwils in de Milt-siekten het Water bruyt is.

Wanneer dit aldus na behooren geschiet, dan is de Mensche wel te pas: maer als door te veel rauwe, en quade kost te beligen, oock in een gesont Lichaem, het zelve in de Maegh en Dermen niet wel verteert, noch van sijn vuyligheyt en kan gescheyden werden, en dat de Gijl alzo vol grove, en onzuivere deelen in de Lever komt; dan en kan de Milt alle dezelve niet na haer trecken, en 't gene sy ontfanght, niet genoegh bewercken: waer door dan het Bloet ongerefen, en onfuyver blijvende, oock zodanigh voedsel aen het Lichaem geeft: het welck al de Deelen, daer het by komt, met *Blauw-fchuyt*ige toevallen besmet, gelijk daerna zal aangewezen werden.

Wt het gene gefeyt is, kan nu wel lichtelijck afgenomen werden de *Plaets*, daer de *Blauw-fchuyt* groeyt, te weren, als sy niet door besmettinge aengekomen is, die meestendeel de Milt is, somtijts oock de Lever (gelijk *Dr. Forest* getuygh bevonden te hebben in den *President Assendelfe*, die oock de meeste vlacken in 't rechte been nad) als mede Al-vleyfch, de tacken van de Poort-ader, en de aderen van het Middel-rif, en het Net; in de laetste, als sy eerst begint, en in de eerste, als sy nu al wat geduurt, en toegenomen heeft. Het en blijft evenwel daer noch niet by, maer gaet ten laetsten door alle de aderen. Want als 't, dat yemant die de *Blauw-fchuyt* heeft, al goeden kost at, en dat de Maegh hem wel verteerde, de Gijl, die door zodanige onreynne wegen sijnen doorgang heeft, ontfanght dezelve besmettingen, en wert vermengt met de quade vochtigheden, die hy aldaer ontmoet. Hier door komt het oock aen Lever, en Milt, ja het geheele lichaem, zo dat ten laetsten al het Bloet een bedervinge deelachtigh is, gelijkmen uyt de teycken, en het gelaten bloet beviint.

Wat de *Oorsaeck* belanght, de voorgaende is swart, en grof bloedt, vermengt met eenige rauwe wey, zijnde als een loog, dat bestaet uyt water en verbrande deelen, somtijts oock met andere rauwe, en bedorvene vochtigheyt, gelijk zulcx de gastadige verandering van 't water kan uytwijzen. Nu alzo de Vierden-daeghsche Koortse, en andere Siekten, die mede uyt zodanigen Oorsaeck voortkomen, dezelve toevallen niet en hebben, met de *Blauw-fchuyt*, die oock besmettelijck is, en als de de bedervinge aen de Lever, of Milt gerocht is, nauwelijcx immermeer volkomelijck genesen wert: zo is daer uyt genoeg af te nemē, dat de *Blauw-fchuyt* een bysondere bedervinge

ge deelachtigh is, en dewelcke dieper indrucksel geeft, als door de eerste hoedanigheden kan geschieden: ja een sodanige, dewelcke den aert van vergif navolght, en so diep inbijt, dat die kracht nimmermeer te recht uytgetrocken kan werden. Derhalven na dat die rauwe en grove Vochtheden in de eerste wegen toemen, en blijven steken, en met deselve andere vuyghen gemenght wert, ende dat de wermte van ons Lichaem (die noyt stil en staen) ghestadigh daer op wetckt, en sy onbequaem blijven, om tot voedsel te konnen gebracht werden, so komen sy van hant tot handt hoe langer hoe meerder te bederven, tot datse ten laetsten een bysonderen aert, ende besmettelijcke verrortinge, die de Blauwschuyt eygen is, aentrecken: gelijkmen het selfde oock bevint in het groeyen van andere queraerdige, en vergiftige Vochtheden, dewelcke, hoe sy langer in 't Lichaem blijven, hoe sy arger werden.

Dit swaer, grof, rauw, ende onsuiver bloet, treckt sijnen oorspronck van een quade Maniere van Leven, bestaende in ses Niet-natuerlijcke dingen: waer by komen langhdurige, en vierden-daeghsche Koortse, en een ongesonde ghestaltenisse des Ingewants; als oock Besmettinge.

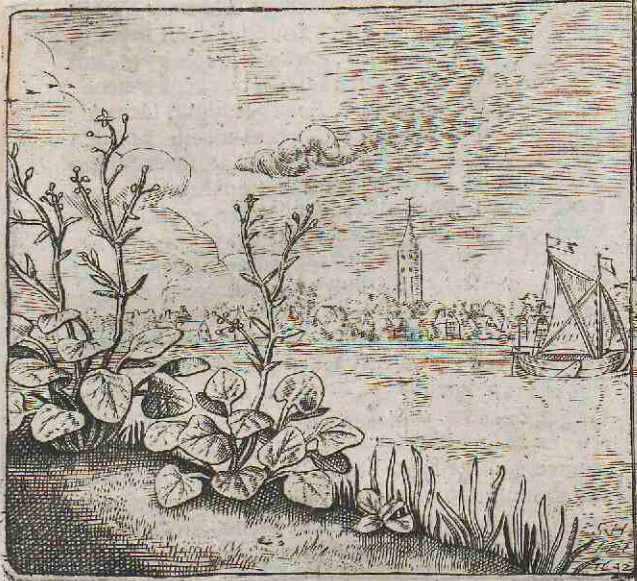
Seer wel is geleydt van den treffelijcken schrijver *Plutarchus* in sijn 9 Tafel-reden van 't 8 boeck, Dat wy van deselfde dingen, daer wy van leven, oock sieck werden. Want gelijk door goede Spijse en Dranck onse nature lang in dit leven onderhouden wert, van wegen dat sy, 't gene gestadigh vervlieght, wederom herstellen, en alle de deelen onses Lichaems voeden: so en is in tegendeel quaet voedsel daer roe niet alleen onbequaem, maer bederft daerenboven de nature, en verhindert haer werkinge, en sulcx verscheydelyck na de verscheydenheit van de bedorven stoffe. Soo schrijft *Galenus* dat uyt voedsel, het welck swaer en grof bloedt maecte, daer by komende de hitte van de Lucht, veel volcx in *Alexandriyen* de Melaetheydt kregen. En uyt diergelijcke oorfaeck zijn de Noortsche landen gequelt met blauw-schuyt, die aldaer eygen en heel gemeen is, insonderheit by de gene, die aen de Zee wonen, en ter Zee varen, om dies wille dat sy veel gebruycken gezouten, en geroockt Vleysch, *Garstigh* en *rauw speck*, *Worsten*, *Zaucijsen* gezoute geroockte, en gedroogde *Visch*, gelijk *Haring*, *Bockent*, *Salm*, &c. als mede *Enden*, *Gansen*, *Swanen*, en al 't gene wy in den *Schat der Gesontheit* geschreven hebben grof bloet te maken. Want also dusdanige Spijse niet wel lucht en rijfende in de Maegh gemaect en kan werden, zo blijfse in de eerste wegen suten, en geeft de eerste stoffe tot de blauwschuyt. Hier doet insonderheit toe *bedorven Keren*, her zy dat het nat opgedaen, of oock anders niet wel waergenomen is. Daer van hebben wy een aenmerckens weerdigh exempel onlangs gehadt in de laatste belegeringe van Breda, alwaer veel jaren te voren tegen zoodanigen noot een

grootte menichte van Terwe was opgeleydt, sonder dezelve eens te verschieten: waer door al de gene, die van het broot, 't welck van die geschote en bedorvene Terwe gebacken was, gegeten hadden, seer deerlijck aen de blauwschuyt vervielen, wel tot het getal van drie-en-dertig hondert, gelijk my verhaelt heeft den wel-ervarene *Mr. Nicolaes Schavart*, tegenwoordigh gewoonlijcke heelmeeester der stad *Dordrecht*, doen ter tijdt binnen Breda, alwaer hy veel van deselfde konstelijck genesen heeft. So is door bedorven Rogge van Oosten de blauwschuyt in 't jaer 1556 in Brabant gebracht, gelijk *Dodon*. Ichrijft: waer van mede te Loven in 't jaer 1525 gestorven is den hooggeleerden Doctor in de Godtheyt *Martinus Dorpius* van Naeltwijck, (die groot zoude geweest hebben, hadde hy moghen leven, ghelijck *Erasmus* van hem schrijft) de Genees-meesters aldaer niet eens wetende wat sieckte het was, als *Dr. Forest* getuyghet. Dezelfde verhaelt oock van twee Ghences-meesters in den Hage, die de blauwschuyt van den Raet sheer *Sasbout* niet en kenden, zo datter een ander om hem te helpen most komen van Amsterdam. Waer uyt blijkt de wachtheyt van het gene de wijse *Plato* zeydt, dat het geluck van een gemeene zake bestaet in een geleert Genees-meester, en getrouwe Vroe-moeder. Dezelfde sieckte wert veroorsaect, door *Tweeback*, (dat op de verre reizen mede genomen werdt) als het mede van bedorven Terwen gebacken is, ofte op een vochtige plaats gelegen heeft, of anders muf geworden is. Gelijk oock van *oude Kaes*, *Kool*, *Ajuyn*, *Boonen*, *Erweten*, en andere Pluckvruchten, voornamelijck als sy niet wel gade geslagen en zijn. So geruygt *Hippocrates* van sommige, so mans als vrouwen, die door gestadig eten van Pluckvruchten, swacke beenen kregen, ende also bleven; en die *Erven* in haer spijsze gebruyckten, met pijn in de knyen gequelt wierden. Want dit alles heeft weynigh dat voedsaem is, en veel overolghenheit, streckende om grof, dick, ende rauw bloet te maken: het welck (als dezelve lang na malkanderen gebruykt werden) ten laetsten een bedervinge krijgt, die de blauwschuyt eygē is. Derhalvē zijn de *Vrieten*, die zodanige grove spijsze meerder gebruyckten, als de *Hollanders*, oock deze sieckte veel meerder onderhavigh. Waer uyt wy dit voordeel trecken, dat de blauwschuyt ons zoo wel beschreven is by *Dr. Severinus Fugalenus*, neerstigh en geleert Geneesmeester van *Doccum* in *Vrielandt*.

Onder den *Dranck* komt hier voor eerste oorzaeck van de blauw-schuyt, het *Water* dat bedorven, ende vol wormen is, het welck die na Oost-Indyen varen, dickwils ghedwongen zijn te drincken, ende wel zoo dapper stinckt; ghelijck my verhaelt is, dat niemant daer van drincken kan, of hy moet sijn neus toe houden, ende evenwel uyt noot ghedroncken werdt. Het zelve doet oock *Wateren*, die grof, rauw, onklaer ende brack

zijn, die tusschen het zout en zoet, ofte uyt stilstaende slooten, en grachten geschept werden. Als mede het Bier, dat van sodanigh Water of oock *quaet Mout* gebrouwen is, insonderheydt dat niet langh, en met weynigh Hoppe (waer door veel verbeterd wert) gekoockt en heeft. Gelijck oock *Wijn*, die bekaemt is, lang wert, en begint te bederven.

Helpt noch veel tot de Blauw-schuyt de *Lucht*, de gelegentheydt der Landen, gestaltenisse der Plaetsen, streckende tot koude, vochtigheydt, brackigheydt, en onsfuyverheydt. So is bevonden, dat als de jaren 1556. ende 1562 gantsch vocht en regenachtigh waren, met Zuydelijcke winden, daer op gevolght is, een al-

gemeene Blauwschuyt, gelijck *Dr. Ronssen* getuygh. Het selve doet oock een Noortsche lucht, die kout, grof, brackigh, ende besmet is met veel dampen, dewelcke de Zee, ende de Rivieren in 't afloopen, als oock de Meren, ende Gorsingen opgeven, ende door den adem ingehaelt zijnde, de Geesten, en het bloet besmet. So bevintmen, dat in de Plaetsen ontrent de Zee, en daer veel stilstaende wateren zijn, de Blauwschuyt ghemeen is, daermen in drooge gantsch van haer niet en weet. En selfs oock hier te lande en is dat gebreck so swaer, noch so gemeen niet ter Goude, of te Rotterdam, en noch minder te Dordrecht, alwaar de riviere, uyt dewelcke gekoockt, ende gebrouwen wert, alledaegh op en af loopt, als wel te Amsterdame, en in Noord-Hollant, daer het vol Meren, ende stilstaende Wateren is. Waerom oock (siet de voorsichtigheit Gods) de Lepel-bladeren, 't voornaemste genees-middel, by haer in overvloed wassen, (gelijck sy hier aen het Wijckische Méer afgebeelt zijn) die by ons in 't wilt niet gevonden werden, maer alleen an-

dere van minder krachten, als genoegh zijnde voor lichter sieckte. Sommige hebben gemeent dat een zultighe Lucht ontrent de zee, wel de voornaemste oorfaeck van de Blauwschuyt was: maer wy seggen datse daer toe wel helpt, maer in haerselvan geen oorfaeck alleen kan wesen, aengesien dat in vele plaetsen, gelijck midden in Hollant, daer mede gequelt is, die verre van de zee leggen, en in tegendeel vele aen de zee zijn, gelijck Veneryen, dat ronts-om van de zee bespoelt, en tusschen beyde doorloopen wert, alwaar men van geen Blauw-schuyt en weet te spreken.

Hier komt noch by de Maniere van leven in *Oeffenen* of *Stil* zijn. Want de gene die in ledigheydt haer tijt besteden, vergaderen vele overtolligheydt, die anders door de Oeffeninge zoude verteren, en daerom zijn de Steeds-luyden meerder met de blauw-schuyt gequelt, als de boeren, de Vrouwen, als de Mans.

Waer toe het sijne mede bybrenght het *Ophouden* van gewoonlycke losinge, gelijck van Stonden, en insonderheydt van 't Speen.

Als mede onmatigen *Slaep*, die de rauwe Vochtigheden vermeerdt; en al te veel *Waken*, waer door de ingeboren wermt verteert, en dan veel rauwigheydt vergadert wert.

Gelijck onder de bewegingen des Gemoeds oock anders tot het groeyen van swart en swaer bloer vele doet de *Swaermoedigheydt* of *Droefheydt*: so doetse oock in deze gelegentheydt; ende veel van sodanigh bloet voortbrengende, geeft stoffe aen de blauw-schuyt, zo datmen in de gene, die met een grove Maniere van leven lange in droefheydt gheseten hebben, wel mach oordeelen, Blauwschuyt ofte alleen, ofte met andere Siekten vermengt, op den wegh te zijn.

Dewijl oock langhdurige Koorts ten laetsten veeltijts, in Vierdendaeghsche veranderen, de galachtighe vochtigheden metter tijdt tot swarte verbrant zijnde, so helpen sy mede aen deze Sieckte.

Maer alle de verhaelde oorsaken konnen lichter, en vaerdiget dit gebreck verwecken, indiender in 't Ingewant, insonderheydt Lever ofte Milt, eenige ongematigheydt, swackheydt, ofte verstoppinge is, het zy de selve aengeboren is, ofte door vermenginge met de quade vochtigheden aengekomen is, waer door de grove overtolligheydt niet verwonnen noch afgezet en kan werden.

Hier komt ten laetsten noch by een ander, 't welck oock buyten alle de ghemelte oorsaken, alleen deze sieckte kan veroorsaken, te weten, de besmettinghe, waer door de vrucht van de Vader, door het zaet, het welck van het bloet gekoockt wert, en noch meerder van de Moeder (wiensbloet bedorven zijnde, 't selve daer van sodanigh voedsel treckt) het soogende kint van de Min de Blauw-schuyt kan krijgen. Sulcx gebeurt oock lichtelijck, als yemant uyt een kan drinkt (ghelijck daerom by ons een schadelijcke gewoonte is) met de ghene, die de Blauw-schuyt heeft. Want also

also sijn Tantvleysch zacht, en bloedigh is, den adem stinckende, so blijft wat van de vuyligheyt aen het bier of de kan hangen, het welck den anderen aenkleeft. Dese besmettinge gheschiedt oock door den stranck der Lichamen, die van de Blauw-schuyt overleden zijn. Wert oock somtijts wel overgezet door het kussen. Wat wonder is't dan (schrijft *D. Greg. Horstius* van Olms) dat de Blauw-schuyt in Hollandt zoo lichtelijck voortgaet, en oock de gasten van buyten medegedeelt werdt, alwaer het soenen zo gemeen is als het groeten, inzonderheyt onder de Vrouwen, en niet alleen de jonge (van dewelcke de kuskens lichtelijck zo quaet niet en vallen, zo om datse dese sieckte minder onderworpen zijn, als mede om dat haer Scheur-buyck zo seer niet tegen en staet: en hoe yet aengenamer is, hoe het minder beschadicht, dewijl den treck de Inbeeldinge volght, ende deselve groote kracht heeft op onse geesten, en vochtigheden) maer oock, och lacy! oude, en verschrompeld teutebellen, daer men de Kinderen mede zoude te bedde jagen. Dewelcke indien sy sonder een kus begroet warden, het seifde haer dapper souden belgen, als of haer het meefte ongelijk ware aengedaen. Over dit tegensstaende, en ongezoekt Kussen, klaeght *Montaigne* 3. *des Essais* 5. als oock al in oude tijden de Romeynsche Poët *Martialis* 11. *Epigr.* 99.

*Effugere non est, Basse, basiatores,
Injant morantur, persecuntur, occurrunt,
Et hinc, & illinc, usquequaque, quacunq.
Non ulcus, acre, pustulæve lucentes,
Nec triste mentum, sordidæque libenes,
Nec labra pingui delibuta cereto,
Nec congelari gutta proderit nasi, &c.*

Welcke Verssen door d'Heer *Cars* aldus overgezet zijn:

*Het is een vreemt gebruik dat mans de mannen kussen,
Want daer en is geen brant in dat geval te blussen,
En des al niettemin een ieder wert gekust
Oock die het niemant verght, en die het niet en lust.
Al is de neus gepuyst, en dat de monden stincken,
Naer loock of naer ajyn, of naer onmatig drincken,
Of dat een wyle damp haer uyt de mage schiet,
Hy wert terstont gekust wie maer de lippen bies.
Wech, wech met dit gebruik,
Ende het is wonder, dat die noch ten tijde van den
Keyser *Domitianus* (loen *Martialis* leefde) in swang
ging, daer so lange te voren de Keyser *Tiberius* open
baer had doen verbieden het dagelijksche Kussen,
gelijk *Suetonius* in sijn leven verhaert. Ick hebbe te
Venetyen ghesien dat de Edelluyden malkander op
straet ontmoetende, noch op de Romeynsche wijze,
den eene den anderen kusschen dat het klapt: het
welck in alle d'andere steden van Itayen zeer vreemt
soude staen. Wat ons Landt aengaet, onder de mans*

heeft dit weynigh plaets, 't en ware misschien datter een goet glaesjen voorgegaen was: ende de statige oude Vrouwen (over dewelcke *Dr. Horstius* so klaeght) behooren haer oock te vreden te houden, datmen haer uyt eerbiedigheyt hier in overslaet.

3. Gelijck de Blauw-schuyt, als sy langh geduert heeft, zeer licht, zo isse in't begin seer qualijck te kennen: als meest gemeene teykenen met andere siekten vertoonende. Derhalven en moet uyt geen een ofte twee teykenen, gelijck dat het Lichaem swaer, en ras vermoeyt is, daer van geoordeelt werden. Noch men moet oock niet meenen (gelijk nochrans het gemeen gevoelen is) dat die alleen Blauw-schuytig zijn (welkers beenen blauwe vlacken hebben, die't tantvleysch sacht gewollen is, so dat even aengerocht zijnde terstont bloer, of die de tanden gantsch los zijn: dewijl dit wel teykenen zijn, maer alleen van blauw-schuyt, die al verre gekomen is, ende datter oock vele aen dit gebreck vast zijn, ja daer van sterven, sonder die teykenen te krijgen. Derhalven alzo de Blauw-schuyt uyt geen een teyken, dat sy alrijdt mochte mede dragen, te kennen en is, en datter nauwlijcx eenige Sieckte gevonden wert, waer onder sy niet en soude konnen schuylen, of by vermenght wesen, zo staen alle omstandigheden hier wel en nauw waer te nemen.

Voor eerst dan, alffer achterdenken valt van Blauw-schuyt, zo zalmen sien of men in een Lant, daer sulck gebreck eygen, en gemeen is, ofte de Siecke swaermoedigh is, of hy eenigh mangel aen de Milt heeft, en te voren (het welck voornamelijck te passie komt) langen tijdt sodanigen Maniere van leven gebruyckt heeft, ghelijck aangewezenis, tot het zelve stoffe te geven. Hier dient oock gelet, dat als eenige sieckte de gewoonlijcke teykenen niet en vertoont, noch met ghewoonlijcke middelen kan geholpen werden, ende datse luyftert na de gene, die voor de Blauw-schuyt goet zijn, als oock datter noch door braken, noch door groote aftreck, geen verlichtinge en komt, maer even groote benaetheyt blijft, dan machmen wel dencken datter Blauw-schuyt onder schuyt.

Als de Blauw-schuyt even begint, dan is het Lichaem terstont vermoeyt, met belwaertheyt in buyck, en beenen, in dewelcke mede een swackheyt is, ende een doove pijn, kortheyt op de borst; en die aldus gestelt is wert gemeenlijck swaerlijviger, en sijn levendige verwe trekt allencxkens na een valuwe blauwigheyt.

Hier op volght terstont roodigheyt, en jocksel in het tantvleysch, het aengesicht is bleyck, somtijdts oock wat blauwachtigh. Het water meest dun, altemer oock geroert. De pols is slap, kleyn, ongelijck, ende dickwils maer als kruypende; of groot en hart sonder ontfeking.

Met het aengroyen van 't gebreck, so vermeerderen oock de verhaelde teykenen, so dat de Siecken haren aeffem nauwlijcx en konnen scheppen, ende het minste, dat sy haer roeren qualijck werden. Hier komen

men by snijdingh, en scheuring in den buyck, 't tantvleysch swelt, en is sacht, en voos, stinckt en bloet, als het maer even aengerocht en is, wert oock so afgegeven, dat de tanden gantsch los werden, zo dat ick gesien heb, zommige, behalven weynigh kiezen, al haer tanden uytspoegen. De beenen en willen het lichaem niet dragen, en zijn al offe met een beroertheyt geslagen waren: werden somtijts gantsch mager, als uytgeteerde, somtijts swellen sy, mer eenige vuyle sweringen, ghelijckmen in de Melaetsche siet. Sy slaen oock uyt, meest in de beenen, somtijts in de armen; als mede op den rug, en lendenen, mer blauwe, rosse, en bruyne vlacken: en dat dickwils zo vol, als of die plaetsen daer mede geschildert waren. Hier by verwoegen haer veeltijts Koorfsen, en alderhande sieckten: als mede de Roos, Knobbelen over 't gheheele Lichaem, Water, Water-bleynen, Bock-water ghe-noemt, quaetaerdige Sweringen, en ten laetsten het Kout-vyer. De oorlaeck van dese verscheydenhey is denaert van de weyachtige, en zoute vochtigheydt, die gheheel veranderlijk is, en d'eenen tijdt als water werckt, de andere als een fijnen damp, somtijts als bijtend, en in-etent zont, waer by noch komt de bysondere bedervinge, en venijnigheydt, daer sy als de deelen, die sy komt te raken, mede vergifticht.

Het gene in de zoute Vochtigheydt, die de Blauwschuyt maectt, sijn en scherp is, sent de Nature na bovenen, alwaer het in 't Tantvleysch, als sacht ende teer zijnde, lichtelijck ontfangen en gehouden wert: waer door het zelve allenczkens voos opswelt, mer jeucksel ende stanck, daer na mede verteert: zo dat oock de huyskens, in dewelcke de Tandten staen, ende als vast in genagelt zijn, van de zoute, ende scherpe Vochtigheydt doordrongen zijnde, de Tandten niet langer tegen konnen houden, waer door sy nootfaeljk moeten uytvallen.

Maer het gene in de gemelte vochtigheydt grof, en aertachtig is, sacht na de beenen, alwaer het mer verscheyde vlacken uytlaer, die in 't eerst wat roerachtig zijn, ghelijck van Vloey-beten, daer na blauw, ende bruyn. Dan als by dese vochtigheydt noch wat dunder is, zo en zackte niet allegader in de beenen, maer verspreyt haer oock over de Lendenen, Arnen, Borst, Hals, en het Aengesicht zelfs.

Nu na dat de verhaelde vochtigheydt plaets grijpt, daer verweckte groote Pijn, ghelijck in de tanden, handen, voeten, armen, beenen, heupe, knyen, ende diergelijcken, maer insonderheydt in den buyck, door welckers selligheydt het schijnt te scheuren, waer van oock den naem van *Scheur-buyck* gekomen is. Als sy haer mer Bloet door 't gantsche Lichaem verspreyt, en tusschen de Spieren vergadert, dan veroorzackt sy een groote vermooytheyt, en Swaerte van 't gheheele lichaem, als oock korten adem, wanneer sy regens het Middeldrist oplyegt, of dat het zelve door de gezwolven Milt, offe Lever gedruckt wert. So verweckte

mede, alwaer sy vergadering maectt, door 't lichaem alderhande Sieckten, ofte wert onder dezelve zo vermengt, datse mer de gewoone Geneesmiddelen niet en konnen genezen, ghelijck wy in 't volgende Capittel zullen aenwijzen, ende daerom hier geen verhael van zodanige sieckten en maken.

De gemeene Teyckenen in alle sieckten, te weten, de Pols, ende 't Water, konnen hier vry wat merckelijcx aenwijzen.

De *Pols* slaet in de Blauwschuyt zeer verscheydelijk, zomtijts groot, en hart zonder ontfeking: maer meestendeel slap en ongelijk, en zo weynigh bewegende, dat hy meerder een kruypende worm ghelijck, als de slagh van een ader. Waer noch wat vreemts by komt, dat hy stercker slaet, als de siecke begint flauw te werden als te voren, offe na dat de flauwte over is; zonder twijfel, om dat als dan, het Herte, door de quade Dampen gepranght en benauwt zijnde, haer uyterste kracht bybrenght, om die door het slaet van de Aderen quijt te werden.

Ick hebbe elders veel geschreven over het groote en belacchelijcke misbruyck van het besien der Wateren: maer zo daer yet (ghelijck het voorzeker wel doet) uytgezeydt kan werden, sulcx heeft inzonderheydt plaets, also het water alleen dickwils volkomen teycken van de blauwschuyt kan geven, ghelijck ick door menigvuldige ervaertheyt bevonden hebbe. Te weten, als in Water, dat klaer ofte dick, oock bleyck, ofte geelachtigh, ende anders gezont schijnt, geen Wolck en drijft, ofte niet op de gront en leyt 't gene *Hippocrates* vereyscht, te weten, dat het besoncken (*Hypostasis*) zy wit, lucht, eenpaerig, en niet stinckende: maer datmen siet onder in 't water leggen eenig swaer en grof slijm, ghelijck ofte het uyt zwaerte daer gezackt, en niet door de Nature gescheyden was. Hier onder drijft veeltijts ghelijck grof meel, ende wit, ofte roodachtigh zant, 't welk, als het glas gedracyt wert, al volghet, ghelijck oock het slijm, sonder datter yet aen het glas blijft hangen. So dat het gemeen zeggen, een quaer teycken te wesen in de Sieckten, als het Water niet aen en slaet, hier in waerachtigh valt. Dit Teycken en zal niet missen, voor de gene, die het wel kennen, (ghelijck dat licht is) en wel gade slaen. Alsook niet, 't gene *Dr. Eugeleus* aenmerkt, wanneer haer in 't water meerder teyckenen van bedervinge vertoonen, alffer van buyten uyt hirtte, of dorst blijcken, de siecke te langsaem zijnde, en tot geen van de onde bekende konnende gebracht werden; in sulcke gelegentheydt machmen dezelve wel voor Blauwschuyt houden.

4. De Blauwschuyt valt in 't begin, en als het ghebreeck alleen in de vochtigheden sijn plaets heeft, sonder dat de quaetaerdigheydt 't Ingewant medege-deelt is, hier swaer te genesen: dan is lichtelijck mer een goede Maniere van Leven, ende veranderinge van Lucht te helpen. Maer als dezelve eens vast in Lever ende Milt geprent is, dan valt het een langhdnerige sieckte,

sieckte, ende die nauwlijcks geheel uytgeroeyt kan werden, so van wegen de swarte en sware vochtigheydt, die niet wel te bewegen is, ende hare quaet-aerdigheydt door het gheheele Lichaem verspreyt, als van wegen datter uyt die voorname Deelen, nu gantsch besmet zijnde, gheen goet bloedt en kan voortghebracht werden. Waer door gebeurt, dat sommige, als sy aen dit gebreck lange jaren hebben gaen quijnen, ten laetsten schierlijck komen te ster-ven. So getuyght Dr. *Dodoens* uyt de gene, die het selfs ghesien hadden, verstaen te hebben, dat in *Ys-land* (een Eylandt, alsoo genoemt na de groote *Ys-kouw*, als legghende in de Noort-Zee onder den Beer-cirkel, in 't Westen 150. Duytsche mijlen van Noorwegen) eenige, die aen dese sieckte gaen, on-voorfiens nederstorten, en so doot blijven.

De Blauwschuyt verandert somtijds in andere sieckten, ghelijck Water, Roode-loop, en Teringe, waer aen de Menschen dan al quijnende gaen ster-ven. So gaet het oock, als deselve velc, en ware gebreken, gelijk groote Krimping in den Buyck, gestadigh Braken, felle Koortsen, Sweringhen aen de Beenen, Treckinge der Leden, ende diergelijke, by haer heeft; gelijk mede, wanneer sy van de Ouders aenge-erft is, also de oorfaeck in deselve diep inge-wortelt is, ende foodanige uyt den aert swack in-gewant hebben.

De Vlacken in de Beenen hoe sy bruynder zijn, hoe arger; ende als sy tot Sweringe uyt-breken, die konnen seer qualijck genesen werden, maer loopen groot gevaer om tot kout vyer te vervallen; gelijk mede alser eenige bruyngheydt komt in den mont, of 't gehemelt, als beteyckenende een uytblussingh van de in-geboren, ende natuerlijke wermt, is een voor-reycken van de aenstaende doot.

5 Dewijl de Blauwschuyt haren oorspronck heeft uyt grof, swaer, swart, ende rauw bloet, het welck vermengt is met scherpe, ende dunne Wey, die beyde een bysondere ende eygene (die wy Blauwschuytighe moghen noemen) bedervinge, ende besmettelijcke verrottinghe aengetrocken heeft: soo moet die quaetaerdigheydt, door bysondere ende eygene Genees-middelen wechgenomen, deselve gebreydt, ende de verstopte Aderen geopent zijnde, afgheset, ende dan Milt, Lever, ende het ander In-gewant, versterckt werden. Waer toe mede onder-russchen dient gehouden foodanighen Maniere van Leven, die de Oorsaken van de Blauwschuyt tegen is, en het groeyen van grof bloet wederstaet.

Het bloet aldus gestelt zijnde, dient ten eersten wat vermindert, sulcx is best door het Speen (alwaer de Nature gewoon is het grosste na toe te senden) het zy die Aderen van selfs vloeyen, 't welck beter is, het zy, dat sy door Eghels, ofte anders geopent werden. Maer als dat niet vallen en wil, soo mach-men in den Arm laten, ofte oock, als de toevallen

(2. Deel)

meest beneden zijn, in den Voer, doch weynigh sevens (alsoo de krachten sulcks niet en willen lij-den) en liever twee drie mael; en dat meerder om het bloet wat lucht te geven, als om veel af te trec-ken. En dit en dient oock niet gedaen, als in 't begin; want als het gebreck te seer toegenomen heeft, dan en soude het Laten niet de groote Sieckte, maer wel de kleyne krachten verminderen. Maer dan moetmen komen om de quade Vochtigheden te bereyden, ende af te setten, en de quaetaerdigheydt te benemen.

Waer door de swarte, ende sware Vochtigheden te bereyden zijn, ende daerbenevens Milt, ende Lever te openen, is wijtloopigh aangewesen in het eerste Deel op het thierende, twintighste, ende eenen-twintighste Capittel, ende derhalven onnoodigh hier wederom te verhalen. Wt deselve hebben wy de Inlantsche verhaelt in 't laetste Capittel van de *Inleydinge*.

Maer dese ghemeene en zijn niet genoegh, ende men soude met deselve alleen weynigh uyt-rechten, 't en zy daer by gemengt wierden foodanige, die de bysondere bedervinge door bysondere kracht konden overwinnen. Ende van dese sullen wy nu gaen beschrijven, waer sy wassen, wat gedaente, aert, en krachten sy hebben, beginnende van de slapste.

Pening-kruyt / ofte *Nummularia*, alsoo genoemt na sijn ronde bladerkens, een penningh gelijckende, die met twee aen elcke zijde van een langhen stech langs de aerde kruypende, beset zijn, aen 't uytkomen van dewelcke op korte steelkens kleyne gele bloem-

(O)

bloemkens uytſpruyten. Waſcht onder andere plaerſen van Hollandt in 't Haeghſche Boſch, ende overyloedigh aen de Slooten van den Dordrechtſchen Waert, maer ſeer dicht onder de Wilghen ſtaende aen den Dijk, buyten den Riet-Dijk, aen den welcken hy eertijds vaſt gheweest is: ghelijck hier (1) beneffens (2) *Beke-boom*, ende (3) *Water-banenvoet* uytgebeeldt is.

Pemning-kruyd verkoelt in den eerſten, ende verdrooght in den tweeden graed. Behalven dat het een goet, ende heelſaem Wondt-kruyd is, ſoo wederſtaet het oock de Blauwſchuytighe beſmettinge, ende quaetaerdigheydt, en verſterckt de loſſe Lidmaten, gelijk Doctor *Wierus* mede gemyght.

Suyring is genoeg bekend, ick hebbe ſien waſſen in 't Haeghſche-boſch, en ontrent Leyden, is kout, ende droogh in den tweeden graed, ondoet de verſtoptheydt, verfrifcht Mont en Maegh, verquickt en verſterckt het herte, en wederſtaet alle bedervinge, ende verrottinge; als onder andere oock die van de Blauwſchuyt.

Kleyne Suyring, ofte *Acetofella*, by ſommighe *Veldſurkel*, ende by ons *Schaepsſuyring* ghenoecht, heeft deſelfde kracht met de voorgaende, dan is meerder droogh-makende. Sy waſt, onder andere plaerſen van Hollandt, in de Weyden om Dordrecht.

Coekochs-broodt (ſo genoemt, om dat het met de Coekock voortkomt, ofte van hem geerte geeten werdt) is een kleyn ende leegh Kruyt, dunne ſteelkens uyt de wortel ghevende, op yders toppen van dewelcke drie teere, dunne, kleyne, bleyck-groene bladerkens voort-komen, ſuyt van ſmaeck, de Claver-bladeren by-na ghelijck, waerom het oock den naem in Latijn heeft van *Trifolium acetosum*, ofte *Suyre Claveren*/ende volght in aert ende krachten de *Suyring*.

Beke-boom/ *Beek-pongen*/ ofte *Water-pongen*/ hebben dicke, vette, gladde, ende bruyn-groene bladeren, wat langwerpiger, als het *Penning-kruyt*, en komen mede ſo twee tegen een uyt een langen ſteel, waer uyt zijde-tacxkens ſpruyten met blauwe bloemkens, die van *Guychel-heyl-wijſken* niet ongelijck. Waſſen aen de kanten van de ſlooten, ende onder andere veel in den Dordrechtſchen Waert, even buyten de Poorte. *Beke-boom* is warm, ende droogh in den tweeden graed, ende bequaem voor de *Droffel-piſſe*, ende 't *Graveel*: maer inſonderheydt voor de *Blauwſchuyt*. Doch al is 't, dat Doctor *Ronſſen*, ende andere de *Beke-boom*, als het alleen gebruyckt wert, miſprijsen, vreeſende, dat hy door ſijne vochtigheydt ſtoffe mocht gheven tot vergrootinge van de *Milt*: ſo is ſulcks te vergeefs, dewijl het ſelve ſo wel het rijſent *Zout* heeft, als andere *Blauwſchuyt-kruyden*, hoewel niet ſoo veel, als de *Lepel-bladeren*, met dewelcke het om ſijne meerder vochtigheydt ende minder hitte bequame-

lijck gemengt wert, alſſer brant, ofte *Koortſe* by is. *Borr-boonen* zijn ſo genoemt na haer dicke, en gelijvige bladeren, de *Boon-bladeren* gelijckende, behalven datter op elck hol ende voosachtig ſteelken maer drie by een en ſtaen, ghelijck aen de *Claveren*, daerom oock, ende om dat ſy in, ende ontrent het water groeyen, *Water-Claveren* geheeten. Sy waſſen onder andere menichvuldig in den *Alblaſſer*-waert, die om ſijn leeghte, den *Leegen-waert* ghenoecht wert, ende veel in de ſlooten tuſſchen *Papendrecht* ende *Alblas*. Zijn warm, ende droogh in den tweeden graed, ende, ghelijck de menichvuldighe ervarentheydt leert, hebben ſonderlinghe kracht teghen de *Blauwſchuyt*, ende konnen, tegens den aert van andere *Blauwſchuyt-kruyden* het koken verdragen, waer toe ſy oock des winters, gedrooght zijnde, gebruyckt werden.

Alle de ſoorten oft geſlachten van *Kerſſe* zijn vol van lucht, oft vliegend *Zout*, gelijk haren ſcherpen ſmaeck wel uytwijſt, ende hebben derhalven kracht om de *Blauwſchuyt* te verwinnen; van deſelve waſſen ſeer menichvuldig in de ſlooten buyten Dordrecht, ende elders, de groote ende kleyne *Water-kerſſe*.

Water-kerſſe heeft een dicken, langen, ende hollen ſteel; daer aen waſſen veel langachtige ryen van bladeren, van veel byſondere langhwerpighe ronde bladekens vergadert, bruyn-groen van verwe, ende in 't opperſte veel kleyne ende witte bloemkens. Is heet ende droogh al over den tweeden graed, van reuck, ende ſmaeck de *Kerſſe*, ofte *Kers*, die in onſe *Hoven* ghezaeyt, ende onderhouden wert, gantſch gelijk. Helpt, behalven de *Blauwſchuyt*, oock de *Droffel-piſſe*, ende 't *Graveel*. Doctor *Eugalenus* ſchrijft, dat het *Sapin* inſonderheydt helpt de gene, die met eenen de *Slaperigheydt* hebben, te weten, als het *Kruyt* in klaer en loopt water gewaſſen heeft. Doch al te voren is de kracht van dit *Kruyt* voor de *Slaperigheydt* voorgheſtaen by *Rondeletius* teghens *Fernelius*, die door de ervarentheydt bevestigt wert.

Van deſelfde ghedaente, aert, ende kracht zijn de *Coekochs-bloemen*/ oft *Kievits-bloemen*/ die met de *Coekocken*, ende *Kievitten* voortkomen, oock *Kleyne Water-kerſſe* ghenoecht, ende werden met haer liefelijcke, ende blauwachtighe bloemkens in menichte van de *Boerinnen* te koop gebracht. Deſelfde gedaente, kracht, ende aert is in de *Kakette*/ die ontrent Leyden, ende elders in 't wildt waſcht. Dierghelijcke kracht heeft oock *Herich*/ het welck hier alleſins langhs de *Dijcken*, ende *Stads-velten* waſcht, ende een quaet onkruyt in de velden is: als mede *Doſtaert*/ die alleſins aen de *Dijcken* in het wildt opſlaet.

Onder alle de *Blauwſchuyt-kruyden* en iſſer geen gebruykelijker, noch bequamer, als het *Lepel-kruyt*/ ofte *Lepel-bladeren*, ſo genoemt na ſijn blinkende, rontachtige, ende wat uytgeholve bladeren, een

een Lepelken van gedaente niet qualijck gelijcken-
de; als gantsch in smaeck, ende reucke de Kerfle.
Wascht in groote menichte ontrent Amsterdam, en
wert van daer oock versich in andere steden verlon-
den; alsoo bevonden wert, dat de gene die aldaer in
de Hoven ghezaeyt, ende onderhouden wert, ner-
ghens na soo goet en is, als die van selfs uyt sijn ey-
ghen aerde opslaet. Doct^r Forest schrijft groote
kracht bevonden te hebben in 't Water, op het zant
overgehaelt. Ons volck varende na Groenlandt, het
welck uyt enkele klippen bestaet, en alwaer struyk,
noch staeck en is (doch evenwel houts ghenoech
komt drijven uyt Noorwegen, soo dat de gene, die
daer komen, gheen gebreck en hebben, om vuur te
stoken) getuygen, dat tusschen de reten van de steen-
en, gemit met de heete, en salpeterige mist van de
Meeuwen, die haer met groote menichte aldaer
onthouden, by-na niet anders en wascht als *Suyring*,
en *Lepel-bladeren*, van deselfde smaeck, verwe, ende
gedaente, als d'onse, behalven datse wat kleynder,
ende gekronckelt zijn. De Bootsgesellen hier kom-
ende, zijn dapper ghequelt met de Blauw-schuyt,
ende loopen derhalven aen landt, ende eten Salade
(gelijck sy die kruyden noemen) waer mede sy haest
ghenesen, en sonder die middel so hevigh aengetaft
werden, dat sy daer aen sterven. Gelijck bevonden
is in de gene, die hier van onvoorsien zijnde, aldaer
in 't jaer 1634. wilden overwinteren. Voorsichtiger
waren andere leven, die daerna in het Eylandt van
Spiesbergen bleven; dewelcke eerst voor-raet van de-
selfde kruyden gedaen hebbende, die ronts-om haer
Tente leyden, en het Snee daer op vallende, deselve
ge versch bleven, waer door sy haer in gesontheyt
onderhoudende, den geheelen winter aldaer over-
hielen.

Kleynne Goutwe/ofte **Speen-kruyt** heeft rond-
achtige, en blinkende groene bladeren, ende gele
bloemkens, begint in den Maerr uyt de aerde te
spruyten, ende vergaet gantsch in de Mey, so datter
dan niet een bladt af te vinden en is. Het wascht
overvloedigh in het Haeghsche-bosch, aen den
Swijndrechtschen Dijck, als oock meest het geheele
Landt door. Is merckelijck, ende werckelijck heet
en droogh, wel tot in den derden graed, scherp op
de Tong bijtende, bequaem voor de Blauw-schuyt,
het welck de oorfaeck is, dat het de Duytschen
Schor-buyck-Kreuslin, gheheeten hebben.
Sondaitu/ofte *Ros solis*, en anders *Loopigh kruydt*,
is een teer en leeg kruydeken, hebbende luttel, kleyn-
ne, rontachtige uytgheoolde bladekens, wat ruygh-
achtigh, ende rootachtigh, met wat vochtigheyt, en
kleynne droppelkens, als dauw ('t welck de oorfaeck
is van de benaminge) selfs in 'theerste van de Somer,
en op de middagh besproeyt. Het en wast nergens
meerder als in de Hollandtsche Venen. Is heet en
droogh wel tot in de vierde graed, seer scherp ende

wat suyrechtigh van smaeck, vermenght met eenige
t'samen-treckinge. De verwe, en smaeck blijft oock
in 't overgehaelde Water, het welck gout-geel, ende
seer aengenaem in 't gesicht is, gemeenlijck, na het
Kruyt, *Ros solis*, ghenoeemt.

Water-hanen-boet/alsoo genoemt na sijn gesnipte
bladeren, met dewelcke hy de Borer-bloemen, als
oock met de bloemen, gelijck is. Washt in en aen her
water, en op leegh landt, dat dickwils ondervloeyt,
gelijck onder andere, binnen, ende buyten Dijcks op
Dubbeldam. Is mede heet en droogh in den vierden
graed, ja so scherp, dat het bladeren treckt; waer toe
wy het seer bequamelijck ghebruycken moghen in
plaetse van Spaensche Vliegen.

Maer-peper is een kleyn kruydeken, dunne ende
korte steelkens hebbende, aen dewelcke veel bla-
dekens wassen, die seer kleyn zijn, dick, en sappigh,
heeft boven op de steelkens gele bloemkens. Washt
het heele Landt door op oude Mueren, ende Rier-
daken, somtijds oock op d'aerde, ghelijck ick on-
langs gesien hebbe op Dubbeldam aen den binnen-
Dijck, een weynigh voorby de Hof-stede van de
Heer Thresforier *Schouw*. Is mede in aert en kracht
de twee voorgaende gelijck, soo dat het oock, van
buyten opgeleydt zijnde, bladeren kan maken.

Deze drie laetste zijn te heet, en te scherp om in
te nemen; maer is best, dat met het overgetrocken
water, gemenght zijnde onder gemeen water, het
bedorven tanvleyfich gespoelt wert. Waer voor het
by sommige Bootsgesellen mede genomen, en met
groore baet gebruyckt is. Men soude oock mogen
(by gebreck van andere) een weynigh van 't Water,
onder Wey, Water, Wijn, ofte Bier vermenghen,
ende soo in-drincken.

Dewijl de voorgaende oock meest allegader heet
ende scherp zijn, soo moet wel gelet werden, datse
niet te veel, ofte alleen, maer met *Suyring*, oft ande-
re verkoelende Kruyden, ende met Wey ingegeven
werden. Staet mede wel te letten, datmen deselfde
niet (gelijck nochtans door de banck geschiet) en
koockt, maer het Sap perst uyt de groene blade-
ren, ende sulcks met Wey, ofte Wijn na ghelegent-
heydt, vermenght. Want alsoo deselve haer
meeste kracht hebben in een salpeterachtighydt,
ofte vliengt zout (ghelijck de Chymisten dat noe-
men) soo vervlieght het selve meestendeel in her
koken, ende ten deele oock in het drooghen: maer
blijft gheheel in het uytgheperste Sap, ende de *Con-
serven*, die ghemaectt konnen werden, en ghereedt
ghehouden om des winters te gebruycken: het zy
alleen, ofte met wijn uytgeperst. Doct^r Forest prijft
seer sijn *Syrop* uyt Sap van *Beke-boom*, ende *Lepel-
bladeren*, met *Suycker*: dan deselfde dient eerst met
water hoogh gekoockt, ende dan het Sap daer on-
der gemengt, ende niet (ghelijck hy doet) t'samen-
gekoockt: eveneens gelijck de beste Apothekers de
Syrop

Syrop van Violen maken. Dan soude evenwel beter houden het sap alleen, als met Suyccker gemengt: also deselvige te veel gebruyckt zijnde, verstoppinge, ende opswellinge in de Lever ende Milt veroorsaect. Dan dewijl men het versch sap in de Winter niet wel hebben en kan, so machmen voor die tijdt alleen de Syrop gebruycken. Maer alsoo de rauwigheyt van het sap oock in de Maegh rauwigheyt soude kunnen veroorsaken: soo en is niet beter, als dat de ghene, die een swacke Maegh hebben, het Water drincken, het welck door het overhalen, sijn rauwigheyt verliest, ghelijck *Eugaleus* beveelt, ofte somtijds des morghens een roomer drincken van *Alssen-wijn*, daer by gedaen zijn de wortels van *Paerde-bloemen*, ende *Patich*, de bladeren van *Agrimonye*, *Bruyn-beyligh*, en *Bocx-baonen*. En de Maegh kan van buyten gectreken werden met Olye van *Alssen*, ende *Bruyn-beyligh*. Men kan oock het Water uyt de Kruyden groen, en gelsampt, op 't zant, ofte in een badt, sonder ander water, overhalen. Maer stercker is de Geest, die door dickwils overhalen van de Waterigheyt gescheyden, en vol vliegent zout is. Waer van een halve lepel met Wey, Bier, ofte Wijn kan ingegeven werden.

De grove, ende Blauw-schuytighe vochtigheden aldus bereydt ende ingheroemt zijnde, moeten afgeset werden. Ende alsoo onmogelijk is, so grooten menichte in een, ofte weynigh reysen te ontlasten, ende insonderheydt, om dat de Blauw-schuyt door stercke Purgatien niet verlicht, maer veel eerder geterght werdt, ende daer op beswaert: soo salmen de Vochtigheden allencxkens, ende met sachte middelen door den Kamer-gangh quijt maken, en tusschen beyde al gebruycken de verhaelde Geneesmiddelen, die uyt bysondere aert de quaetaerdigheyt van de Blauw-schuyt tegen zijn. Ende alsoo de stoffe van de Vochtigheden niet van een wesen is, so moeten de Bereydende kruyden daer onder gemengt werden. En na het gebruyck van deselvige, alle acht ofte veerthien dagen wederom al sachrijens gesuyvert, met Inlantische kruyden, in 't 3. Cap. van de *Inleydinghe* vermeldt, ofte die hem by het oude wil houden, kan deselvige vinden op 't twaelfde Capittel van het eerste Deel.

Ten laetsten, alsoo door het toe-vloeyen van de bedorvene Vochtigheden, en Dampen, het *Ingewant* verzwackt wert, insonderheydt, Milt, Lever, Nieren, ende Maegh, als mede Herte, Longen, ende Herstennen, die daer oock een quade gestaltenis uyt-treken: soo is nootzakelijck, dat by de gemelte kruyden gedaen werden de gene, die soodanige deelen kunnen suyveren en verstercken, ghelijck de Inlantische daer van aenghewesen zijn in 't laetste Capittel van de *Inleydinge*.

6 Na dat wy verhaelt hebben hoe, en door wat Middelen de Blauw-schuyt in 't gemeen verjaeght

wert, en dat deselve veel Sieckten en Toevallen onderworpen is, die noch yet bysonders van doen hebben, soo is nootwendigh, dat wy het selfde nu vervolgens aenwijfen.

Voor-eerst, als by de Blauw-schuyt vermengt is *Kort-ademheyt*, ende benaertheit op de Borst, dan moeten by de Blauw-schuyt middelen gedaen werden, die de Borst openen, ghelijck onder onse *Hierlandtsche* zijn, *Duyvels-beer*, *Houf-bladeren*, *Lonben-kruyt*, ofte andere, in 't laetste Capittel van de *Inleydinge* vermeldt.

Het sacht, en verdorven Tant-vleysch werdt genesen door Middelen, die kracht hebben om te suyveren, de bedervinghe te wederstaen, als oock wat t'samen te trecken, en op te droogen. Hier toe moghen Spoel-waters ghemaectt werden uyt Water van *Penningsh-kruyt*, *Lepel-bladeren*, ofte diergelijcke, ofte het sap van deselvige, gemengt met het vriede-deel van Water, ofte wat minder, van sap van *Sondaauw*, *Meur-peper*, ofte *Water-banen-voet*, daer by doende wat *Honigh van Rosen*, ofte *Honigh-azijn*. Hier toe kan mede dienen het af-sietfel van *Varen-wortels*, *Ganseric*, *Geruwe*, *Peerde-staert*, *Verckens-gras*, en diergelijcke: doch moet altijt wat bykomen, 't gene eygentlijck den quaden aert van de Blauw-schuyt wederstaet. Tusschen beyde machmen oock het Tant-vleysch strijcken met de voorschreven *Sappen* onder *Honigh* gemengt.

De *Slacken* verdwijnen gemeenlijk van selfs, wanneer maer op het binnenste wel gelet werdt. En als sulcx niet ras genoegh en geschiet, so machmen deselve betten ofte stoven, met de verhaelde Wateren, en daer onder doen 't af-sietfel van *Camillen*, *Byvoets*, *Alssen*, *Perffen-kruyt*, en diergelijcke. Na het Stoven, kan men strijcken met een salcken, ghemaectt van *Verckens-reusel*, *Versche Boter*, ofte *Mey-boter*, ende het Sap van de gemelte Kruyden.

In de Blauw-schuyt is dickwils soo groote *Pijn* in den Buyck, dat hy schijnt te scheuren, ghelijck oock wel in 't Buyck-vlies gebeurt is, waer van den naem *Scheurbuyck* komt. Als deselve niet tijdigh op en hout door Blauw-schuytige genees-middelen, dan machmen daer toe gebruycken een Clysteer van het Af-sietfel van *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Bilsen-kruyt*, *Glas-kruyt*, *Camillen*, *Meliloten*, in soete Melck gekoockt, en daer onder wat versche Boter vermengt.

Wanneer de *Pijn* in de beenen komt, so machmen deselve stoven met het verhaelde af-sietfel, ofte (als het dieper moet gaen) deselve houden over den damp van een hooge pot, daer ontrent een gloeyende key, ofte straet-steen in leyrt, en opgeoren is een lepel ofte twee sap van *Lepel-bladeren* met *Wijn*, ofte *Azijn* uytgeperst. Daerna dient over de pijnlijcke plaets geleydt een Pap van *Gerste-meel*, poeyer van *Camillen*, en *Bilsen-kruyt*, in Melck gekoockt, en met *Room*, ofte *versche Boter* gemengt.

De

De Blauwſchuyt ſchiet oock op andere plaetſen, en vermengt haer met de Gicht, in welke gelegentheyd niet beter en is, als des morgens te drincken een glas *Aiſſen-wijn*, ofte *Aiſſen-bier*, daer de bladeren van *Bock-boonen*, *Byvoet*, ende *Gerard* op geſtaen hebben.

Het ſelve is oock dienſtig in Bevingh, Geraecktheyd, en Treckingh der Leden: ende van buyten, de verhaelde Stovingh, ende Pap voor de Stijvigheyt.

Van het *Braken*, dat de Blauwſchuyt ſomtjts overkomt, ghetuygh *Dr. Eugalenus*, dat de Siecken van Melck, en 't gene van Melck gemacckt werdt, (daer ſulcx in andere gelegentheyd van Sieckten, de Maegh noch meerder verſwackt) beter varen, als van ſalmen-treckende, en verſterckende middelen. Want deſe houden de quaet-aerdige vochtigheden in de Maegh: maer de Melck verſacht hare iſcherpe hoedanigheyt.

Wanneer in de Blauwſchuyt eenighe *Buyck-loop* valt, die en dient niet geſtop: want daer door ſouden de Siecken in de uyerſte benautheyd, en engborſtigheyt vervallen, waer op mede dickwils het Water, ofte diergelijcke ſoude volgen. Hier toe is bequaem den *Aiſſen-wijn* met *Penning-kruyt*.

Sommighe krijgen by nacht grooten *Brandt*, dewelcke haer dienen te wachten van de Kruyden, die gheheel ſcherp zijn, maer alleen te ghebruycken de wortels van *Paerde-bloemen*, *Agrimonye*, *Suyring*, *Schapeſuyring*, *Coekoeks-broot*, *Penning-kruyt*, ende diergelijcke. Het welck oock plaets heeft in Blauwſchuytighe Binne-koortschen.

De harde *Gefwellen* werden verſacht met een Stovingh, ofte met Pap van *Wortel van Witte Wijngaert*, *Wael-woreel*, *Aiſſen*, *Stinckende Gouwe*, *Speen-kruyt*, *Glas-kruyt*, ende *Kruym van Witte-broot* in ſoute Melck ghekoockt.

Tot de *Gefwellen* (die de Peſtige gelijcken) ghebruyckt *Eugalenus* een Pap van *Aiſſen* onder verliche *Eyeren*, die den ſelfden dagh geleyt zijn, met doyer, wit, en ſchael geſtampt, en ſo kout op-geleyt. Daer toe maect hy oock een ander van *Camillen*, *Meliloten*, *Glas-kruyt*, *Maluwe*, *Witte Maluwe*, *Bingel-kruyt*, ſacht gekoockt, ende daer dan by gedaen meel van *Lijnſaet*, en *Gerſte*, met *Honigh*, en *Olye van Roſen*.

Als de ſcherpe Vochtigheyt in-eet, ende de *Sweeringe* veroorſaect, ſoo ſalmen deſelve ſuyveren en heelen met *Beke-boom* in hier gekoockt, en tweemaal daeghs op-geleyt. En als ſy te leet vervuylt, of verouderd is, ghebruycken met plockſel, een Salfken van ſap uyt *Lepel-bladeren*, *Stinckende Gouwe*, *Geruwe*, met rauwen *Honigh* gemengt. Dient het noch ſtercker, ſo mach men nemen 't ſap van ſcherper Kruyden. Boven over kan geleyt werden, een blat van *Wegbre*. Een blat, of een ander, in 't laetſte vande *Inleydinge* vermelt.

Tot de *Rooſ* is bequaem *Vlier-water*, met eenen dubbelden doeck warm gebet, en op-geleyt.

Her Water, dat hem ſomtjds onder de Blauwſchuyt vermengt, en moet met geen ſtercke middelen afgedreven worden: maer vergaet veeltijts alleen met de gene, die openen, ende dun maken, gemengt onder Blauwſchuyt. Want de verſtoptheyd geopent, ende de quaetaerdigheyt verbeterd zijnde, verdwijnt de geſwollenheyt. Ende ſulcx niet geſchiedende, mach de Waterigheyt met *Vlierſacht-jens* afgeſet worden.

Op een hevige, en langhduerige Blauwſchuyt, volghet ſomtjds door gebreck van goet Bloet, een Witeringe, waer toe niet beter en is als *Gezen-melck* terſtont als ſy gemolcken is, gedroncken; inſonderheyt, als onder haer voer wat van de Kruyden gedaen zijn, die door eyghenheyd de Blauwſchuyt overwinnen: als mede een *Colijs* van een *Hoent*, en *Kalfs-vleyſch*.

7 Dewyl de Blauwſchuyt beſtaet uyt grof ende bedorven bloet, ſoo moet foodanigen Maniere van Leven waerghenomen worden, dewelcke het ſelve mochte verbeteren, ende goet bloet voortbrengen. Daer toe ſtrecken de ſes Niet-natuurlijke dingen.

Voor eerſt dient des morgens den mont geſpoelt, ende de tanden wel gewaſſchen, ende dan moer geſchouwt werden een kouwe, vochtige, beſlotene, onſuyvere, ſultige Lucht, gelijck hier voor geſeyt is, dat de Blauwſchuyt helpt veroorſaken, en geſocht een die warm, droogh, dun, ſuyver, open is; ofte als men foodanige niet hebben en kan, dan machmen deſelve door de konſte ſo toemaken, gelijck in de *Schar der Gefomtheyt* beſchreven is.

Even eens moetmen hem oock wachten van ſpijſe, en Dranck, die grove, en verdorvene vochtigheden, ende dienvolgende de Blauwſchuyt verwecken, hier voor in 't 2. Capittel aengewelen. In tegendeel dientmen te ghebruycken Spijſe van goet voedsel, licht te verteren, en van aert en krachten dun te maken, openen, ſuyveren, en her rijsen te helpen. Onder foodanige zijn *Hoenderen*, *Calcoenen*, *Conijnen*, *Perdrijsen*, *Snippen*, *Lijſters*, *Vincken*; als oock *Schape-vleyſch*, *Kalfs-vleyſch*, *Oſſen-vleyſch*. Het welck, niet oudt zijnde, als oock *Schape-vleyſch*, wel acht daghen in 't ſout mach ſtaen, waer door de overtollige vochtigheyt verteert wert, en dan met *Maſtaers* (die mede doet rijsen) gegeten. Dan men ſoude niet gelooven, hoe veel de verſtigheyt hier doen kan. Sulcks de Zee-varende luyden wel wetende, niet als na verſinghe haken. Het welck oock de oorſaack is, dat in onſe ſchepen, die na Ooſt-Indien varen, geſtadigh een deel levendige Verckens gehouden werden, die aldaer voort-ſeitende, goet voetsel voor de Maets geven. Die het Speck verſch (daer het geſoute, en gerookte Blauwſchuytigh is) et ende, haer lichaem voor de Blauwſchuyt bevrijdt houden: gelijck het ſelve oock, als het niet te vet, oft te out en is, gepreſen wert van *Hippoc. 4. acut*. Den *Huts-pot* machmen ſtoven met *Suyringh*, *Lepel-bladeren*, *Beke-boom*, &c.

Oock een *Kiecken*, om te braden, daer mede vollen.

Het Vleysch is hier bequamer dan Visch, en onder deselve Zee-visch argher als Rivier-visch, welckers sauce sal wesen *Peper-wortel*, ende waer van de beste zijn *Baers*, *Snoeck*, *Posch*, *Salm*, en diergelijke, te sien in den *Schat der Gesontheit*. Suycker, ende soetigheyt (alsoo het verstoppinge maect) en dient niet veel gebruyckt.

Is mede goet somtijds een Salaet te maken van *Water-kerffe* (die daer toe meest in't gebruyck is) of d'ander *Blauwschuyt*ige kruyden: dan anders is den *Azijsch gantsch* ondienstigh.

Den *Drack* moet klaer, ende helder zijn, gelijk wel-bestelt, ende ghehoft *Bier*, *Rijnschen-wijn*, ofte *Moefelaer*, als mede *Alfsen-wijn*, ofte *Alfsen-bier*, daer wat ghedrooghde *Bocx-boonen* op gheitaen hebben: waer mede alleen verscheyde genesen zijn. Is mede goet, insonderheyt wanneer het Lichaem te veel ghesloten is, *Suyre Wey* te drincken, het zy alleen, ofte met de gemelte Kruyden: gelijk oock *Geytemelck*, hebbende goet voedsel, ende dat de *Lever* kracht geeft.

Het Lichaem moet niet veel (als onsuiver zijnde) maer alleen matelijck *ghcoefficient* worden, gelijk met *Wandelen*.

So moet oock *Slapen* en *Waken* wesen.

Het Lichaem en dient niet al te ghestopt, insonderheyt niet het *Speen*, voor de gene die daer aen vast zijn.

Vreesse, en droefheydt (als oorfaeck gevende tot *swaermoedigh* bloet) moeten gantsch gheschouwt werden.

Het XIII. Capittel.

- 1 *Sucht*, ofte *Ongedaenheit*.
- 2 *Water*, ofte *Water-sucht*; *Haer benamingen*,
- 3 *Onderscheydt*,
- 4 *Oorsaken*,
- 5 *Ken-teyckenen*,
- 6 *Voor-teyckenen*,
- 7 *Geneesinge*,
- 8 *Maniere van Leven*.

Als de *Blauwschuyt* lange duert, dan wertse gemeenlijck vergeselschap met *Sucht*, ofte *Water*, waer van de *Sucht*, in't *Griecks* *Cachexia* genoemt, het begintfel is, gelijk *Paulus* spreeckt, ende als een voorganger, gelijk *Avicenna*, van het *Water*. En is niet anders als een algemeene ongedaenheit van't gantsche Lichaem, welckers huyl bleyck, en valuwe wert, het vleysch sacht, ende bol, even-eens (als den *Arabischen Serapio* seer aerdigh spreeckt) een gere-

sen deegh; spruytende uyt quaet *Voedsel*, dat de *Lever*, ende het ander *Ingewant* daerna toe senden.

2 Wanneer de *Oorsaken* van *Sucht* by-blijven, dan wert sy *Water-sucht*, ende vervolt het *Vleysch*, ende *Huyt*, ofte oock den *Buyck* met een *Waterige* vochtigheydt, waerom dit ghebreck in verscheyde *Talen* na het *Water* sijn benaminghe heeft. De *Grieken* noemen het *Hydrops*, *Hyderos*, ende *Hyderiasis*, de *Romeynsche* *Plinius* oock *Hydropisis*, waer van komt het *Italiaensch* *Hydropisia*, het *Francoys* *Hydropesie*, het *Spaensch* *Idropisia*, ende het *inghetrocken* *Enghels* *Dropfie*. Op deselve wijze heet het by ons *Water*, ofte *Water-sucht*, gelijk by de *Hooghduytschen* *Wasser-sucht*.

3 Ghelijck daer drierhande verteringhe van *Voetsel* in ons *Lichaem* is, so maken haer *Gebreken* ons drierley *Water-sucht*. De eerste, die in de *Maegh* geschiet, veroorsaekt de *Tympanites*, ofte het *Bom-water*. De tweede in de *Lever*, verweckt de *Ascites*, welcke eyghentijck den naem van *Water* alleen roekomt; als zijnde een vergaderinge van *Water* in 't holligheydt van den *buyck*, tusschen het *buyck-vliesch*, *Net*, ende *Darmen*, waer door den *buyck*, als een *ton*, opswelt. De derde in de *Aderen*, en door 't gantsche *Lichaem*, brengt aen de *Leucophlematis*, ofte *Wit-slijmerigh-water*, stekende tusschen *vel*, ende *vleysch*, en daerom by de *Grieken* *Anasarka*, en by de *Romeynen* *Aqua intercus* genoemt. Maer hier moet wel aangemerckt werden, dat selden, ofte nimmermeer dese drie soorten van *Water* alleen, en suiver: maer meest, ofte altijd onder malkander vermenght zijn, altemet de eene met de andere, altemet alle drie te samen; dan elke neemt den naem van het ghene, 't zy *Wint*, *Water*, ofte *Slijm*, de overhandt over de andere oorsaken heeft, ofte het meeste toebrenght.

4 Wy sullen nu hare onderscheydt gaen aenwisen uyt het onderscheyt der *Oorsaken*. De naeste staet in quaet, ende onsuiver *bloet*, meest *rauw*, *slijmerigh*, ende *waterachtigh*, daer somtijds eenighe *Swarte*, ofte *Galachtighe* vochtigheydt onder vermenght is, het welck de oorfaeck is, dat de *verwe*, van sodanige somtijts *valuwe*, ofte *bruyn* is, somtijts na den *gelen* treckt, maer meestendeel bleyck valt. Dese onsuiverheydt komt door gebreck van het *Ingewant*, daer het *bloet* tot voedsel van 't *Lichaem* gemaect wert, te weten, *Lever*, *Milt*, *Nieren* (in't 14. Cap. n. 5. aen te wijzen) *Aderen*, als in deselve *Ongematigheydt*, *Verstoppinge*, *Hardigheydt*, ofte *bedervinge* is, en daer door in plaetse van *bloet*, een *Waterachtighe* vochtigheydt voort-gebracht wert, die wel door het geheele *Lichaem* tot voetsel van alle de *Deelen* gevonden wert, maer aen deselve niet vast vereenigt, als door haer *ongematigheydt*, deselve, als goet *bloet*, niet gelijk zijnde, en derhalven sodanige *Deelen* doet bol opswellen. Hier toe helpt veel een *koude*, ende

ende *vochtrighe Maegh*, dewelcke oock goet voedtsel quaet maect: als mede veel *koude ende vochtrige Spijse*, komende in een *swacke Maegh*. Want de eerlste Verteringe niet wel gedaen zijnde, ende werdt door de tweede, noch de derde niet verbeterd. Soo sterf de wijf-gerige *Heracitus* van't Water, dewijl hy levende op de Bergen, niet als *Moes*, en *Groente* en at, gelijk *Lacirius* in zijn leven getuygh: ende hy, die de ellendigh eyt der Menschē leven, met tranen gestadigh vertoonde, werde door 't tranen uyt de Lever van 't ellendigh leven verlost. Hier toe doet mede *koude, vocht, ende quade Lucht*. Alsoo verhaelt *Polybius* in 't 3. Boeck van zijn Griecksche historye, dat de Krijghsknechten van *Carthago*, onder haren Velt-Oversten *Hannibal*, in Italien overwinterden, en aldaer kou, en veel ongemack uytstonden, en daarna noch Moerasfige plaetsen doortreckende, so paerden, seyt hy, als menschen in Sucht vervielen. Dese wert oock verweckt, als gewoonlijcke *Ontlastinge* verstoppt, en ophoudt, ghelijck het *Speem*, ofte *Sonden*, waerom vele *Maeghden*, die wat over haer tijt gaen, dit gebreck ('t welck de Françoyschen in haer Tale *Les pastescouleurs* noemen) seer onderworpen zijn. So verhaelt oock de Grieksche History-schrijver *Dion*, dat de Keyser *Trajanus*, uyt gestopt Speem, in Water-sucht verviel, daer hy van storf: de natuerlijcke warmte, door overvloed van dat grof, ende onsuiver bloedt verstickt zijnde. In tegendeel veroorsaect het uyt te vele *lofinge*, waer door de natuerlijcke warmte vervlyecht, ende dien-volgende de Lever, ende 't ander Ingewant verkout, ende verslapt werden. Soo lesen wy by den gemelten *Dion*, dat de Keyser *Adrianus*, door seer veel bloedt te losen, van het Water gestorven is.

Dese Oorsaken, als sy niet sterck en zijn, ofte niet te langh aen en houden, dan verwecken se enkele Sucht; maer toenemende, de Water-sucht, die wy *Wit-slijm-water* genoemt hebben, verschillende alleen van malkander in groote, ende sterckte van oorsake.

Maer het rechte water, ofte *Afcines*, heeft hier benevens oock een ander oorsaek, te weten, een *Openingh* der Deelen, ofte Vaten, in dewelcke de *Vochtigheiden* besoren werden. Ende al is 't, dat dit gevoelen van *Fernelius* reghenghesproken werdt door *Massarius*, *Augenius*, *Sennertus*, en andere, heeft nochtans zijn steunsel in de Ervaringe: gelijk ick in sommige Lichamen gesien hebbe de Lever, in sommige de Milt, soo hart en droogh, als of sy gebraden waeren geweest, het welck insonderheydt in de *Dronckmaelius* schrijft (in welck ghevoelen *Cordaus* oock is) eenige (hy verstaer den Arabischen *Avicenna*, en die hem navolgen) eenen groven misslagh te begaen, stellende, dat het water in den Buyck leect door eenige nauwe, en onsenlijcke wegen; daer in heeft

hy ongelijck, alsoo niet altijd noodigh en is, dat de Lever, Milt, ofte Nieren, door drooghte, sweringe, ofte yet anders scheuren, en een merckelijcke openingh hebben, waer door het water dan uyt-loopt: maer kan oock door onsenlijcke gaetjens allenckens uyt-zijpen, ende also metter tijdt de holte van den Buyck vervullen, ende op doen swellen: gelijk dit wel tegen den gemelten *Fernelius* beweert wert, by de ervaren Genees-meesters *Iacchinus*, *Mercurialis*, *Massarius*, *Saxonia*, *Castrensis*, *Spiegel*, ende andere. Dan dese ghelooven, dat het water op die maniere meest groeyt; maer ick hebbe bevonden door Ontledingē van verscheide Lichamen, die van het water gestorven waren, dat de oorsaek by den treffelijcken Genees-meester *Fernelius* by-gebracht, meest plaets heeft. Het welck oock bevestigt werdt van den, niet minder in 't Ont-leden, als in de Geneeskonste, ervaren, ende seer gelukkigē, gelijk sijnen naem mede bracht, en ick oock in zijn huys te Basel gesien hebbe, *Felix Platerus*. Dese, al staer hy toe, dat het water oock door verholē wegen kan als door sweeten, ende ghekleynt werden in den Buyck: schrijft evenwel 3. *Prax.* 1. 3. by hem ondervonden te wesen, dat het dickwils komt, door openingh, insonderheydt van scheuringh in het vleysch van Lever, ofte Milt; alsoo de *Wey* in 't bloet de vaten van de Poort, ende Holle-ader daer door gaende, ende deselve op-spannende, haer van het vleysch doet scheyden, en aldaer dan enige *Blaesjens* verweckt. Dit komt de gene over (gelijck *Fernelius* wel seyd) die langh aen de *Gele-sucht* ghegaen hebben, en die met een harde Lever, ofte Milt gequelt zijn: waer door 't vleysch in dit Ingewant uyt drooghte scheurende, van een wijckt, en het bevangende *Vliesjen* berst; soo dat de *Wey* niet langher tegen gehouden kan werden, maer uyt-leect, even-eens ghelijck de *vochtigheyt* uyt een pot, die ondticht is. Dese oorsaek is oock aangemerckt by *Hippocrates*, als hy in de 55. Kort-bondige Spreucke van 't 7. Boeck seyt: Dat in de gene, die de waterige Lever uyt-berst, den Buyck met water vervult wert. Maer als alleen het *Vleysch* splijt, ende het bekleedende *Vliesjen* in sijn gheheel blijft, dan werden daer vele kleyne *Blaesjens* verweckt, gelijk *Platerus* in een Aep schrijft gesien te hebben, en men dickwils bevindt in de Lever van de *Ossen*, ende noch meerder, in de *Schape*, (waer van wy de reden gegeven hebben in den *Schat der Ghesontheyt*) dewelcke, door de menighe van de aendringende *Vochtigheyt*, openberstende, het water in de holligheyt van den Buyck doen loopen. Dit wert te vergeefs berispt van den gemelten *Augenius*, voorslaende, dat het door-breken van 't water, niet en beteyckent droogte van de Lever, maer *vochtigheyt*: want de Lever kan wel gantsch droog in haer selven wesen; en evenwel met de *vochtigheyt* van 't water beladen zijn; gelijk dat zout is, en gemeenlijk geel.

geel, ende als loogh. Het gebeurt oock somtijts, dat niet alleen de Lever, maer oock Milt, Nieren, Blaes, Lijf-moeder, ende al wat in den Buyck is, vol van so danighe Blaessens zijn, gelijk de voorgemelte *Cordans* getuyght door de ont-ledinge gevonden te hebben, soo dat het getal van die Blaessens over de acht hondert was. Niet minder vreemt en is 't, dat ick gesien hebbe in een ander Vrouw, aen een *Mola*, ofse klomp Vleysch uyt de Lijf-moeder. Dese hebbende neghen maanden aen malkanderen gegaen, aen de Vloer, vloeden somtijts, ende insonderhey op 't laetste, met swellinghe van de Borsten, in den Buyck, die geheel dick ende hart was, groote treckinghe, ende meest onder na de Lijf-moeder. Ingenomen hebbende eerst een scrupel *Extr. Catholicum*, met eenige asen *Gutta gammau*, werde weynigh Water quijt, evenwel met groote qualijckhey. Onder-russchen van een Apozema ghebruyckende, roerde in 't laetste roemerken een vierendeel-loot *Gialappa*, waer van sy, met weynigh qualijckhey, veel Waters loofde. Maer 't ghene haer al de verlichtinge by-bracht, was, dat sy quijt werden een stuck Vleysch, wegende ruym drie pont, vol van Bellen, die geheel dun van Vliesch waren, ende vol Water gespannen. Waer na den Buyck allencxkens versacht, ende de Vrouwe ghenesen is. Dit was veroorsaect uyt een vervuyde Lijf-moeder, en menigthe van kout, ende waterigh Bloet, zijnde de natuerlijcke wermte, door den langhduerigen Vloet, veel vervlogen. Maer als de Lever, ofse Milt soo verdroogen, dat sy in-krimpen, en ten laetsten van een splijten, sulcks en komt uyt geen koude, maer een *Heete oorsaek*, blijckende niet alleen uyt den grooten *Dorst*, ende uyt het *Roode water*: maer dat het foodanige meest overkomt, die lecker etende, veel sterck *Ghekynde Spijs* ghebruycken, ofse *stercke Wijnen*, en *Brandewijn* drincken. In welck leven langh volhardende, haer Inghewant komt, als drooge aerde, van een te scheuren, en also het Water te veroorsaken. Het welck mede veroorsaect werdt, door een *Sweringh*, ofse *kleyne Wonde* (want een groote doet terstont sterven) in de Lever, ofse Milt.

Is oock ondervonden, dat oock sonder letsel van Lever, of Milt, het Water alleen veroorsaect werde door de *Nieren*, te weten, wanneer deselvighe door eenige Steenen komen te sweren, het zy dat de *Etter*, door de verstoppinghe van de Water-pesen, te rugh gedreven wert, en al het Bloet besmet, gelijk *Sennarius* schrijft; en wy in 't volgende Capittel met een exempel uyt de Ont-ledinge sullen bevestigen; ofse, dat het Vleysch van de Nieren, door de scherpighey van de Steenkens, ofse de veelte des *Etters*, door-gegeten wert, en also het Water in den Buyck laet loopen, ghelijck mede in 't gemelte Capittel sal aengewesen werden.

Het *Bom-water*, dat de *Gricken Trommel-water* (als

den Buyck, ghelijck een *Trommel* rommelende, en op-spannende) ende sommighe Oude *Droogh-water* noemdén, werdt veroorsaect door *Wint*, die in de holligheydt van den Buyck besloten is, spruytende uyt *swacke Teringe*, en *Rauwighey*, waer van hier voor in 't Capittel van 't Colijck breeder gehandelt is.

5 Wy komen nu tot de *Ken-teycken*, ende voor eerst van 't eerste, te weten, de *Sucht*. Dese wert be- kent uyt de *Valuwe*, ofse *Bleycke Verwe* van het Aen- gesicht, *Bollighey* van 't selfde (insonderhey aen de Oogen) en 't geheele lichaem, dan meestendeel aen de Voeten, somtijts oock aen de Handen. Want Handen, en Voeten zijn alderverste van 't Herte ge- legen, en derhalven koutaerdigh van aert, als oock om datse met weynigh Vleych bekleet zijn, ende meest bestaen uyt beenen, kraeckbeenen, zenuwen, en banden. Maer de Voeten zijn dit swellen meest onderworpen, om dat sy, in 't onderste van 't Lichaem staende, het sacken van de Waterige vochtigheden lichtelijck ontfangen, 't welck insonderhey 's avonts, en als het Lichaem wat vermoeyt is, ghespeurt kan werden. Dan des morgens zijns gemeenlijck wat gesloncken, door diense des nachts recht uyt ge- legen hebben, ende oock warmer geweest zijn. Het Aengesicht, en Wangen, voornamelijck de Oogh- schelen, als sacht ende teer zijnde, ontfanghen oock lichtelijck de Waterige vochtighey. Dan om dat sy haer oock door het geheele Lichaem verspreyt, soo is 't selve gantsch *traegh* en *loom*. Den *Lust tot aten* be- gint mede allencxkens af te nemen.

Dit beswaert alle gader in 't vermeerderen, ende toenemen van de Oorsaken, ende dan laet het tot een soorte van Water-sucht, die wy *Wit-slijmigh water* genoemt hebben, in 't welke 't gantsche Li- chaem gheswollen is, soo dat het, insonderhey aen de Voeten, met de vinger gedruckt zijnde, een hol- ligheydt laet staen. Het *Water* is wit, bleyck, ende rauw. Den *Adem* kort: waer by dickwils een langh- same *Binne-koortsche* komt. Ende vorder gaende, swelt oock het *Gemacht*. Het welck insonderheydt plaetse heeft in het rechte *Water*, alwaer het som- tijts dicker werdt, als een hoof, ende dan spannen oock de Beenen soo dapper, als het Water van selfs in menigthe daer uyt zijpt, soo datter geheele plas- sen onder leggen. Als het Lichaem van d'ene zijde op d'ander verleyt wert, dan en voelen sy niet alleen rommelingh, maer oock het drijven van het Water. En daer den Buyck dick is, vergaet het geheele Li- chaem, ende werdt hoe langer hoe magerder. De *Pols* is kleyn, slap, en rasch. Het Water is meesten- tijdt weynigh, ende root: daer van gheeft ons den Arabischen *Avicenna* tweederley redenen. Eerst, om dat weynigh Water lichtelijck geverwet werdt; ten anderen, om dat, als de *Teringe* in de Lever bedor- ven is, de vuygheden niet genoegh en konnen ge- scheyden werden. Waer over hy oock, ende hem volgende

volgens den Italiaenschen Geneesmeester *Massarius*, berispt de gene, die, uyde roodigheyt van 't water, oordeelden van de hitte der Water-sucht. Dan dat berispen is te onrecht; also de Hitte hier uyt het Roode water wel genomen wert, en 't gene dat noch in den Buyck blijft, is meestendeel hoogh-gel, en brack, gelijk oock den Dorst wel uytwijft. Het is weynigh om dat het eenen anderen loop genomen heeft, te weten in de holligheyt van den Buyck. By het groeyende water wert den Adem mede kort, met zulcken benaetheyt, dat den Siecken schijnt te zullen stikken, als hy niet recht over-endt en sit. Want keggende wert het Middel-rift, door het water te seer gedruckt, behalven datter oock een deel in de Borst zijt. Leckt mede somtijts in de Lijfmoeder, gelijk de meer-gemelte *Fernelius* getuyght, van een Vrouw, die tegen de tijt van haer stonden door de Lijfmoeder zoo grooten menigthe van water quijt werde, dat al het swellen van den buyck binnen twee dagen slonck; en 't gene de naeste maent wederom aengroeyde, op dezelve manier wederom loosde. De Teycken en van *Lever, Milt,* ofte *Nieren*, werden op haer bysondere plaatsen aengewezen.

Hier is een weynigh by te doen van het *Bom-water*, zijnde meest wint, en maect derhalven veel rommeling in den Buyck, die hy ook opblaest, en met de vingers wat gerocht zijnde, geeft geluyt als een trommel, of blaes vol wint. Dan de uyterste Deel, of het ander lichaem en is zo niet gespannen, als in 't ander Water.

6 De *Sucht* is in 't eerste wel te genesen: maer zulcx versuymt zijnde, verandert in de soorre van Water, die in 't *Guecx*, den naem heeft na sijn oorsaek, te weten wit Slijm, het welck evenwel noch minder gevaer heeft, als ander water. Want de Slijmerige vochtigheyt, die over en door 't geheele lichaem verspreyt is, kan noch ten deele verteert werden, en komt nader den aert van 't Bloet, als de weyachtige, en waterige vochtigheyt in 't rechte water, ofte de wintachtig-hardigheyt, ofte bedervinge van *Lever, ofte Milt,* en daer den *Hoest* toeslaet, dan is 't meest ongeneeslijk. Wanneer de *Beenen*, ofte het *Gemacht* zoo swellen, datze van zelfs doorbreken, daer op volghet gemeenlijck het *Kout* vuur, en ten laetsten de *Doot*: gelijk oock als 't water komt, door openingh van *Nieren*, ofte 't ander *Ingewant*. Het *Bom-water* is mede seer sorgelijck, insonderheyt als het wat lang geduurt heeft.

7 De *Geneefing* moet slaen op de *Oorsaken*. Derhalven als de *Maegh, Lever,* of het ander *Ingewant* verkout is, dan dient het zelve verwermt, en versterckt, met zodanige Middelen, als hier voor 't sijner plaetse zijn aengewezen: ondertusschen oock het *Slijm*, wel bereyt zijnde, en het *Water*, afgeset door het gene beschreven is in 't 1. Deel op 't 12. capit. Sulcks en dient niet sevens, of in een reys, maer allencxkens gedaen, om de krachten te behouden. Doch al wat hier

(2. Deel.)

voordeel by kan brengen, moet in 't beginzel gedaen werden. Anders doen ook de beste Middelen niet met allen, en behalven, datse weynig van de sieckre wech-nemen, verminderen de krachten. Seer wel seyt derhalven de Poët *Persius* in sijn 3. Schimp-dicht:

*Elleborum frustra, cum jam curis agra tumebit,
Pescentes videas, vententi occurrere morbo.*

Om het rechte water wech te nemen, komt seer in achtinge een Opening in den Buyck te maken. Dit is certijts gedaen een weynig onder den Navel, ter zijden, om de draeyen van de Spieren niet te raken, en aen de ander zijde van het beschadigende Deel. De treffelijke ontleder, en geneesmeester *Andr. Laurentius* 6. *An. qu.* 9. en mispriijt dese openinge niet, maer meent datze gevoeglijcker kan geschieden midden in den Navel. En daer toe brenghet by de volgende Ondervindingen, en Redenen. *Ant. Benevenius*, seydt hy, verhaelt hoe seker Water-suchtige, die van alle Geneesmeesters verlaten was, sijn zelve by geluckelijck geval verlosste. Want door het suypen van veel water, werde de eenigheyt van sijnen Navel ontfloren, waer door het water met zulcken gedruys uytstorte, dat den Buyck slonck, en hy, door de forge van een goet Geneesmeester, wederom genas. Van zodanige wert gewach gemaect by *Hildanus* 2. *Obs.* 58. En *Laurentius* getuyght diergelijke zelve oock gesien te hebben, en voeghter by, dat zulcx niet alleen de Ondervindinge betuyght, maer dat oock de Reden daer niet tegenen heeft. Want, seydt hy, daer de Nature toe dringht, daer moerten oock na toe leyden, ghelijck de Nature hier somtijts van zelfs het water door den Navel looft. Daer beneffens geschiet deze Opening in den Navel zonder quetsing van veel Deelen: want daer komen de vier Navel-vaten by malkander, en als dezelve gapen, gelijk in de Water-suchtige gemeenlijck geschiet, door het toevloeyen, en persen van 't water, dan en behoeft niet als de huyl door-gesneden: insonderheyt also in meest alle de Water-suchtige den Navel opgheswollen is, waerom het Blaesjen seer lichtelijck kan doorgesteken werden. Hierom besluyt *Laurentius*, dat deze Openingh sekerlijck kan gedaen werden. Wat my belanght, ick en wil niet tegenspreken, dat hy, en andere seggen zelfs gesien te hebben, deze maniere van het water af te tappen, wel gheluckt te zijn: maer dat dezelfde met zoo groote sekerheyt zoude gaen, dat en kan my noch de Ondervindinge, noch de Reden (die *Laurentius* beyde bybrengh) doen gelooven. Ick ben over eenige jaren gehacht by een Vrouw, die op haren geswollen, en waterigen Navel, yet (men zeyde my, dat het *Kervel* was) geleyt had, om het water te lossen: waer door sy levens het water liet uyt-loopen, het welck sy 's anderen-daeghs bestorf. Dan hier op soude mogen geseyt werden, dat zulcx gebeurt is, om dat 'er water niet langhsaem, en allencxkens afgeloo-pen is, gelijk den grooten *Hippocrates* leert, die ook

(P)

schrijft,

schrijft, dat als men uyt de Borst de Etter, of uyt den Buyck het water sevens, en op eenen stoor laet uytloopen, sodanige siecken komen te sterven. De reden is, om dat met het uytloopen van de vuyligheyt, oock de Geesten, en natuerlijke wermte, in dewelcke ons kracht ende leven befaet, vervliegten. Maer ick heb dickwils gezien, dat niet tegenstaende dit aftappen, in verscheyde reysen, en na de konste aengeleyt werde, evenwel qualijck uyrviel. Sels in de gene, die noch wel aten ende wandelden, ende na de openinge weynigh dagen leefden. De reden is van wegen de quetsinghe, dewelcke geschiet aen de vier Navel-vaten, die, na dat de vrucht geboren is, in banden veranderen, om de Lever en Blaes op en dragende te houden; waerom oock de Egyptenaren noch op desen dag de Roovers het vel doen af-stroopen, dewelcke sy in groote pijn, noch lange laten leven, als de beul den navel niet en raekt. Want die doorgesneden zijnde, doet de door terffont volgen, door 't toevallen van dese vier Vaten, gelijk *Laurentius* getuygh, hoewel het tegengesproken werdt van *Riolan*, den jongen. Nochtans als dit Openen niet en helpt, so kan het evenwel verlichten, en alzo het leven voor een tijt verlengen. Besoekende seker Watersuchtige, die vijf jaren mer het water was belast geweest, en die, gelijk elck oordeelde, al op sijn sterven lagh, alzo hy alle oogenblick scheen te sullen stikken, en sijn aengesicht door die benaetheyt al blauw werde; so seyde ick tegens de Vrienden dat de Sieckte niet te genesen en was, door dien sijn Ingewant, in die langen tijt (gelijk oock de Ontledinghe daerna uytwees) bedorven zijnde, niet en konde herstelt werden: maer datmen hem evenwel zoude konnen voor een tijt verlichten, dan dat hy evenwel van die siekte soude sterven. Dit geerne aengenomen zijnde, dewijl datter doch niet anders als de doot verwacht en werde; so dede ick den Navel openen, ende daer drie vier pont Water uyttrappen, en de volgende dagen wederom zoo veel, tot ses-en-dertigh pont in alles; waer door hy noch ses weken in 't leven bleef.

Orodes Koningh van Parthen, aen't water gaende, werde door sijn soon *Phraates* ingegeven 't vergiftigh kruyt *Aconitum*: het welck de kracht der sieckte van onderen dede uytbersten, so dat de Koning daer door beter werde, gelijk *Appianus* verhaelt in sijn Grieksche Historie. *Gysbert van der Horst*, Amsterdammer, vermaert gheneesmeester te Romem (ghelijck hem *D. Forest* daer gekent heeft) vertelde (schrijft *Wierus 3. de praes. dem. 39.*) dat aldaer seker Watersuchtige lang te bedde gelegen hebbende, en de vrou ten laetsten verdriet in de onkosten krijgende, voornam ten selfden van kant te helpen. Daer toe gaf sy hem in 't poeyer, of de *asse van een Padde*, in een pot gebrant, waer van hy veel water loofde; daer na, om van dat ellendigh en schadelijck leven een profijrelijcke eynde te maken, gaffe hem wederom van 't selve poeyer, waer door hy uyt de Blaes een groote menigthe van

water makende, tegen sijn Vrouws meeninge genas.

*Quam pia fata deum! prodest crudelior uxor,
Et, cum fata volumt, bina venena juvant.*

De geswolle Beenen, dienen gestooft met voorloop van *Brandewijn*, en dan daer heet omgeslagen de volgende *Pap. N. Alffen 4* handen vol, koockt het in wijn, ende dan gestampt zijnde bygedaen *Meel von Boonen*, en *Wijge-boonen*, van elcx 2 oncen, *Ung. Agrippæ*, 1 halve once. Te samen onder een vermengt. Doet mede de gheswollen Beenen sijncken *Ossen-mis*, ende noch beter *Peerde-mis*.

Ondertusschen dient oock zo hier, als in de andere soorten van water, de *Maegh*, *Lever*, en 't ander ingewant versterckt door *Sp. Dialacca*, *Diacurcume*, *Troch. de Eupator*, *Capper*, *Rhab.*, *Abstinbio*: of oock gedronken een roomer *Alffenwijn*, daer *Alans-wortel*, en *Caryozaet* by is. Want dieen verteert niet alleen de rauwe vochtigheden, en set deselvede af, verdrijft de wintachtigheyt: maer versterckt oock met eenen 't ingewant.

Het *Bomwater*, dewijl de windé niet en zijn sonder Water, vereyscht mede dat het selve afgelet werdt. Doch dient insonderheyt gelet op 't voornaemste, te weren, de winden, en dat met sulcke Middelen, als in 't Colijck hier voor op 't 10 cap. verhaelt zijn. Ick sal hier alleen bybrengen, waer mede een *Borgmeesters* vrouw noch levende, die so dick als een ton was, over eenige jaren genesen is, gelijk noch onlangs van de *Teringe*, door deselvede Middelen, als aldaer zijn verhaelt. Om het water te losen, de *Maegh*, en 't Ingewant te suyveren, en verstercken, nam sy in twee reysen alle weck de volgende Pillen. *N. Worrel van Mechoacan*, *Aloë*, *Rofata*, van elcx een half vierendeel loot, *Olye van anijs*, en *Kanael*, van elcx twee druppels, Met *Syrop van bleycke Rosen* tot 12 Pillen gemaect, en 6 sevens ingenomen. Over den anderen dagh werden de volgende *Clysteer* gese: *N. Agrimonye*, *Orego*, *Alffen*, van elcx een hant vol, *Camillen*, *Meliloten*, *Dil*, van elcx een halve hant vol, *Bakelaer* een half once, *Cumijn*, *Anijs*, *Fenckel*, van elcx een half loot, gekoocht in *Mede* tot 9 oncen, en daer onder vermengt Bitterheylig, anderhalf loot, somtijts minder, somtijts meerder. Ondertusschen om het ingewant te verstercken, en het weder-aen-groeyen te beletten, besighden sy *Koexkens* van een half loot *Sp. Diacurcume*, met 6 druppelen *Anijs-olye*, in drie oncen *Suycker Agrimonye* water ghesmolten. Wtwendigh werde den *Buyck* gestreken met een *Salfken*, bestaende uyt *Olye van Wijnruyt*, *Dil*, *Camillen*, *Alffen*, *Bakelaer*, *Ung. Marcium magnum*, *Agrippæ*, van elcx even veel: ende heete *Sacxkens* op en afgeleydt van *Geers* een pont, *Zont* een vierendeel, gebroken *Bakelaer*, *Anijs*, *Fenckel*, *Cumijn*, van elcks drie loot, in een pan ghe-rooft, ende tusschen linden gheftickt, ende zoo heet op den *buyck* gheleydt. Dit is aldus war langh

langh vervolght, doch eyndelijck wel uytgevallen; daer toe veel help de *Oeffeninge* met *Rijden*.

8 Alzo dit een langhdurige Sieckte is, zoo moet forghvuldelyk op de *Maniere van Leven* gelet werden. Derhalven dient gekosen een werme en drooge *Lucht*: geschout, die vochtigh, en mistigh is. De *Spyze* moet van dezelfde gematigheyt wesen: liever *Vleych*, (insonderheyt van *Vogelen*) als *Visch*, en 't zelfde gebraden. Veel *Biscuyt*, of Twee-back droogh gegeten, en zo weynigh gedroncken, als eenigints mogelijk is. Want daer door, als oock door weynigh eten, vele vochtigheyt verteert wert. En hoe zodanige meerder *Dranck* innemen, hoe sy meerder *Water* vergaderen, en den dorst minder sliffen. Daerom is wel gheseydt van den treffelijcken history-schrijver *Polybius*, in 't 13. Boeck van sijn *Historye*, dat het onmogelijck is den dorst van een *Water-suchtige* met eenigh nat te doen overgaen, ten zy datmen de sieckte van 't lichaem eerst weet te genesen. Het welck de Poët *Horatius* oock wel aengemerckt heeft 2. *Odor*. 7.

Crescit indulgens sibi dirus Hydrops,

Nec stim collis, nisi causa morbi

Egerit venis, & aquosus albo

Corpore languor.

Hierom schrijft *Celsus* in 't 21. cap. van sijn 3. Boeck, dat het *Water* lichtelijckér te genesen is in *Slaven*, als in *Vrye* luyden. Want, seyt hy, alzo hier vereyscht wert, *Honger*, *Dorst*, duysent ander *Ongemack*, en langdurige *Lijstaemheyt*, zo zijn beter te helpen, die licht gedwongen werden, als welckers vryheyt haer geen dienst en doet. Maer selver oock de gene, die onkonnen wachten, en werden niet genesen. Derhalven seker deffigh *Geneesmeester*, een *Leerlingh* van *Chryssippus*, by den *Koning Antigones*, wiens vrient, een man van ongebonden leven, en met de *Sieckte* beladen zijnde, gaf oordeel, dat sy ongeneeslijck was. En als een ander *Geneesmeester*, *Philps van Epirus* beloofde, den zelfden te genesen; gaf voor antwoord, dat desen sag op de *Siekte*, maer hy op 't gemoet van den *Siecken*. De uytkomst en heeft hem oock niet bedrogen. Want als de *Sieke* niet alleen met groote naerftigheyt waergenomen werde van den *Geneesmeester*, maer oock van den *Koning* zelve: zo heeft hy evenwel door *Ongeloude* van levē sijn eynde verhaeft. Diergelijke wert verhaelt van *Philostratus* in 't 1. boeck van het leven van *Apollonius* op 't 6. cap. Seker *Assyrisch* jongman, schrijft hy, gewent zijnde tot *Stempen*, verviel in *Water-sucht*, en in plaetze dat hy zoude denken om sijn overvullige *Vochtigheyt* op te droogen, vervolgden het *droncke* drincken. Waerom hem *Apollonius* aenseyde, dat *Aesculapus* sijn gebedt niet en verhoorde, dewijl de *Goden* niet en gaven, als aen de gene, die zulcx wel naspoorden, en dat hy al dede, dat de *Siekte* regen was, sijn half bedorven *Dermen*, en in 't *Water* drijvende, door sijn *Gulsigheyt*, gelijk

als met *slick* noch opvolde. En dat is, schrijft *Philostratus*, klaerder van hem uytgesproken, als van *Heraclitus*. Want deze seyde, dat de gene, die aen zodanige *Sieckte* vast was, van nooden hadde, uyt *Regen* *Drooghte* te maken, niet klaer, ofte wel te verstaen zijnde. Maer *Apollonius* heeft het gene, hy wijffelijck geseyt hadde, verklaert, en den *longman* tot gesontheit gebracht. Het gene *Philostratus* van den wijffegerigen *Heraclitus* aenroert, wert in sijn leven breeder uytgeleyt van een ander *Griecx* schrijver, *Diog. Laertius* in sijn 9. boeck. *Heraclitus*, schrijft hy, aen 't *Water* gaende, vraegden de *Geneesmeesters*, gelijk als door een raedzel, of sy uyt een *slagh-regen* droogh weder konden maken. Sy dat niet verstaende, zo liet hy hem over 't geheele *Lichaem* befrijken met *Offenmissh*, om door die wermte de *Vochtigheyt* te verteren.

Om nu wederom te keeren tot de *Maniere van Leven*: gelijk wy geseyt hebben, dat het *Drincken* hier seer ondienstigh is, zo dient een *Water-suchtige*, zo veel mogelijk is, hem daer van te wachten, te meerder, dewijl sommige, die in eenige maanden, ja een geheel jaer niet en droncken, van het *Water* zijn ontslagen geweest, gelijk betuyght wert by *Iacchinus*, *Benevenius*, *Massarius*, en andere. Alzo evenwel de groote drooghte van den *Mont* nauelijcx te verdragen is, zo mach men den zelve dickwils spoelen met *Water*, en *Azijn*; ofte op de *Tonge* leggen een *blat Zuyringh*, of *Huys-loock*, eerst in *Water* geleyt; oock drincken uyt een *Pijp-kanneken*; want dat vervochtight de *Tonge*, en bewaert de *Maegh* niet. Hier wert vereyscht goede *Oeffeninge* des *Lichaems*, ten zy dat de *Beenen* te seer gewolen zijn. Dan insonderheyt dient gelet op den *Afireck*, op dat de *Vuyligheyt* niet behouden, en het *Water* vermeerderd wert. De *Slaep*, alzo hy her verteren vordert, is hier seer noodigh; doch en dient evenwel niet al te lange, noch over dagh te wizen. Dan het *By-slapen* is niet alleen by daegh; maer oock by nacht uytermaten schadelijck: de wijl het zelve 't alderbeste *Bloet* wech-ruckt, waer van hier groot gebreck is. En zoo wel *Droefheyt*, als *Wellust* streckt in deze *Sieckte* tot beswaernitte; de eene doende verfticken, de andere vervliegen de *natuurlijke* *Wermte*.

Het XIV. Capittel.

- 1 Ophouden van 't *Water*; *Griecsch*, en *Latijnsche* *Benaminge*.
- 2 *Oorsaken*,
- 3 *Ken-teyckenen*,
- 4 *Voor-teyckenen*,
- 5 *Geneefinge*,
- 6 *Maniere van Leven*.

HOe noodigh het lozen van het water is, hebben wy in den *Schat der Gesontbeyt* aangewezen: derhalven zulcx nu overslaende, zullen alhier handelen, hoe 't zelve verhindert wert, en eerst van 't gebreck, in 't Griecx *Ischouria* genoemt, 't welck *Leonicenus*, en andere in 't Latijn oversetten *Urina difficultas*, dan die naem past beter op de *Dysuria*, zijnde een pijnlijke snijdinge in 't water maken, ofte perffinge in de Blaes, gelijk in de *Dermen*, de *Dysenterie*, ofte, *Difficultus intestinorum*, hier veor in 't 6. capittel beschreven. Derhalven zoude dit quaet beter (na mijn oordeel) geheeten werden in Latijn *Urina suppressio*, dat is, *Op-houdinge van 't Water*.

2 De Oorsaack dat het water ophout, bestaet in de Nieren, Water-pezen, ofte Blaes, en in alle meest uyt *Verstoppinge van Slijm, Steen*, en daer door verweckte *Erier*, of *geronnen Bloet*. Komt somtijts uyt doorgezworen Nieren; als het water in plaets van door de water-pezen in de Blaes te schieten, in den Buyk uytberft, gelijk blijkt in 't exempel, dat wy van *Hier. de Rhoda*, in 't laetst voorgaende cap. uyt den Spaenschen geneesmeester *Mercatus* verhaelt hebben. Wanneer oock de Blaes door groote menigte van water komt te spannen, dan wert 't selve opgehouden, door dien sy te seer uytgerekt zijnde, haer Veselen die van Aquapendens onder de Spieren gestelt werden, niet en kan intrecken. Die zulcx ontkennen, moeten met de ervarentheyt en bevindinge overtuyght werden. *Paré*, een vermaert heelmeeester van den Koning van Vranckrijk, verhaelt in 't 16. boeck van sijn Heelkonste op het 48. cap. van een knecht, die te paert rijdende sijn Joffrouw achter op had, waerom hy water-noot krieggende, 't selve niet en dorst maken: waer door het zo vast ophiel, dat hy 't huys komende niet een drop konde quijt werden. *Onderrusschen* kreegh hy ontrent de blaes en onder aen den geheelen buyk, onlijdelijke Pijn, met groote Krimpinge, en benaut Sweer over 't geheele Lichaem, zoo dat hy byna in Onmacht viel. *Paré* gehaelt zijnde, bracht een holle catheter in de blaes, en onder op den buyck hart persfende, dede het water schieten, zoo dat de Jongman terstont twee pont quijt werde. Maer dit en geluckt altijd zo wel niet. *Guillemeau* mede Heelmeeester van den gemelten Koning, schrijft in 't 2. boeck, dat hy in de Françoische tale van de *Arbeyt* uygegeven heeft, op het 11. capittel, hoe de Veselen, die de Blaes intrecken, dickwils zo verswacken in den *Arbeyt*, door het spannen van te veel waters, dat het daerna, al is de wegh open, niet afen kan schieten. En ick zoude verscheyden exempelen kunnen bybrengen, van de gene, die door lang ophouden van 't water, als sy het daerna niet maken en konden, overleden zijn. *Galenus* verhaelt zulcks mede in een, die het water op-hiel, Om dat de zenuwen ontsiet zijnde, de blaes in haer gevoelen beschadicht hadden. Deze in het slapen niet ghewaer

werdende, dat sijn blaes vol quam, zo werde deselve zo uytgespannen, dat se geen Water en konde losen. Gelijk oock sommige gefonde luyden gebeurt, als sy in *Gefelschap*, *Maelrijden*, of elders belet zijn; want als dan haer Water langh ophoudende, zoo komt de blaes te spannen, en deselve daer door verswackende, en kan het Water niet afzetten.

Of nu een Blaes, die doof van gevoelen is, het water ophoudt, gelijk *Galenus* schrijft, wert by vele in twijffel getrocken. Het Gevoelen van de Blaes komt door twee zenuwen, als deze beschadicht of verstoppt zijn, zo verliest de blaes al haer gevoelen, waer door sy het geprickel van yet, dat haer moeylijk is, niet gewaer en wert, en op die manier houdt het water op, seyt *Hippocrates*, al is de blaes vol. Dit gevoelen wert evenwel mispresen van *Dr. Fernelius*, en na hem oock van den Professor *Augenius*, also het water, seggende, als het maer een open en vryen doorgang heeft (gelijk in de gene, die van de Steen gesneden zijn) sonder yemants uyt-drijven, van zelfs uytloopt. Maer indien zulcx waer was, zo zoude in gefonde, als de wegh vry, en open stont, het water gestadigh afloopen. Dan hier op zouden sy mogen zeggen; dat in deze, de gemeenen wegh van 't water gesloten wert door den spier, *Sphincter* genoemt, dewelcke, den krop van de blaes gelijk een ring om-vaught, en van de nature, als *Galenus* seyt, geschapen is, om als een sluys-wachter den loop van 't water tegen te houden, op dat 'er, 't zy door menigte, of hoedanigheyt den mensche beswarende, tegen sijnen dank niet en zoude af-schieten. Maer dit is ons niet tegen; aengezien daer uyt blijkt, dat het water-maken aen 't gevoelen hanght. Waer noch by komt, dat in siecke, al en isser geen Nauwre, of Verstoptheyt, dewelke sy stellen voor de eenige oorsaken van 't ophouden van 't water, het zelve evenwel niet afen loopt. Behalven dat zulcx mede bevestigt wert, door 't gene wy te voren geseyt hebben van 't ophouden van 't water, door te groote Spanning in de blaes. En dat sy bybrengen van de gene, die van den Steen gesneden zijn, en doet niet tot de saek. Want also de verhaelde Sluyt-spier in dezelve doorgesneden is, waer door sijne werckinge van tegenhouden verhindert wert, zo laet hy het water door een open wont uyt loopē: ook en is de gevoelende kracht niet geheel verdooft, door dien de Veselen van de Blaes, en den gemelten Spier door de scherpigheyt van 't water geprickelt werden, en derhalven tot het afzetten helpen. Wy besluyten dan, dat het Gevoelen van de Blaes zo seer verdooft kan werden, datze gelijk als ongevoeligh zijnde, het water vergeet uyt te sluyten.

Wert noch onder de Geneesmeesters ondersocht, of oock door *Geraecktheyt* en *Lammigheyt* van de blaes het water opgehouden kan werden. *Galenus* ontkent het zulcx 6. loc aff 4. en schrijft, dat noch de gebreken der Zenuwen uyt het Ruggemerg spruytende, noch ook van 't Merg zelve, eenige swackheyt aen de blaes kunnen brengen, waer door 't water zoude opgehouden

den werden : gelijk, seyr hy, sommige gemeent hebben, geloovende, dat de werckinge van de blaes aen onsen wil hing, te weten, dat wy ons water ophouden also lang wy willen, en losen als het ons te pas komt. Waer uyt hy besluyt, also het water-maken natuerlijk, ende van selfs geschiet, dat door Lammigheydt van de Sluytspier, het selfde niet opgehouden werdt, maer tegens dank ontloopt. In tegendeel seggen twee andere Griecsche geneesmeesters, Aëtius en Paulus, dat in Lammigheydt van de blaes, alsooder geen gevoelen is, als het water prangt, het selfe van de nature niet afgeset en wert. De waerheydt hier van sal ik met een exempel bevestigen, daer ick by en over ben geweest. Een Krijgsmā geschoten zijnde in de wervbeenderen van de lenden, verviel in een algemeene Lammigheydt van de leden, die daer onder waren, so dat hy noch kamergangh, noch water en konde ophouden. In 't eerste lekten 't water droppelswijs uyt, daerna als de blaes meer ontfing, als loolde, so werden het water opgehouden, waer door na drie weken van de quersure, een groot gefwel hem ontrent den navel openbaerde. Na sijn overlijden werde bevonden, dat de blaes door groote menigthe van water boven maren seer gespannen was, (daer evenwel noch in het doode Lichaem niet uyt en liep) ende uyt sijn eygen plaets tot by de navel, daer de swelling haer vertoont hadde, was opgekloppen. Dit selfde wert met een gelijk exempel bevestigt van Dr. *Trincavellius*, Professor te Padua, 9.8. van een Venctiaenich Edelman, die na een Lammigheydt van beyde beenen, ja van al het onderlijf beneden delendenen, gantsch geen water en konde losen, waer door de blaes seer vervolt zijnde, opswol, so dat sommige Geneesmeesters oordeelden eenige yverigheydt, ofte hardigheydt in den krop van de blaes te wesen : en dat hy van wegen de Lammigheydt geen pijn en voelden. Diergelijke exempelen werden van *Hollerius*, *Duretus*, en andere verhaelt. Laet ons dan voor vast houden dat uyt ongevoelichheydt ende Lammigheydt van de blaes de loop van 't water kan regen gehouden werden. Derhalven ook *Riolanus* geneesmeester van Parijs, een mislagh heeft, als hy ontrent dat de blaes van buyten ofte binnen doot eenige middelen verkout zijnde, en het gevoelen daer door verdooft wert, 't water niet en kan ophouden : om dat, seyt hy, onnatige kouw eerder Lammigheydt veroorsaken kan, waer door het water regen wil ons soude ontloopen. Want wy hebben nu bewesen dat door Lammigheydt beyde het ophouden, ende het afloopen kan geschieden. Ia het ophouden kan soo veel te lichter door de Kouw veroorsaect werden, om datse kracht heeft van toe te trekken.

3. Dit Gebreck wijft sijn selven, te weten, als den Waterloop zo gestempt wert, datter niet een drop af en schiet. Wat belangt de oorfaeck : als deselve hangt in de Nieren, of Water-pesen, dan isser *Benautheydt*, en pijn in de *Lendenen*, en in de *Zyde*, sonder genegent-

heydt, ofte prickelingh om water te maken : gelijk deselve groot valt, wanneer het beler in de blaes is, en daer benevens *spanning* en *stivelling* onder in den buyk. Of het water in de Blaes opgehouden wert, of nier, kanmen weten door een *Catheter*. Want die inde blaes brengende, en geen water volgende, is een Teycken dat het hooger hapert ; gelijk mede, als de blaes van buyten gedrukt zijnde, niet en volght. Dat het water door volte van de blaes tegen-gehouden is, wijft sijn selven. De Lammigheydt is selden in de blaes alleen.

4. Het Ophouden van 't water is soo gevaerlijk, dat menighmael gesien is, het selve in weynigh uren de doot veroorsaect te hebben : also het niet afsgeande te rugge schiet, ende de Nieren, Lever, ende al het bloot bederft : somtijts ook in de Herffenen optijgt, en eenen vasten slaep veroorsaect. Soo heb ick vele ghesien, die sonder water maken ende sonder eenige pijn in vijf, ses, seven dagen al slapende overleden. Dr. *Duretus* brengt sodanigh gebreck tot de *Letharge* ofte de slapende Koortse : maer dewijl ick die slapers altydt sonder koortse gevonden hebbe, soo soude ick het liever stellen onder de Slaep-sieckten, die by de Grieken *Caros*, of *Coma* genoemt werden. Dan noch minder behaeght my 't gevoelen van Dr. *Iacot*, die in sijn uytleggingen op *Hipp. 7. Coac. 1.* schrijft, dat het qualijk onder de Slaep-sieckten gerekent werdt, en steit het niet anders te wesen, als een doovigheydt ofte Ongevoelichheydt van de Nature, waer door de menschen overwonnen zijnde, ende gheheel ongevoeligh leggende, schijnen te slapen. Ick itae toe, dat dedoovigheydt wel oorfaeck is van desen Slaep : maer also die luyden al slapende sterven, en met veel moeyten wacker gemaect zijnde, terstont weder in slaep vallen, so en kan ik niet sien, waerom dat dit gebreck niet onder de slapende sieckten moet gerekent werden. Ick heb eenige ghesien, die na langhdurige Droppel-pis, het water geheel ophiel, met groote pijn in die zijde, daer de Steen in de water-pees stack : andere, die sonder pijn het water opstopte, in welckers Nieren een hardigheydt gebleven was van een swering, somtijts oock een steenken stack : die beyde door het opstijgen van 't water na boven, in eenen vasten Slaep ghevallen waren, en alsoo in den Heere ontslepen, sonder mer eenige middelen wacker gehouden te konnen werden. Eveneens als men fiet inde gene, die te veel gebolt zijn : dewelcke, gelijk de Poët *Horatius* seyt :

In den uytersten slaep

Vast leggen roncken :

Door quade slaep-kruyts laep,

Drooghs keels gedrancken.

Die aldus gestelt zijn, al gebeurt het ook dat sy daer na veel water maken, so sterven sy evenwel : om dat de quaetardigheydt van 't water te diep in de herffenen gedrukt is. Derhalven is het een groot misverstant, dat sommige in tijde van pest voor de beste mid-

sichtige (het welck ick oock bevonden hebbe) somtijts de Navel-ader uytloopt. En dat de Navel-ader haer holligheyt noch somtijds houdt in volwassene, is aengemerckt by *Volcherus*, en *Hildanus*. Weshalven mede gheschiet, dat in groote overtolligheyt van Bloedt, de Nature in sodanige luyden sich door de Navel-ader ontlast. Hoedanigh geval (ick gebruyck hier de woorden van d'Heer Professor *Plempius*) sommige waergenomen hebben, en hier oock eens voorgekomen is, aen den Hoog-geleerden geneesmeester *Jan Fonteyn* l. 9. in een doorluchtigh persoon nu noch levende

5. Om te komen tot *Geneefinge*. Wanneer de oorsack boven de Blaes, 't zy in de Nieren, 't zy in de Waterpelen steeckt, dan salmen ingeven een vierendeel loot *Salpeter* met wat werme *Rijnsche-wijn*, of een half loot *Veneetsche Terpenijn*, met bereyde *Amber-steen*, *Steen*, die in de *Injuben* is, van elcx een half vierendeel loot; en van buyten, daer de benaetheydt gevoelt werdt boven met het affsetsel van versachtende, ende af-

drijvende *Kruyden*, gelijk *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Kervel*, *Peterselye*, alle breeder in 't 1 Deel verhaelt. Waer toe mede soo van binnen, als buyten groote kracht heeft *Scordium*, waer van wy breeder ghewach gemaect hebben in 't laetste capittel van 't voorgaende boeck, alwaer sijn gedaente beschreven is, gelijk wy deselve hier af beelden. Na het stoven dient op deselve plaets geleyt een Pap van *Kervel* met *Olye van Scorpioenen* in de pan gesnerckt. Dit alles heeft oock plaets, als het gebreck in de Blaes steeckt, en als de Steen voor den hals leyt, dan moet hy door een *Catherer* te rugh gestooten werden. Is oock seer dienstigh een *Clysteer* niet eens, maer meer-malen gheset, van de verhaelde *Kruyden*, en daer by gemengt *Olye van bitter Amandelen*, en *Scorpioenen*. Veel nats, daer afdrijvende *kruyden* in gesoden zijn, in te nemen, is ondienstigh.

6. Hier en dient niet gebruyckt *spijse*, die taey, of *Slijmerigh* is: maer wel *Werm-moes* van *Kervel*, ende *Beet*, als oock *Radijs*: tot *Dranck* dient klaer *Bier*, *Rijnsche*, of *Moefel-wijn*, doch weynigh, om het verstoppe *Water* niet te vermeerderen. Een open *Lichaem*, ende *matelycke Beweginge* is mede nootfakelijck.

Het X V. Capittel.

- 1 Ontloopen van 't Water,
- 2 Oorsaken,
- 3 Voor-teyckenen,
- 4 Geneefinge
- 5 Maniere van Leven.

I.

Recht tegen 't Ophouden van 't Water, strijft het gebreck, by het welcke 't selve niet tegengehouden en kan werden, maer van selfs in overvloed afluopt, sonder gevoelen van scherpigheyt, of snijden; waer in het verschilt van de Koude-pisse, en *Dysurie*.

2. Dit wert veroorsackt uyt *slappigheyt van de Sluyt-spier*, die de Krop van de Blaes omvar, of de *Zenuwen*, die uyt de Lendenen het gevoelen, ende bewegen den gemelten *Spier* aenbrengen. *Sulcx* geschiet door *sinkingen*, *verkoutheyt*, *slag*, of *stoot*; oock door *quetsure*, gelijk ick onlangs gesien hebbe in een *Hopman*, die ter zijde in de Lendenen geschoten was, waer van hy sijn water niet en konde houden. *Saxonia* stelt de oorsack mede in *slappigheyt van de scheunfche Fnsafelen* onder in de Blaes; dan *sulcx* werdt wederleyt van *Semertus* 2. *Inst.* 2. 3. 1.

Die in den Slaep haer bedde bepiffen, gelijk meest doen de kinderen, *sulcx* en komt niet door *geracktebeyt*, maer door *Loffigheyt* ende *swackbeyt* van den gemelten *Sluyt-spier*, waer door hy noch de veelte, noch de scherpigheyt van 't water en kan verdragen; insonderheyt, dewijl daerenboven, door den Slaep, de *Gevoelende kragt* verdooft wert,

3. Het

3. Het laetste van de kinderen, houdt metter tijt van selfs op, als sy met den ouderdom forge en schaemte krijgen, 't Lichaem drooger, den Sluyt-spier stercker en vaster wert. Als in bejaerde de Slappigheyt bestaet uyt uytwendige oorsaek sonder quetsinge van zenuwen, Spier, ofte Ruggen-morgh, sodanige is wel te helpen wanneer sy ongeneeslijck is, wanneer de gemelte Deelen gequetst zijn, ofte dat de oorsaek van de Herffenen komt, gelijk in Popelsy, Beroertheyt, en diergelijcke.

4. Tot *Geneefinge* dient gedroncken *Munte in rooden Wijn* ghesoden, ofte her poeyer van een *Hanen*, ofte *Hoenders-stroot*, het welck 't gheuees-middel is van *Dr. Giffbert van der Horst* van Amstelredam, eertijds vermaert genees-meester te Romem. Hy brande desen Stroot so lange, tot dat hy droogh genoegh was om te stooten: en het poeyer gaf hy 's avondts voor den eten in met Rooden 't'famen-treckenden Wijn, of wat Azijn en water, het welck hy eenige dagen na malkander vervolghden. Hier door wert inwendigh de Sluyt-spier ghesterckt; gelijk uytwendigh doen een Stovingh, ofte Pap, onder op 't gemacht geleyt, van *Granat-schellen*, *Smack*, *Munte*, *Alffen*, *Siluer-kruyt*, *drooge Rosen*; ofte de *Plaecter*, die voor het Scheurfel in 't gebruyck is.

5. In de *Maniere van Leven* dient gelet datter meest *drooge Spijs* gebruyckt wert, sonder veel drincken; insonderheydt tegens den avont voor de gene, die des nachts nat leggen. Moeten haer oock wachten van al 't gene water kan *af-setten*, ghelijck *Wermoes* van *Kervel*, *gestoofde Peterfely wortels*, *Brem-cappers*; als mede van *Rijnfche wijn*, en diergelijcke. Is mede niet goet, dat het Lichaem al te seer *beweeght* wert. Dan voornamelijk is hier het *byflapen* schadelijck.

Her XVI. Capittel.

- 1 *Koude-pisse, Namen, ende Naem-reden,*
- 2 *Oorsaken,*
- 3 *Haer Ken-teyckenen,*
- 4 *Voor-reyckenen,*
- 5 *Geneefinge,*
- 6 *Maniere van Leven.*

I.

NA dat gehandelt is, hoe het water te veel, en te weynigh gemaeckt werdt; so sullen wy nu komen tot het derde gebreck, te weten, als het qualijck, ende met droppelen ghestadigh afschiet, daerom de *Droppel-pisse* by de Griccken, en Romeynen in haer tale genaemt, maer by de Duytschen *Kalt-seich*/ en ons *Koude-pisse*/ niet na de koude: dewijl hier scherpe hitte in 't water vernomen werdt, dan, gelijk ick meene, na het *Francoys Chaud-pisse*, het welck geen koude, maer in tegendeel heere *Pisse* beteyckent.

2. 'T gene de *Pessinge* is in de *Dermen*, dat is de *Koudepisse* in de *Blaes*, werdende uyt het een de *Kamergang*, uyt het ander 't water, met pijn, en snijdinge drops-gewijs gestadigh afgezet, door eenige *Scherpe*, *Galachrige*, als oock *Zoute*, en *Slijmerige vochtigheyt*, die den *Sluyt-spier*, so van den *Eyndel-derm*, als van de *Blaes* (gelijk in beyde ook doet alffer een *Steen* in de *Blaes* is) gestadigh prickelt. Her selfde geschiet mede door *Sweringe* in de krop van de *Blaes*, daer 't voorbygaende water dan dapper inbijt. Wtwendigh veroorsaken dit, de *Kerffe* gegeten, gelijk de *Griecckfche Poët Aristophanes* getuyghet, als mede veel *jong bier* gedroncken: het welck sommige ook van *Rijnfche wijn* gebeurt, waer van *Dr. Dodon* een exempel heeft in sijn 48 *Aenmerckinge*. Maer insonderheydt verwecken dit de *Spaensche-vliegen*, waer van ick een kluchtig exempel sal verhalen. Seker out man, daer het wat mede verlopen was, troude een oude vrouw, die rijck was en geeylig. De man soekende sijn voordeel uyt haer voordeel, quam by seker Meester, versoekende versterkinge des vleesch: waer over hem gegeven zijnde, weynig aen *Spaensche-vliegen* (die anders na 't leven staen) bedanckte des anderendaegs den Meester; dan wilde het selve wederom innemen. De Meester seyde sulcx niet dienstigh te wesen, dat hy 't wel brengen konde ter plaetse daer het behoorde, als het daer alreede was, dan niet maken, daer niet en was. Maer als hy niet aen liet, seggende, hem soo wel den voorleden nacht daer by bevonden te hebben, soo gaf hy hem 't selve. Dan 's anderendaeghs bracht hy andere tijdinge, hoe hem, na 't minste bewegen, met snijdinge, ende droppels-gewijs het water afsijpte, byna gelijk vertelt wert van eē *Bruydegom*, die in plaetse van een versterkent dranccken, een *Purgatie* ingegeven was.

3. Dit gebreck heeft sijne *Ken-teyckenen* in de *Beschrijvinge* gehadt, te weten, dat het water gestadigh met pijn, ende *Snijdinge* afdruypt. Indien datter een *Steen* in de *Blaes* is, ofte eenige *Etter* uyt de *Nieren* schiet, daer van sijn de *Teyckenen* op haer plaetse te sien.

4. De *Droppel-pisse* die van uytwendige oorsaken komt, is licht te genezen, en gaet veeltijds van selfs over. Maer als de oorsaek inwendigh is, dan blijft sie gemeenlijk lang by, voornamelijk in *Oude luyden*. Wert evenwel eerder geholpen de gene, die door *man-gel* van het water, als die door de *Blaes* verweckt is.

5. Tot *Geneefinge* moet gelet werden, om de *Scherpe vochtigheden* in de *Blaes* te versachten, en dan *dele-vige verleydende*, door den *Af-treck* quijt te maken. Tot het eerste dient het *Afsietfel* van *gepelde Gerste*, *Maluwe*, *Endivoye*, *Violen*, *Wit Bolzaet*, *de vier verkoelende Zaden*, en *Soerhout*, of oock een *Amandel-melck* uyt de gemelte *Saden* met *soete wey* getrocken. Tot het andere strecken de *Afdrijvende middeelen*, in 't 12 cap. van 't 1 Deel beschreven. Dan in dese gelegentheyten is niet beter als *Veneetsche Terpentijn*, die niet alieen den

den Buyck los en maekt, ende de scherpe Vochtrigheden verleyt: maer oock de Nieren, Water-pesen, en Blaes suyvert. *Plinius* schrijft seker te wesen, dat de Koude-pisse overgaet met *Distammus*. Dan wel so seker gaet het af-sietel van *Swarre aelbesjen-bladeren*; die oock dickwils door haren reuk helpen, alse maer in de handen gewreven, voor den Neus gehouden werden.

6 De *Maniere van Leven* moet mede strecken tot koelen, en versachten. Derhalven dient gebruyckt *laf Vleysch-nat*, met *Lattouw*, ofte *Endiwe* ghestoof, *Soetemelck*, *Soete-wey*, *doorgeslagen Gerste*, *versche Eyeren*, ende voor *Dranck*, *Gerste-water* met wat *Soet-bout* gekookt. Het Lichaem moet altijd open gehouden werden. Grootte Beweginge des Lichaems, en Gemoeds dient geschouwt: als oock lang *Vasten*, lang *Waken*, ende al't gene de Vochtrigheden eenighe Scherpigheyt kan by-brenghen.

Het XVII. Capittel.

- 1 *Bloedig en Etterig Water waer door veroorsaekt,*
- 2 *Ken-teyckenen,*
- 3 *Voor-teyckenen,*
- 4 *Genezinge,*
- 5 *Maniere van Leven.*

I Snuin' gebreckelijck Water-maken, alleen overigh te spreken, van het ghene, onder het welcke hem Bloedt, ofte Etter vermengt. Het Water Bloedigh af-schietende komt, ofte uyt den Sluyt-spier van de Blaes, of uyt de Nieren, door het openen van eenige Aderkens, ende wanneer deselve noch door *Vallen*, *Springen*, *Slaen*, *Stooten*, *Spaensche-wieghen* niet alleen ingenomen, maer oock van buyten opgeleyt, ofte eenige andere uytwendige oorfaeck verfeert en zijn, dan is wel af te nemen, sulcks veroorsaect te wesen door een *Stecken*, dat soo van sijn selven, als insonderheydt door stercke Oeffeninghe, ende Beweginge des Lichaems tegens den Nier, en sijn teere Aderkens stoorende, Bloedt uytgeeft. Soo dat het bloedigh water alleen dickwils teycken ghegheven heeft, van een Steen in de Nieren, daer sich gheen andere *Ken-teyckenen* openbaerden. Als dit byblijft, soo slaet het tot een *Sweringhe*, dewelcke in het water veel dicke, en taeye Etter doet sincken.

2 Het *Ken-teycken* toont sijn selven in het Water; ende of het uyt de Nieren, ofte uyt den Sluyt-spier komt, sulcks is uyt de vermenginghe te mercken. Want als het Bloedt, van de Nieren daelt, dan is het volkomenlijck onder het water vermengt, ende schijnt waterigh Bloedt, het welck daerna met een roode wolek besinckt; ghelijck het oock doet in de *Sweringhe*, het water terstont sich gantsch bleyck, en slijmerigh vertoonende, doch daerna mede be-

(2. Deel)

sinckende. Maer als het Bloet, ofte de Etter uyt den Sluyt-spier voortkomt, dan en is gheen van beyde recht onder het water vermengt, maer is van 't selve wat gescheyden, 't Bloedt klontert onder in 't glas, alwaer de Etter als slijm aenkleeft. Behalven dat oock de plaets door de Pijn insonderheytt wert aengewesen.

3 Wanneer het Bloet, 't welck uytwendigh veroorsaect is, niet te veel af en schiet, ofte te langhe geduyrt en heeft, dan wert het lichtelijck geholpen. Tgene door een *Stecken* komt, en kan niet beter werden, voor het selve wech-ghenomen is. Eet *Sweringe* is beter te helpen, als naderzijnde, in den Sluyt-spier, dan in de Nieren; hoewel die oock niet altijd doodelijck en is.

4 Om niet veel *Genees-middelen* (die beschreven werden by de ghene, die geen van alle immermeer besocht en hebben) overhoop te halen; sal ick alleen weynighe by-brenghen, waer door verscheydenne, die noch leven, van Bloedigh, ende Etterigh-water ghenesen zijn. Als het *Bloedigh* is, salmen nemen *Wortels van Lever-kruydt*, *Wael-wortel*, van elcks 1 once, *Weeg-bree-bladeren*, *Duyfent-blade*, *Silver-kruyt*, van elcks een handt vol. Te samen ghekookt in *Soete-melck* en water tot een pint, ende daer by ghedaen *Syroop van drooghe Rosen*, van *Mispelen*, ofte *Myrtillorum*, 2 oncen, ende daer van dickwils ghedroncken. Wanneer Etter met het water af-schiet, *N. Wael-wortel* 1 once, *Wortel van China*, een half loot, *Sanikel*, *Alchymille*, van elcx twee handt vol, *Peterselye* (om het ander na den water-loop te voeren) 1 handt vol. Dit te samen ghekookt, als voren, ende daer onder vermengt eerst om te *Suyveren*, 1 ofte 2 oncen *Honich van Rosen*, ende daerna om te Sluyten de gemelte *Syropen*. Dit selfde soude oock moghen in de Blaes gespeut werden, als de *Sweringe* in de Sluyt-spier is. Voor alles dient somtijts rulschen beyden ghebruyckt een vierendeel loot *Vennetsche Terpentijn*, met wat *Poeyer van Soet-bout*.

5 In dele *Stieckte* komt het veel aen op een goede *Maniere van Leven*. Daerom salmen, so veel moghelijck is, een ghematighde *Lucht* verkiesen: als mede soodanige *Spijse*; ende daer by mengen tegene een weynigh opdroogt, doet kleven, en 't samen-treect. Derhalven is hier dienlich *Witte-broode*, *Twee-back*, *Rijsten-bry*, *Bloeme-pap*; *Gebraden Kalfsvleysch*, *Tol-boom*, met *Porzeleyn*, ende het *Kruydt van Wael-wortel*, met wat *Sap van suyre Granact-appels*, ofte *Verjuys* ghestoof, gebrade *Konynen*, *Hoenderen*, ofte mede soo ghestoof, *Geley van Kalfs-voeten* met *Soete-melck*, ofte *Rooden-wijn* gemaect, *Eyeren*, en dierghelijcke. Den *Dranck* magh wesen *goet Bier*, ende, voor de ghene, die sulcks gewent zijn, *Roodewijn*, die wat 't samen-treckende is. Dan hier en dient niet veel gedroncken, om door te veel nat het water niet te vermeerderen, ende gaende te maken.

(2) Men

Men moet sich oock wachten van alle Spijse, ende Dranck die scherp, gepepert, heet, ofte afdrijvende is, gelijk mede van alle Ontroeringe, soo des Gemoefts, als des Lichaems, insonderheyt Rijden, en By-slapen. Het Lichaem dient open gehouden, om de scherpe Vochtigheden van de Nieren, en Blaes af te leyden.

Het XVIII. Capittel.

- 1 *Alghemeene Telinghe, ende Voort-setten, in alle Dinghen; ende Sucht daer toe drijvende, met meerder Vermaeck in de Vrouwen, als in de Mans.*
- 2 *Belet door Onvruchtbaerheydt,*
- 3 *Oorsaken,*
- 4 *Haer Ken-teycken,*
- 5 *Voor-teycken,*
- 6 *Genesinge,*
- 7 *Maniere van Leven.*

I

DE treffelijckste, en Goddelijckste Dingen, geven, boven andere van haer een Ken-teycken, datse eeuwich, ende onveranderlijk zijn. Derhalven, alsoo hier de hooghste volinaecktheydt, en het opperste goet is, lang te bestaen, ende wel te leven, so en is niet vreemt, dat, al 't gene sterffelijck ende verganckelijck geboren wert, daer na tracht, ende van nature verlanght om te leven, ende te wesen. Ende, al-hoewel onmogelijck is, ghelijck *Aristoteles* wel aenwijst, dat sy volkomentlijk daer toe geraeken, so isser niettemin so veel verkregen, dat sy ten deele onsterffelijck zijn, niet by haerselven, maer door Voort-settinge. Het welck so verre gaet, dat het zelfs oock in de Boomen, ende Kruiden plaets heeft:

*Al wat op der aerden leeft,
Al wat om den Hemel sweeft,
Al wat in het woeste diep
Godt in oude tijden schiep,
Al tot aen de naechte pier,
Al tot aen de kleynste mier,
Al tot aen den minsten vis
Dieder in het water is:*

*Al de Kruiden in het Wout,
Al tot aen het quastigh hout,
Al tot aen den harden steen,
Heeft dit ytter aert gemeen
Dattet woelt een innigh vyer,
Dattet trout op sijn manier,
Dattet altesamen paert
Yder een na sijnen aert,*

*Dattet vrijt en dattet speelt,
Dattet soete vruchten teelt.*

*Dit was eens des werelts' gront,
Schier eer dat de werelt stont;
Dit sal vast en seker staen,
En noch altijd verder gaen,
Tot men na des werelts' val
Eeuwigh bruyloft houden sal.*

Een Kruidt en vergaet eyghentlijk niet, dat wederom uyt het Zaet van nieuws uytspuyt. Een Vader, al sterft hy, leeft noch in sijnen Soon, in den welcken hy sijn levende-beeldt nalaeft. Hierom werden alle Dieren door een sonderlinghen lust, en begeerte geprickelt tot de Telinghe, waer toe Godt Almachtigh, Man ende Vrouw gheschapen heeft; haer al van den beginne inscherpende dese lesse; *Weest vruchtbaer, ende vermenichvuldigh.* Welck ondericheydt van Man, ende Vrouw, niet alleen in de Menschen, ende andere Dieren aen te mercken is: maer oock eenighe Boomen, ghelijck onder andere, de Laurieren, Cypressen, Linden, insonderheyt de Dadel-boomen toe-gheschreven wert. Waer over d'Heer, Raedt-Pensionaris *Cats*, het volgende Dicht voor sijnen *Proef-steen* gestelt heeft:

*Daer is een geestigh volck dat Godes hooge wercken
Gewoon is aen te sien en vlijtigh aen te mercken;
Soo datter niet een loof in Bosch of velden wast,
Dat niet en wort door-socht en neerstigh ondertast.
Wat Kruidt of Planten doen, en hoe de boomen leven,
En waer de Wortel gaet, en hoe de Tacken siveven,
En wat het jeughdigh Sap, en wat de schors vermagh,
Dat wort by hen gesien als in den klaren dagh.
Maer noyt en wijter Mensch van Bosch-gewas te spreken,
Dat merten Dadel-boom is weert te sijn geleken:
Sijn aert dient hier gedacht en aen de jeught verelt,
Vermidis hy liefde pleeght oock in het woeste velt,
Waer oyt dit jeughdigh hout komt spruyten aen der beyden,
Daer is 't in Man en Wijf ten vollen onderscheyden:
Een geestigh Hovenier die kent haer rechten aert,
En siet wanneer de Boom is nut te sijn gepaert.
Het Wijfje staet en vreurt, en laet sijn racken hangen,
Wanneer het in de Mey met liefde wert bevangen;
Men siet het aen het loof, hoewel het niet en spreect,
Of dat de wortel queelt, of datter yet onbreect.
Indien het is geplant ontrent de Manne-boomen,
Maer daer een belle Becke met keele water-stroomen
Kont schieten russen bey, so dat het niet en kent
Voldoen sijn gulle jeught, en wijven aen den man:
Soo komt den Hovenier den Manne-boom genaken,
En gaet van sijn geway een aerdigh kransjen maken,
En hanght het aen den stam van die uyt liefde queelt,
Soo dat het aerdigh groen haer om de Leden speelt.
En als het vrouw-gewas dit woelt aen hem gebeven,
Soo latet veerdigh af van sijn ellendigh vreuen.* Het

Het krijght een ander verw, en schiet een blijder groen,
 Soo dat sijn innigh mergh sich open schijnt te doen.
 Soo haest de Bogert-man dit wesen koomt te mercken,
 Soo pooght hy sijn bedrijf al verder uyt te wercken:
 Hy plukt de schoonste bloem, hy neemt den groenste bast
 Die aen de manne-stam en sijne tacken wast.
 Hier weet hy na de kunst een Poeyer af te maken,
 Dat geeft het Wijffe moed en vordert hare saken;
 Het is ghelijck een dau daer na het kruyd verlanght,
 Ia als een vruchtbaer zaet dat sy in haer ontfanght.
 De Boom aldus bestroyt begint terstont te swellen,
 En schiet veel bloemen uyt die niet en zijn te tellen,
 En naderhandt de vrucht; dies lacht de Bogert-man,
 En prijst het vruchtbaer hout, en eter Dadels van.

Dan ghelijck dese Gemeenschap, ende Versame-
 linghe vry duyfter is in de Boomen, soo blijkctse
 klaerlijck in de Dieren, die oock van de Nature tot
 het Telen aen-gheritft werden, om dat noodigh
 werck geerne, ende met lust uyt te voeren. Want
 hoe soude anders een staigh Man te brengen zijn
 geweest, om sijn selven in die vuylichheydt te steken,
 ende een eerbare Vrouwe de schaemte willen aen
 een zyde stellen, ende noch uytstaen de moeyelijck-
 heyt van dragen, ende baren; het welck niet alleen
 met pijn, maer oock dickwils met gevaer van 't le-
 ven toegaeft, waerom Medea, by den Griekschen
 Poët Euripides, seydt, liever driemael met den Schilt
 in den slaghe te willen staen, als eens te baren. Dan
 hier in is oock al voorfien, ende de Vrouwen daer-
 om dubbelt vermaeck toeghevoeghr. Want sy en
 schieten niet alleen haer eygen Zaet (het welck vol
 Geesten zijnde, een keteliche vreught maect)
 maer ontfanghen oock dat van den Man. Dit was
 Tiresias seer wel bewuft, als beyde besocht hebben-
 de, ende daer over, tusfchen Iupiter, ende Inno, die
 daer van uyt kortswijl een boerigh wed-spul aen-
 ginghen, sijn uytpraeck dede, by den Poët Ovidius,
 in 't derde Boeck van de veranderingen :

*Forte Iovem memorant diffusum neclare curas
 Seposuisse graves, vacuaque agitate remissos
 Cum Iunone jocos, & major vestra profecto est,
 Quam qua comingit maribus, dixisse, voluptas.
 Illa negat, placuit quo sit sententia docti
 Querere Tiresia. Venus huic erat utraque nota.
 Nam duo magnorum viridi coeuentia sytoc
 Corpora serpentum baculi violaverat iclu,
 Deque viro factus, mirabile, foemina septem
 Egerat autumnos: octavo rursus eosdem
 Vidit: & est vestra si tanta potentia plage
 Dixit, ut aurois sortem in contraria mutet,
 Nunc quoq; vos feriam, percussis anguib; isdem,*

*Forma prior redivit, genitruaque venit imago.
 Arbitr hic igitur sumptus de lite jocosa,
 Dicta Iovis firmat.*

2 Dese Telinghe wert belet door Onvruchtbaer-
 heydt; dewelcke bestaet in ghebreck, datter in de
 Stoffe soude mogen wesen, ofte in 't Werck-tuygh.

3 De Stoffe is het Zaet; het welck ontbreeckt,
 ofte van nature, gelijk in Kinderen, en Stock-oude
 Luyden, ofte door eenighe Siekten, als Koortsen,
 Teringe, en diergelijcke. Het selve wert oock be-
 dorven, en derhalven onvruchtbaer, als eenighe van
 de voorname Deelen, die het Bloet (uyt het welke
 de Stoffe van 't Zaet is) maken, merckelijck bes-
 schadicht zijn. Waer by mede komt, als het Zaet al
 te dun, ofte al te dick is; ghelijck de natuerlijcke
 Poët Lucretius wel aenmerckt in sijn vierde Boeck,
 daer hy oock de reden gheeft:

*Nam steriles nimium crasso sunt semine partum:
 Et liquido praeter justum, tenuique vicissim.
 Tenuis, locus quia non potius est adfigere, adhaesum
 Liquitur exemplo, & revocatum cedit ab ortu:
 Crassius hoc porro, quoniam concretus aequo
 Mittitur, aut non tam prolixo mittitur iclu;
 Aut penetrare locos aequae nequit, aut penetratum
 Aegre admiscetur muliebri semine semem.*

Wat het Werck-tuygh belanght; soo zijn onder de
 Mans onbequaem, die het selde te Groot, te Kleyn,
 ofte Wanschapen is; maer meest, die al te kour van
 Gematigheydt zijn, by de Rechts-ghelcerde Frigidis
 gheuoemt, onder dewelcke oock de oude koude
 Mans zijn, die ghemeenlijck haer werck op 't Ge-
 row laten staen,

*Frigidus in Venerem senior, frustra que laborem
 Ingratum trahit, & si quando ad praesentia ventum est,
 Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
 Incasum furit.*

ghelijck de Poët Virgilius in het derde Boeck der
 Landtbouwinghe, spreeckt van de oude Paerden. So
 ghebeurt oock in andere, datter door gebreck van
 Geesten gheen verrijfsnisse en komt, ofte niet langh
 ghenoegh en duyrt. De Poët Propertius seydt hier
 van 4. Eleg. 9.

*Cantabant surdo, & nudabant pectora caeco;
 Lanuvii ad portus, hei mihi, solus eram.*

Van welke verssen te sien is by Cal. Rhodigin. 4. A.
 L. 7. ende Tiraguel. in 4. Leg. Comub. gl. 1. p. 3. n. 12.
 Ick en sal maer een exempel uyt de Hiltoryen by-
 brengen. Mariana in 't 6. Boeck der Spaensche saken
 op 't 2. Cap. verhaelt, hoe de Dochter van Witterick,
 Koning van Spaengien, verlooft zijnde aen Diderick,
 Koning van Bourgongien, ende met groote staet in
 Vranck-

Vrantsrijk komende, haer Vader geheel wederom heeft 't huys quam; en datter vast geloofd werde, dat de Koning, door tooveryen van sijn by-sitten, daer hy dapper aen vast was, niet en hadde konnen plucken de bloem van de Koninglijke Maegt. Soodanige werden by de gemelte Rechts-geleerde *Maleficiati* geheeten; en dese Tooverye, en Besweringe, wert onder andere, vast gestelt by den meerder-gemelten Dr. *Fernelius* 2. de *Abd.* 16. en *Alexander Beneditus* 24. de *med.* 14. gelijk oock eenige beschreven zijn door *Castro* 3. de *morb. mul.* 3. Dit besweren, ende knoopen van de Nestelingh is gheheel ghemeen in Vrantsrijk; so dat ick verwondert ben sulcks ontken te werden van Dr. *Hucherus*, Professor te Montpellier, in sijn Latijns boek van d' Onvruchtbaerheyt, als oock van den Heer van *Montaigne*, die 't selde op het 20. cap. in 't 1. boeck van sijn Franche proeven, alleen de stercke Inbeeldinge toeschrijft. Ick hebbe onlangs over dese sake gesproken met den Hooghgeleerden Heer, *Cl. Salmasius*, die my verklaert, ende met exempelen bevestigt heeft, sulcx waerachtigh te wesen; ghelijck ick oock van verscheide andere verferkt ben. Noch vreemder is 't gene *Bapt. Cordronchius* schrijft 3. de *Venef.* uyt vele Historyen te blijcken, dat yemants Gereetschap kan afgetoovt werden: Doch hy voeghter by, dat sulcx niet in der daedt en is, dan alleen schijnt te wesen. Maer het gaet wel vast in de ghene die ghelubt zijn, dewelcke evenwel sonder regen, noch wint maken; ende derhalven oock lief-hebbers zijn, doch sonder vermogen, (siet *Cal. Rhod.* 9. 12.) gelijk een Maget, by den Poët *Terentius*, in *Eunucho*, seydt, wel veritaen te hebben. Het welck de Turcken wel wetende, doen het een met het ander wech-nemen, in de Slaven, die sy stellen tot bewatinge van haer Vrouwen.

De nu Meer-gemelte *Calius Rodiginus*, verhaelt op het 14. cap. in 't 20. boek van sijn Oude-tysen uyt *Xanthus*, een oudt Schrijver der Lydische saken, dat *Andramites*, Koning van Lydien de eerste geweest is, die Vrouwen-personen doen Lubben, en deselide in stede van gelubde Mans gebruykt heeft. Dan dit en grijpt by ons gheen plaetse: maer wel te groote *Wijze*, *Nauwigheyt*, *Sluytinge*, (by de Grieken Ongeboorde gheheeten) *Verdraeyingh van den Hals*, ofte *Krop des Lijf-moeders*, (gelijk ick bevonden hebbe te geschieden door het al te veel gebruyk van veel *Verkouwende Spijse*) als oock dat de *Lijf-moeder* al te beet, ende graeygh is, waer door de Stonden (die het Zaet voeden) weynigh zijn, ende doen schrijven: gelijk sy oock opgehouden, oft vermindert worden, wanneer deselve te *Kout* is. Hebbe evenwel bevonden, dat de Onvruchtbaerheyt in de Vrouwen hier te Lande meestendeel spruyt uyt al te groote *Vochtigheyt des Lijf-moeders*, waer door sy niet alleen haer eygen Bloedt te waterigh maect: maer oock het Zaet niet en behoudt.

Wy hebben nu kortelijck aangewesen de Gebreken, die in Man, oft Vroude Vruchtbaerheyt tegenstrijden: maer dient oock aangemerckt, gelijk alle daegs bevonden wert, datter wel in geen van beyde gebreck en is, en evenwel niet voort en komt. Want alsoo niet van een; maer uyt het Zaet van twee, alle volmaecte Dieren gheteelt werden: soo moeter noodtsakelijck seker *Overstemminghe* tusschen beyde zijn, te weten, een gelijcke Gematigheyt, ofte die door verschillende Ongelijckheyt gelijk, en eenparigh gemaect wert. En dit is de oorfaeck, dat de Vrouwen by den eenen Man Kinderen krijgen, by den anderen niet, gelijk *Plinius* 7. 13. daer toe bybrenght *Augustus*, en *Livia*; ja somtijts met den seldden lang gerout zijnde, na veel jaren eerst komen te Kinderen. Sonder twijfel, om dat de Gematigheyt des Lichaems metter tijdt verandert, en dienvolgende oock het Bloedt, ende daer uyt het Zaet een ander gematigheyt verkrijgt. De Poët *Lucretius* heeft dit mede niet overgellagen in het voorgemelte boeck, ende met dese versen:

*Nam multum harmoniae Veneris differre videntur,
Atque alias alii complent magis, ex aliisque
Suscipiunt alia pondus magis, inque gravescunt:
Et multae steriles hymenaeus ante fuerunt
Pluribus; Et naeque post sunt tamen, unde puellas
Suscipere, Et parvi possent ditescere dulci.
Et, quibus ante domi fecunda saepe nequissent
Uxores parere, inventa est illis quoque compar
Natura, ut possent natis munire senectam.
Usque adeo id magni refert; ut semina possint
Semibus commisceri gemaliter apta,
Crassaque convenient liquidis, Et liquida crassis.*

4 Wanneer de Oorfaeck van Onvruchtbaerheyt spruyt uyt eenigh merckelijck Gebreck in de Bloet, ofte Zaet-makende Deelen, daer van brenght elck Deel sijn eyghen Teycken mede, en is op sijn plaetse aenghewesen. De *Kouwigheyt* wert daer door ghemerckt, datter gheen, ofte weynigh lust en is, ende datter een dun, ende waterigh Zaet sonder vreught af-schiet. De Tooverye blijkt daer aen, dat yemandt anders wel ghefelt is, ende met een ander wel te doen kan hebben, maer niet met sijn eyghen Huysvrou, daer de Nestelingh alleen op-geknoopt is. De Gelubde vertoonen haer eyghen Teycken: doch blijkt noch sonder dat, aen haer *Wesen*, ende *Manieren*. Want sy zijn gemeenlijck *Bol*, *Valuwe*, ofte *Gheplack* (siet *Salmasius* in sijn *Plinians Exorc.* p. 757.) in het Aenghesicht, sonder Baert, ende hebben een *Vrouwen-stem*. Ick soude daer by voegghen *Vrouwe-moed*; het en ware ick der Vrouwen dapperheyt beweert hadde in het Boeck van hare *Winemensbejdt*, en dat oock de gesbede *Narsetes*, ten tijde van den Keyser *Iustiniaan*, mannelijck tegens de Gotthen gestreden, en hem wederom meester van Italien

Italien gemaect hadde. Sulcx is oock te lesen in de Turckische historyen van verscheyde Oversten, die gesneden zijnde, haer verstandigh, ende vromelijck droeghen. Waer uyt blijktt, niet alijt vast te gaen, 't ghene den Arabischen Ghenees-meester *Avenzoar* schrijft, dat de Gesnede van quade manieren zijn, sonder oordeel, en verstant.

Dat de Aderen van de Lijf-moeder verstopt zijn, wert betoont door het *Op-houden van de Seonden*. Die den Hals van de Lijf-moeder verdracyt hebben, genieten Pijn in plaetse van Vermaeck, ende en kunnen het ontfanghen Zaet niet behouden: ghelijck oock niet ontfanghen die te swaerlijvigh zijn, wanneer, gelijk *Hippocrates* seydt, den Hals van de Lijf-moeder door de groote *Vettrigheyt* van 't Net, te seer gedruckt werdt.

5 Als de Onvruchtbaerheyt haren oorspronck heeft uyt quaet Zaet, dat heeft sijn swarigheyt na de swaerte der Sieckte, daer sulcks uyt veroorsaect werdt. Het Werck-tuygh, dat te langh, te kort, te ruym, ofte te nauw is, en kan naulijcks gheholpen werden: maer wel dat krom, ofte verdraeyt is. De besloten Vrouwelijckheyt, seydt *Plinius* 7. 16. te zijn een voor-teycken van ongeluck, daer toe by-brenghende het exempel van *Cornelia*, de Dochter van *Scipio*, wiens beyde Sonen, *Gracchi* genaemt, noch by haer leven, en zijnde *Tribuni plebis*, ofte Voleks-vol-machtighe, om-gebracht wierden. Het binden van den Nestelingh, duert somtijds eenighe tijdt, somtijts al het leven. Dan de Vrouwen en mogen, volgens de Rechten niet klagen, als na drie-jarigh gedult, gelijk sulcks, onder andere noodige Leerlingen, aengewesen wert in 't vermaert *Houwelyck*, met dese Versen:

Ghy mooght geen bedt-gebreck in rechten openbaren
 Als na een koude sucht van drie geheele jaren,
 Dit onbeyl heeft den aert om niet te zyn geklaeght,
 Als wan een echte wijf, en noch een volle maeght,
 Want heeft de soete vrouw maer eens haer volle leden,
 So is voor alle tijdt het klagen af-gesneden,
 En of dan eenigh man sijn eerste kracht verliest,
 Geen wijf en heeft de macht dat sy een ander kiest.
 Al watter nader-bant kan yemant over-komen
 Dat moet, hoe dattet ga, ten goede zyn genomen,
 La schoon u bedt-geuoort ver gat sijn echte schult,
 Daer is geen beter raet, als lijdten met gedult,
 Maer soo mischien de man met onbequame leden,
 Is van den eersten aen op uwe koets geireden,
 En dat het onbeyl duert tot aen het derde jaer,
 So eyscht u jeught te recht een ander weder-paar.
 Niet dat om dese feyl de vrouwe wort ontbonden,
 Na dat geen ware trouw daer oyt en is gevoonden,
 Want als een vrouwe trouwt die niet en is gemant,
 Soo blijft de vrouwe los, de trouwe sonder bant.

6 De Onvruchtbaerheyt, dewelcke veroorsaect door gebreck, datter is in het Bloet-maken van Lever, Milt, ofte Nieren, moet geholpen werden, gelijk in de Sieckte van die Deelen is aengewesen. De Swackigheyt van 't Werck-tuyg kan versterckt werden met het strijcken van West-Indischen Balsam, wat Olye van Euphorbium, en een weynigh Muskeljaet, Amber, ofte Zivet: en inwendigh met *Rakette*, 't zy de Bladeren, ofte het Zaet. Hier van is het versken:

Excitat ad Venerem tardos Eruca maritima.

Daer toe dienen oock *Cubeben*, *Galanga*, versch ingeleyde *Gember*, de *Ballen van een Vosch*, en het Vleesch, insonderheydt dat ontrent de Nieren is, van *Scimus*, by sommige na sijne gelijkenisse aertische *Crocodil* ghenoemt, als *Plinius* schrijft. Dan dese moet van verre komen, ende alsoo hy dickwils van de rechte plaetse, te weten, Egypten, ofte Indien, niet gebracht en werdt, ende oock sorgelijck is, soo soude ick beter vinden, sulcken vleesch te vermijden, ende te gebruycken 't gene by ons in't wilt wast, en gantsch geen gevaer mede en brenghet; te weten, de wortels van *Standel-kruyt*, ofte *Satyrion*, het welck dien naem heeft na de ritfige Velt-goden, by de Poeten *Satyr* genaemt. Dit Kruyt heeft twee Wortelkens, gelijk Hasel-noten; haer kracht met de gelijkenisse medebrenghende, gelijk aengewesen is, in ons *Inleydinge tot de Hollandesche Ghenees-middelen*, op 4. Capittel. Van deselvede klooijens is het eene vast en stijf (het welck van jaer tot jaer verandert, ghelijck wel aengemerckt is onder andere by de vermaerde Kruyt-beschrijvers *Dodonaeus*, en *Dalechamps*, alleen hier toe bequaem) en 't ander voos, en rimpeligh, het welck meerder beler, als voordeel soude by-brenghen. De Griecsche *Theophrastus* in 't 9. Boeck van sijn Beschrijvinge der Kruyden op 't 20. Capittel, verhaelt van seker Kruyt, het welck een Indiaen medegebracht hadde, dat niet alleen de gene, die het aten, maer oock, die het alleen aenrochten, sulcken kracht in haer leden op-blies, dat sy queestden als sy wilden. Hier op schrijft de hoog-geleerde *J. Bodaeus van Stapel*, Genees-meester van Amsterdam, (tot grootte schade van de Ghenees-konste, en dienvolgende van de Gemeene sake, onlangs in fleur van sijn leven overleden) in sijn treffelijcke *Wtleggingen*, dit jaer 1644. gedruckt, hoe een geloofwaardigh man, die uyt Indien quam, sijn Vader vertelde, datter een Kruyt was in *Saratta*, by de Inwoonders *Bangi* genoemt, van sulcke kracht, dat het door mans-werck een geheele nacht de vrouwe soude gaende houden. Of dit, schrijft hy, 't selve Kruyt is, daer *Theophrastus* van handelt, dewijl daer gheen beschrijvinge by en is, niet welte weten; maer evenwel uyt het verhaelde waerschijnelijck te wesen. Sommighe meenen dat dit Kruyt *Satyrion* gheweest is, alsoo een ander Griecx Kruyt-beschrijver *Dioscorides* 't selve als sulcke

kracht toe-schrijft, dattet zelfs maer in de handen ghehouden, doch meerder in wijn ghesoden, den lust tot by-slapen verweckt. Het welck van den Romeynschen schrijver *Plinius* oock gevolgt wert. Wy ghebruycken het af-sietfel van het vaste Wortelken, ofte het selve met suycker in-gheleydt, als oock de Conserve daer van gemaectt, ende *Diasatyryon* ghenocmt. Sommighe segghen (gelijck *Dr. Dodsens* oock aenmerckt) dat de Vrouwen van *Theffalyen* dese selvighe Wortel noch versch, teer, ende vollappigh zijnde, met Geyten-melck plagen te drincken te geven, om de geylighydt te doen komen; ende de dorre, ofte drooge, om den selven te bedwingen, ofte achter te doen blijven. Hier en dient oock niet over-geslagen dat dit *Standel-kruyt* (onder meerder geslachten) manneken, ende wijfken is, die altydt by een wassen; ende als het een van het ander gescheyden, ofte nytgeroeyt werdt, het ander terstont begint te quijnen, ende allenckskens vergaert. Welcke Over-een-stemminghe in den Dadel-boom, ende andere hier voor is aengeroot.

*Wat seydt de kunst meer, vermogen echte luyden
Door moes van Bever-geyl en ander minne-kruyden
Door kuisch netel-zaet geroert in spaensche pap,
Door Artsjocke-mergh, en siltigh Oester-sap,
Door herffens van de Dwyf, en lu van Hane-kammen,
Door eyers van de Mus, en beyers van de Rammen,
En watter door de kunst kan werden by-gebracht,
Te stijven tot het bedt haer wyt-geputte kracht:
Geef antwoordt mijn vernuft, ten eynde jonge paren
Die over dit beslagh in eenigh wijffel waren,
Verstonden met bescheyt en watter mach bestaen,
En watter qualijck voeght, en niet en dient gedaen.
Het wir dat yemandt heeft kan weelderbande saken
Geoorloft aen den mensch of gantsch onheyligh maken.
Want, die een wettrigh dingh ten quaden eynde buyghet,
Werdt even in het goet, van sonden overtuyghet.
Siet als een jongh-gesel in echten staet getreden
Vint koelheyt, trage sucht, vint onmacht in sijn leden,
Of dat hy andersints niet recht betalen kan
Wat vrouw en trouwe verghet tot laste van den man,
Of dat een ware sucht om vrucht te mogen winnen,
Hem prickelt in den geest, en niet een dertel minnen,
Soo wordt het echte paer by wijlen vry-geset,
De tafel even selve te schicken na het bedt.
Niet door een geyl besach van onbekende spijzen;
Dat niet als bobbel maectt, en doet de leden rijzen,
Niet door een grilligh kruyt, dat schuym en winden broect,
Maer door gesunde kost, die al het lichaem voer.
Maer soo in dit geval de keucken soude strecken
Om tot een meerder brandt de leden op te wecken,
Of dat een dertel mensch heeft voor sijn hoogste wis
Niet om te zijn geroedt, maer om te zijn verhu.*

*Soo isst ongerijmt het lijf te mogen stercken,
Om door een meuwe kracht de tochten wyt te wercken,
Geen sonde dient verweckt, maer wyt te zijn geblift,
Geen trouw en is gewijt ten dienste van de lust.*

Wy komen nu tot de Toverye. Den ouden *Herodotus* verhaelt in 't 2. Boeck van sijn Griekfsche hi-storye, op 't eynde, hoe *Amasis*, Koning van Egypten, sijn Huysvrouw *Ladice* van Cyrenen, niet en konde bekennen, gelijk hy nochtans andere wel gebruyckte. Als dit lange duerde, so seyde *Amasis* tegen haer: *Vrouwe*, ghy hebt my betoovert, en ghy, de smootste onder alle Vrouwen, en sult daerom door geen middel de doodt ontkomen. Als *Ladice* dat sterck ontkende; en evenwel *Amasis* daer door niet, nedergestelt en werde, soo beloofden sy by haerfelyen (dit was de middel, seydt *Herodotus*, tegen dat quaet) indien sy dien nacht haer man mochte gherieven, de Godinne *Venus*, een Beelt te Cyrenen op te rechten. Waer op *Amasis* daerna noyt te vergheefs en quam, die oock sijn Huysvrouw in toekomende seer lief had. En *Ladice* volbracht haer belofte, en sont een Beelt te Cyrenen, het welck *Herodotus* schrijft, noch op sijnen tijdt ongeschent in de Voor-stadt gestaen te hebben. De voor-gemelte *Cochronchius* verhaelt op 't 5. Cap. van sijn 3. Boeck, dat sekere Grave in't landt van Straesburgh, een Vrouw gerout hebben, de den Houwelijcklichen plicht niet en konde uytwercken: maer dat hem by geval het werck-tuygh van de Tovery bekend geworden zijnde, van de selvige is verlost geweest. Want van huys gereyft zijnde, als hy een Vrouw ontmoete, die hy wel eer voor sijn hoere gehouden had, op weder-zijdtse groering gevraecht zijnde na de wel-vaer van hem, ende de sijne, heeft geantwoort dat alles gelukkig toe-ging; waer door de Vrouw ontstelt zijnde, wederom gevraecht heeft, ofte hy oock kinderen by sijn Huysvrouw hadde: de Grave antwoorde, drie in drie jaren ghadt te hebben. Als de Vrouw hier op noch heviger in 't aengesicht ontstact; Waerom, seyde de Grave, werdt ghy soo ontroert, of zijt ghy mijn geluck benijdende? Neen, antwoorden de Vrouwe, maer ick ben quaet op dat oudt wijf, het welke meende, datse door haer quade konsten, u de kracht van Kinder-telen beletten konde: tot een teycken van 't welke, seyde, in 't midden van 't Slot, op de gront van den water-pur een pot staet, waer in ettelijcke dingen, wesende het werck-tuygh van haer toverye, besloten legghen; ick ben verblijdt, dat die dingen krachteloos zijn, en verheuge my in u geluck. De Grave dit hoorende, is wederom gekeert in sijn *Vaderlandt*, en den Put gesuyvert zijnde, vant hy den pot, die hem de Vrouw hadt aengewesen, ende den selven verbrant hebbende, konde sijn brant daarna bluffen sonder eenigh belersel. Even diergelijcke is een Raets-Heer in den Hage gebeurt. Ick

Ick sal hier by-voeghen (alsoo ick moet bekenen, de minste ervaringhe daer van niet te hebben) r'ghene den Heete van Roeyen-borgh, &c. *Iohan Baptist van Helmondt*, schrijft in sijn Onghehoorde wercken, nu onlangs uytgekomen, te weten, op het 8. Capittel van 't Gravcel. Seker Bruydegom, seydt hy, vijf maenden gheknoopt zijnde, stelden 't gene hem by de Bruydt belet was, in een Kamenier te werck, die hy swangher maecte. De Vrouwe ten laersten met hem in woorden rakende, seyde, dat sy de vuylichheit met de Kamenier door de vinger gesien hadde, om te beproeven, of hy Verkout, of Betovert was, ende op wat maniere sy van hem soude mogen scheyden. Ende hy voeght daer by, dat ten laersten den betoverden Knoop is los gheworden, door drincken van Bier, daer *Bercken-rijs* in gesoden was; het welck hy wonder prijft. Soo schrijft oock *Carichtherus*, dat hy foodanige Toveryen geholpen heeft alleen met het water-maken, door een *Bercken-rijsten-besem*. Andere seggen, dat het overgaet, als de Man door den Trou-Ringh sijn water looft. De ghemelte *Codranchius* verhaelt op d'aengewesen plaetse, van een seker Jonghman, dewelcke, als hy langen tijt 't gebruyck van een jong Meysjen gehad hadde, willende haer verlaten, hem van sijn Manne-lijckheit berooft vout. Als hy bedroeft zijnde, een sekere Vrouwe de oorsaek van sijne droefheit gepopenbaert hadde, en wien hy in dese Toverye verdacht hiel: So antwoorde de Vrouwe, daer zijn soete woorden en beloften, ofte dreygementen en gewelt van nooden, om haer te dwinghen tot de herstelling van u vorige gestalte. Hy de vermaninge nakomende, als de Toveresse door geen bidden had kunnen beweeght worden, greep haer op een avont aen, en sloegh haer een doeck om den hals, den selfden soo toe-treckende, dat sy by-na worghde, die hy niet en wilde los laten, voor dat sy hem sijne gesontheidt beloofde: en sy stekende haer handt tuschen sijne dyen, nam het bedrocht wech.

Wanneer den Hals van de Lijf-moeder al te nym is, sulcks werdt verbeterd door t'samen-treckende middelen, te weten, *Smack*, *Weegh-bree*, *Eycke-bladeren*, *Granaet-schellen*, ofte diergelijcke, hier voorverhaelt; maer insonderheydt *Wael-wortel*, waer van een Stovingh, ofte Pap ghemaect kan werden, en dan daer by gemenght poeyer van *Aluyn*, *Bolus*, ofte *Draken-bloet*.

De Nauwigheit bestaet daer in, ofte datter van buyten naulijcx eenige openinge en is (gelijck noch een Vrouwe leeft, die deselvige maer soo groot en heeft, als een kleyne erweet) foodanighe door een konstigh Heel-meeister moeren tot bequaemheydt gesneden werden; oft datter van binnen eenigh beletsel in den Hals is, te weten, van Vlies, of Vleysch, gelijck geschieden kan van geboorte, ofte door eenige quetsure, ofte sweringe. Het Vliesch moet me-

de doorgesneden werden, gelijck *Aquapendens* daer een exempel af heeft; het welck ick alhier niet over en brenge, dewijl sijn Wercken in Nederlandts gedruckt zijn. Om het ingegroeyde Vleysch wech te nemen, salmen eerst beginnen met gepoeyert *Loot*, *Alou*, *Ving*, *Bygyptiacum*, gebrande *Aluyn*, ofte diergelijcke; en wanneer men daer niet mede door en kan, komen tot Stijden.

Als de Lijf-moeder wat verdraeyt is, dan salmen deselvede so van binnen, als van buyten allencxkens verwarmen, met sodanige Middelen, als in 't 23. Capittel van het 1. Deel beschreven zijn, en geltaedigh onder den Navel een Plaester houden die tot her Scheurfel in 't gebruyck is, daer onder mengende wat *Ladanum*, en *Myrre*, ofte 't gene op de gemelte plaets is aangewesen.

Die te Heet gebakert zijn, mogen door verkoelende Kruiden gematight werden; ende de Koude door verwarmende, gelijck die beyde aangewesen zijn op deselvede plaets.

De Vochtigheit werdt verbeterd, door deselvede verwarmende Moeder-kruiden, en de gene, die de Sinckingen op-droogen, beschreven in 't 15. Cap. van het 1. Deel. Waer by moet komen de Maniere van Leven, verhaelt op 't 14. Cap. in 't 1. Boeck van het 2. Deel. Onder dient men mede den roock te ontfangen van *Wierroock*, *Bakelaer*, *Ladanum*, *Stryax*, waer van eenighe pillakens gemacckt kunnen werden, en op een koolken geleyt.

De ongelijckheydt moet metter tijdt gematight werden, door foodanige Spijse ende Dranck, na dat deselve is; ende als sy uyt-sceect door de ghemelte Genees-middelen.

7 De Maniere van Leven heeft in dese gelegentheit veel te seggen. Hier is een matige *Lucht* de bequaemste: *Spijse* die veel, en goet voetsel geeft, gelijck *Kalfs-vleysch*, *Phasanen*, *Capoenen*, *Konynen*, ende diergelijcke; dan insonderheit wert de Geyligheit verweckt door *Hane-klooten* (waer van een kluchtig exempel is in den *Schat der Gesontheit*) als mede door de geyle *Mossen*, *Perdrijfsen*, en *Duyven*, en haer *Eyeren*, als oock de *Eyeren* van *Kiwittien*, en *Hoenderen*. Van dewelcke mede *Kandeel* gemacckt kan werden met *Wijn*, *Suycker*, *Kaneel*, en een weynigh *Saffraen*. De *Vijch*, als vochtigh, en droogh zijnde ('t en zy voor de ghene die verkoelinge van doen hadden) en kan hier geen voordeel geven; selver oock niet tot vermeerderinge van 't Zaet, de *Oesters*, hoewel sy door hare Suyligheit yemandt gaende mochten maken; ghelijck *Dr. Ioubert* wel aen-wijst 2. des *Erreurs pop.* 21. Daer hy oock op deselvede maniere spreeckt van de *Aerdt-buylen*; gelijck wy mede kunnen doen van *Peen*, *Aerdt-noten*, *Knollen*, *Ajuyn*, *Looch*, *Biesloock*, *Talipa*, en alle *Bollen*. Het welck de Romeynsche *Columella* oock aangemerckt heeft in sijn 10. Boeck van de Lant-bouwinge op 't 11. Capittel:

— *quæque viros acuum, armantque puellas,
Iam Megaris veniant genitalia semina Bulbi.*
En de Poët *Martialis* en heeft sulcks mede niet ver-
geten, als hy, 13. *Epigr.* 34. deselvig daer toe verheft
in dese versen :

*Cum sit anus conjux, & sint tibi mortua membra,
Nil aliud, Bulbis quam satur esse, potes.
Qui prestare virum Cypria certamina nescit,
Manducet Bulbos, & bene fortis erit.
Languet anus, pariter Bulbos ne mandere cesset,
Et tua ridebit prælia blande Venus.*

Hier toe doen oock *Dadels*, *Amandelen*, *Pingels*, *Pista-
cyen*, *Boonen*, *Erwelen*, *Castanyen*, *versche Noten*, *Articyoc-
ken*, *Asperges*, en diergelijke, alle t'sijnder plaetle in
den gemelten *Schat der Gesontheit* beschreven.

Dan met de *Opweckende* middelen moet al seer
voorsichtigh gegaen werden, voornameljck in oude
lyuden. *Marneus* verhaelt in sijn *Historye* van *Spaen-
gien* op 't 20. *Capittel*, hoe *Ferdinand*, *Koningh* van
het ghemelte *Rijck*, ende *Groot-Vader* van onsen
Keyser Karel, in een sware *Sieckte* verviel, als hy, al
bejaert zijnde, even te voren getrouwt hadde *Ger-
maine de Foix*, ende dat de oorsacke van deselfde ge-

leyt werde, op eenige drancken, die hem tot de *Te-
linge* ingegeven waren.

Men kan oock *Vleysch* stoven met *Munre*, of *Ra-
kette*, die evenwel de *Lattouw* (waer van in 't meer-
gemelte *Boeck*) in *Salade* gegeten, niet en kan goet
maken. Is mede dienstigh 't gene met *Peper* in kor-
sten gebacken is; als oock dat met *Gember* gestooft
is. De *Slaep* dient volkomen te zijn, het *By-slapen* niet
als met verlanghen, ende uyt reyne liefde, een vro-
lijck, ende gherust *Gemoede*, doch evenwel selden;
want gelijck de *Lief-hebber* seyt:

— *Venerem commendat rarior usus.*

Een *Portugijs* *Ghenees-meester* *Castra*, meerder
vermelt, raet aen te schouwen het paren van *Hanen*,
ende diergelijke, als *Konijen*, *Mosschen*, die dap-
per in 't werck zijn, waer toe hy drolligh by-brengt
de versen:

*Segnius irritant animos demissa per aures,
Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus, & quæ
Ipse sibi tradit spectator.*

Wy sullen hier niet verder gaen, also het vordere
aenghewesen is in het 2. *Deel*, en *Capittel*, van den,
nu dickwils genoemden, *Schat der Gesontheit*.

PAULUS ÆGINETA

Lib. III. Cap. LXXIV.

Μίξις ἢ ἡ ἐξόμιση πρὸς κύνων συμπέρι.

HUARTE

en el exam. de ingenios Cap. 15. §. 3.

*La crudeza que mas dano a la generacion es la del vino: por
que este licor, por ser tan vaporable y subtil, haze que ellos demas
alimentos, vayan crudos a los vasos seminarios, y que la simiente
irrite falsamente al hombre, sin estar cosida sazónada; y por
tanto loa Platon una ley que ballo en la republica de los Car-
thagineses, que el hombre casado ni su muger, no beviessen vino
el dia que se pensavan llagar al acto de la generacion; enten-
diendo que este licor hazia mucho danno, a la salud corporal del
ninno; y que era bastante causa para que saliesse vicioso, y de
malas costumbres. Pero si se beve con moderacion, de ningun
manjar se haze tan buena simiente como del vino blanco; espe-
cialmente para dar ingenio y habilidad.*

HET VIERDE BOECK,

V A N D E

G I C H T E.

Van de

GICHTTE, ofte FLERECYN.

- 1 Benaminge in verscheyde Talen,
- 2 Beschrijvinge,
- 3 Onderscheyt,
- 4 Inwendige Oorsaken,
- 5 Wruwendige Oorsaken,
- 6 Ken-teykenen,
- 7 Voor-teykenen,
- 8 Middelen om voor te komen,
- 9 Middelen om te genesen,
- 10 Maniere van Leven.

I

WY hebben 't Menschelijke Lichaem verdeelt in Hoofft, Borst, Buyck, en uysterste Lidt-maten, te weten Handen, en Voeten. De Siekten van de drie eersten, zijn in de drie voorgaende Boecken beschreven: zo datter nu alleen overigh blijft, oock aen te wijzen, waer de uysterlijke Lidt-maten mede gequeult werden. Sulcks is de plage, die na dezelve by de Grieken, en Latijnen *Arthrities*, *Articularum dolor*, of *morbus*, en *Articularis*, ofte *Articularius morbus* genoemd wert: gelijk van de Barbaren *Arthetica*, en daer van by sommige onder ons, *Artijche*; maer meest een 't oock den naem van *Gutta*, het welck in Latijn een drop beteyckent, gelijk ofte de stoffe drops-gewijze op de Lidt-maten leecte; 't welck de Spaengjaerts navolgen met haer *Gota*, en de Françoisen met *Goutte*; en daer op siet oock het Hoogh-duyts *Zippelste* / dat de vochtigheyt in de leden zippert. De Italianen houden beyden de Benamingen *Arthetica*, en *Gotta*. De natuurlijke history-schrijver *Plinius* verhaelt in sijn 26. boeck op 't 10. cap. hoe dat niet alleen ten tijde van de voor-ouders, de Gicht selden plach te komen; maer oock op sijnen tijt, dezelve vrent was. Want, seydt hy, indiense van outs in Italien ware bekent geweest, sy zoude een Latijnschen naem gevonden hebben. Dan die reden en gaet niet vast; alzo

{ 2. Deel. }

de meeste Siekten in Italien, en elders de Griecsche namen hebben behouden: en dat oock den ouden *Caro* in sijn boeck van de Landt-bouwinge, een genees-middel beschrijft voor de *Schiarica*, wiens woorden zijn, *Vinum ad Ischiacos sic factio*, &c. En met het selvige woort werden de Gichtige oock beteyckent by *Agellius* 4. *Noti. Attic.* 13. en daerna by andere.

2 De Gichte is Pijn in de Vliesige deelen der Gewrichten, die met Poosen ghemeenlijk weder komt, bestaende uyt Toevloeyingh van een Scherpe, en Sultige vochtigheyt. Deze Beschrijvinge zullen wy wat naeder gaen ondersoeken.

Thomas Minadous berispt de gene, die de Gichte beschrijven, ofte het genus itellen Pijn te wesen, en wil het selvige hebben de moeyelijke beweginge, om dat de Pijn, insonderheyt in 't scheyden, daer alijt niet by en is, maer wel het verhinderen in de Beweginge. *Franciscus India* meent oock, dat dese Siekte in de Beschrijvinge qualijk genoemd wert Pijn, als een Toeval zijnde, en bepaelts met Sinckinge. Maer hy mist. Want de Sinckinge en is de Gichte niet, maer wel de oorfaeck. En het is wel gebruyckelijck onder de Geneesmeesters in gebreken, daer de Sieckte, en Toevallen by een komen, dezelve den naem te geven na het Toeval, dat meest pranght, en de Siecken aldermoeylijckst valt, gelijk *Pleuris*, ofte Zijde-pijn, dewijl de Siecken daer meer over klagen, als over de ontstekinge van het Borst-vlies.

Wy hebben de Gicht-pijn gestelt met poosen dikwils wederom te komen. Want den aert van deze siekte is so hartneckig, dat als sy eens yemant besocht heeft, den zelden seer lichtelijck weder komt besoecken, als 't oock datze somtijts eenige maenden achter blijft, en haren waert schijnt vergeten te hebben.

Deze Sieckte beslaet de gewrichten, en alzo sy groote Pijn verweckt, dienvolgende de Gevoelijcke, en Zenuwachtige, ofte Vliesige deelen der zelviger. Want dewijl de Zenuwen, ende Vliesen het rechte werck-tuyg zijn van 't Gevoelen, zo moet nootdadelijk volgen, dat daer Pijn is, zodanige Deelen beschaadicht werden: waer onder mede behooren de vliesige banden. Want al is 't, dat *Galenus* schrijft, alle banden sonder gevoelen te wezen; zo blijkt nochtans uyt 't steken, en zelfs uyt de Gicht, datze gevoelen hebben. En de reden, die by-gebracht wert, dat de Mensch

(R)

gestadigh

geftadigh met Pijn zoude gequelt zijn, indien de gevoelende banden geftadig regens de harde beenderen zouden ftooten, en heeft niet veel om 't lijf. Want die Gewrichten zijn van Nature zo wel geftelt, en bewaert, dat fy daer van geen noot en hebben. Wy vatten alle daeg met onse handen, wy wandelen met onse voeten, in welke Leden veel Banden, Zenuwen, en Vliesen zijn, en daer en wert evenwel door de beweginge geen pijn verweckt. Vorder, dat deze pijn haer meerder openbaert ontrent de Gewrichten, als op een ander plaets, daer van is dese reden: te weten, dat de Aderen, en Slagh-aderen haer van de Scherpe vochtigheyd hier in een nauwe, en besloten plaetse ontlastende, aldaer yont som, als omgingelt, blijft stekē, daer sy in andere plaetsen vryer, en ruymmer loop heeft.

Onsen ouden Geneesmeester *Galenus* schrijft 6. *Aph.* 49. en 10. *sec. loc.* 2. § 6. dat de Gichtige vochtigheden in 't hol van de Gewrichten vloeyen, en aldaer de beenderen met geweld van malkanderen dringen: waer door de banden, en vliessen, dezelve te samen bindende, zoo dapper uytgereckt werden, datze die over-groote Pijn veroorfaaken: dat oock dezelve stoffe niet en zijt in de banden, ofte vliessen, daer uyt te blijcken, dat noyt een Gichtige gesien is, die de Struypen, ofte Treckinge der Leden hadde, dewelcke anders uyt Scherpe vochtigheyd voortkomt.

Wat het eerste belangt. Indien waer was, dat de gecte beenderen de Pijn veroorfaekten, so moft nootfakelijck volgen, dat als de beenderen regens malkanderen gedrukt wierden, by exempel die de Gicht in de Knye hadde, mer staen de Pijn verminderde. Want alzo zoude 't uytrecken verminderen, en de invloeyende vochtigheyd te rugh gedreven werden, (even-eens gelijck de gene, die met Hooft-pijn door opstijgende Dampen gequelt zijn, verlichtinge voelen, als sy een doeck vast om haer hooft binden) en dan zoude oock geraden wesen, in 't beginzel de beenderen zo nauw te vereenigen, datter niet tusschen beyde konde schieten: maer de ondervindinge betoont, dat zodanige Middelen gantsch niet en helpen, dan wel meerder Pijn aenbrengen. Daerom zoude ick het houden mer den meer-gemelten *Fernelius*, (die oock gevolgt wert by *Platerus*, *Steeghius*, *Spigelius*, *Sennertus*, en veel andere) stellende de plaets in de banden, en vliessen, dewelcke de beenderen aen malkander hechten, wanneer sy van eenige scherpe vochtigheyd doorsijpt werden. Sulcx blijckt mede, door dien de Pijn, als 't Lidt maer even wert aengerocht, terstont vermeerderd: als oock de swackheyd, moeyelijcke beweginge, en somtijts zodanige slappigheyd, dat het komt te recken. Dit gevoelen wert evenwel by vele tegengesproken (als onder andere by *Trincavellius*, *Duretus*, *Costæus*, *Minadous*, *Mercatus*) en dat van *Galenus* verdedicht. Wy zullen mede haer Redenen bybrengen, en beantwoordē. Voor eerst trecken se tot haer voordeel de 49. Kort bondige Spreucke van 't 6. boeck, al-

waer *Hippocrates* schrijft, dat de Gichte niet op hout voor den veertighsten dagh, en dat dein-gevoeyde Vochtigheyd niet eerder verdreven en wert; als stekende in een plaetsē, die weynigh wermte heeft: derhalven indien deselve was in vleyfige, of bandige deelen, daer veel Aderen zijn, lichtelijck zoude kunnen verdreven werden. Ten tweeden willen sy haer gevoelen daer mede beweren, dat door het vloeyen van de Vochtigheyd in de holte van de Gewrichten, de beenderen van een wijcken, en alzo door uyt-recken van de banden, en vliessen zodanigen Pijn verwecken. Ten derden, dat door het bewegen van 't Gewricht de Pijn vermeerderd. Ten vierden, dat de Pijn van binnen gevoelt wert, eer datter van buyten eenige swellingh komt; en dat sulcx eerst geschiet, als de Vochtigheyd haer van binnen na buyten begeeft. Ten vijfden, dewijl tusschen de Gewrichten alijt slijmerige vochtigheyd van noodē is, om haer hardigheyd te versachten, en de beweginge te lichten, zo zoude dezelve lichtelijck aldaer te veel kunnen vallen, verdiecken, en tot kalck gebracht werden. Dese Tegen-werpingen zijn wel te wederleggen. Want belangende 't eerste, dat de vochtigheyd in de Gichte dick wils langsaem verdreven wert, daer van en is de oorsaek niet, dat dezelve steekt in de holligheyd van de Gewrichten, maer in zodanige plaets, daer luttel bloet, en wermte is, en de Vochtigheyd zelve oock veeltijts onbequaem valt, om ras verdreven te werden. Behalven dat sulcks oock niet alijt en gebeurt, maer verdwijnt dick wils in korte tijt; te weten, wanneer dezelve weynigh is, en bequame Middelen aangewent werden. Daerbeneffens en verweckt deze Sieckte geen Pijn, om dat de Gewrichten recken, en de beenderen van malkander wijcken: maer om dat de scherpe Vochtigheyd zijpende in de Vliesige deelen, dezelve bijt, en uyt-reckt. Tenderden, en vermeerderd de Pijn niet, als het Lidt beweeght wert, om dieswille de Vochtigheyd in de holte van 't Gewricht steekt: maer om dat de vliesige deelen, het Gewricht omvangende, die al te voren gereckt waren, door de beweginge noch meerder recken. Het vierde en gaet mede niet vaster; Wel is waer, datter gemeenlijck in 't beginzel geen, ofte weynig geswel en is, en dat ondertusschen groot te Pijn van binnen gevoelt wert, dewelcke komt te versachten, wanneer het Lidt van buyten sweet. Dan sulcx en geschiet niet om dat de Sinckingen tusschen de beenderen (die geen gevoelen en hebben) der Gewrichten gevallen zijn, en dan na buyten schieten: maer om dat de Sultige vochtigheyd op de Vliesige, en gevoelijcke deelen van de Gewrichten eerst nedertort, en aldaer door haer scherpigheyd Pijn verweckt, maer daarna, alffer een deel van die vochtigheyd door het nabuurig Vleysch verspreyt wert, dan versacht de Pijn; alzo dezelve over meerder plaetsen verspreyt zijnde, minder kracht heeft, gelijck mede, om dat de Vleyfige deelen, als sacht, en gemoedigh zijnde, met minder

minder Pijn kunnen spannen, en uytgezet werden. Sulcx siertmen dagelijcx in de Tant-pijn, die in 't eerste seer hevig is, te weten, als de Sinckingen op de Tandē, en haer Zenuwen vallen: dan daerna, wanneer een gedeelte in 't Tant-vleysch, en de Koon verdeelt wert, komt te versachten. Wat het vijfde, ende laerste belanght; wy hebben wijt-loopigh genoegh bewezen in 't 15. cap. van het 3. boeck, dat de Slijmerige vochtigheyt by haerzelven geen stoffe en is om tot kalk te konnen gebracht werdē, en is derhalven by *Costeus* op *Avic.* hier te vergeefs bygebracht.

Galenus is nu beantwoort op het eerste; wy komen tot het andere, te weten, waerom die Scherpe vochtigheyt, sackende op de Gewrichten, geen Treckinge in die Lidt-maten en verweckt? De reden is, om dat niet de Zenuwen zelve, van wegen sy het bewegen de Spieren toebrengen, beschadicht en werden; maer alleen de Vliesen, en Vliesige Banden, die de Beweginge niet en veroorsaken, en derhalven, al valt op haer groote Pijn, geen Treckinge en verwecken, gelijk men sulcx oock merckelijck bevinde in Tant-pijn, Pleuris, Colijck, en diergelijcke.

13 De Gichte is een algemeene sieckte, seyt *Galenus*, over alle de Gewrichten; waerom *Avicenna* daer toe oock brenght Hals, en Rugh-pijn, het welck mede gevolght wert van *Matth. de Gradibus*, *Nic. Florentinus*, en *Fr. Pedemontanus*. Dezelve werden van *Ianius* genoemt *Collagra*, en *Dorsagra*, en het eerste, om enkel Griecx te hebben *Trachelagra* van *Minadous*, het andere *Rachisagra* van *Paré*, die oock *Gonagra* van de *Knye*, en andere namen van andere Deelen by bringt. Dan het gemeen gebruyck heeft maer drie Griekische namen behouden, te weten, van de Pijn in de Handen, Voeten, en Heup, met de namen *Chiragra*, *Podagra*, en *Ischias*, by de *Barbaren Sbiatica*, het welck van ons gevolght wert. Mer de twee eerste speelt de Poët *Martiali* 1. *Epigr.* 99. seggende van een die voor recht was, en het *Podagra* (dat is zoo veel als *Voet-greep*) had, en niet wel en betaelde, dat sulcx was het rechte *Chiragra*, als of men *Hant-greep* seyde, volgens de Griekische benaminge.

Litigat, & Podagra Diodorus Flacce laborat:

Sed nil parono porrigit, haec Chiragra est.

Deze twee gaen wel te samen, gelijk *Suetonius* oock schrijft van den Keyser *Galba*, hoe sijn Handen, en Voeten zo krom getrocken waren, dat hy geen schoen konde aen-lijden, noch geen brief op doen, of vast houden. Ia her komt oock wel zo verde, dat de drie laest verhaelde soorten van Gichte in een Lichaem malkander geselschap houden. En van den Keyser *Augustus* verhaelt de gemelte *Suetonius*, dat her gebreck in Heup, Dye, en 't slincker Been, hem dickwils krepel maecte. Van dit mangel schrijvende *Herodes* in sekeren brief, aengemerckt by de Griekische *Philostratus* in 't 1. boeck van 't leven der *Sophisten*: Als ick Eten moet, seyt hy, en heb ick geen

Handen. Moeter Gegaen zijn, ick en hebbe geen Beenen. Moeter pijn geleden wezen, dan zijnder Handen, en Beenen.

4 By den Arabischen *Avicenna*, en vele andere Geneesmeesters, wert de Oorsaek van alle Pijn gestelt te wezen Ongematigheyt, en Scheydingh van 't gene vereenicht, en vast is. Dan de Oorsaek is maer een, te weten de Scheyding, of Reckingh van de Gevoelijcke deelen; en als al de Ongematigheyt Pijn verweckte, zulcx moeste sy doen door het scheyden, of uytrecken van zodanige deelen, gelijk my gedenckt ons geleert te hebben den hoogh-geleerden Heere, *Dr. Everhard van Vorst*, Professor tot *Leyden*, als hy in 't jaer 1614 *Alex. Trallianus* uyt-leyde. De wel verfochte *Dr. Govert* van der Steegh, geboortigh van *Amersfoort*, en Geneesmeester van *Keyser Rudolf de II.* schrijft 15. *Med. pract.* 12. verwondert te wezen, (waer op mede slaet *Costeus* in *Avicenn. tr.* 2. lib. 3. *Fen.* 22. cap. 5.) waerom vele (onder dewelcke de meer-gemelte *Fernelius* oock is) ontkennen, dat de Gichte van een naeckte Ongematigheyt zoude komen, dewijl ondertusschen niemant van dezelve en ontkenet, dat van Koude, en Drooghte in een gewoeligh deel Pijn verweckt wert. Want de Sinckingen, schrijft hy, en geschieden niet alleen op de Gewrichten, door het Invloeyen van Vochtigheyt; maer oock door de nasockte Hoedanigheyt, het zy heete, koude, of te Drooge. Ia het is gemeen dat de Deelen, die te heet, of te kout zijn, allencckens zodanigen Vochtigheyt vergaderen, dewelcke niet anders, als de gene, die invloeyt, spannen, bijten, en in een kan; gelijk oock dickwils vernomen wert groote Pijn in de Gewrichten, sonder geswel, beswaerlijck gevoelen, of te veranderinge van verwe, die by een yegelijck gebouden werden voor teyckenen, datter geen Vochtigbeden by en zijn. *Fernelius* om niet te schijnen de sijne te verlaten, Al is 't, seyt hy, dat de Pijn somtijts overkomt sonder merckelijck geswel, zo schuytler nietremin een weynigh dunne Vochtigheyt. Hy en verstaet niet, dat de Gichte gantsch sonder Geswel zoude wesen; dan daer van kan het gesicht, en gevoelen oordeelen; en hy slaet na een Vochtigheyt, die by geene Teyckenen wert aangewesen, behalven dat oock by de Geneesmeesters een weynigh Vochtigheyt, dewelcke nootzakelijck moet volgen op de Ongematigheyt, weynigh in achtginge komt, &c. Op deze redenen antwoordt gevende, seggen wy voor *Fernelius*, niet te ontkennen, dat oock van een enkele Ongematigheyt Pijn in de Gewrichten kan verweckt werden: maer niet zodanige, die voor Gichte te rekenen is; dewijl niet alle Pijn in de Gewrichten juyft voor Gichte behoort gekeurt te wesen, maer alleen zodanige, dewelcke met de keuren, hier beschreven, over-een komt. Op dit stuck slaet een aenmercken waerdige plaets van *Galenus*, die wy hier zullen bybrengen uyt sijn Wleggingen op de 16. Kortbondige Spreuke van *Hippocrates* in 't 3. boek. Wanneer, seyt hy, een al te Drooge ongematigheyt de Vochtigheyt der Gewrichten verweert, daer op volgt een trage Beweginge,

somsjts ook Pijn: maer die en is voor geen Gichte te rekenen, en en zyyemant alle Pijn in de gewrichten also wilde noemen, 't welck nochtans Hippocrates selve niet gedaen en heeft, schrijvende 2. Epid. dat de gene, die in hongers-noot Pluckvruchten aten, swacke beenen krygen. En die door het gebruik van Erven pijn in de Knye ontfingen, en noemt hy niet Gichtige, maer Knye-pijnigh. Welcke plaets alleen genoegh zy in plaets van vele, die wy zouden uyt den selfden Galenus kunnen aenwijfen. Dat Dr. van der Steeg bybrengt, hoe een naekte Ongematigheyt ook Sinckingen kan verwecken, zulcx en ontkennen wy niet; maer dan rekenen wy dezelve onder de voorgaende Oorsaken; en noch geen Gichte te maken, voor aler de ingefoncken Vochtigheyt in de gevoelijcke Deelen der Gewrichten zijpnde, en deselve spannende, en prickelende, hevige Pijn verweckt. Van der Steeg voeghter noch by, datter dickwils Pijn in de gewrichten is, sonder eenigh uyerlijck geswel, gelijk nochtans de Sinckingen gemeenlijk veroorsaken. Torant woort dient wederom, dat alster geen vergadering van Vochtigheyt en is, de Pijn, die in de gewrichten zoude mogen wesen, voor geen Gichte te houden en staet. Behalven datter oock wat weynige, en dunne Vochtigheyt kan schuylen, sonder merckelijke Swellinge (gelijck in Zijde-pijn, Tant-pijn, en dergelijcke) insonderheyt als daer een Quactaerdigheyt by komt, dewelcke dappere Pijn verweckt. Want dat de Gichte niet alleen door bekende Hoedanigheyt, maer oock uyt verborgene, en vergiftige, haren oorspronck treckt, wert met twee exempelen wel aengewesen by den Koninghlijcken Heelmeester Paré in 't 17. boeck op 't 2. capit. hoewel daer tegen streven de gemelte van der Steeg, en den hoogh-duytschen Dr. Sennartus.

De naeste Oorsaeck van de Gichte, wert by de Oude Geneesmeesters gestelt in de vier Vochtigheden, die in 't bloet zijn, wanneer eenige van deselve uyt de aderen, gelijck by sprinck-vloet het water uyt de rivier, over-vloeyen. De Prince onder deselve Hippocrates, in sijn boeck van de Inwendige gebreken, schrijft, dat de Gichte veroorsaeckt uyt Bloet, 't welck in de Aderkens door Gal, en Slijm bedorven is. De naeste in aensien, Galenus, stelt (in sijn 10. boeck van 't Mengelen der genees-middelen na de plaetsen) de Oorsaeck in Bloet, maer meest in Slijmerige vochtigheyt, daer wat Gal onder vermengt is. Dit wert van d'andere Griekse geneesmeesters nagevolgt; als mede van de Arabische, en meest van alle de Nieuwe; openemende (gelijck geseyt is) al de vier Vochtigheden tot oorsaeck van de Gichte, uyt reden, dat de Swellingen verscheden geverwet, de Pijn, en andere Toevallen oock verscheden zijn, dat oock de Wtkomst niet eveneens uyt en valt, en de maniere van genesen bysonderlijk na de bysondere oorsaken moet gestuurt werden. Costaus verhaelt op Avicenn. gesien te hebben, hoe een die met Podagra, ofte Gichte in het been gequelt was, door raet van den Geneesmeester in 't Been ge-

brant werde, en datter veel Swarte vochtigheyt uytliep, waer op de Pijn volkomentlijck stilde. Alzoo, schrijft hy, bevintmen alle daeg, wanneer de Slijmerige, galachtige, of Bune vochtigheyt door Afdrijvende middelen geloofft, ofte het Bloet door Ader-laten vermindert wert, dat alsdan de Pijn ofte geheel overgaet, of altijt zo hevigh niet aen en hout. Maer deze reden en bewijfen niet genoeg het gene sy voor hebben. Want al is 't, dat na overvloet van bysondere Vochtigheden dezelve in de gewrichten kunnen vloeyen; zo en zijn evenwel die geen Oorsaeck van de Gichte; maer werden alleen van de Sultrige Wey (die wy terstont zullen aenwijzen) mede gevoert, of door de Pijn ingetrocken. En dat die vochtigheyt, dewelcke het geswel maect, eygentlijck de pijn-makende Stoffe niet en is, blijkt daer uyt, dat in 'beginnel, aler het Lidt swelt, de meeste Pijn is, en dat dezelve mindert, wanneer haer de swellinge openbaert. Daerbenessens en is dit gevoelen niet waerschienlijck, dewijl vele, die met overvloet van bloet, ofte quade Vochtigheden beladen zijn, evenwel met de Gichte niet gequelt en werden.

Om de sake wel te ontleden, zoo zullen wy gaen door al de Vochtigheden, beginnende van de suyverste, dewelcke eygentlijck den naem van Bloet heeft. Deze en kunnen wy niet aennemen voor oorsaeck van de Gichte, dewijl het Bloedt, zijnde de schar, en behoudenis van ons leven, en dien-volgende alle Deelen noodigh, niet lichtelijck in grooter menigheyt gedreven wert na een bysonder Deel, insonderheyt 't gene Zenuachtigh is, en derhalven weynigh gemeenschap met het bloet heeft. En als het al na de gewrichten geschoven werde, dewijl het een sachte, en in alle vochtigheyt is, zo en zoude zo groote, en scherpe Pijn niet kunnen onstaen.

Daerenboven, by alden de Gichte bestont uyt bloet, zoo zoude waerschienlijck de Swellinge in de Gichtige door-sweren, dewijl geen Vochtigheyt lichter in Etter verandert, als het Bloet. Hier op seyt Dr. Seidelus, in sijn boeck van deze Sieckte, th. 42. dat de toe-vloeyinge van bloet geen Etter, ofte Sweringen en doet groeyen, als alleen in Vleyfige deelen. En alzo de Gewrichten zenuachtigh, en sonder vleysch zijn, zo besluyt hy daer uyt, dat sy niet en kunnen onsteken, en tot sweringe geraken. Dient tot antwoord: Dat wel het bloet in koude plaetsen zo licht niet en kan onsteken, als in werme; daer uyt evenwel niet volgt, sulcx nimmermeer te geschieden. Behalven noch, dat de gewrichten niet alleen en bestaen uyt Zenuachtige deelen, maer oock bekleet werden met Vleysch, en Spieren, in dewelcke het bloet sackende, lichtelijck Onsteking, en daer op Sweringe kan veroorsaken. Daerenboven en moeten de zenuachtige, ofte vleysche deelen niet gerekent werden, de Onsteking gants niet onderworpen te wesen: dewijl de oorspronck van de zenuwen, te weten de hersenen, ende

ende haer Vliesen, gelijk oock het Borst-vlies (het welck dan Pleuris maect) en andere Vliesige deelen, dick wils swaerlijck ontfteken.

Meerder reden schijnterte wezen voor de Gal, als, gelijk *Galenus* seyt in 't 5 boeck van 't Gebruick der Deelen op 't 5 cap. zijnde dapper scherp, bijtende, en afschrippende; derhalven oock alderbequaemst om so scherpe Pijn, gelijk in de Gichtre is, te verwecken. Waer by dik wils komt een verhittende maniere van Leven, Schrale gestaltenisse des Lichaems, en stercke Oeffeninge, die allegader Galachtige vochtigheden voortbrengen. Dan dewijl alle gichtige niet galachtigh van aert en zijn, en het Pijnlijck deel nimmermeer geel uyt en slaet, so en is niet waerschijnlijk, dat dit gebreck soude uyt gal ontsaen. Behalven noch, dat de gal, gelijk *Capivaccius* seyt, so scherp is, dat se eerder Sweringen, als Swellingen soude verwecken. *Campalonus* gaet hier tegen, op het 8 cap. daer hy reden-kavelt tegens *Trincavellius*, en geeft voor, dat hier geen sweringe en valt, vermits daer toe niet alleen vereyscht en wert scherpe Vochtigheyt, maer oock, dat deselvighe trefst een bequame plaats, om te doen sweren, gelijcker geen en soude zijn ontrent de Gewrichten, als allegader hart en droogh zijnde, en derhalven niet wel van Scherpe vochtigheyt tot Sweringe te brengen. Dan hier staet mede aen te merken, dat, gelijk hier voor oock aengeroert is, de gewrichten niet alleen en bestaen uyt Drooge, en Zenuachtige deelen, maer dat deselve omvangen werden van Spieren, zijnde Vleysigh, en Sacht, dienvolgenden oock bequaem om door scherpe sijnkingen tot sweren te komen. En al is 't dat de Vliesachtige deelen niet lichtelijck en sweren, soo en gaense daer evenwel niet gantsch vry van, gelijk *Fabricius* verhaelt 3. *Obs.* 20. van de Mont der Mage, ende ick dick wils bevonden hebbe in de Dermen der gener, die van den Koodenloop gestorven waren.

Den Arabischen *Avicenna* schrijft, dat de gichte selden wert veroorsaekt door *Melancholey*, of Swarte gal; dan de Grieksche *Trallianus* stelt die vochtigheyt benevens de andere, gelijk oock doen onder de Nieuwe, die hem volgen. Dan 't en is niet waerschijnlijk, dat een dicke, en grove Vochtigheyt so lichtelijck door nauwe wegen op de gewrichten soude sacken.

Wy komen tot de vierde vochtigheyt die in 't bloet is, te weten, de *Pituita*, of *Slijmerigheyt*. De meerder-gemelte *Fernelius*, na dat hy geseyt hadde, 5. *de Part. Morb.* 8. *Sympt.* 18. de naefte oorsaek van de gichte so verscheyden niet te wesen, als beschreven wert (gelijk nochtans tegens hem zoeken te beweren *Gorræus*, andere) en dat de selve nimmermeer haren oorspronck treckt uyt bloedt, gal, ofte Swarte gal, maer alleen uyt Slijm, ofte Wey: en dat het onderscheyt van de gichte qualijk genomen wert na de verscheydenheyt van de vochtigheden, waer uyt de eene gichte heer,

de andere kout zoude wesen: keurt deselve allegader kout te zijn, en uyt Koude vochtigheyt dat haren oorspronck altijt te trecken. En wat belanght de Roodigheyt, ende Hitte, die hier somtijds toeslaet, daer op seyt hy, deselvige niet te komen eygentlijk door de sieckte, maer door de strengigheyt van de pijn, dewelcke daerbenevens oock altemet Koortse verweckt, insonderheyt in lichamen, die heer, en bloetrijck zijn.

Hier op dient tweederley antwoord. Voor eerst, dat *Fernelius* ongelijck heeft, de oorzaeck van de gichte te stellen in Slijmerige en Koude vochtigheyt: ten anderen, dat aengenomen kan werden, wel uytgeleyt zijnde, dezelve uyt Wey te bestaen.

Wat het eerste aengaet: Dewijl de gicht schierlijck overvalt, ende de vochtigheyt deselve verwekkende van selfs, of door middelen te rugge keert, dat en kan koude slijmerigheyt, als tot beweginge onbequaem zijnde, niet doen, ende dien volgende de gichte niet veroorzaken. Behalven dat de Slijmerigheyt van naturen de gewrichten altijt, als noodigh zijnde, by is, om deselvige glat te houden, sonder nochtans haer eenige pijn aen te brengen. Daerenboven geven oock de andere Teycken, gelijk scherpe pijn, en grooten Brant geen Koude, maer wel Hitte te kennen. En 't gene *Fernelius* seyd, dat de Roodigheyt, Brant, en Koortse alleen door de Pijn verweckt wert, oordeelen *Trincavellius*, *Minadous*, en *Spiegel*, noch met reden, noch met ervarentheyt over een te komen: want dat de gichtige dan de meeste pijn hebben, als haer noch geen Roodigheyt, ofte gezwel geopenbaert en heeft, en dat de pijn begint te minderen, als 't Lidt van buyten aen 't swellen komt: dat oock, by aldien de pijn de voornaemte oorsaek van het swellen was, sulcx soude geschieden inde meeste pijn, daer men in tegendeel bevint, met het zwellen de pijn te verminderen, de Pijnlijcke oorsaek na buyten gedreven zijnde. Sy voegen noch daer by, hoemen dick wils siet, dat, al eer men groote pijn in de ghewrichten begint te voelen, de naefte aderen opswellen, ende root werden, waer op daerna dan de pijn vermeerdt, tot een seker teyken, dat de schadelijcke, en pijn-makende vochtigheden door die Aderen haren vloer hebben. Ick zal hier noch by voegen, en beantwoorden het gene voor *Fernelius* soude konnen bygebracht werden, te weten, dat als de gichtige vochtigheyt haer beweeght, een Kou en Huyveringe over 't gantsche lichaem komt. Dan sulx en is geen zeker teyken, dat de gichte daerom zoude van Koude stoffe opgeleyt zijn, aengesien oock de heete vochtigheden, wanneer sy door gevoelijcke plaetsen beweeght werden, ghelijck zelve de heerste Koortsen, Huyveringh, Beven, en Klapper-tanden, even als de Kouw, verwecken.

Wy hebben van elke vochtigheyt in 't bysonder gehandelt: dienen nu noch beantwoort de gene, die een mengelmoes uyt deselve makē. *Galenus*, *Farest*, *Spiegel* en meer andere, stellen de naefte oorsaek van gichte,

in *Slijm*, en *Gal*, onder den anderen vermengt. Dan *fulcx* en is niet gelooflijck, dewijl de *Slijmerige* vochtigheydt onder *Gal* ghemenght zijnde, der zelvigers scherpigheydt zoude verfoeten, en also wechnemen de oorsaeck van de *Pijn*, die de *Gal* anders (na haer oordeel) zoude mogen aensteken.

Even so weynig sluyt het gevoelen van den gemelten *Seidelius*, die *th.* 38 en 43. voor de naeste oorzaak aenneemt een mengsel van de vier vochtigheden, met *Winden*. Wat de *Vochtigheden* belangt, die zijn nu beantwoort. Dat de *Winden* ook niet, als naeste oorsaeck, de *Gichte* verwecken, blyckt daer uyt, dat alle de *Sieckten*, die uyt *winden* ontsaen, so lang niet en dueren, als wel de *Gichte* byblijft. En als 't dat de *Winden* somtijds eenige *Spanninge* ontrent de *Gewrichten* mochten veroorsaken, so en is sodanige *pijn* voor geen *Gichte* te rekenen.

Onder de *Mengelaers* is mede *Sachetus*, die in 't 12 cap. de voornaemste oorsaeck van de *Gicht* leyt op het bloet, onder 't welcke eenige onsfuyvere en vremde stoffe ghemenght is. Stelt dezelve noch *Slijm*, noch *Gal*, noch *Swartegal* te wesen, maer wat onsfuyvers, rauw, en ongekoockt, het welcke ofte door sijn menigthe, of door swackigheydt van natuerlijke wermte niet en heeft kunnen verdouwt, gescheyden, en uytgedreven werden. Dit rauw, en ongekoockt leyt hy noch nader uyt, als hy schrijft de gichtige *pijn* niet te wesen, gelijk die van natuerlijke vochtigheden verweckt wert; maer een vremde en bysondere, als byna voortkomt door *Buskruyt*, *Swavel*, *Aluyn*, *Salpeter*, ofte diergelijke. Dit gevoelen en kan mede niet wel werden aengenomen, dewijl noch *Bloet*, gelijk aengewesen is, noch oock rauwe vochtigheydt de *Gichte* by haer selve kunnen veroorzaken; 't en zy wy aennemen de naerder verklaringe, te weten, dat in die rauwigheydt eenige *Sultigheydt* verborgen is, de rechte stoffe van *Graveel* en *Gicht*, waerom sy ook dickwils te samen gaen, ende alleen verschillen, dar de *Sultige* stoffe in de *Gewrichten*, of de *Nieren* blyft steken.

Van diergelijke gevoelen is mede geweest den wonderbaerlijken *Paracelsus* schrijvende in sijn 1 boek van de *Wijnsteen* *nr.* 14. op 't 2 cap. dat de *Gicht* groeyt uyt *Zout*, het welck met het voedsel de *Gewrichten* toevoert werr. Dit is oock gevolgt van den treffelijcken genees-meester (die de oude, en nieuwe Genees-konste der *Alchymisten*, konstig met *malkanden* gemaright heeft) *Ioseph de Chesne*, of *Quercetanus*, in sijnen *Raet* voor de *Gichte* en 't *Graveel*, alwaer hy de naeste oorsaeck stelt in *Steenachtigheydt* (als *Wijnsteen*) ofte *Zout*. En gelijk het eene *Zout* scherper, bijtender, bitterder, ofte slapper, en lasser is: dat daer uyt ontsaet de verscheydenheydt van de *pijn*. Hierom prijft hy den ghemelten *Fernelius* (het welck nu het tweede is, in den selven hier voor aengheteyckent) dat hy alleen aenghemerckt heeft, de *Gichte* haren oorspronck te trecken uyt *Weyige* vochtigheydt, dat is, ge-

lijk hy uytleyt, uyt *Sultig loogh* der *Vochtigheden*. Maer *Fernelius* heeft evenwel daer in ongelijck, dat hy geen onderscheyt en maect tusschen de *Slijmerige* en *weyachtige* vochtigheydt, en dat hy stelt die *Wey* kout te wesen. Want als *fulcx*, dat in die *Wey* veel water is: so heeftse oock veel *Zoute* scherpigheydt, waer in sy, van gemeen water veel verscheelt. Ende zoodanige *wey*, die met een scherpe *zoutigheydt* doordrongen is, en de gevoelijke deelen vande *gewrichten* prickelt, en trekt, stellen wy de naeste oorzaak van de *Gicht* te wesen.

Staet nu noch te onderzoeken op wat plaetse de gichtige stoffe groeyt, en door welke wegen dezelve op de *gewrichten* valt; waer in de *Genees-meesters* mede niet over-een en komen.

De meergemelte *Fernelius* schrijft sulx van niemant volkomenlijck onderzocht te zijn, en dat, door die onwetenheydt, de *Gichte* tot noch toe voor ongeneeslijck verlaten, en ghenoeemt is de schande der *Geneesmeesters*. Dezelve gaet derhalven tegens het oude gevoelen, ende berispt alle de gene van *dwalinge*, die meenen dat de vochtigheydt van de *inwendige* deelen uytberst op de *gewrichten*. Want, seyt hy, hoe zoude uyt het *Ingewant*, ende de *Innerlijke* deelen, eenige *Vochtigheydt* alleen door de *Aderen* drijven? ofte die even te voren onder 't bloet vermengt was, van daer door de mondekens der *Aderen*, zuyver sacken in de *gewrichten*? of als ock de vochtigheydt met het bloet uytleeckt, waerom het zelve in de *gewrichten* vergaert zijnde, geen ontfekinge en zoude verwecken? Maer dat oock de rauwe vochtigheden, die door andere wegen, als de *Aderen*, na de *ghewrichten* loopen geen *Gichte* en verweckt. Want dat de rauwe vochtigheden in de *Ongedaenheydt*, ofte *Slijm-water* uyt het *Ingewant* in de *beenen*, zo darsse *swellen*, *sacken*, de, geen *Podagra* en maken. Derhalven, zeyt hy, heeft de *Gichte* eenen anderen oorspronck, als uyt de *Inwendige* deelen: en den zelve stelt hy in 't *Hooft*, van het welke *dunne* ende *slijmerige* vochtigheydt vloeyt op de *gewrichten*. Daer toe en neemt hy niet de *Heersenen*, noch haer *groeven*, in dewelcke de *vergadering* is van de *Slijmerige* vochtigheydt (alzo dezelve van buyten door de *neus* gelooft wert, of door het *gehemelt* in de *Borst*, of *Maegh* sackt) maer de deelen buyten het *Beckeneel*, van dewelcke de *overtollige* vochtigheydt, door de *kleyne* aderkens, even onder de *Huyt*, zoude af-loopen in de *gewrichten*.

Dit nieu gevoelen van *Fernelius* berispt, te meerder volght, doch van geen weyniger berispt, te meerder om dat hy het oude gantsch verwerpt.

Wat voor eerst belangt de klachte, die *Fernelius* doet over 't oude gevoelen, al of het selvige oorsaeck was, dat de *gicht* voor ongeneeslijck werde geoordeelt: daer op seyt *Sennertus*, sulx in sijn *nieuweleere* beter plaets te hebben, en meent dat de genees-meester, die den oorspronck van de *gicht* alleen in 't *Hooft* zoude willen zoeken, naulijcx immermeer dezelve zoude konnen

nen ghenefen. De redenen van *Sennertus* zijn, Dat al wert wel eenige malen de Pijn vernomen, door Wey-achtige vochtigheyd sackende van buyten het Hooft, dat sulcx geen Gicht en is, also deselve niet en valt op de Gewrichten, maer alleen blijft steken inde Spieten: maer dat de vochtigheyd, die de Gichte verweckt, geheel anders voortkomt, te weten, door mangel in 't Bloet, veroorsaect uyt een quade maniere van Leven, en swackheyd des Ingewants, somtijts oock uyt Opstoppinge van Stonden, of Speen; waer door her dan, seyt hy, in de Aderen aen 't rijssen konende, gemeenlijck by de Gichte een Koortse verweckt; ja de Koortsen slaen somtijts tot een Gichte, en daer door geschiet her, dat het water geroeugh uytwijft van de bedorvenheyd der vochtigheden in de Aderen. Daerom gebiedt *Galenus 3. Aphor. 20.* in Geswellen, en Pijn der Gewrichten het binnenste van 't Lichaem te suyveren, met de onsuivere van de voornamste Deelen na de buytenste te drijven. En met bondige redenen en kan anders niet bewesen werden. Het welck dan also zijnde, ende dat de vochtigheyd, oorsaeck van de Gichte, haer in de Aderen, en Slaghaderen onthoudt, so en isser geen reden te geven, wacrom die Vochtigheyd nootakelijck eerst in 't Hooft soude opprecken, voor eer datse in de voeten soude sacken, insonderheyd, also daer een opene, en rechte wegh is, waer henen deselve haer door de Aderen, ende Slaghaderen beweeght, en in de Gewrichten kan gevoert werden. Ende dat de Gichtighe stoffe niet en sackt buyten de ghemelte Vaten, maer binnen deselvighe, blijkt oock daer uyt, dat de aderen der gener, die de Gichte sulen krijgen, ontrent de Gewrichten beginnen te swellē: dat oock de vochtigheyd, die de Gichte verweckt, indien daer buytens tijds te Rugh-drijvende middelen opgeleyt werden, wederom keert in de aderen, en Slaghaderen, en ofte na de Edele deelen weder opstijght, alwaer heete Koortse, Benantheydt des Herren, en diergelijke qualen verweckende; of schierlijck in een ander Gewricht schier, waer door de Pijn van de voer haer in de hant openbaert, het welck sooder de huyt, maer wel door de vaten. Vorders, indien de Oorsaeck van de Gichte altijd quam van buyten het Hooft, so soudē oock altijd daer by zijn zodanige Teyckenen, ende daer most dan oock op volgen sodanige Genefinge: geen van beyden wert toegestaen, en sulcx by *Sennertus* met redenen beweert.

Dit is so veel aengaet de oorsaeck, die *Fernelius* op de baen gebracht heeft. De redenen, daer hy 't oude gevoelen mede meent om te stooten, en werden niet bondiger geoordeelt. Want dat hy vraeght, hoe uyt het Ingewant, ende de Innerlijcke deelen eenige zuivere vochtigheyd zoude door de aderen op de Gewrichten schieten? Daer op antwoort *Trincavellius*, dat heel seldom, ofte nimmermeer eenige vochtigheyd zuiver, ofte alleen afleeckt, maer gemenght, insonderheyd in-

dien sy dickachtigh is. Want datse dan, door het vermengen van dunne, ende heete verdunt, ende als gesmolten wert. Noch beraelt hy de Vrage met een andere, te weten, hoe dat de aderkens, dewelke spruyten uyt de uytterlijcke Stroot-aderen, haer dunne en weyige vochtigheyd alleen kunnen drijven inde plaetsen onder de Huyt, daer zulcx, na *Fernelius* meent, niet en kunnen doen de aderen, die 't Voedzel de Gewrichten aenbrengen? Behalven, dat de Vrage van *Fernelius* oock strijt tegens de ondervindinge, die ons zulx in de siekten, dagelijcx vertoont. Want de nature zoekt het bloet, als haer aengenaemst, en waer door sy het lichaem onderhoudt, en bewaert, tegen te houden; en op dat het door geen quade en vuyle Vochtigheydt zoude besmet ofte bedorven werden, zoo drijftse dezelve door verscheyde wegen uyt de aderen en Slaghaderen, 't wezen des bloets also zuiverende. In Buykloopen stootse alleen de onsuivere Vochtigheydt eerst uyt de Holle-ader na de Suyghaderen, en van daer na de dermen; in 't Sweeten uyt de mondekens der aderen, door de Huyt. 'T zelve doetse in de Rose, Schorfte, Poxkens, Maselen, en diergelijcke. Behalven dat de weyige stoffe niet altijd Suyver af en komt, maer zomtijts oock eenige andere Vochtigheyd mede sleept; gelijk de onstekingē zulcx wel aenwijft, die *Fernelius* oock ontkennende moet aennemen, als hy hier stelt tot Teyckens, Kloppende Pijn, met Gezwel, Roodigheyd, Hitte, en dickwils Opgezwollen Aderen.

Daer is noch een derde gevoelen, 't welck tusschen beyde gaet, te weten, dat de Gichtige zomtijds uyt het Hooft, doch niet altijd van buyten, als *Fernelius* meenden, maer oock van binnen uyt de Herffenen oorspronckelijck viel, evenwel meest uyt de innerlijcke Deelen, te weten, Lever, Milt, Maegh, en 't ander Ingewant. Dit wert onder andere toegestaen, en verdedicht by Geneesmeesters in verscheyde Landen, als by de Spaensche Mercatus, en Castrens, by de Italiaensche Minadous, Capivaccius, Trincavellius, ende Costæus, by de Fransche Hollerius, Rondeletius, ende Bertinus, by de Nederlanders van der Steegh, ende Spiegel, by den Duytschen Erastus, by de Switsers Platerus, die dit gevoelen wat wijtloopiger uytleyt: ende al werden door *Sennertus* sijne redenen beantwoort, zoo leert nochtans de Ondervindinge, dat zo uyt het Hooft, als uyt het Ingewant de Gicht voortkomt. Het welck geensins omgestooten en wert door 't gene *Loselius* van Pruffen tegen *Fernelius* inbrenghet, te weten, dat het Hooft te verre is van de voeten, en derhalven niet gelooflijk dat de vochtigheyd van daer zoude sacken, dewijl de Gichte dikwils in een oogenblik yemant overvalt. En al is 't, zeyt hy, dat zomtijds eenige stoffe uyt het been recht opgaet door de dye, lendenen, en rugh, en blijvende in de Herffenen steken, een Vallende sieckte verweckt: zoo en is die Stoffe niet anders, als een Geestachtigh wezen, gelijck een

een Wint, die lichtelijcken eenen weg na bovenen kan vinden. Wat belangt, dat het hoofd te verre soude zijn van de voeten, om in een oogeblik de gichtige stoffe na beneden te senden, die tegenwerpinge en bint niet: dewijl niet noodigh en is, dat de vochtigheyt zo ras doorschiet, en oock geen pijn en verweckt, voor al eer sy in de gevoelijke deelen der gewrichten gedrongen is. Wat aengaet 't gene hy van de Vallende sieckte bybrenght, dat dezelve veroorzaeckt door stoffe, die wel van onderen schierlijk opschiet, maer dat deselve als een geest, of wint is: zal tot antwoort dienen, behalven dat het lichaem, levende zijnde, van binnen veel verborgene wegen heeft, die in doode niet ghesien en konnen werden, gelijk oock selfs in de levende niet de pori, of gaetjens in de huyl, daer het sweet uytleeckt, en dat zo dunne vochtigheyt lichtelijker door nauwe wegen kan nedersacken, als opstijgen: dat selve oock de Stoffe van de gichte, al en is sy eygentlijk, gelijk hier voor gezeydt is, voor geen en wint te rekenen, evenwel een rijfend, en luchtigh wesen krijght. Want wy bevinden in de Nature, dat de Lichamen geesten werden, en wederom de geesten Lichamen. En gelijk de Sultigheyt, die in ons voedzel uyt de aerde getrocken wert, en aldaer aerdtachtigh was, door verscheyde kokingen in de kruyden, dieren, en ons eygen lichaem verdunnende, geraeckt aen 't wercken, en rijfen, ende als een geest, ofte Wint wert: zoo komt dezelve daer na, sackende ter bequamer plaetse: te weren, ontrënt de gewrichten, wederom als te strekken, en haer out, en afgeleyt lichaem op nieuw aen te nemen: gelijk merckelijck te sien is, aen de geest van Koper-root, en ander Zout: selfs oock aen de Kalk, die van de gichtige gewrichten dick wils uytberst. Hy meent vorder, dewijl de gichtige verstandigh, ende wacker van geest zijn, waerschijnlijk te wesen, dat de vochtigheyt niet uyt het hoofd en sackt, want dat wy van vele Schriften den dank moeten geven aen 't *Podagra*, die van de Schrijvers, indien sy welvarende waren geweest, naulijcx uytgewerkt zouden wesen: gelijk *Cardanus* oock schrijft, in 't Lof van die sieckte, dat de groote *Erasmus* uyt het gichtige bedt getapt heeft, al 't gene verdient gelezen te werdē. Dan hier op dient tot antwoordt, dat zulcx maer bewijst de Herffenen niet alleen, en altijt oorzaeck van de gicht te wesen.

Wy zullen nu besluyten, 't gene wijdtloopigh onderzocht is, de naefte oorzaeck van de gicht te zijn, een *Weyachtige Sultigheyt*, sackende uyt het hoofd (zo van binnen, als van buyten het Beckeneel) ofte gedreven zijnde uyt de Slaghaderen op de gewrichten, dewelcke de ghevoelijcke deelen der selver scherp-bijtende, die groote Pijn verweckt.

5. Al wat dan sodanige vochtigheyt doet groeyen, en de gewrichten verswacken, dat sijn Voorgaende, ofte uytwendige oorsaken van gichte, niet konnende het een sonder het ander dezelve uytwercken, maer moeten noot sakelijck te samen gaen, gelijk *Fernelius*

oordeelt. Dan *Macrobius*, (al en was hy geen geneesmeester, maer geleert Kamerling van de Keyfers *Honorius*, en *Theodosius*) heeft seer wel 7. *Saturn. 4.* gestelt drierhande oorfaeck, overvloet van vochtigheyt, Sterckte van het deel, dat deselvige van haer stoot, en swackigheyt van het gene, die vochtigheyt ontfangt.

Behalven dat de gewrichten van wegen haer eygen maecksel, als zijnde kout, en sonder bloet, geen groote kracht en hebben, en de nature oock lichtelijck de zultige vochtigheyt, als eenige gemeenschap met deselvige hebbende, daer na toe sent; so bestaer daerenboven hare bysondere *Swackigheyt* noch in de losligheyt van de Banden, en Vliesen, die deselvige omvangen, en vast houdē. Dese is somtijts aengeboren, waer door de gichte, gelijk wy oock van het graveel, ende andere Sieckten geleyt hebben, van de Ouden, ofte voor-ouders (want het slaet altemet wel een graed over) op de kinderen, en kints-kinderen erft, komende door swack en gichtig zaet, 't welck sijnen oorspronck trekt uyt het bloet, 't voedsel van 't gantsche lichaem, en derhalven de swackheyt, en gebreken van elck deel mede slegende; insonderheyt noeh in de gichtige, haer stoffe, de gemeite zultigheyt. Wy sullen hier wederom treden buyten de Schole van de geneesmeesters, om by te brengen een plaetse van *Isidorus*. Dat *Gichtige*, schrijft hy 4. Ep. 141. *Gichtige kinderen voortbrengen, is een yegelijck bekennt. Maer die van beginsel, en de eerste in haer geslacht aen dese quael vast zijn geweest, hebben sulcx niet gehadt van een ongeluckige gematigheyt, mat dewelcke sy geboren wierden: maer van een quade Maniere van Leven in Wellust en onachtsaemheyt. So seyt oock Seneca in sijnen 24 brief, dat Brassien rauwigheyt bybrenght; Dronckenschap Stompigheyt en Bevinge der Zenuwen; Wellust Mangel aen Beenen, Armen, en alle de gewrichten. Daer van song *Palladas*, een Griecx Poët 2. *Anthol.* niet vrent te wesen, dat *Vulcanus* manck ging, dewijl hy *Cupido* tot een soon, en *Venus* tot een vrouw had, De *Dronckenschap* helpt hier vry warden de toe, gelijk de Poëtische Geneesmeester *Serenus* van den ouden Poët *Ernius* (op wiens voorschrift vele Poëten zondigen) te pas brengt in deze versen:*

Ernius ipse pater dum procula siccat iniqua,

Hoc vitio tales fertur meruisse dolores.

Wt beyde deze Oorsaken is by de Oude verciert, dat de gichte was een dochter van *Bacchus*, en *Venus*, gelijk een ander Griex Poët dezelve oock zo noemt 1. *Anthol.* wiens versen *Mr. Jacob de Rovere*, Heere van *Hardincx-velt*, in onze *Idea Medicinae*, aldus in Latijn heeft overgezet:

E Baccho marcente, atque è marcente Dione,

Nascitur S marceus progenies Podagra.

En vermits de arme luyden niet veel te besteden en hebben, en gemeenlijk sober leven, so en zijne oock de gichte niet veel onderworpen, waerom naulijcx een gichtige bedelaer gevonden werdt. In rependeel siet men, dat luyden van vermogen, die veeltijts in *Ledigheyt*,

heyt, Weelde, en welluft leven, ellendigh met de Gichte gequelt werden. Hier op spreeckt de Poët Juvenalis in zijn 13. Schimp-dicht:

— pauper locupletem optare Podagram
 Ne dubitet Ladas, si non eget Anticyra, nec
 Archigene, quid enim velocis gloria plantæ
 Prestat, & furvens Pisææ ramus olivæ.

Hier op verhaelt Iovianus Pontanus een klucht 5. de Serm. 1. hoe Podagra te lande reyfende, aldaer niet en vondt, als quade korten, vol alderley boeren-tuyg, en met raegh bewassen; zodanigen herbergh haer tegenstaende, een betere in de Stadt sochte, en dat sy daer terfont rocht aen een Smits winckel, die sy verfoeyende voorby gingh, tot datse ten laetsten quam voor een huys, daerinnen danften, en vrolijk was, en verstaende, dat aldaer ledigh, en gulfigh volck woon-den, terfont inging, en haer wooning daer voort hiel. Dit is oock de oorsaek dat de Gichte genoemt wert Rijke-luyden siekte; als mede Haetsters van de Armen, gelijcke beschreven wert by Lucianus, wiens Grieksche versen aldus in Latijn vertaelt zijn by den treffelijken rechtseleerden, en Poët Alciatus:

Diva beatorum domitrix, inopesque perosa,
 Quæ lauta vitam ducere ubique soles.
 Et larga Ausonii te oblectant pocula Bacchi,
 Quorum pauperibus copia nulla domi est.
 Ergo moptum merito serupes, loca & aspera vitas:
 Divitiis in pedibus sed bene ultra sedes.

Op de verhaelde Oorsaken siende onsen grooten Hippocrates, schrijft in de 28, 29, en 30 Kort-bondige spreucken, van zijn 6. boeck, dat Geinedene, Kinderen voor haer paren, en Vrouwen, 't en zy haer Stonden ophouwen, geen Gicht onderworpen en zijn. Waer op Galenus in zijn Wlegginge seyt, sulcx wel waer geweest te zijn ten tijde van Hippocrates: maer dat daerna door vuyle Ledigheyt, en Ongebondenheyt in Maniere van Leven sijn leere onwaer geworden is. Het selfde was al te voren zo opgenomen, ten insicht van de Vrouwen, by den wijzen Seneca, wiens woorden wy alhier zullen bybrengen uyt sijnen 95. Brief: De Vrouwen, dewijls haer de Mans in Ongebondenheyt gelijk maken, zo maken sy haer oock gelijk in de Mannelycke gebreken. Sy dorven met een grooten roomer de Mans uyt eyschen, zelfs oock een donckertjen oversitren; zo dat ze daerna moeten overgeven, 't sy, byna met regenheyt van haer maegh, hebben door laten gaen. In Geyligheyt en wijcken sy oock de Mans niet, gewoon wel berecht te werden. Wat is het dan te verwonderen, dat de grootste onder de Genesmeesters, en de ervarenste in Natuurlijcke saken hier in op een logen bevonden is, dewijl zo veel Vrouwen aen de Gichte vast zijn. Sy hebben het voordeel van haer geslachte door haer Gebreken verloren; en om dat sy het natuurlijk Vrouwen-kleet uytgeroeken hebben, zo zijns verwesens om Mannelijcke Siekten te dragen. By 't gene Seneca breet genoegh uytgemeten heeft, komt noch, dat de Gichte, gelijk hier voor geseyt is, aen-erft, en der-

(2. Deel.)

halven zoo wel de Vrouwen, als Mans kan te beurt vallen: zo schrijft de Romeyn Strada in 't 1. boeck van sijn Nederlantsche Historye, dat Margarita van Oostenrijk, Hertoginne van Parma, en Gouvernante der Nederlanden, veeltijts van de Gichte befocht werde; 't welk seyt hy, selden gebeurt in Vrouwen; en niet als die gantsch sterck, en manlijck zijn, gelijk hy de Princesse oock beschrijft. Dit en quam haer niet door Welluft, als wel, en in matigheyt levende, noch oock door Ledigheyt, dewijl sy groot vermaek nam ter jacht te rijden: maer waerschijnelijck door Erffemisse, dewijl haer vader, Keyser Karel, so dapper met de Gicht gequelt was, dat sommige meenen, deselvighe mede oorsaek geweest te zijn, dewijl sy hem na sijn 50 jarē niet by poosen, maer gestadig overviel, (gelijk de gemelte Strada wat te voren in 't zelfde boeck verhaelt) sijn Landen, leunende op de schouderen van Prince Willem van Oranje, aen sijnen sone Philips overgaf, in 't 55 jaer sijnz ouderdoms, zelve verklarende, daer toe beradente wezen, om dat hy mistroude, den last van 't rijk met behoortlijcke krachten langer te konnen dragen, den zelve nu leyde; op de schouderen van een kloek jongman. Ik heb oock somtijts Gichtige Vrouwen gesien; als oock Kinderen, doch geheel weynigh, die noch maeght waren. Sulcks is mede by andere Genesmeesters waergenomen, als noch van de Genedene by Braslavolus en Hollerius. Evenwel zijn de Vrouwen veel minder met de Gicht gequelt, als de Mans, van wegen de Suyveringe die sy krijgen door haer Maent-stonden; en als dezelve geheel ophouden, of al te weynigh afschieren, dan vervallen sy lichtelijck in deze siekte, 't en zy oock anders, dat sy een leven leggen, gelijk wy uyt Seneca verhaelt hebben. In de Kinderen, als sy beginnen te komen tot haer mon-dige dagen, komt een natuurlijcke beweginge, en prikkelinge van 't Zaet, waer door het Lichaem los, en open wert. Daer op volgende het By-slapen, volghet oock, dat, door het bewegen, schudden, en verbitten der gewrichten, de Vochtigheyt daer na toe gedreven wert, en die verswackt zijnde, dezelve lichtelijck na haer nemen. Van wegen de Spanningh der Zenuwen, die sy hier door krijgen, en dat, door het veelleggen op haer Lendenen, de Vochte na het Teel-tuygh sacket, zijn de Gichtige gemeenlijck wat geyligh, gelijk my een vertelde zelfs in de meestte Pijn noch (hy nam de gelijkkenis van de K. en den Toren) Succubus geweest te zijn, en als ick seyde sulcx nauwelijck te konnen gelooven, en dat het oock quaer was, zo nam de Vrouw; (al diep in de vijftigh jaren out zijnde) het woort met korfelige lach op, seggende, dat het een het ander niet aen en gingh. Is 't dan wonder dat de Gichte zo voort-set; hoewel sulcx Sennertus in dat pijn-vergetende werck niet wel en kan aen-nemen.

De Overvloet van de Gichtige vochtigheyt komt uy'er Hoofte, als het zelfde swack is, ofte al te kout en voch-tigh, waer door meerder vergadert, als verdouwt kan werden:

(S)

werden: uyt *Lever*, *Milt*, *Maegh*, als dezelve oock door haer *Ongematigheyt*, of *Slappigheyt*, den *Gijl*, of het *Bloet* niet wel en suyveren, waer uyt dan de *zulzigheyt* door de *Slagh-aderen* met het voedzel na de gewichten gevoert wert, dringende altyt de *Sterckste* deelen, het ongefonde na de *Slapste*, alwaer her dan blijft zinten. *Sulcx* geschiet te lichter, wanneer de *Vochtigheden* onzes *Lichaems* ontvoert werden door eenige *stercke Beweginge*, 't zy van 't *Gemoede*, als *Schrick*, *Gramschap*, ofte van 't *Lichaem* als *groeten Arbeyt*, ofte andere *sware Oeffeninge*; insonderheyt in veranderinge van *Lucht*, gelijk men fiet in 't *Voorjaer*, en *Na-jaer*, wanneer niet alleen door het bewegen van de *Vochtigheden*, die dan haer *Onsuyverheyt*, in de *Somer*, en *Winter* vergaderen, uytwerpen, niet alleen *Gichte*, maer oock *Rose*, *Schorfft*, en andere *Qualen* veroosaken. De *Lenten*, zijn wel de gefontste tijt in haerzelve, maer sy volgen den *Winter*, wiens vergaderingh sy moeten boeten: en derhalven bevintmen, dat aldan de *Gichte* meest in swangh gaet; het welck *Lucianus* oock wel bewaert is geweest, als hy in sijn *Spel* van de *Gicht*, genaemt *Tragopodagra*, den *Rey* aldus doet singen:

Juga Dindymi Cybeles
Phryges ululane voce
Tenero frequentant Atti,
Ad tibique cantum
Phrygia, super juga Tmolii,
Comum celebrant Lydi.
Et in armis tum furentes
Solenne Cretico euan
Numero canunt Curetes
Clangitque Marti feraci
Tuba praeagravis, tumultus
Canendo bellicosos.
Sed nos tui PODAGRA,
Mystae tibi sacramus
Ineunte Vere luctus,
Ubi pullulat virescens,
Pratum per omne, gramen:
Zephyrique spiritus arbores
Teneras comas regionunt:
Nuptisque hirundo maestus,
Hominum canit per aedes:
Nocturna perque silviam
Philomela flens Attica,
Iryn canendo luget.

Opeen bysondere *Gestaltenisse* des *Luchts* leggen *Mercurialis*, en *Sennertus* de algemeene *Gicht*, waer van de *Grieksche Athenaeus* gewach maectt in sijn 12. *Tafel*-reden van 't 2. boeck. *Pybermis*, seyt hy, heeft geschreven, als de *Moerbefy-boomen* op sijnen tijt in twintigh jaer geen vruchten en droegen, doen de *Gichte* zo in swangh gingh, dat daer van niet alleen de mans gequelt en wierden, maer oock kinde-

ren, gesnedene, maeghden, en vrouwen; zelfs oock het vee zo dapper overviel, datter wel twee deelen van de *Schape* aen vast waren. Hier uyt meenen sommige, dat die algemeene *Gichte* veroorsaectt is geweest door twintigh jarigh gebreck van *Moer-befyen*, als goet zijnde voor dat ghebreck. Ick hebbe, schrijft de gemelte *Mercurialis* in 't 1. boeck van sijn *Verscheyde Lessen*, op 't 24. capittel, in *Hippocrates* en *Galenus*, wel gesen, *Dat ripe Moer-befyen den buyck los maken, oock een qualse en beete Maegh werquicken, insonderheyt als sy fris, en niet onder andere Spijse, maer voor de maeltijt gebeficht werden, en daer op dan een wandelingh volgt. Dan dat sy, door een bysondere kracht de Gichtige zoudten helpen, om daer van minder gequelt te werden, en heb ick noch by niemant bevonden, Ick zoudde evenwel gelooven, dat ten tijde van Pythiermis de Moerbefyen lichtelijck van vele gestadigh gegeten zijnde, dezelve door ververfinge van de maegh, en onfluytinge van 't Lichaem, hebben verleyt zodanige Vochtigheyt, die vallende op de Gewrichten, gewoon was de Gichte aen te brengen; te meerder, dewijl Galenus schrijft, dat de hartlijve het Podagra seer onderworpen zijn. Maer overleggende, dat de Geiten (ofte Schapen) die nochtans de Moer-befyen niet en raken, aen dat gebreck mede vast waren, zo geloof ick eerder, de quade Lucht dewelcke de Moerbefyen is tegen geweest, oock de Gichte voortgebracht te hebben: alzo verscheyde gestaltenissen van de Lucht verscheyde Sieckten te veroorsaken, van de oude niet zelden ondervonden is. Want dewijl de Moer-befyen, gelijk Theophrastus leert, de wijste onder de Boomen genaemt wert, om dat sy de alderlaefste bloeyt, en wanneer dezelve door den rijp komt (gelijck in den 77. Psalm geseyt wert, als oock by Plinius 16 Nat. 26.) sulcx beteyckent, datter een groete *Ongematigheyt* in de *Luchte* is, dewelcke niet buyten reden *Smckingen* na de voeten kan brengen. Dit gevoelen van *Mercurialis* wert gevolgt, en is in 't korte nageschreven by *Sennertus*, L. qu 5. Dat oock de *Lucht* kracht heeft, om de *Gichte* te vorderen, blijkt daer uyt, dat het een *Lant* daer in vruchtbaerder is, als het ander; gelijk de Poët *Lucretius* *Athenen* toe-schrijft in sijn 7. boeck:*

Anthido tentantur gressus, oculique in Achaen Finibus.
 Soo verhaelt *Nicephorus* in 't 15. boeck van sijn *Grieksche historye* op 't 14. cap. hoe de *gestadige* inwoonders van *Constantinopelen* veel met *Gicht* gequelt werden.

Vorder dewijl een, en dezelve *Stoffe* *Graveel*, en *Gichte* maectt, zo groeyt dezelve oock uyt zodanigen *Spijse*, *Drank*, en andere *Wtwendige* oorsaken van 't *Graveel*, in 't voorgaende boek beschreven. (6) De *Gichte* vertoont haer *Teycken*, dickwils met *Roodigheyt*, *Huere*, en *Geswel* (doch, om de diepte, niet zoo veel in de *Heupe*) maer volkomenlijck met *wackere*, en *wacker* houdende *Pijn*, als oock *Omboewelijckheyt*. Het welck de gemelte *Lucianus* oock aentooert in deze versen:

*O gandens fasciis humilestipeta,
Cursivata, talorum torrix,
Calcicrematrix male, humi tanga,
Ostremenda, genufraga, pernox,
Articulos cruciandi cupida,
Curvigena flexa, potens Podagra.*

Wanneer de dunne Vochtigheyt uytwaessemt, en het Zout in de gewrichten laet, dan blijven aldaer harde Knobbelen, dewelcke splijtende Klack uytgeven, en niet alleen het Lidt onbeweeghlyck, maer oock krom maken. En dat is dan de Quastige gichte.

Den verscheyden Oorspronck geeft mede sijn bysondere Teycken. Als de Stoffe uyt het Hoofst buyten de Pan nederfactt, dan wert van buyten vernomen een sacht Geswel, met eenige Pijn, als men daer op douwt, en somtijts wat Huyversingh; wanneer dezelve van binnen uyt de Herffenen leect, dan verwecktze een Beswaertheyt in 't Hoofst, met Slaperigheyt, ende voort al't gene wy de Sinkingen toegeschreven hebben. Soo staet oock, uyt de Teycken van haer Sieckten, hier voor vermeld, te kennen den Oorspronck van de Gichte uyt Maegh, Lever, Milt, ofte andere Deelen.

7 De Gichte is van alle tijden gehouden geweest voor een van de weder-spannighste Sieckten, en in welcker drop te beletten, de Geneesmeesters niet een drop en sagen; volgens het Françoische Spreekwoort:

*En la fièvre quarte, & Goutte,
Le Medicin n'y voit goutte.*

Maer de beswaerlijckheyt van 't genezen werdt oock niet selden veroorzaect door het quaet wachten voor het gene, dezelve verweckt, ende het langh wachten, om raet te doen, vermits dickwils de Siecken niet en willen weten hier aen vast te zijn, althijt wat anders voorwendende. Daer van seyt Seneca in sijnen 53. brief: De Beenen doen seer, de Gewrichten voelen sieckten; noch en willen wy daer van niet weten, maer seggen, dat de voet verstuycd is, ofte wy te veel op de been geweest te zijn. Als de Sieckte noch twijffelachtigh, en in 't begin is, dan roeckemen een naem; maer als sy beyde voeten recht gemaect heeft, dan mach het wel voor Podagra aengenomen werden. Hier op slaen mede de verssen van Lucianus, Ocyode:

*Gravis hominibus, & inauspicati nominis
Podagra vocor, mortalibus durum malum,
Que vinculis adstringo nervos pedes,
Ingressa clam sub arcum compagine.
Redere verò soleo eos, quos torqueo,
Dum proloqui veram mali causam hand volum,
Aliamque sictam in promptu habent, qua se regant.
Quilibet enim se deripit mendacio,
Luxatum alicubi, aut graviter allisum pedem
Dum distinas, veramque causam supprimit.
Quod enim ipse celat, & latere alios cupit,
Hoc tempus invito arguit eo post tamen,*

*Actum domitus, veroque nomine me vocans,
Gestatur ab amicis, triumphus omnibus, &c.
Ubi verò alterum pedem invadet dolor,
Flebis gemens: at dicere unum tibi volo,
Hoc illud est, hoc podagra, nolis an velis.*

De voorgemelte Marctobius verhaelt 2. Saturn. 4. onder de Kluchten van den Keyzer Augustus; hoe hy sekeren Varinius, die vol Gichte zijnde, evenwel wilde schijnen dezelve verwonnen te hebben, en stofte duysent treden te konnen gaen, antwoort gaf, niet verwondert te wèzen, dewijl de dagen verlengt waren. Ende zo is dees Pijnlijke sieckte noch het boerten onderworpen; gelijk Lucianus in sijn Tragopod. seyt haten aert te wèzen:

*Quisquis es hic, morbus gravis est,
Te ludi riderique feras,
Nam hæc hujus rei natura est.*

Doch diese voelen, en voelen gheen reden van lachen. Waer toe (gelijck ick de geheele Geneeskonste in 't Latijn uyt Grieksche, Latijnsche, ende andere Schrijvers gestelt, ende uytgegeven hebbe, buyten de schriften der Geneesmeesters) ick hier zal bybrengen het oordeel (over-een komende met de ondervindinge) van den Roomschen Raeds-Heer Cassiodorus, dewelcke beschrijvende 10. Variar 29. de ellendigheyt van de Gichte, seyt dezelve gehouden te wèden voor een levende doot, de Menschen gestadigh op de hacken sittende, en, als sy al ophout, een wortel, om haest wederom op te schieten, nalatende. Sulcks valt insonderheyt waer, als het gebreck langh geduurt heeft, aenge-eerst is, ofte knobbelen opgeworpen heeft. Het laetste wert voor ongheneeslyck ghekeurt by den Poëet Ovidius 1. de Ponto 4.

Solvere nodosam nescit Medicina Podagram,
So schrijft Hippocrates, in 't 2. Prorrh. niet te weten, dat Oude luyden, die Hardigheyt aen de gewrichten hebben, Armelijck leven, Hartlijgh zijn, door menschelijcke hulpe konnen geholpen werden; waer toe evenwel een Loop veel goets kan doen; maer dat in Jonge luyden, die noch geen harde knobbelen en hebben, en na den regel leven, door een goet Geneesmeester wel konnen geneesen werden. Alzo getuyghet oock de Romeynsche Plinius, op de plaets, in 't beginnel van dit capittel aengewezen, dat de Gichte niet voor ongeneeslyck te houden en is, om datze of van zels ophout, en in vele genesen wert; gelijk uyt verscheyden exempelen hier na aen te wijzen, zal blijcken. Evenwel is sy noch zo trots, datze zels al den raedt van Pæon, den geneesmeester der Goden, en den grooten Esculapius uytlacht, gelijk zulcks uytgebeeldt is by Lucianus, in sijn meer-gemelte Tragopodagra, alwaer hy seydt, de gene, die eenige Middelen aenwenden, zoo veel te harder op het lijf te vallen, en die haer met vrede laren, sachter te onthalen:

*Quis est hominum, cui non ego insuperabilis
Regina morborum Podagra nota sim?
Quam nulla placant thura fumigantia,
Affusus aris nec cruor ardentibus,
Suspensa templis divitum aut donaria.
Nec ipse Paeon omnium caelestium
Medicus deorum vincere pharmacis potest,
Pheebive doctus filius Esculapius.
Mortalium siquidem ex quo fuit genus,
Omnes meas vires retundere gestunt,
Omnemque turbant pharmacorum industrias,
Plantaginem rerunt, &c.
Omnes sed illos jubeo plorare: atque sic
Tantantibus me, occurrere iracundior
Soleo: sed in me excogitantibus nihil,
Mitem, & benignam praesto me: quam qui meis
Communicat mysteriis, statim
Lequi docetur suaviter, de hinc iocis
Oblectat omnes, cumque risu cernitur, &c.*

(8) Gelijk in alle siekten plaets heeft de lesse van den Poët Ovidius, om by tijds in de weer te wezen, eer dat het quaet door den rijt de overhaant krijgt; so dient dezelve in de Gichte voornamelijk waergenomen te werden. Derhalven moeten de gene, welckers Lidmaten door erffenisse, of anders genegentheyd tot de Gicht hebben, ende de beginselen al vernemen; haer selven forgyvdelijck wachten van 't gene wy gefeyt hebben de gichtige stoffe uyt te brengen, als ook om de Gewrichten hare Swackigheyd in 't ontfangen van dezelve te benemen. Aen 't laetste is byna soo veel gelegen, als aen 't eerste. Want al valter al eenige Zultige vochtigheyd, indiense niet door slappigheyd van de gewrichten ontfangen, en aldaer gehouden werdt, so en salse niet lichtelijck Gichte verwecken.

Derhalven dienen de gene, die alreede eenige beginselen van de Gicht vernemen, te gebruycken, sodanige spijs, die geen zultige vochtigheyd en maekt; en daerom haer wachten van *Gesouten*, en *geroockt vleysch*, *Enden*, *Gansen*, *Swanen*, *Ham*, *Zoucijsen*, en diergelijcke. *Craeto* seyt ook *Conf. 264.* het *Capoenen vleysch* een sonderlingh sap te hebben, dat de Nature na de gewrichten vloort. Onder de *Visch*, en dient hier geen *Oesters*, noch veel *Zeevisch* gegeten; insonderheyt geen *Anchoven*, *Pekelharing*, *Bockent*, *Sprot*, en alle *gezouten*, als oock *gedroogde visch*. *Iul. Alexandrinus* verhaelt *15. Salubr. 9.* van yemant, die, als hy *Braessem* gegeten hadde, reestont met de Gicht gequeit werde. Alle *Visch*, ofte ook ander spijs, die met boter in de pan *gefruyt* wert, is hier ondienstigh. Onder het *Fruyt* moet geschout werden *Misspelen*, *Queen*, *Appelen*, *Peren*, selfs oock na het oordeel van *Paré*, en *Gerard van Bergen*, *Citroenen*, en *Oraenge-appelen*, als swanger zijnde met een scherpe Zultigheyd. En om deselvede reden dient de *Wijn* of weynigh gedroncken, of liever gelaten; het welck niet alleen de Gichte voor en komt, maer oock ver-

drift, gelijk by verscheide *Genees-meesters* onder-vonden is. *Slapen*, *Waken*, ende *Oeffenen* moeten hier matelijck wesen: het *Lichaem* altijd *Open* gehouden, en in 't voor, en na-jaer *gesuyvert*; *Mede gramscchap*, *Wellust*, en alle *Overdaet* geschouwt. Om de *Vochtigheyd*, die in de gewrichten mocht begiennen te sacken, op te droogen, en dezelve te verstercken, machmen de *Lidmaten* stoven met *Pekel*, of het affietfel van *Velt-cypres*, *Rosmarin*, en *Salve*, ende dan omslaen een *Plaelter* van *Diapalma*, ofte van *silver-schuym*, terstont te beschrijven.

9. Alhoewel de rechte *genesinge* bestaet in 't wechnemen van de sieckelijcke oorsaken, zo o maect de overgrote *Pijn* hier dickwils zo veel te doen, dat sy al het werk na haer trekt. Om dat wel uyt te werken zalmen eerst komen tot versachtende middelen, en, als de *Pijn* daer na niet en wil luyfteren, vallen tot de gene, die met het ghevoelen de pijn verdooven, beyde beschreven in 't 24. cap. van 't eerste deel: dan wy sullen evenwel hier noch eenige dickwils verzochte *Geneesmiddelen* bybrengen; dewijl het gene somtijts in het een groot voordeel doet, in 't andere gantsch stil staet.

En wat streckt tot *Versachtinge* van de pijn, daer toe kan een *Pap* gemaect werden uyt *Kruym* van *Wintbroor*, in *Soetemelck* (doch niet lang, om de wey niet te vershieden) gekooct, en daer dan onder gemengt het poeyer van *Camillen*, met een weynig *Saffraen*: ende also werm om 't gichtige deel geslagen. Diergelijcke kracht heeft een andere *Pap*, gemaect van *Camillen* en *Endekrooft*, in *Soetemelck* gekooct, gestampt, en daer by gedaen wat *Gersten-meel*. Men mach oock gestooten *Lijnzaetmeel* in *Soetemelck* tot een *pap* fieden, en dan daer onder vermengen wat *Populhoen-salf*; het welck oock een weynig de pijn kan verdooven. War toe noch meerder helpt het *Bilsen-kruyt*, 't welck mede in *soetemelck* gekooct, seer gepresen wert van *Diretus*, waer mede het pijnige lid werm, tot groote verlichtinge kan gestooft werden: hoewel de Poët *Horatius* de *Stovingen* weynigh hier in geloof geeft.

Qui cupit, aut metuit, juvat illum sic domus, aut res,
Ut lippum picta tabula, Fomenta Podagram.

Plinius verhaelt *22. Nat. 25.* van den *Roomschen Vorst Sextus Pompeius*, hoe hy sittende by het wannen van zijn gewalch de Gicht kreegh, zijn voeten over de knye in den *Terwe* stekende, ende deselve daer door droogende, hy wonderbaerlijck ghenas: en daerom oock daer na den selfden middel dickwils gebruyckte. Want dat het selfde de kracht heeft, om ook volle vaten droogh te maken.

Wanneer de *Pijn* eenigins lijdelijck is, dan is dienstiger te komen tot het uytroeyen vande gichtige wortel. Hier toe salmen in 't eerste, om de gereede *Vochtigheyd* af te setten, ingeven een vierendeel loot *Meibonacan*, ofte *Gialappa*: en by aldien datter brant by is, des anderen daeghs doen *Laten*; daer op tweemaal daeghs, als sy uyt het hoofd spruyt, doen drinken het

Affietfel

Affietfel van China, *Sarza parilla*, *Sassafras*, ofte *Pock-
hout*, met *Klijch-wortel*, *Velt-cypres*, *Vlier-bloemen*, ende
diergelijke in't 1 Deel beschreven: daerna wederom
't hoof zuyveren, door *Hoof-pillen*, *Extr. Catholicon*,
ofte *Pil. de Hermodactylis*. Als de Gicht haten oors-
spronk uyt het Ingewant treckt, dan moet de Gene-
finge van binnen ghereguleert werden, om dezelve
deelen wederom te recht te brengen, dat sy geen zul-
tige vochtigheyt en laten groeyen, noch na de Lid-
maten en zenden, mede op 't 24 capittel van't 1 Deel
aengewezen. Dan dit dient al wat vervolgt: en onder-
tuffchen van buyten opgeleyt *knollen*, in *foetemelk* lucht
opgekoocht, of oock werme *roode Kools-bladeren* van
binnen met *Boter* bestreken, het welck van *Dr. Forest*
zeer geprezen wert. Ick heb zeer goet bevonden een
plaester van *Silver-schuym*, met eens zo veel *Olie van
Rosen*, en *Azijn* gekoocht, en dan een weynig *Terpen-
tijn* by gedaen. *Guainerius* beschrijft en prijft een sal-
ve van *Gansen-smout* in dees kluchtige klippelverffen:

*Anser sumatur, veteranus qui videatur,
Mox deplumetur, vitalibus evacuetur,
Intus ponatur, quæ subterius numerantur.
Trita caro tota, trita mox pelle remota,
Uctum procinum, thui, cera, sanguinem ovinum,
Pondere sint æquo, sal, mel, faba, sitque, siligo,
Pest hoc affetur: tamen assus non comedetur.
Vas supponatur, sic ut liquor accipatur:
Quo membris unctis, his Gista soluitur omnis.
Certe hoc Unguentum præstat super omne talentum,
Sic per dictamen, cum scripseris, hoc medicamen,
Fac laus ampla Deo, solito de more, superno,
Anseris edicto, Et ejus medicamine scripta.*

In de *Sciatica* ofte *Heupe-pijn* machmen (dewijl de
oorsaek wat diep sit) recht op stellen *Vesicatoria* van
Spaensche vliegen, ja oock *Caustica*, doch ter zijden,
en wat leeger. De *Middelen*, die de *Knobbelen* in
de *Quastige Gichte*, verdrijven, zullen in het derde
Deel, te weten, de *Heel-konste*, onder de *versachten-
de* aengewezen werden.

10. Om noch wat te voegen by 't gene hier voor
verhaelt is, nopende de *Maniere van Leven* tot voor-
komen van de *Gicht*, 't welck ook plaets grijpt in de
sieckte selve, so staet waer te nemen, datter niet beter
en is, om die dochter van weiluft te breyden, als met
Soberheyt. Den *H. Ourvader Hieronymus*, schrijvende
tegens *lovin*, maect gewach, dat sommige *Gichtige*
rijcken, door aenlaen van haer goederen, gebracht
zijnde tot een sobere tafel, daer door genalen. Soo
verhaelt *Porphyrius* in 't leven van *Plotin*. hoe zeker
Roomsch Raet sheer, met namen *Rogatianus*, die noch
handen, noch voeten en konde besigen, door *Sober-
heyt* her ghebruyck van beyde volkomenlijck we-
derom kreegh.

Ende, gelijk de *Schrick*, ofte *Vreesse*, door het *Be-
wegen* van de *vochtigheden*, somtijds de *Gicht*, als
verhaelt is, veroorsaect, so kanse oock deselve door

vertrecken, ende intrecken van haer *Stoffe*, gantsch
doen verschieten. Het is aenmerckens weerdigh 't ge-
ne *Hildanus* verhaelt 1. *Epist. 47.* van een sekeren moe-
likert, die niet na en liet, hoewel hy midden in de
Gichte lagh, noch qualijck van een yeder te spreken.
Waer door een drolligen haer, die hy mede door sijn
scherpe tonge en tanden, in de kam gebeten hadde,
waernemende op een avont, dat hy alleen was, quam,
gemomt als een *Moor*, heymelijck in sijn kamer. De
Siecke, door die vremde gedaente, eenigheyt, ende
duysterheyt, vervaert zijnde, vraeghden, wie hy was
en van waer hy quam. Den anderen niet antwoor-
dende, naerderde het bedde, en hem grijpende by sijn
Gichtige armen, smeet hem op sijn schouderen, ende
droegh hem so al hangende, en schreeuwende, uyt de
kamer, sijn voeten ondertuffchen tegens de trappen
stootende, tot dat hy beneden op de plaets quam,
daer hy hem neder sette, sonder yet te seggen, alleen
hem aenfiende; daerna quam hy toelopen, gelijk of
hy hem wederom aen zoude ranssen, en wech bren-
gen. Waer op de gene, die te voren op sijn voeten niet
en hadde konnen staen, minder gaen, ofte klimmen,
vloogh haestelijck de trappen op, en riep uyt de ven-
ster de geheele buert by een. De bueren vergaderen-
de, vertelde hy, zijnde byna buyten adem, ende door
van schrick, hoe een *Geest* hem uyt het bedt geroc-
ken, en ellendigh onthaelt hadde; ja dat het met hem
al gedaen soude zijn, by aldien hy den naem van *Iesus*
niet en hadde aengeropen. En dat wonder is, die te
te voren so *gichtigh* was, bleef daerna van die *quel-
ling* gantsch bevrijdt. De gemelte *Hildanus* verhaelt
noch een andere geschiedenisse van seker *gichtige*, die
verwesen was te sterven: en na het schavot gevoert
werdende, onderwege onverwachte tijding kreeg van
ontslaginge, en dat hy, die te voren sijn uyerlijcke lid-
maten niet en konde roeren, daer na noch lange jaren
van geen *Gicht* en wist. Dan de oorsaek van dese ge-
nefinge zoude geleyt konnen werden op de schierlij-
ke verandering van *Schrick* in *Blijdschap*. Maer hoe
vele door de *schrick* des doots wonderbaerlijck van
de *Gicht*, die voor geen andere *Middelen* had willen
wijcken, verloft zijn, is te sien in de *Historyen* van
Fazellius, *Thuamus*, als oock in de oude *Lessen* van *Cæ-
lius Rhodiginus*, en zijn oock andere in den *Schat der
Gesontheyt* aengewelen.

Seneca schrijft hier over 6. de *Benef. 8.* dat de schierlij-
ke vreesse, vertreckende de sinnen op een ander *Sorge*,
de *gichtige* somtijts van *Pijn* verloft. *Sulcx* doet ook
om deselve oorsaek *Blijdschap*, en *Vermack*, gelijk
geselschap van goede vrienden. Waerom *Iulius Scali-
ger* seyde (gelijck sijn soen *Ioseph* getuygt) niet met de
Gicht te doen te hebben, als hy mocht met eenige ge-
leerde luyden kouten. Dat de *Gichte* oock geholpen
wert door *Musijck*, en *Snaren-spel*, is van *Theophrastus*
aenghemerckt, volghens het schrijven van *Athen. 14.
Deipn.* en *Agell. 4. Noet. 13.*

L O F D E R G I C H T E,

Uyt het Latijn

van HIERONYMUS CARDANUS vertaelt.

Ick soude het rekenen voor een stuck van ondanckbaerheyt, ick laet staen van vergetelijckheyt, indien ick niet gedachtigh en ware de gene, door welckers weldaet ick gevordert ben, ofte de weldaden gedenckende, niet door alle middelen zoude soecken danckbaer te wesen. Ick en meene oock niet, datmen om dankbaerheyt te betoonen, behoeft te ondersoeken, wie den gever van die weldaet geweest zy, noch nyt wat herte hy dat gegeven heeft: maer wat ghy daer door gevordert hebt, ende hoe geerne hy U dat medegedeelt heeft. Want wat wilt ghy veel na 't herte vragen, gesien hebbende het vrolijck gelaet, en de vaerdigheyt van den gever? te meerder, alzo het herte, gelijk de Godts-geleerde, en Wis-gerige betuygen, Godt alleen bekent is. En indien men wil gaen by Giffinge, zo moetmen gelooven, dat de weldaden ons niet, als uyt een goet Herte toegevoecht werden, en zo veel te meerder, als den gever oock aen andere sijne mildadigheyt getoont heeft. Indien hy aen alle de gene, die hem baden ende versochten, geweygert hadde, dan soude men mogen dencken, dat hy niet en gaf uyt een mild herte. Maer wat de persoon belangt, daer en is niemant, gelijkmen gemeenlijck seydt, een yeder goet, als alleen Godt. Andere zijn voor sommige goet, voor vele veeltijts quaet: dan in tegendeel is de Gichte voor de meeste goet, voor weynige quaet, en beswaerlijck, daerenboven met mildadigheyt de menschen van sels beleefdelijck besoeckende. Derhalven, alzo niemant simpelijck kan geseyt werden goet, of quaet, maer in aensien van sijn gaven, voor sodanig te houden; so moet de Gichte met alle redenen voor goet gekeurt werden. En dewijl wy den genen voor quaet houden, die ons met een vriendelijck gelaet bejagent, en daer onder sijn boosheyt verbergt, zo valt wederom te prijsen, die onder decksel van quaet, ons aenkomt, ende al wat sy bedeckt, al wat onder haer kleederen schuyt, goet is. Ick en wil de Gichte niet prijsen, gelijkmen quade dingen plagh te prijsen, als of daer dooreen rechtveerdige straffe werde uytgevoert. Want so plegen de doot, de siekten en tyrannen geprefen te werden: maer dit en is haren lof niet, maer veel eerder een beschuldige van 't Menschelijck geslacht. Laet de Menschen, volgens haer oordeel, wesen ondanckbaer, schelmachtigh, godtloos, wreet,

gierigh, onrechtveerdigh, en gantsch boos, zo schandelijcke en verfoeyelijcke sake en kan geen voordeel bybrengen aen den Lof van de Gichte. Ick en sal de straffe niet voorstaen, die ick hate, en zo ick die oock onrechtveerdelijck most uytstaen, ben al onder dat general [waerschijnelijck siec dit op het onthoofden van sijn soon Ioh. Baptista, daer by veel moeyten voor dede] die dezelve alrede uytgestaen hebben. Dit en is geen vreemt voorstel, noch een oppronken van welsprekentheyt, of verstant: waer van my het eene minderis, als mareljck, tot het ander weet ick wel noyt moeyten gedaen te hebben. Qualijck werden geprefen, die niet recht en konnen geprezen werden, gelijk de Sotheyt [van onsen Erasmus] de kaligheyt, de vierdendaegiche koorse, in dewelcke hoe veel meer blinkt de welsprekentheyt van den Schrijver, hoe veel te meerder blijckt de lichtigheyt van sijn voornemen, als ydel zijnde, en op geen grondē van waerheyt steunende. Het is de gichte, die haer van den beginne zo loffelijck vertoont, dat haer Lof sonder schaemte niet en kan voorby gegaen werden: so datse twijffelachtigh maect, of 't eelijcker en treffelijcker is van haer te spreken, of leelijcker, en schandelijcker haer, die zoo vol van gaven en verdiensten is, zonder prijzen voorby te gaen. Doch indiender geen quaet en was dat lof verdiende, zo en zoude ik voorwaer de gichte niet derven prijzen: maer ick sie zo veel quaets lofweerdigh, dat de Gichte, hertzachte van die alle, te prijsen, niet vreemt en kan schijnen. Want de Stonden, die de Vrouwen zo leelijck afleken, en haer zo sieck maken, het Baren, het uytkomen van de tanden, de eerweerdige Grijsigheyt, de Pocken en Maselen, zijn maer vuyle uytwerpselen, en evenwel, om datter vele wel by varen, verdienen noch geprezen te werden. Men zoude mogen hier tegen brengen, dat zulcx geschiede door den loop der nature: maer dat de Gicht een sieckte was, overkomen de, door ongeval. Maer die Pocken, ende Maselen, (waer van de Arabische geneesmeesters alleen gewag maken) en schijnen eertijts zo gemeen niet geweest te zijn, ende evenwel werdt daer door het bloedt, ende 't gantsche lichaem gezuuyvert. Daer zijn vreezen, daer zijn Pijnen, die ons vermanen, om een beter leven te leyden. Een onteerde dochter is droevigh, dat is by geval gekomen, en nochtans wert dien druck voor prijfelijck geoordeelt. Indien datter geen Swackigheyt

heyt en is, geen Pijn, die voor goet en prijsfelijk behoort opgenomen te werden, soo en ontken ick niet, dat de Gicht niet te prijzen en is. Maer dewijl al ons leven 't vermaeck aen eenige Pijnlijckheyt verknocht heeft, gelijk van honger in 'eren, van drinken in dorst, by slapen in kereligheyt: zo geloove ik vast gestelt te hebben, dat de Gicht niet geheel onprijsfelijk en is, en aengenomen behoort te werdē, om haer saken te verdedigen. Sy en heeft tot desen dag niemant gevonden die haren lof zoude beschrijven: maer en verdientse niet geprefen te werden, om datse juyft van niemant geprefen en is? Wat al saken, wat al treffelijke mannen zijnder sonder lof-dichter geweest? Hoe veel siekten en malligheden zijnder tot verachtinge der vromen geprefen? Daer en is niet quaets, of het heeft sijnen voorspraek gevonden. Moet dan 't ongelijck vervolgt werden, om dat het eens geschiet is? Behalven dat het de gicht noch aen geen brave prijser ontbroken heeft, ende een, die oock Goden, ende Godinnen gewoon was te prijzen, te weten, de Griekische *Lucianus*, een dapper man, en van groote geleertheyt; door wiens voorschrift ik opgewekt werde, maer niet tot nijt gedreven. Want gelijk in alle brave dingen geen Spreker zo gauw, noch vernuft en is, dat hy de waardigheyt van de sack met sijn welsprekentheyt soude konnen nakomen: so ontbreekt oock nootfakelijck altijt wat in den Lof van de Gicht; het welck daerom te meerder geschiet, dat de sprekers selden in hooge dingen groote hope scheppen, ofte in leege veel moeyte aenwenden. En wy en beginnen dit werck oock niet, dat wy souden hopen waardige lof na de waardigheyt van de Gicht te seggē; maer om dat wy vertrouwen andere, die meerder gaven van welsprekentheyt besitten, door onsen arbeyt, hier toe op te wecken. Ik eysche een yegeijk uyt, niet op hope van overwinnē; maer op dat ik overwonnen zijnde, dikwils mocht trotlen den aenvanger van diē strijt, den opgever van so treffelijken werck geweest te zijn. Och of wederom leesden die *Cicerones*, *Hortensii*, *Cotta*, *Corvini*, om deze zake na haer waardigheyt op te nemen, en treffelijck uyt te voeren. Want het scheelt veel, oock in de of ontvallen, en van sijn behoortijcke lof verfteken wert. Daer en is niet so treffelijck, dat niet by gebreck van welspreken, slecht, ja verachtelijck zal tchijnen. *Alexander de Groot*, wenschte den Poët *Homerus* tot een Lof-dichter. En voorwaer den roem van *Ulysses*, en *Achilles*, die alleen over kleynē stedekens heerschten, en met geheel Griekenlant naulijcx in thien jaer een Troyen overwonnen, is nu grooter, als van *Alexander* selve, die alleen in so veel jaren de werelt onder sijn gebiedt gebracht heeft. Derhalven indien ick de Gicht niet en handele volgens hare groote, en waarde, zoo mach sy haer te rechte wel beklagen, dat sy tot haer ougeluk zo kouwen, en droogen prijser ontmoet heeft, daer een ander door sijne welsprekentheyt het

Lof, dat sy verdient, tot den Hemel zoude konnen verheffen. Maer om niet langer de zake zelfs uyt te stellen, so heb ick voorgenomen haer handelinge simpellicck te verhandelen. Want gelijk de Poët zeyt,

Ornari res ipsa negat, contenta doceri.

Elck moet bekennen, dat de Gicht onder haer medestaenders de kroon spant, ende dat Graveel, Colijck, Koortsen, Gelesucht, roemen haren oorspronck uyt dezelve te trecken. Haer outheyt is al lang bekennt geweest voor den Prince der geneesmeesters *Hippocrates*, ende al van de tijden der Troyanen, waer van sy oock den Griekischen naem van *Podagra* behouden heeft, niet dat sy den (*siet het 523. blad*) Latijnschen versmaet, maer dat sy den ouden liever heeft, een teyken van hare stantvastigheyt; als dewelcke altijt de vrygheyt, en vryborstigheyt voor oogen hebbende, openbaerlijck yemandt bezoect, en haren wil uytwerckt, zonder yemant lagen te leggen. Ende al is 't datse de menschen groote pijn aendoet, so en brengtse niemant om hals, ja verweckt noch midden in de pijn het lacchen. Sy is alleene, die de Genees-konste veracht, gelijk de Poët seydt,

Solvere nodosam nescit Medicina Podagram.

Ja sy oorloght tegen de Geneesmeesters, van dewelcke sy vele seer qualijck onthaelt heeft. Sy versmaet de Salven, en pafft niet op dranken, wert aengehiift door Plaesters, en vervreet door Stovingen. Sy en vraegh nergens na; komt, en gaet wech, als 't haer belieft, zonder haerzelve aen yemant te onderwerpen. Sy en laet haer met geen omhangē, of Af-lezen verdrijven, ja zelfs niet door Beden aen de Heyligen. Godt alleen is 't, diese kan voeten maken. Het is voorwaer een zake van groothertigheyt, teere jaren niet moeyelijck te vallen, noch kinderen, noch oude luyden, noch vrouwen, noch gesnedene; al wat in de fleur, al wat sterk is, ranst sy maer aen: sy verschuyft de beenderen zelve, verfwackt de sterckste, maect los zenuwen en banden, werpt alleen de jongeluyden onder de voet. Sy en is niet vervaert voor eenige dreygementen, wijckt voor geen gewelt, noch en laet haer door geen streelen verzachten. Diese voorgenomen heeft op 't lijf te vallen, bestormtse: en houdt haer altijt van de gene, daerse niet opgestoort en is. Met gelijcke eere van Koningen, Keyzers, Pauzen, andere Mogeude, en Wijze (gelijck het volck oordeelt) gaet sy ten strijde, armen, en boeren overslaende. Sy treedt in de hoven der Princen, ende onderhondt dagh en nacht de gene, die van vrouw en kinderen niet en houden, tegen haren danck. En uytstootende de beste vrienden, doetse haerzelve wel koesteren,

Dormit & in pluma, purpureoque thoro.

Sy geniet den reuck van welriekende Salven, hoort Sangh, ende Snaren-spel: slaect op een zacht bedde, tusschen sijde gordijnen, ende dekens met gout, ende perlen geborduert, ende in alderhande weelde. Sy hoort alle genuchlijcke praetjens, proeft de leckerste kost,

kost, en wijn: ondertusschen wert haer toegebracht al her kostelijck vermaek, dat voor Koningen selve in lange jaren bedacht is. En by aldien waer is, 't gene de Platonische wijzen van de Teichinesche geesten voor-geven, te weten, dat sy haer in de Menschelijke lichamen overferren: so soude ick die alleen voor geluck-salig houden, dewelcke vergeselschapt met de Gicht, woon-plaets in de menschelijke lichamen quamen te nemen. Want sy heeft met *Venus*, *Bacchus*, ende al wat lekker en vermakelijck is, een eenwigh verbondt gemaect: en is zoo geluckigh; dat de gene, die daer aen vast zijn, uytgezeydt de pijn, een geluckigh leven leggen. Sy en verlet oock geen vermaek, (*See fol. 545.*) noch vruchtbaerheydt, maer brengt een ruyter te paert. Dan ik kom nu tot de Wijs-gerige *Arcefilaus* is van haer huys-genoren geweest, als mede *Lycou* van *Tharsus*, en andere, waer uyt genoegh blijktt, dat de Gicht oock wijsheyt verweckt. T'onsen tijde, een man van groote geleertheyt, *ERASMUS*, heeft al wat waerdigh is gelezen te werden, gerapt uyt een Gichtige kamer; gefonden in die sieckte, als in gefontheyt. Voor wat al treffelijcke Schriften van geleerde Mannen zijn wy den danck schuldig aen de gicht? Gelont zijnde, doet elck zijn ding, luttel lettende op 't gene hy uytwerpt: maer die aen de gicht leyt, is vol van bedenckinge, en al wat van hem komt is rijp, en zedelijck. Maer dit overslaende, laet ons komen tot de Macht, dewelcke in de gicht seer groot is. Want de gichte alleen overvalt den geheelen Mensch. Ten eersten daelt sy op de voeten, daer na op de handen, Knye, Elleboogh, Kuyten, Hals, Schouderen, Kaccken, ja ook de tanden. Sels en spaertse de tonge niet: en in sommige heeftse den neus verdraeyt. So toontse hare kracht over alle de Deelen van 't Lichaem. Wat is dan haers gelijck? De Koortse beslaet het geheele Lichaem, gelijck oock de Laferoye, Water, en Gelesucht: dan sy en gaen maer gemeen, daer de gichte in elk bysonder Lidt haer macht toont. Sy ontheupt de Menschen, plaeght, pijnicht, kromt handen, ende voeten, vertoert het morgh, stelt her lichaem in vremde bochten. So dat sy alleen met recht mach gezeyt werden te zijn de Koninginne van ons lichaem. Maer hoort wat vremt van haer: Sy had verstaen, datter by eenige geneesmeesters, en niet van de minste, geschreven was, hoe sy konde verdreven werden, door *Hermodactylum*, en *Corallium*. Hier overgestoort zijnde, ick en weet niet door wat konste, toeval, ofte geluck, heeftse terstont deze hare vyanden zo van kant geholpen, datse alleen de namen van dezelve ons nagelaten heeft. Elck hoort wel van *Coronopum*, ofte *Corallium*, als ook van *Hermodactylum*, maer ook wat die zijn, en kan ons niemant wel uytleggen. Ick en zoude oock dien geneesmeester niet prijzen, die in badtstoven van wetruykende Kruiden, de slauwe siekten met veel Koppen plaegghden. Wat heeft (*See het 1 Deel, fol. 2. 47.*) den Romeynschen Vorst *Agrippa* gebaet, het

badt van heeten *Azijn*, dat hem te gelijck de Pijn, en 't gebruyck van sijn Beenen wechnam? Wat voordeel trock onzen *Cesar* uyt dat mal, en als by-gelooovigh middel van *swarte Geyten-wey*, en *Vijgen-melck*? Heeft her niet, behalven dat her niet goets en dede, de krachten vermindert, ende het leven verkort? Ia die haer Springader wil stoppen, stopt met eenen die van 't le-ven. Die veel steuten op *Pockour*, *Sarza Parilla*, *Spana-ter*, laet haer de jaren tellen, dat sy daer na langh gefont geleest hebben: 't en is de rechte genefinge niet, een sachte sieckte te verdrijven, om een doodelijcke te ontfangen. Wat Sy noch met my, als geroemt heb-bende, haer te konnen quijt maken, sal aenrechten, en weet ick niet. Sy sal my wel lichtelijck verachten, of luttel achten: dewijl dien raet in zo weynige van my verfocht wert, dat ick hem schijn voor my zelven al-leen gevonden te hebben. Maer tegens my aengaende zal sy ongelijck hebben, dewijl ik maer en zoek haer een weynig van kant te sende, niet voor al tijt uyt den huys te schoppen; gelijck ook andere van my niet ge-leert en zijn. Sy is voorwaer wel te recht gestoort ge-weest op *Willem Budeus*, die in 't openbaer leerden, haer allesins uyt te stooten, die sy so overviel, datse niet gaef aen sijn geheel lichaem en liet. Maer 't is wat anders; sijn saken te beschermen, en sijn voordeel voor te staen; wat anders tot roem, of hope van winste, andere sulx te leeren. 't Is wat anders, eenen onaengenaemen gast lange te houden, om dat hy ons so moeyelijck niet en soude vallen, wat anders hem buyten de deure te stooten, en ons huys te verbieden. Maer Sy en derst mislichien treffelijcke, en manhaftige luyden niet ge-naken. Wy hebben in onsen tijt gesien *Antonio Leon*, en *Alfonso Davalos*, twee krijghs-blixemen, van zonde-derlinge verstant, en dapperheyt, en die veel treffelijcke daden (*inde Hist. van Guicciardin, en elders te lesen*) zo aen haer vast te wezen, dat licht te merken was, de gichte niemant te sparen, en volgens het exempel van den Blixem van *Jupiter*, alleen 't gene verheven is, aenransten, ende omstiet. Wat is te gelooven anders geweest te zijn, dat den stercken *Hercules* getemt heeft, hoewel de Poeten sulcx eenige Sweringen toeschrij-ven? Want hy en zoude in so gestoorde woorden niet uytgeberst hebben, indien her quaet in sijn vleysch, en niet in sijn gewrichten gesteken hadde. Maer laet ons twijfelachtige zaken overslaen, dewijl de gicht te vreden is met haer eygen, en zeker lof. Want een exempel kan in plaets van vele ghenoech zijn in den Keyser *Severus*, die al was hy de strijtbacste van alle, en alles overwon, zo dapper nochtans van de gicht verwonnen is geweest, dat hy al tijt te bedt most leg-gen, en de geheele werelt onder hem hadde, was ge-dwongen te staen onder de slavernye van de gicht: ende sy en liet haer niet overwinnen, noch hy, over-wonnen zijnde, schrickelijck te wesen. Dit wil ick even-wel maer seggen, al wel te weten, datter geen Pijn-wel banck den Mensch so veel pijn aen en kan doen, als

de Gichte. Die daer aen vast zijn, werden ghestecken, gebrant, getrocken, ja by-na van een geruckt. Ick gheleuve, dat noch de Goden, noch de Tyrannen, so langdurige, ofte hevige Pijn souden kunnen inbrenghen, als die van de Gichte. Sy houdt op tusschen beyde, om daarna met meerder geweld wederom te keeren. Sy versacht, om dat het als ghesonde vleysch het quaet overvloedigher soude ontfangen. De Siecke bekomen, om te langer tot de aenstaende straffe te duyren. Evenwel en brenghen niemant om hals, als niet willende te schijnen wesen een dienerse van een ander Mans doot. Een weynich Colijck, ofte Maegh-pijn, helpt den Mensch van kant, om dat deselvighe Doodts-dienaers zijn: maer de Gichte is haer eygen, niemant onderworpen, ja andere Siekten zijn haer veel eerder ghehoorsaem. Want alwaer sy verschijnt, daer verjaeghtse alle andere Siekten, noch sy en lijdt niet, dat het lichaem haer toeghe-eygent, en onder haer ghehoorsaemheydt staende, yemant anders aenne-me, ofte onderdanigheydt bewijst. Hoe vele, die aen de swaerste Siekten legghende, al buyten hope gestelt waren, en zijnder niet door haer aenkomste genesen? Wat wil ick seggen van haer Eerbaerheydt, ende Rechrvaerdigheydt, dewelcke, al bevanghtse, ghelijck verhaelt is, 't geheele Lichaem, ende al de Leden; en is evenwel nimmermeer soo gestoor, en schaemt-verghetende, datse oyt de schaemte van Man, ofte Vrouw, noch oock het hinderste aen en raft. Sy onthoudt haer mede van de gene, die gematicht leven, om den naem van broodt-droncken niet te krijgen. Met deselve stanvastigheydt laet sy de armen oock met vrede, om niet te schijnen wreedt te wesen, die de ellendighe den Kost benam. Derhalven is de Gichte rechtvaerdigh, goet, vroom, wijs, kuysch, en groots-herigh, soo van wegen het versmaden der gener, diese niet aen en roert, als van weghen de waerdigheydt van de gene, diese onderbrenghet. Sy heeft iny altemet gedacht te wesen, uyt het geslachte van eenige Roomsche Priesters, dien door oude infettinge, verboden was, by de dooden te mogen komen, daer dese noch doode, noch veege en genaect. En by aldiense somtijts op yemant soo ghestoor mochte wesen, datse hem wilde van kant helpen, so scheydt sy daer van, en gheeft hem over aen de Koorts, Kort-ademheydt, ofte Popelsy, om dat werck uyt te voeren. En op deselve wijze regens sommige ingenomen zijnde, die haer loeken uyt te stooten, deselve verlatende, geeftse over aen Koortsen, ofte andere Siekten, diese uyt het leven halen. Sy en is niet leelijck ofte regen-staende, gelijck Lafernye, ofte Spaensche Pocken; niet besmettelijck, gelijck Teringe, Pest, Roode Oogen: maer laet toe, dat de vrienden haer sonder schroom moghen besoeken. Sy en bestrijdt ons noyt, als andere Siekten, onvoorsiens, ofte dat wy 't niet gewaer en

(2. Deel)

werden. Sy en brenghet oock niet vuyls mede, geen Etter, ofte Sweringhen, gheen Hoest, geen Braken, nochte Loop. Sy is gantsch slyver, en met haer selfen te vreden. Ja sy druckt een yegelijck na de mate van sijn krachten. Stercke Luyden lang, en dapper; slappe weynigh tijds, ende slappelijck. Hier soude lichtelijck teghen-geworpen mogen werden, dat de Gichte een slechte sake is, dewijlse oock Honden, Vee, Capoenen, ende veel andere Mest-vogels, ofte die op-gesloten werden, kan over-komen: waerom oock de gene, die sondanige Vogels eten, lichtelijcker van de Gichte ghevat worden. Maer dat en is gheen Gichte, dewijl by haer knobbelen geen, ofte gantsch weynigh Pijn is, blijkende daer uyt, dat sy niet en klagen, noch en schreeuwen.

Nu wat al voordeel brenghet de Gichte aen? vooreerst neemtmen daer uyt bedencken van Adel: want indien daer mede ghequelt werdt een Boeren soon, so meent elck terstont, dat hy sijn rechte Vaer niet en heeft, maer het maecksel, ende bastaert van een Edel-man is. Ende noch te meerder, om dat de Gichte erst, ende haer nakomelinghen geerne kennen wil. Wanneer een Gichtige te Hoof verschijnt, hy wert van een yder ge-eert, al was het maer een Rabauwt. Want de Gichte heeft, ick en weet niet wat Koninglijcks in: sy sit, als een ander staet, en rijdt, als een ander te voet gaet. Ick hebbe gesien dat een gemeen Edel-man, *Maximianus Stampa*, aen de Gichte vast zijnde, op een Muyl sat, daer-benevens gaende, als Dienaer, *Alfonso Davalo*, een Prince zijnde, om dat hy doengeen Gichte en hadde. Wat strender, om haren 't wille, van dit volck al, in tegenwoordigheydt der Princen, die anders soodanighen eere onweerdigh zijn. Sietmen niet met wat beleeftheydt de vrienden haer komen besoeken, gelijck of sy by den Keyser, oft Paus saten, met wat eerbiedinge sy haer onderhouden? Wat sal ick segghen van de Huyghenooten? geen Barbier scheert sachter. Hebt ghy een botterick, of een stuyrsen knecht, laet hem een Gichtighe gaen dienen, hy sal terstont vlijtigh werden, ende so mack als een Lam. Denckt eens wat wooninghe de Gichte voor haer verkoelen heeft, niet als Palleyfen, en groote Huyfen, alwaer sy in vreughde leeft, midden onder de vrienden, ende wellusten. Is yemandt, die van sijn vrienden versmaet wert, ofte dat sy sijn rouw geselschap schouwen, laet hem de Gichte krijghen, elck salder na toe komen loopen. Indiender eenighe sieckte toeslaet, het zy Koortsen, Waken, ofte andere Pijnen, sy beslaet de plaets van allegader. Vraeght yemandt, wat de ghene, die hier aen leydt, voor Siecke heeft, almen maer Gichte noemt, soo weet hy terstont wat sieckte het is: so bekend, ende vermaert is die naem over-al. Maer wat voor een Man maect de Gichte? Een die Vroom, Godtsaligh, kuysch, wijs, ende wacker is, ende als hy al

(T)

slaept,

slaapt, niet ongherust en droomt. Daer en denckt niemant meerder op Godt, als die aen de Gichte leydt: die foodanige Pijn voelt, en kan niet vergezen, het gene meest in andere geschiet, dat hy sterfelijk is: hy wacht hem soo veel van eten, drincken, by-slapen, als hy meent voor sijn gefontheydt noodigh te wesen. De gichte treckt van ons voornaemste Deel, te weten, de Herffenen, Sinnen, ende ons Verstant, alle quade ghedachten, ydele Hope, onnoodighe Vreesse, onsekere Betrachtighe. Sy en laet niet toe, datmen sijn goet verspilt, ende sy dwinght, oock tegens danck, wel ende braef te leven. Welcker gematigheydt seer veel voordeel in heeft. Vorders, dewijl de Gichtighe een ander niet en kunnen gaen besoecken, om dan het besoeck van andere te hebben, soo werden sy beleeft, vriendelijck, reckelijck, ende leeren met de Menschē omgaen; soo datter geen wijser, als de Gichtighe gerekent en werden. Waerom haer den toom van de ghemeene sake in handen ghefelt wert: als welckers beraedtslagen rijp, wijs, ende seker zijn. Want haer verstant en wert door gheen baren gedreven, het Lichaem ruft van beroeren, ende de ziele en geschiet, noch door Spijse, noch door Dranck, eenigh belet.

Wy sullen nu oock eenige hare bysondere gaven, (waer van drie de voornaemste zijn) gaen uytlegghen. Sy belet, datter gheen steen in de Blaes en groeyt, noch de Longe tot sweren komt; daer- en boven geeftse den Wijn sulcken smaek, datter niemant foodanighen geur, ende aengenaemheydt in den Wijn en vint, als een Gichtighe. Hierbenevens maectse de sachtste doot, ende die van een uyt de gichte-spruytende sieckte komt te sterven, gaet uyt, gelijk in een slaep. Ja als sy wat verfoer; wat soete slapen, wat een ruste, ende juckte ontrent die plaetse, weynich verschillende van de dertele ketelighedyt? Sy alleen vermaent ons tot de boecken; alsoo die eenighe soetigheydt door het ruffchen-komen van pijn niet en kan afghescheurt werden. Maer behalven het aengenaem geselschap van verfoeckers, daer in alle Sieckten na verlanght wert, so beweeghtse, door eenen bysonderen aert, de vrienden en Siecken, datse meerder vermaeck scheppen in boerten, ende jocken, als de ghene, die welvaren, ghelijck de krepels in Venus-werck, de ghebulte in gauwigheydt, de scheluwe in bedrogh, de kale in ras te overleggen, soo dat der selver omganch heel drolligh is. Sal ick hier noch by-voeghen, dat de Gichtighe den loop van de Maen beter verstaen, als de Sterre-kijckers, ende de veranderinge der Tijden sekerder, als de Schippers? Dit, meerder, ende noch treffelijcker, kan over den lof van de Gichte met waerheydt gheseydt werden. Maer ick sie, wat ghy hier soudet mogen tegen-werpen; dat het nochtans een Sieckte is; ende dat in alle gheval veel beter

ware, ghelijck oock van andere, die niet te hebben, als te hebben. Ende dit is 't ghene sommighe voorgheven, die met weynigh woorden, ende weynigh flots hebbende, de hooghe weerdigheydt van de Gichte soecken te onderdrucken, ende om te stooten. Maer indien ick oock selver hier uyt kan bewijfen haren lof, ende treffelijckheydt, so en twijfel ick niet, ofte sy sullen beschaemt staen, die haren goeden naem soecken te latteren. Voor-eerst wert sy beschuldigh een Sieckte te wesen; als of niet al ons leven (hier van is in 't breedt ghehandelt by Dr. Patin, van Parijs, in mijn Epist. Quaest. dit jaer te Rotterd. gedrukt) vry wat arger sieckte en was, als de gichte. Want by aldien ghy de Pijn alleen voor Sieckte houdt, so sal voorwaer de Gicht een sieckte zijn, ende het vorder leven en kan soo niet geleydt werden sieckelijck te wesen: maer indien ghy met de Sieckte beteyckent een swackigheydt des Gemoedts, ende Lichaems, soo is 't geheel anders gelegen. Want wy en hebben noyt minder sieckte, dan als ons de Gichte over-komt. Sieckten zijn Sortheyt, Wellust, Vergeten van onse eygene gelegghenheydt, Gramschap, Haet, Droefheydt, waer door wy ons selven, ende de onse, uyt een lichte, ofte geene oorfaeck, te kort doen. En is de *Melancholye*; ofte Swaermoedigheydt geen sieckte? En nochtans seydt *Aristoteles*, dat daer mede veel wijse, en treffelijcke Mannen zijn ghequelt geweest. War seggen wy van de Poëten, Voorleggers, ende Sibyllen? zijn sy niet allegader aen dese sieckte vast geweest? Ja, hoe sy-lieden in meerder achtighe waren, hoe haer quellinghe grooter was, waer door oock weynighe onder deselvighe langh geleest hebben. Onder de Poëten is *Virgilius* swaermoedigh geweest, *Lucretius* dul, *Ovidius* sot, *Horatius* droncken. Wat wil ick noch meerdere by-brenghen, dewijlse allegader rassende, ende van kort leven geweest zijn? Indiender yet Goddelijcks in ons is, dat openbaert hem meest in de Sieckten. Want dan voorien wy het toekommende, wy leggen onse saken wijselijck aen, en wy zijn bevrijdt van alle ontroeringhen des gemoedts. De gichte met de Matigheydt ghevoeght zijnde, maect wackere sinnen, een wel-ghedaen Lichaem, suyvere gefontheydt, langh leven, goeden smaek, gerusten slaep, liefelijcken adem, vrolijcke gedachten, veerdigh verstant tot nasporinge van wijsheyten, ende wetenschappen. Want daer andere Sieckten het selve ontruffen, en bedwelmen, so wert het alleen door de gichte verklaert, en ghescherpt. Maer dit heeftse noch, tot een voornamē, ende onvergelijckelijcke gave, dat sy alleen het ghemoedt door ghewoonte doet strijden teghens de aldergrootste pijn, waer uyt blijktt haer groote sterckte, en stantvastigheydt, daer mede sy het Lichaem tegens alle ander onghemack kan bestieren. Want van het Lichaem klaeght ghy alleen, na datter van de swackigheydt

heydt des gemoedts genoegh gesproken is. Noch-
tans klaeghde de Wijsgerighe *Plato*, dat hy al te ge-
font was, als of het ghemoeft niet wel en konde
varen in een al te welvarende Lichaem. Maer laet,
ghelijck ick gheseydt hebbe, het gemoedt aen een
zyde getfelt werden, ende alleen gefocht het Licha-
melijck goet; hoe veel tijds neemt u de Gichte
wech? wat belesse uwe dingen? Voorwaer soo ghy
matelijck wilt leven, sy vereyscht weynigh, oft niet
met allen. Ja sy vermindert ydelen arbeydt, ende
sware sorghe: ghelijck datmen ten dienste moste
staen van een oproerighe gemeente, van een korfel,
ende moeyelijck Prins, van een onvoorsichtighe
Vriendt, waer door soudemen sijn selven daer van
beter konnen ontschuldigen, als door de gichte? De
Gichrige heeft het meeste-deel van den tijdt in sijne
macht; dat hy niet en doet, kan hy legghen op de
gichte; ende als hy wat doen wil, kan seggen, daer
van nu ontslagen te zijn. Maer wy sullen dit laten
loopen, ende van de Sieckte handelen. Wie isser,
die, soo hy van de Gichte niet verlost en wert, in
gheene argere sieckte en vervalt? Soo hy een quaet
Oogh kriecht, wat al moeyelijckheydt, wat gevaer,
wat al beletsel? Indien het gebreck in 't Oor komt,
ghy loopt ghevaer van 't leven, of ten minsten van
het ghehoor; indien op den Tant, ghy en kondt sla-
pen, noch eten. Overvalt u den Hoest, het bloedt-
spouwen is voor de handt. Wert ghy Schorft, het
is vuyl, ende elck een schouwt u. Krijght ghy de
Koortse, u leven staet in de waegh-schael. Bevangt
u Maegh-pijn, ofte Colijck, behalven de smerte, so
en zijt ghy u leven niet versekert. Graveel, ofte
Steen verwecken grouwelijcke pijn, ende stellen het
leven in gevaer. De Gele-sucht, brenghet de Water-
sucht aen; ende Water-sucht de Doodt. De Hert-
kloppinge gelijckt de helsche straffe: de Vallende-
sieckte is alle ooghenblick vol schricks; ende niet
sonder gevaer van het leven. Het Scheursel en wert
nimmermeer genesen, houdt nimmermeer trouwe-
lijck op. Wat is het dan, dat ghy liever hebben
soudet, als de gichte, indien ghy niet en hoopt altijd
ghesont te konnen blijven? Welcke hope, hoe be-
drieghelijck sy valt, ghy lichtelijck verstaen sult, in
het ondersoecken van een yeghelijck, die boven de
veertigh jaren is; want wie salder onder deselvighe
sonder eenige quael bevonden werden? Doch sulcx
blijft veeltijts verborgen, behalven voor de Genees-
meesters. Daerom meent het volck, datter vele in
volle ghesontheydt leven; maer die zijn al dun ge-
zaeyt. Derhalven, dewijl wy uyt onsen aert de
Sieckten onderworpen zijn, ende datter gheen van
alle netter, sachter, sekerder, lichter, de krachten
der zielen soo vermeedert, de manieren vergiert,
niemandts leven, staet, ofte middelen en bescha-
dicht: soo hebben wy wel te recht den Lof be-
schreven, en haer de behoorlijcke eere toegeschre-

ven. Niet tegenstaende een quaetwillige lasteraer
hier teghen-wierp; waer toe strecken mochte het
prijzen van een leelijcke, verfoeyelijcke sake, een
langdurighe, ende ongeneeslijcke sieckte, en sulcks
alleen meenden gedaen te zijn tot vertooninge van
verstant, ende wel-sprekentheydt, dewijl de Gichte
gheen Godinne en is, gheen wesen, ofte yet natuyr-
lijcks, maer een seer pijnelijck gebreck, die sal voor-
waer seer bedrogen zijn. Want al is de Gichte maer
een toeval, soo moetmen weten, datse toekomt,
meerder uyt geluck, als ongeval; ende dat best in de
werelt is, 't ghene schadelijck in sijn selven soude
wesen, wel te konnen ghebruycken, ghelijck alder-
slimst is, goede dinghen te misbruycken. Sy is een
teycken, sy is een oorsaek van veel goets, ende in-
dien de saken na haer wercken, ende uytkomst te
rekenen zijn, soo en heeft sy in de werelt haers ge-
lijck niet. Want boven andere dingen nu verhaelt,
uyt wat schrickelijck gevaer en verlost sy ons niet?
Sulcks is onlanghs ghebleken in *Andrea Doria*, van
Genua, Admiraal van Keyser Carel, die genoodicht
was van eenen *Gio. Aloisio Ilisco*, met voornemen
om hem om te brenghen: maer aen de Gichte leg-
gende, en quam op de maeltijdt niet, waer door hy
sijnen bereyden moordt verhoede. Soo veel jaren,
als hy daerna leefden, ende die waren ontrent de
derthien, moeten de Gichte toegeschreven werden;
benevens noch de treffelijcke daden, die hy onder-
tuffchen uytvoerde. Ende hoe veel andere men-
schen is de gichte noch tot behouw gheweest, om
haer van laghen, ende aenstaende gevaer te bevrij-
den? Wat al Vergift, Doodtslaghen, ende, al en
was't niet anders, Dronckenschap, weter niet ghe-
schout, dewijl de Gichtige niet te gast en gaen? Be-
halven dat het ons selven houdt van quaet ghesel-
schap, Ongelijck, Lagen, Overspel, niet alleen, om
dat wy daer aen leggende, belet werden: maer om
dat wy wel weren, dat de ghene, die aen soodanige
dingen vast is, staegh besich, ende op de been moet
wesen, daer een gichtige stilte, ende rust soeckt.
Dan als het op 't leven aenkomt, en staet sy oock
niet stil: ghelijck sommighe in tijde van brandt, al
leyden sy stijf van pijn, evenwel den selven so wa-
ker ontliepen, als of sy waren gesont geweest. De
Gichte en is *Doria* oock niet in de wegh gheweest,
of hy konde noch, ontrent 80 jaer oudt zijnde, by
nacht midden in de winter, sijn vyanden ontvluch-
ten. Ende ick en weet niemant, die door de Gichte
van sijn vyanden overvallen is, ofte uyt haer han-
den niet en heeft konnen worstelen. Derhalven
sullen wy met soo treffelijcke gaven, ende exempe-
len, insonderheydt van desen Zee-Koningh (*Doria*)
het Lof der Gichte besluyten.

Ad Clarissimum Virum
JANUM BEVEROVICIUM,

Præstantissimum in Batavis Medicum,

Cum inferiores versus cum aliis mitteret.

Accipe, magne virum, scriptam mihi carmine Saffam,
Quam Batavus sonitu dux graviora capit.
Miles ego non sum, nec tu, Frederice, Poeta es;
Divisum imperium cum Iove Boyus habet.

De Celsissimo Principe,

Unius manus chiragra laborante, tempore
obsidionis Saffæ.

Nunc, Calloa, sile Batavas in gloria clades,
Una Nassovio Flandria victa manu est.

Celsissimo Principe Podagrâ quoque labo-
rante, eodem tempore.

Militat & Podagra Fredericus, Iane, laborat,
Et Saffam Hispanis eripit; an Chiragra est?

Responso.

Est Chiragra. At non illa, manus qua capta fatiscit,
Boye, sed est melior, qua manus ipsa capit.

C. BOYUS. J. C.

Respondet Chiragra.

Chiragra eram captura manus, captura tenebor,
Dum chiragra Auriaci Saffa manu capitur.

J. B.

VRAEGH-BRIEF,

Waerom de Heere CHRISTUS, daer hy on-
genefelijcke Sieckten, soo met een Woordt, so met Aen-
raken ghenas, des Blindens oogen met Slick, en
Speecksel gestreken heeft?

Wt het Latijn over-gheset.

De

Wel-edele, ende Hoogh-geleerde Ioffrouw,

Ioffr. ANNA MARIA van SCHVRMAN,

wensch

JOH. van BEVERWICK,

geluck-saligh leven.

Wel-edele, ende Hoogh-geleerde Ioffrouw,

Als ick wel te recht vreesden U. Ed. Goddelijk besigh-zijn met dese mijne Nederlandtsche beuselinghen wat op te houden; so kreeg ick wel te pas van Romen, de Lof-dichten, die U. Ed. aldaer in 't Italiaensch seer aardigh in Druck gestelt, my toege-eygent, en toe-gefonden zijn. Met sulcken geselschap hoort dit mijn Kint van U. Ed. ook wel ontfangen te werden. Het welck geschiedende, soo sal sijn Broeder mede moet krijgen, om 't selvige te derven verfoecken. Want ick hebbe nu al volbracht een Boecxken tot Inleydinge van de Hollantsche Genees-middelen, waer in ick soecke te bewijzen, dat elck Landt door den goedertieren God genoegh versien is, van al 't ghene het leven, en de gesontheit van nooden heeft, en derhalven onnoodigh, dat wy buyten, ende ghelijck als uyt een ander werelt gaen soecken, het gene wy selden 't huys hebben. Ick weet wel, dat dit niet en sal behaghen (want sulcks hebben alleen, ghelijck *Bion* eertijds seyde, soete *Passiey*, ende *Bastert-wijn*) aen een yegelijck; sodanige insonderheyt, die niet en smaect, als dat door langh houden garstigh werdt: dan het is my ghenoech, indien het maer de vrome, en geleerde, insonderheyt U. Ed. die by my in plaets van alle is, niet gheheel en sal mishaghen. Voorwaer ick hebbe soo grooten vermaeck in dat kleyne Werck geschept, dat ick nauelijcx hebbe konnen tusschen beyden stil staen, voor al-eer ick het vol-euyt hadde. Maer hoe gaet het nu met U. Ed. dewelcke, al wildense, nauwlijcks soude konnen stil wesen. Want, ghelijck onsen *Professor Lipsius* wel seydt: *Alle eerlijcke luyden soecken eenen eerlijcken naem;*

indien die gegroeyt, ende verre verspreyt is, soo brenghet hy eenen last mede, om die voor te staen, ende ghy leeft voor hem, ende niet alleen voor u selven. Waerom ick goet soude vinden, dat U. Ed. het oordeel van de gene, die over de geheele werelt, U. Ed. naem wel te recht tot den Hemel verheffen, geliefde voor te staen met eenigh treffelijck Werck. Ick hebbe ghereet sommige Vraegh-brieven, ende daer op de Antwoorden van de Gheleerde. Het ware wel te wenschen, dat, onder de Schriften van die destige mannen, mede gelesen werde, den loffelijken naem van *Schurman*. Ick sal de stoffe voor-stellen. Na dat de Heere *Christus*, soo door Aenraken, so door een Woordt, niet alleen sommige van sware, ende by andere ongenefelijcke Sieckten en genas, maer selfs oock de dooden opweckte, door wat reden hy, om de Blinden te doen sien, een Smeersel, ofte Salfken ghebruyckt heeft? Den *Euangelist Iobannes* verhaelt, hoe *Christus*, eenen die blindt gheboren was, siende maecte, na dat hy sijn Ooghen bestreken hadde met Slick onder Speecksel ghemenght. Dit selvde, om U. Ed. oorlaeck te geven van te oordeelen, en uyt te leggen, sal ick in 't korte wat nasporen. Dat dese Blinde niet te vergeefs geseyt en is, so geweest te zijn van sijn gheboorte, en is niet te vergeefs aengemerckt in sijn Wtleggingen, by den wel-achtbaren Heere *de Groot*, dewijl bewust is, sodanigh gebreck door Menschelijcke hulpe ongheneeflijck te wesen, voornamelijck, indien hy niet alleen versterken is gheweest van 't gebruyck des gesichts, maer oock van haer werck-tuyg, ghelijck vele van dat gevoelen zijn onder de Oudt-vaders, by-gebracht in sijn *Aristarco Sacro* van den grooten *Heinsius*. Welcke uytlegginge door den *Text* selve, ofte de woorden van den *Euangelist*, indien ick selve hier in niet gheheel blint en ben, geheel wederleydt wert. *De gebueren* (seydt *Iobannes 9.*) *en die hem te voren gesien hadden, dat hy blint was seyden: Is dese niet, die sat en bedelde? Andere seyden: Hy is 't; ende andere: Hy is hem ghelijck. Hy seyt: Ick ben deselve. Sy dan seyden hem: Hoe zijn u Oogen geopent? Hy antwoorde, en seyde: De mensche, genaemt Iesus, maecte Slick, en bestreeck mijne oogen, en seyde my: Gaet henen aen het badt-water Siloam, en wascht u. En ick gingh henen, en wiesch my, en ick wiert siende.*

Sy

Sy hadden hem blindt gesien, dat is, gelijk die Vaders meenen, sonder Oogen, als of niet onder andere ghebreken in de Schemeringe, Verstoppinge van de Gesicht-zenuwen, stoffe stack van ongeneeslijcke Blintheyt, en derhalven noodigh soude zijn, niet op het licht, maer op het uyt-wesen (het welck, als wesende grooter wonder-werck de Godtvruchtige Oudtvaders schijnen overleydt te hebben) van de Oogen selve. En het woort *Tuplos*, of blinde, dat den *Euangelist* alhier gebruyckt, en wert nergens by de Grieken, dat ick weet, genosfen voor *Anommatos*, dat is, sonder Oogen. De Joden vragen oock niet (gelijk sy anders hadden moeten doen) waer van daen zijn u Oogen gekomen? Maer, *Hoe zijn u Oogen geopen?* Nu sy en konden niet geopen werden, by aldien sy te voren niet en waren ghesoren gheweeft. En de Blinde-man antwoorde: *Hy bestreeck mijne Oogen,* 't welck niet en konde geschieden, of hy moeste te voren ghehad hebben. De Oudtvaders meenden, dat, gelijk Godt eertijts het Lichaem van Adam uyt de Aerde gemaect hadde; van de Heere *Christus* nu oock de Oogen uyt Slick geschapen waren. Maer den *Euangelist* en seydt niet minder, als dat; en wy en lesen oock niet dat onse Saligmaker oyt eenige deelen des Lichaems gemaect, ofte geschapen heeft. Evenwel seydt de *H. Cyprianus*, dat *Christus* met sijn *Speecksel* soude Oogen gemaect hebben. De gemelte *Grotius* hout het daer voor, dat de Heere *Christus* de Aerde (zijnde in dat lant geheel droog) met *Speecksel* slickerigh ghemaect heeft, om dat aldaer geen water ontrent en was. Maer en soude in dat Salfken niet wat heelsaems uyt-ghevonden kunnen werden? Dan hier teghen zijn vele van gevoelen, dat het wonder daer in bestaet, vermits het Slick daer gantsch tegenstrijdende is. Hierom misprijst oock de Swaluwe-nesten, die van sommige gepresen werden, in de Squinantie, den Spaenschen Genees-meeester *Pereda*. Wel of wy seyden, dat het *Speecksel* met stof overstroyt (so noemt het den *H. Augustinus*) kracht hadde om te verdunnen, suyveren, en verteren. Sulcx is in't *Speecksel*, selfs by de vrouwen, door de ervarentheyt, bekennt. En de scherphgheyte van 't Stof voelen in haer Oogen, die Somers mer de wagen reysen, het welck oock (dat *Plinius* mede aenmerckt 15. 19.) kracht heeft, om de vochtigheden te verdroogen, en te verdrijven. Maer dat soude evenwel een slecht, ende al te swack Genees-middel wesen voor de Blintheyt. Dit alles onderwerpe ick, Alder-gheleerfte Joffrouw, U. Ed. wijsheydt, ende oordeel. In Dordrecht, den 21. Mey, 1642.

Den Heere,

JOHAN VAN BEVERWYCK,

Eerste Medicijn, en Schepen der
Stadt Dordrecht,

wenscht

ANNA MARIA van SCHURMAN,
geluck-saligh leven.

Vermaerde Heere,

U. E. overvalt my in 't bestormen van uw gaven, ende ick soude nu al wat beschaemt gheweest hebben, met niet als enckel brief-danckbaerheydt over te senden; 't en ware my wel in den sin ghekomen was het seggen van *Seneca*: *Die hem haest om wederom te geven, en heeft geen ghemoedt van een danckbaer mensche, maer van een schuldnaer.* Dan ick hope, dat de tijt sal komen, by aldien ick geen gave met gave en kan voldoen, altijt sal kunnen my suyveren van de vlecke der ondanckbaerheyt. Maer en denckt niet dat ick voor hebbe, hier in met U. E. in vereffeninghe te komen; dewijl U. E. door een aenlockende beleeftheydt maect, dat ick niet en soude willen met noch meerder schulden aen U. E. verbonden te zijn: insonderheyt, alsoo deselfde Wijs-gerige niet buyten reden schrijft: *Die gheen nieuwe weldaden wil ontfangen, is geschoort om d'oude.* Ick hebbe sonderlinghe verlanghen na het Boeck van de Inleydinghe tot de Hollandtsche Genees-middelen, dat U. E. onlangs geschreven heeft; ende ick en ben niet verwondert, dat U. E. het maken van 't selve seer vermakelijck is gevallen, dewijl de Goddelijcke voorfienigheydt hier in niet eens en blijkt, ende in elcks gemoet een wonder openbaert. Waer by komt, dat, ghelijck al de grootste verstanden, als waren van wijsheyte, en geleertheyt, haer wijt en breet uytsetten, soo mede te vereyschen staet, dat den rijckdom, en die uytwendighe gaven in sekere plaetsen door de nature bepaelt werden. U. E. vraecht, wat ick nu doe. Ick sal recht uyt spreken: den Hof is de Somer mijn meeste sorghe geweest. Maer, sal U. E. seggen, is dat den roem van den naem opgebout? Voorwaer ick en weet het niet; dan hebbe evenwel bevonden, sulcks my niet alleen tot vermaeck, maer oock tot vrucht ghestreckt te hebben, soo treffelijcke wercken Godts nader in te sien, te handelen, te onder-soecken. Grooten naem hebbe ick noyt ghesocht, ofte verdient, en indien by my tegens danck overkomen is, soo en sal hy my niet tegens danck verlaten. Dat ick my voor weynige, en goede goet make, is my lofs genoegh. En dat U. E. nu een nieuwe stoffe voort-brenghet, om mijna verstandighen te oeffe-

oeffenen, dat wijt ick infonderheydt U. E. eerlijcke genegentheyt, die U. E. my toedraaght.

De Vraghe, na ick sie, heeft U. E. hier in vvat: *Dewijl onse Heere, soo met Aemaken, als met een Woordt, andere, die met ongeneeslijcke siecken gequelt waren, tot gesontheit gebracht; door wat reden hy, in 't genesen van den Blinden, heeft willen gebruycken een Smeersel? Voorwaer, indien ick van alle vermetelheyt gantsch bevrijt wilde wesen, soo soude my, volgende de sedigheyt van den wijzen Socrates, wel voegen kortelijck te antwoorden: Dat weet ick alleen, hier in niet sekens te kunnen wesen. Want nademael blijkt, dat dese uytterlijcke teyckenen soo maer gebruyckt, ofte overgeslagen zijn, ende dick wils geen ander oogen-merck en hebben, als om de verborgene kracht van 't wonder selve, ofte altijd den Wonder-wercker, wiens sendinge hier door van den Hemel bevestight werde, door een sienelijcke teycken te vertoonen; so sal hy water dorssen, gelijk men seydt, die van elcx een bysondere oorfaeck sal willen aenwijfen. Oorfaeck om dese sake nauwer te onderzoeken hebben gegeven de Wtleggingen van eenige uyt de Oude, dewelcke niet denckende op de vermaninghe van den Apostel, waer door wy na sijn voor-schrift vermaent werden, niet wijs te zijn boven het gene geschreven is, haer al te veel in-laren aen de ongeschreven oorfaken. My voorwaer behaeght in tegendeel seer wel 't gene de groote Scaliger seyt:*

*Nescire velle, quae magister maximus
Te scire non vult, erudita inscitta est.*

Dat is, *Niet te willen wesen, dat de grootste meester niet gewilt en heeft, dat wy sonden wesen, is een geleerde onwetendheyt.* Indien wy evenwel den toom wat vermogen te geven, aen de Menschelijcke redenen, so soude in 't gemeen wel mogen gestelt werden, dat onsen Saligmaker gelieft heeft verscheyde teyckenen, en manieren van doen te gebruycken, op dat die uytterlijcke dinghen, indienselc altijd deselvede, en op deselvede wijze in 't werck gestelt waren, eenigh geloofsonden bekomen hebben in 't ghemoedt der Menschen, dat gemeenlijck wat tot by-geloof genegen is, daer alles niet als de Godlijcke macht alleen moeste toegeschreven werden. Daerbeneffens ('t welck de knoop nader raect) en wijckt niet van de waerheyt, dat Godt so verachte, en in schijn tegen-strijdende dinghen, tot genefinge van de Oogen geleydt heeft, soo om te betoonen, dat hy niet natuerlijck, maer gantsch boven de nature werckte, als ook om dat hy het geloove, en de gehoorsaemheyt van den Siecken selve, door dese, als om-wegen, soude vertoecken, en aen een yegelijck ten toon stellen. Waer toe ick niet qualijck en soude brengen de woorden van den Grieckchen Out-vader *Chrystomus*, als hy schrijft, dat *Naaman* geboden zijnde te wassen in de

Riviere Jordaen, niet en gheloofde, hoewel die so vermaert was door den Propheet *Eliseus*: maer, schrijft hy, de Blinde en wan-geloofde niet, noch en sprack daer niet teghen, noch en docht niet by sijn selven, wat is dat, Slick op de Oogen te strijcken, het welck het ghesichte hinderlijck soude moghen wesen, &c. Daer zijn oock groore Godts-geleerde, die seggen, dat de eerste scheppinge van den Menscheyt aerde, door dit teycken is uytgebeelt: 't welck ick voorwaer in d' andere niet seer ongeerne aen en neme. Maer U. E. sal misschien vragen, of ick oock volge het gevoelen van de Oudrheydt, die door de banck met den Oudt-vader *Cyprianus* het daer voor houdt, dat *Christus* door het Speecksel den Blinden soude Oogen gemaeckt hebben. Gantsch niet. Want al is 't, dat wy in nadere wonderen, de schapende kracht, als oock eenigh aen-geboren gebreck der leden, geerne toestaen; nochtans, indien ick niet geheel blind en ben, so en sie ick geen oorfaeck, waerom datmen den gemelten *Chrystomus* soude toevallen, die (maer weynigh volgens de geschiedenisse) hem niet en ontliet te schrijven op dese maniere: *Hy en heeft niet alleen de Oogen gemaeckt, noch geopent, maer oock het gesicht gegeven. Het welck een teycken is, dat hy oock de Ziele konde in-blasen. Want deselvede niet werckende, als was het Ooghe noch soo wel gheselst, en soude het evenwel niet sien. Soo dat hy desen Blinden de kracht der Ziele ghegheven heeft, als oock het Deel selve met aderen, slagh-aderen, zenuwen, bloet, en alles, waer ons lichaem uyt bestaet.* Want wat wil dit anders seggen, als dat desen Blinden gheen Oogen gehadt en heeft? Waer van geen voet-stappen, gelijk U. E. wel aenmerckt in de H. Schrifture en blijcken. Behalven dat blijkt, dit nieuwe scheffel der Oogen onnoedig te wesen tot de eere van 't wonder. Want het is genoeg, de ongeneeslijcke oorfaken van de Blintheyt, 't zy deseive bestonden in beletsel, ofte in eenigh natuerlijck (om so te seggen) gebreck, door een boven-natuerlijck middel wech-genomen, en also het Gesichte, 't welck dien Mensch van de Nature onthouden was, sonder verwachten van eenige tijt, op staende voert gegeven te hebben. Niet beter en wert geseydt, dat de Oogen van desen Blinden met Speecksel, of, gelijk den anderen *Euangelist* schrijft, met Speecksel, daer Stof onder gestrooyt was, als van Stoffe, waer uyt, om met de Wijs-gerige te spreken, de Oogen sonden gemaeckt zijn. Dan het isser so verre van daen, dat de H. Historye dese uytlegginge soude bevettigen, dat sy in tegendeel klaerlijck seydt, hoe hy met het water van *Siloë*, dit strijckel af-wies. Het welck also zijnde, en kan ick my niet genoegh verwonderen, hoe so groore lichten der Kercke in sulken misverstant vervallen zijn; 't en zy, 't welck voorwaer de billigheyt mede brengt, die eewe dan, in dewelcke, door een ongeluckigen yver, niet minder met opgepronckte wellprekentheyt der Heydenen, als Christelijcke

stelijcke leeringhen om de kroon gestreden werde, sekerper onderfoeck staet toe te geven. Dewijl dan die Vaders geen eygene, maer een vremde wijze van spreken gevolght, ende met toe-snacken, gelijckenissen, en andere verdraeyde manieren van spreken, volgens *Plato*, de waerheyt bewonden hebben, gelijck *Hieronymus* van sijn selven tegens *Helvidium* bekent: *Wy hebben gepleyt, ende op de wijze van sprekers een weynigh gespeelt*; Wie, segh ick, en siet niet, dat hy een gevaerlijck werck begint, die van haer waerlijck, en recht gevoelen soude sekerlijck willen oordeelen?

Ten laetsten komt noch in verschil, ofte in dit Strijcksel eenigh Genees-middel geweest zy. My en is niet onbewult, dat, onder andere, de vermaerde *Valesius*, uwe Konste, als een behulpighe Godinne, somtijds in 't werck roept, met namen, daer hy van de genesinge van *Naaman*, aldus schrijft: *Door Goddelijcke kracht is geschiet, dat het gene (indien de sake alleen bevoelen hadde ghebleven aen de Nature) een slechte genesinge soude geweest hebben, voor soo groote, en so verouderde sieckte, was een gantsch volkomene: nochtans en was de genesinge soo geheel Goddelijck, noch Wonderlijck niet, dat sy niet wat beginsels en hadde van het Natuerlijck. Want dickwils te gaen in de Rivieren, insonderheydt te baden in stercke stroomen, doet veel, om alle vuyligheydt des huys uyt te locken, ende alderhande schorft, oock van het quaetste, te genesen. Dat is voorwaer al veel gevergh, 't en zy yemant wilde seggen, dat al 't gene hy de kracht van de Nature toe-schrijft, allegader ghebracht moeste werden tot eenige voorgaende Bercydinge, die met het Wonder-werck, als wonder-werck, gantsch niet gemeens en hadde. Want anders, en souder geen (gelijck *Picus*, de lust van de geleerde werelt, wel aenwijst in 't 4. Boeck teghens de Sterre-kijckers op 't 14. Cap.) grooter dwaesheyt bedacht konnen werden, als te meenen, datter eenigh werck boven de nature geschiede, door de kracht der nature. Want de ordre (gelijck hy op een ander plaets aen-wijst) van Godt, volghens den natuerlijcken loop ingestelt, is soo in haer palen besloten, en so ver-*

*scheyden van die dingen, die door de Goddelijcke kracht, ende wille gheschieden, dat indien dit alle wech-genomen werde, noch overigh, noch te kort en blijft. Maer al is 't, dat wy in sommige exempelen, gelijck van *Naaman*, *Ezechiel*, en andere, tot dese wijze, die nu gefeyt is, toe-staet, eenige natuerlijcke gaven bygekomen te wesen: so en kan ick evenwel niet sien, hoe 't selve hier plaets kan hebben. Al wat de Ghenees-meesters van het Slick reden-kavelen, wat kracht sy 't selve toeschrijven van verdunnen, suyveren, verdroogen, ende de vochtigheyte te vertieren, sy sullen altyt, by aldien ick niet bedrogen en ben, in het slick blijven steken, indien sy daer in eenigh Genees-middel voor de blindheydt willen soecken. Want daer en blijktt gheen meerder kracht, om dese wonderlijcke gheneesinge uyt te wercken, als doen *Christus*, den dooven, ende stommen genas, met de vingers in sijn ooren te steken, en sijn tonge met speecksel te raken: die voorwaer al de gedachten van Genees-middelen uytstuyten. Derhalven, indien volghens mijn gevoelen die verschil mocht vereffent werden, ick soude volgen het oordeel van *Ambrosius*, het welck aldus luydet: *Dat den gheboortighen Blinden genesen werd, en u geen werck van de konst, maer van de macht. Want de Heere heeft de Gesontheydt geschoncken, niet de Genees-konste geoeffent. Maer dit dus verre.**

Den brief van de Heer *Slingelant* heb ick gesien, als oock de Italiaensche Lof-dichten, te *Romen* gedruckt; die ick van wegen haer aerdigheyt, ende Poëtischen geest seer soude prijsen, by so verre dien *Apelles* een schoonheyt voor gehad hadde, waerdigh sijne konst. Ick en sal niets bybrengen tot onschuld van mijn lang stil-swijgen; dewijl ick door verscheyde beletselkens, noch mijn gemoet, noch mijn schuldigen plicht niet en kan altyt voldoen. Doch indien dese schuld met veel praets kan uyt-gewist werden, soo meene ick U. E. nu al wel voldoen te hebben. Vaert wel, Mijn Heere, en zijt seer gegroet met alle de vrienden. In *Wrecht*, den 14. October, 1644.

E Y N D E.

